

TOKAJ

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

II.

TOKAJ

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK II.

TOKAJ

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK II.

ADY ENDRE

100552

TOKAJ

VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK II.

Szerkesztette:

BENCSIK JÁNOS—OROSZ ISTVÁN

MTAK

Tokaj, 1995

941.446

941446

A kötet szerzői:

- Dr. **Barta János**,
egyetemi docens, KLTE., Debrecen
- Dr. **Bencsik János**,
múzeumvezető, Tokaji Múzeum, Tokaj
- Dr. **Boros László**,
főiskolai docens, Bessenyei Gy. Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza
- Déthsy Mihály**,
ny. építészmérnök, Budapest
- Falussy József**,
főiskolai adjunktus, Bessenyei Gy. Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza
- Dr. **Gyulai Éva**,
történész múzeológus, Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- Dr. **Kovács Zoltán**,
főiskolai tanár, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged
- Dr. **Módy György**,
osztályvezető, Debreceni Déri Múzeum, Debrecen
- Dr. **Németh Gábor**,
főosztályvezető-helyettes, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Dr. **Orosz István**,
egyetemi tanár, KLTE., Debrecen
- Pap Miklós**,
ny. múzeumvezető, Tokaji Múzeum, Tokaj
- Dr. **Papp Klára**,
egyetemi docens, KLTE., Debrecen
- Dr. **Révész László**,
régész múzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Dr. **Takács Péter**,
egyetemi docens, KLTE., Debrecen
- Dr. **Veres László**,
múzeumigazgató, Herman Ottó Múzeum, Miskolc
- Zelenák István**,
általános iskolai tanár, II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, Tokaj

MAJSAK
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR

Kiadta: Tokaj Város Önkormányzata
Felelős kiadó: Májer János
A könyv megformálása Antal Gábor munkája

A kötetet a kiadó a TOKAJ és HEGYALJA sorozat
 (XIV. k.) részeként jelenteti meg.
 ISSN 0865-2252
 ISBN 963-7221 35 2

84318

Megjelent 2500 példányban.
 Készült a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata
 nyomdaüzemében, Debrecen, 1995.
 Felelős vezető: Dr. Gere Kálmán vezérigazgató

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
 Könyvtár 1036.9/19 25. sz.

TOKAJ VÁRÁNAK TÖRTÉNETE

„Kiált Tokaj vára, jajgat Patak vára...”

Az ismeretlen kuruc költőnek az 1697. évi hegyaljai felkelés leverését sirató éneke őrizte meg e kezdő sorával talán leginkább Tokaj szinte nyomtalanul elenyészett várának emlékét az utókor számára. Míg Patak vára - ha részben változott arculattal is - máig fennmaradt, Tokaj várának még festői romjai sem láthatók. Hiszen az Árpád-kor óta létezett, a Tisza fontos átkelőhelyét őrizve hadászatiilag egyre jelentősebb erőssége. Végül 1705-ben utolsó birtokosa, II. Rákóczi Ferenc fejedelem parancsára teljesen szétdúlták. Így merülhetett feledésbe - ha csak a helybeli lakosok számára nem -, hogy Tokaj egykor nemcsak a világszerte becsült borának, hanem várának is köszönhette hírét.

Tokaj vára a középkorban

Tokaj váráról az első híradást a névtelen jegyző, Anonymus krónikájában olvassuk. Az Ungvárnál megpihenő honfoglaló vezérek előőrsöket küldtek a Bodrog mentén Bihar felé: „Akkor Ond és Ketel, valamint Turzol kun vitéz, akinek a nemzetsége őbenne magában kihunyt, az erdőn áthaladva a Bodrog mentén lovagoltak. S mintha csak babéért versengenének, szélsebes paripáikon nyargalva egy magasabb hegy ormára vágattak fel. Turzol, a legderekabb vitéz, azokat megelőzve elsőnek ért fel a csúcra, és ezért ettől a naptól fogva mind mostanáig azt a hegyet Turzol hegyének nevezik... Az imént mondott Turzol pedig Árpád vezér kezéből ennek a hegynek a tövében, ahol a Bodrog a Tiszába ömlik, nagy földet szerzett, és ugyanezen a helyen földből való várat épített, amit a jelenben is Hímesudvarnak neveznek”.¹

Ha valójában talán a hegy és a tövében fekvő település Turzol, azaz Tarcal nevéből költötte Anonymus a kun vitéz alakját, krónikája írásának idején, 1200 körül valóban állhatott a későbbi Tokaj táján a Hímesudvarnak nevezett földvár a Bodrog és a Tisza átkelőhelyének védelmére. A „hímelni”, vesszőket fonni értelmű ősi magyar szóból következtetve a Hímesudvart övező földsáncot a századok múltán is szokásos, cölöpök közötti vesszőfonatok erősíthették.²

Közel száz évvel a krónika keletkezése után, 1283. szeptember 20-án IV. vagy Kun László király a „nyíri”, nyírségi nemeseknek, királyi szolgáló népeknek megengedte, hogy mind a „Thorzol” hegyén, mind pedig a Bodrog és a Tisza összefolyásánál a maguk védelmére vár építésére szabad lehetőségük nyíljen, hogy ezáltal is bátorságosabban szolgálhassanak neki.³

Alig hét évvel később László király magához rendelt egy bizonyos István mestert, Mihály ispán fiát, hogy megjutalmazza, mert annak üzenetéből úgy értesült, hogy az Aba nembeli Dávid fia Omodeus, Omodé, a későbbi hatalmas lázadó tartományúr várát „Kwreu”-ben, Kőrévben megszállta, és ezért megparancsolta neki, hogy a nagyúr ott foglyul ejtett híveit is hozza magával. Omodé vára azonos lehetett a nyíri nemesek számára hét évvel korábban engedélyezett és időközben elkészült várral.⁴

Kőrév fekvését a mai Tokaj helyén, és így kettőjük azonos voltát 1975-ben Németh Péter régész tette ismertté meggyőző tanulmányában. Egyik döntő érvét az egykori százdi apátság 1201. évi alapító leveléből merítette. Ebben egy birtok határáról így írtak: „a

szabolcsi nagy útba torkollik, amelyen Kuurew (azaz Kőrév) felé lehet haladni, ahol is a Tisza és a Bodrog egyesül”.⁵

A két folyó összefolyását jelöli meg a tokaji földvár, Hímesudvar helyeként Anonymus is, majd IV. László is ezek egyesülésénél engedélyezte a várépítést.

IV. László 1284 nyarán - okleveleinek keltezése szerint - egyazon napon járt Tiszadadán és „Kevrew”-ben, ami csak úgy lehetséges, ha a mai Tiszadadáról nem - mint korábban feltételezték - Körübe, Nagykörübe, hanem a Tokaj helyén kereshető Kőrévbe érkezett. Az itteni tiszai átkelőhelyet még a 14. század elején, majd később is Rew-nek, Révnek nevezték.⁶

Az Árpád-korban a tokaji vár, amely később végül is a Bodrog és ága, valamint a Tisza által körülfogott szigeten épült meg, földvár alakjában a Bodrog, illetve a Tisza nyugati partján vagy afölött, dombtetőn állhatott, ahogyan IV. László idézett 1283. évi engedélye is e két helyet jelöli meg. A dombtetőre utal a mai közúti Tisza-híd nyugati hídfője fölötti dűlő Óvár neve a Finánc-dombon.⁷ Dombtetőre utal még 1555-ben is egy levél. Eszerint „a régi földvár helyén, amely a Bodrog folyó fölött a hegyen van, ennek árkaiban erődítés készült”.⁸

Tokaj váráról 1290 után 1410-ig a ránk maradt írásos forrásokban nem találunk említést. Környezetében a Zemplén-hegység körül kővárak láncolata épült ezalatt, amelyek Zsigmond idejéig királyi tulajdonban maradtak. Így északon Újhely, Füzér, nyugaton Regéc és Boldogkő, délen pedig Tállya vára. Ennek utóbb többnyire tartozéka Tokaj település, bizonyára elhagyatottan pusztul, mert említésre sem méltatott földvárával.⁹

Tokaj a szomszédos Tarcallal és a távolabbi, bodrogközi Karcsa és Pácín birtokokkal a 12. század végén királyi adományként a Buda-Felhévízi Szt. János lovagoké lett. 1398-ban IX. Bonifác pápa engedélyezte, hogy ezeket a lovagok a Zsigmond által felajánlott, s számukra alkalmasabb fekvésű Somogy megyei falvakra cseréljék.¹⁰

Zsigmond az így megváltott zempléni birtokokat még ugyanabban az évben akkori hívének, Debrői Istvánnak és rokonainak adományozta csereképpen. Övék lett a tokaji rév szép jövedelmű vámja is, amelynek felét a település nélkül 1388-ban a király Czudar Péter korábbi bánnak adta Boldogkő várával és tartozékaival.¹¹

1403-ban Debrői a király elleni lázadás miatt kegyvesztetté lett. Birtokait is elkobozhatták, illetve rokonainak leszármazottak nélküli halála miatt visszaszálltak a koronára.¹² Zsigmond ezeket, nevezetesen Tállya várát, továbbá Tokaj birtokot most már castellumával, azaz kisebbfajta erősségével, várával, valamint Tarcalt mindezek tartozékaival 1410-ben Garai Jánosnak, Miklós nádor fiának és János feleségének, Hedvig mazóviai herceglánynak adományozta nászajándékkul 12.000 forint értékben, majd 1422-ben ezeket boszniai várakért cserébe visszaváltotta.¹³ Tállya és tartozékai már 1406-ban Garai nádoré voltak. A cseréről szóló oklevélben találjuk 130 évi szünet után először újra a Tokajban álló vár említését.

A csere bizonyára azért vált szükségessé, hogy Zsigmond a töröktől elpártolt és országából elmenekült Lazarevics István szerb despotát kárpótolja és jutalmazza Tállya, Tokaj, Boldogkő, Regéc és Munkács váraival és tartozékaikkal. Csak 1429 óta maradtak ránk az első oklevelek, amelyek e várak várnagyainak, Lazarevics, majd 1427-től utóda, Brankovics György tisztjeinek szólnak. Lazarevics azonban már 1422-ben birtokába vehette a hatalmas adományt, amit aztán Brankovics örökölt.¹⁴

1433-tól Geszti Mihály fia László volt Brankovics várainak várnagya. Ő alatta 1434-ben Petrus Magnus Tokaj castellanusa, akit 1436-ban fivérével, Bertalannal együtt magyarul Nagy néven is említenek mint helyettes várnagyokat, vicecastellanusokat.¹⁵ 1435-ben mint tokaji alvárnagy szerepel Torvaji Ugron fia, János is.¹⁶

1443-ban még Brankovics birtokában van Tokaj vára tartozékaival. Ekkor Hunyadi János erdélyi vajda kérésére a János-lovagok ideje óta Tokajhoz tartozó Pácín és Karcsa

falvakat két nemesnek adta.¹⁷ De hamarosan Hunyadié lett az egész tokaji uradalom. Ezt követően juthatott Tokaj és vára a huszita csehek kezére, és lett kapitánya a rablásairól, fosztogatásairól hírhedt Talafuz János. 1444. december 22-én Hédervári Lőrinc nádor egy levelében kérdőre vonta a huszitákkal cimboráló felső-magyarországi főurat, Perényi János tárnokmestert, vajon Talafuz az ő tisztje, aki - mint állítják, - annyi gazságot művelt és művel most is Tokajból, familiárisa-e, ahogyan Felső-Magyarország főkapitánya, az ugyancsak huszita Giskra János állítja, „mert ha valóban az, meggondolhatja testvérségtek, nem volna jó, hogy a ti nevetek alatt műveljen ilyen gazságokat az országlakosokkal. Ha pedig nem a ti familiárisotok, ugyan jó volna, hogy erről tesvéreiteket megbizonyosítanátok”.¹⁸

1446. szeptember 13-án Hunyadi János megegyezést kötött Giskrával, mint V. László király főkapitányával, hogy az visszaszolgáltatja neki Tokaj várát.¹⁹ Mátyás király 1459. évi adománylevelében így emlékezik meg erről: „ezt a várat hajdan a néhai ... Hunyadi János, Beszterce grófja és Magyarország kormányzója a csehek és külhoni emberek ellenében, akik akkor ebben a várban voltak, megszállás alá véve, ugyanezen csehek és külhoni emberek kezéből 12.000 arany forintért kiváltotta, és így ettől kezdve, amíg csak élt szülő atyánk urunk, birtokolta ezt a várat”. A kiváltás nyomán távozhattott innen Talafuz, akit 1446. október 27-én egy oklevél már „Tokaj egykori kapitányának” nevez.²⁰ Ezután Magyar Balázs - utóbb Mátyás kegyeltjeként horvát bán - volt a várnagy talán még a husziták szolgálatában. Egy oklevél szerint ugyanis 1447-ben Tokaj várának visszaszolgáltatásáért Pelsőci Bebek Imre erdélyi vajdától, talán mint Hunyadi János megbízottjától abaúji birtokokat kapott.²¹ 1449-ben Hunyadi János egy levelében Szakolyi Miklóst nevezi tokaji várnagyának. Ez 1454-ben már e tisztségét letéve hatalmaskodásai miatt perbe keveredett a tarcali plébánossal. Az ítékezés jogát Hunyadi magának, illetve tokaji várnagyának tartotta fenn. A békéltetésben valóban az ismeretlen előnevű Michael de P... várnagy működött közre.²²

1452-ben Hunyadi János kormányzó várnagyai: ifjabb Kállay László és Gyarmati-Balassa Balázs fia László. Ez utóbbi és helyettese, Buda Mihály ellen utóbb a király vizsgálatot rendelt el külöfnféle erőszakosságok miatt. Így lizskai jobbágyokat elfogtak és kényszerítették, hogy Tokaj várában árkokat ássanak és szálfákat hordjanak. Ez az egyetlen ismert középkori adat a várban végzett erődítési munkákról. Vizsgálatot végeztek Pocsaji Antal és Parlagi György várnagyok ellen is hatalmaskodások miatt.^{22a}

1456 februárjában Szakolyi Miklós - már nem várnagyként - riasztotta a szabolcsi főnemeseket, a Báthoriakat, Várdaiakat és Kállaiakat, mert a csehek a Tokajjal szomszédos Bodrogkeresztúrt megszállták, miután megfutamították Naményi Antal tokaji várnagyot a váradi püspök embereivel együtt, és ezért a szabolcsiak segítségét sürgette.²³ A hadakozás kimeneteléről nem maradt ránk adat. Alig néhány héttel később, 1456. április 28-án Parlagi Pált említik, mint Tokaj erősségének, fortalitiumának castellanusát ugyancsak a szomszédos falvak plébánosai ellen elkövetett erőszakosságai miatt.²⁴

1457 nyarán, miután a gyermek V. László király hívei Giskrát és Talafuzt újra szolgálatukba fogadták az elhunyt Hunyadi János és kivégzett László fiának pártja ellen, az özvegy Szilágyi Erzsébet és fivére, Mihály szintén cseh testvéreket, bratrikat fogadtak zsoldjukba. Harc helyett azonban végül is megalkudtak az ellenséges huszita vezérekkel. A megállapodást Talafuz Jánossal 1457. június 20-án urai megbízásából Osgyáni Bakos Pál tokaji várkapitány kötötte „az igaz keresztényi béke frigyére és fegyvernyugvársra lépve”.²⁵

1458 tavaszán Mátyás királlyá választása után kiújultak a harcok a csehekkel. Várdai Mihály szabolcsi főispán pünkösd másnapján a megye nemeseit a Tisza révjéhez, alighanem a tokaji révhez szólította „a csehek ellen király urunk segítségére”.²⁶

Bizonyára a Sáros várából fosztogató hadjáratra indult és a Bodrogon átkelt Talafuz és Axamit Péter 2500 főnyi serege ellen hívta fegyverbe Várdai a nemeseket. A zsákmánnyal megrakodva hazafelé vonuló huszita hadat végül Sárospatak mellett a Botkő alatti mezőn Rozgonyi Sebestyén, Mátyás jeies hadvezére verte szét vitézeivel, levágva Axamitot és 600 harcosát. Csak Talafuznak sikerült megmaradt embereivel visszajutnia rablóbarlangjába, Sáros várába. Így Tokaj vára fölül is elhárult a veszély. ²⁷

A következő nyáron, 1459 június 24-én Mátyás Tokaj várát és városát a rév vámjöveldelmével és az összes tartozékkal bizalmas főembereinek, Szapolyai Imre akkori boszniai kormányzónak, horvát-szlavón bánnak és az ő révén fivéreinek, Miklósnak, utóbb erdélyi püspöknek és Istvánnak az ország ügyeire fordított költségeik fejében 12.000 forintért zálogba adta, amennyiért 1446-ban atya váltotta ki a csehektől. Az adománylevél szerint a zálogbirtokosok a visszaváltásig emelendő épületek költségeinek visszatérítésére is igényt tarhattak. Két hónappal később Mátyás a budai káptalant az adománylevél némileg módosított szövegét közölve felszólította, vezessék be Szapolyai Imrét, László fiát és az egykori erdélyi vajda unokáját, ekkor már kincstárnokot testvéreivel együtt a birtokba. A beiktatást szeptember 4-én Tokaj váránál meg is kezdték. ²⁸ Két évvel később a király Szapolyai Imrének, ekkor kormányzónak és örökös felsővidéki kapitánynak a szomszédos Tállya várát zálogosította el a király ellenségeitől való elfoglalásáig a megszállására fordított 15.000 forint költsége fejében. ²⁹ Hamarosan a közeli Boldogkő és Regéc vára is Szapolyai és fivére birtokába került. ³⁰

Tokaj és vára az említett másik három várral és tartozékaikkal 1528-ig a legmagasabb országos méltóságokat viselő, a szepesi gróf címet elnyert Szapolyaiak tulajdona maradt: Imre 1486-87-ben, István 1491-99-ben nádor, ennek fia, János erdélyi vajda és mint ilyen a Dózsa-felkelés egyik vérbefojtója volt. Birtokosságuk közel hetven esztendejéből Tokaj váráról alig maradt ránk adat. Mindössze egy-egy tokaji tartózkodásuk időpontja és néhány itteni várnagyuk neve ismeretes. 1483-ban Cseh János, 1492-ben Begáni Benedek, 1493-1504-ben Csanádi György deák volt a castellanus ³¹, majd 1520-ban Farkas Ferenc, 1525-ben Lasztóczy Boldizsár, s ez utóbbi viselte e tisztelet még 1526 őszén is. ³²

Tokaj várának Mohács előtti, középkori alakjáról nem maradt se leírás, se ábrázolás. Az 1565-ből fennmaradt vázlatos tollrajz, talán a legkorábbi ábrázolás, bizonyára őriz egyet mást a középkori megjelenéséből is. A Bodrog és ága, valamint a Tisza által körülvevett szigeten a négyszögű, sarkain kiugró szögletes bástyákkal erősített erődítményt fagerendázattal szilárdított földsánc övezi. A várossal szemközti, nyugati oldalának közepén kapuzat látható, amelyhez a Bodrog túlsó partjáról cölöppilléreken nyugvó híd vezet, bizonyára úgy, mint a középkorban. A sánccal körülvevett terület közepén többszintes, négyzet alaprajzú öregtorony látható, amely középkori eredetű lehetett. Körülötte néhány kisebb, földszintes, bizonyára gazdasági épület, amilyenek a Mohács előtti időkben is szükségesek voltak a vár mindennapi életéhez ³³ (1. kép).

Egy sor, egymást másoló látkép-metszeten a sarokbástyás négyszögű erődítményen köralaprajzú, hengeres öregtoronyt ábrázoltak a helyszínen sohasem járt rajzoló a 16-17. században. Ezt akár csak a vársziget szomszédságában ábrázolt várost a - talán elbeszélésre támaszkodó - képzelet szüleményének tekinthetjük (5. kép).

Harcok Tokaj várának birtokáért

A mohácsi csatavesztés után alig két hónappal a trónra pályázó Szapolyai János erdélyi vajdánál annak birtokán, Tokajban gyűltek össze tanácskozára a túlélő alsó- és felső-magyarországi előkelőbb nemes urak, továbbá a felső-magyarországi szabad királyi városok, az erdélyi szászok és székelyek küldöttei. Szapolyai, aki tokaji udvarházában szállt meg, Lasztóczy Boldizsár itteni várnagyát október 6-án Kassára küldte, bizonyára a tanácskozára szóló meghívás közlésére.³⁴ A tanácskozás eredményeképpen október 17-én meghívó levelet szövöztek, amellyel Szent Imre herceg napjára, november 4-ére Székesfehérvárra királyválasztó országgyűlést hívtak össze.³⁵ A levelet Tokaj mezővárosából keltezték, de az egyik jelenlévő két évvel később azt írta, hogy Szapolyait az összegyűlt urak a tokaji várban kiáltották ki „pünkösdi királynak”, azaz jelölték a trónra.³⁶ A székesfehérvári országgyűlésen Szapolyait valóban megválasztották királynak, majd megkoronázták.

1527 augusztusának derekán Habsburg Ferdinánd hadat indított a trónért János király ellen. Esztergomból, ahol János ekkor székelt, visszavonulásra kényszerítették. Híveivel és seregével szeptember folyamán Tokajig hátrált, de a hónap végén Ferdinánd hadai Tarcalról megindulva onnan is kiszorították, s megmaradt híveivel a Tiszántúltra menekült. A menekülésről a szemtanú Szerémi György atya, a király egyik káptalanja számol be emlékiratában, igaz, kissé zavarosan. Leírása szerint Ferdinánd német zsoldosai ágyúzással felgyújtották a várat, majd felfelé meresztett lándzsákkal körbefogták a vár sáncát, és a menekülő magyar őrséget legyilkolták.³⁷

1527. november 2-án Székesfehérvárott megkoronázták Ferdinándot, aki másnap Báthory István nádort támogatásáért hálából megajándékozta János király négy hegyaljai várával: Tokajjal, Tállyával, Boldogkövel és Regéccel.³⁸ Báthory már november 20-án Kassa városától 25 gyalogost kért Tokaj várába saját költségére.³⁹ Hamarosan várnagyokat is állított Kodori Kovács Pál és Nagy János személyében, amint utóbb hűségnyilatkozatukból értesülünk.⁴⁰ 1528 első napjaiban János király, miután már decemberben felszólította híveit, hogy csatlakozzanak hozzá, Debrecenből megindította hadait Tokaj és Felső-Magyarország visszafoglalására. Kassa város tanácsa - bizonyára elsietve - már Újév napján hírül adta Eperjes városának, „hogy a tokaji várat Kállay Vitéz Jánosnak és János királynak áruállással megadták, és azt beszélik, hogy János király Tokajban van”.⁴¹ Bártfára pedig ugyanakkor azt írták, hogy a várnagy maga adta át a várat.⁴² Valójában János király csak január 18-án érkezett oda, ahogyan a jelentések tanúsítják, majd tíz nappal később indult tovább Sárospatak elfoglalására.⁴³ Hadjárata költségeire előbb két bizalmas hívétől, Ártándi Páltól és Balázstól 2000 forint kölcsönt vett fel húsvét napján való visszafizetésre, és zálogul Tokaj várát hagyta nekik.⁴⁴ Március 8-án azonban Kassától nem messze Szinán súlyos vereséget szenvedett Ferdinánd seregétől, és kénytelen volt Lengyelországba menekülni. Miután a kölcsönt János király nem tudta visszafizetni, július 19-én Tarnowban adománylevelet állított ki az Ártándiak számára, amellyel szolgálataik jutalmául örök jogon nekik adta örökölt birtokát, Tokaj várát tartozékaival. János 1528 őszén Magyarországra visszatérve is fenntartotta adományát, majd - mint látni fogjuk - később újra megerősítette.⁴⁵

A szinai csatát követően Ferdinánd felső-magyarországi kapitányai, Bebek Ferenc, Serédi Gáspár és Révai István hol felváltva, hol együtt igyekeztek elfoglalni Tokaj várát, amihez Kassa, Eperjes és Bártfa tanácsától újra és újra katonákat, ágyúkat, löport és egyéb szükségességet sürgettek.⁴⁶ Így július 18-án a Ferdinánd által éppen főkapitánnyá kinevezett Révai Eger ostroma után Tokaj ellen indulóban 200 puskás gyalogost kért a városoktól, ezen felül faltörő ágyúkat⁴⁷, majd útközben július 23-án Szerencsről megismételte

előbbi parancsát.⁴⁸ A folyton változó hegyaljai hadi helyzetről szóló levelekből alig állapítható meg egyértelműen, vajon sikerült-e Ferdinánd számára Tokaj várát elfoglalni, amit valószínűleg Báthory István hol ide, hol oda pártoló várnagyai tartottak hatalmukban.⁴⁹ Serédi és Révai szeptember 17-én az abaújszántói táborból tájékoztatták a városokat, hogy miután Patakot már elfoglalták a Magyarországra visszatért János király hívei, most Tokaj megszállására készülnek.⁵⁰ Az egri vár udvarbírája október 6-án kémei jelentése alapján írta Kassának, hogy János 2000 embert toborzott Tokaj várának megvétele-re.⁵¹ De még december 4-én is Kassa csak annyit adott Eperjes és Bártfa tudtára, hogy János nagyhatalmú híve, Homonnai Ferenc lengyelekkel vonul Tokaj várának elfoglalására, és csak december 12-én közölte értesülését, hogy az ellenség bevette Tokajt.⁵²

1529 elején Ferdinánd Kaczianer János hadvezért küldte jelentős létszámú német zsoldos-sereggel Felső-Magyarország és a Tiszántúl visszafoglalására. Kaczianer február 8-án Szikszóról írt Kassa tanácsának: „nem kell kétkednetek, hogy megfélemedeznék Tokajról és Újhelyről”, de azért élelmet sürget hada számára.⁵³ Két nap múlva ugyaninnen már így ír Bártfának: „már tegnap Tokajt újra a királyi felség kezébe bevettem és elfoglaltam”, sőt ott akart tábort verni, és onnan tovább vonulni.⁵⁴ Kaczianer kérkedő állítását más forrás nem erősíti meg, de nem is cáfolja. Néhány iratból úgy tűnik, hogy a várban továbbra is Báthory István, Ferdinánd nádorának várnagyai parancsoltak, akik ez év július 4-én tettek hűségesküvet Budán uruknak és örökösének, hogy Tállya és Tokaj várát megőrzik számukra.⁵⁵ Július 28-án Báthory Budáról írta Ferdinándnak, mennyi élelmet, lőport és embert sürgetnek várnagyai a két várhoz, hogy ne essenek váratlanul és védtelenül az ellenség kezébe.⁵⁶ Ezért arra kérte a királyt, adjon parancsot morvaországi kapitányainak, küldjenek 100 gyalogost négy havi zsolddal a várai őrzésére. Előzőleg Ferdinánd már július 5-én Kassa város panaszára felszólította Báthoryt, utasítsa hatalmaskodó tokaji várnagyait, adják vissza a városnak az általuk elfoglalt malmaikat és más javaikat.⁵⁷

1529 július 20-án írja az egyik kanonok Egerből a kassaiaknak, hogy a János-pártiak 17 naszádja, evezős hadicsónakja hajózik fel a Tiszán, hogy legénységük megostromolja Tokaj és Tállya várát és elfoglalja a tokaji révet. Ezért felszólítja a várost, küldjön a rév védelmére 200 fegyveres lovast.⁵⁸

Augusztus 14-én Serédi Gáspár felső-magyarországi kapitány tájékoztatta a - felső-magyarországi - városokat, hogy Báthory várnagya, Kódori Kovács Pál panaszolta a „vajdások”, (- a János-pártiak) és a törökök folytonos beütéseit és csatározásait, ugyanakkor jelentette, hogy elfogott egy sóval megrakott hajót és néhány hídnak alkalmazható dereglyét elsüllyesztett. Ha segítséget kapna, kedvezően alakulhatnának a dolgok a Ferdinánd-pártiak számára. „Hogy tehát ne ériék Tokaj várát ilyen rajtaütések, amelyek más várakat is romlással fenyegetnek, és amelyek miatt a városok sem szüretelhetnék le hegyaljai szőlőiket, küldjenek egy mázsa lőport és egy szakállas puskát”, „szabadságotok védelmére és dolgaitok meg javaitok oltalmazására”.⁵⁹

A várnagy szeptember 15-én ura nevében biztosította is Kassa városát 30 forint megfizetéséről a küldendő ágyúgolyókért és lőporért.⁶⁰ Ekkor azonban már javában ostromolták a János-pártiak a várat. Szalaházi Tamás egri püspök szeptember 5-én a kassaiak jelentése alapján tudósította Ferdinándot: „kis híjja, hogy az ellenség nem rontotta tövig Tokajt, de elfoglalni mégsem tudta”. Serédi a városok gyalogjaival valamint Ferdinánd és a püspök lovasaival megkísérelte, hogy a vár oltalmazására siessen és felmentse a megszállás alól.⁶¹

Kassa városa szeptember 12-én írta Bártfának: „a mi népünk megszállás alatt tartja Tokaj várát, és Istenben a reménységünk, hogy visszanyerjük, ámbár az ellenség a Tiszán túl az erdőben rejtőzik”. Ezért Bártfa kérjen a városok nevében segítséget a királytól.⁶²

Szeptember 16-án Ferdinánd királyi lovasságának kapitánya, Ruprecht von Herberstein tudatta a városokkal: „olyan szándékkal voltam, hogy ostrom alá veszem

Tokaj várát...”, s ezért segítségüket kérte. „Tudjátok meg valóság szerint, hogy a Simon (Athinaí Simon deák, János egyik főbb tisztje, előbb Patak és Újhely várnagya) és Ártándi, meg a János más főemberei a Tiszán innen vannak, másrésztől tudjátok meg azt is, hogy János a népével ezt a várat megszállta, és holnap megindulok, hogy Isten segítségével ezt a várat elfoglaljam.”⁶³

Reménye azonban nem teljesült. Kassa október 12-én János fő híveinek szétszéledéséről és hazameneteléről tájékoztatva Bártfát írta: „Az Ártándi Pál Tokajban van.”⁶⁴ November 16-án pedig Perényi Péter terebesi várnagya írta Eperjesre: „Ártándi Pál naszádosai három dereglyén felhajóztak Patakig, és ott partra szálltak. S bár megfutamították őket, ismét visszatértek, és sűrűn kicsapnak a partra, de a mieink könnyűszerrel távol tartják őket.”⁶⁵

Herberstein, Bebek Ferenc és a kassaiak még november végén vagy december elején arról tanácskoztak, hogy a többi várossal együtt felszabadítják Tokaj várát. Ezért Bebek december 3-án írt Bártfának, küldjék népeiket ágyukkal, löporral és egyéb szükségessel Kassára.⁶⁶ Ugyanaznap Kassa is írt Bártfának: „tanácskozást tartottunk Tokaj miatt, amely az egész felső vidéknek lefelé való és legártalmasabb végháza, mert amíg azt az ellenség tartja hatalmában, a Felvidéknek nem lehet tartós békéje” - Ezért Bebeknek és Herbersteinnek az a szándéka, hogy ezt a várat újra bevegyék, amihez néppel, lövészerszámmal, porral és egyébvel segítsék őket.⁶⁷ Kassa tanácsa maga is szorgalmazta a többi várostól a segítséget az ostromhoz, de az - úgy tűnik - végül is elmaradt.

Az Ártándi fivéreket, - most említettük -, János király 1528 őszén Magyarországra visszatérve, majd 1529 június 24-én Lippán, még megismételve, megerősítette Tokaj várának és tartozékainak birtokában, sőt a korábban idegen kézre került birtokrészeket is visszajuttatta nekik.⁶⁸ Ugyanakkor Ferdinánd is igyekezett magához édesgetni a vitéz testvérpárt. János oklevelével csaknem egyazon nap maga is megerősítette Ártándi Pált, az attól kapott birtokokban amelyeket korábban ő maga Báthory István nádornak adott, így Tokaj, Tállya, Boldogkő és Regéc várainak és Debrecen városának birtoklásában. Ha pedig ezeket Báthorytól nem tudná visszaváltani, más birtokkal kárpótolná a fivéreket.⁶⁹ Ártándi Pál feltehetően felkínálta Ferdinándnak átpártolását, levelét azonban elfogták János hívei, majd őt János újabb birtokigéréstével törbe csalták, és 1530 januárjában letartóztatták, majd fivérét is elfogták, és bizonyára Gritti kormányzó kívánságára is hosszas raboskodás után mindkettőjüket Budán lefejezték.⁷⁰

Tokaj vára az Ártándiak letartóztatása után embereik, vagy éppen Báthory ingadozó pártállású várnagyainak őrizete alatt maradt. Ezért Nádasdy Tamás, ekkor János híveként, mint Gritti főkincstartó helyettese az Ártándiak elfogatása után gazdátlan máramarosi sókamara átvételére utazóban János diplomatájával, Lasky Jeromossal együtt „Tokaj várát kezükhöz vették”, ahogyan Serédi Gáspár 1530. március 10-én jelentette Ferdinándnak.⁷¹ A lőcsei krónikása szerint Serédi és Bebek március 28-án már zsoldosokat, lőszerszámokat és 3 mázsa lőport sürgettek a várostól Tokaj vára ostromához, de a tanács visszaírt, hogy nincs poruk.⁷² Nádasdy Serédiéktől tartva május közepén, pünkösd napján Husztról visszaindulóban írt Budára embereinek, készüljenek fel és jöjjenek eléje, mert Tokaj várának segítségére akar sietni „mivel Tokaj dolga becsületesen vág”.⁷³ Ugyanakkor Kassa tanácsa tudósította az eperjesieket, hogy Bebek és Serédi újra tárgyalt velük, s miután mindkettőjüknek együtt van a hadinépe, Boldogkő és Tokaj vára ellen akarnak vonulni, hogy Isten segítségével elfoglalják, mert Boldogkő rablófészek, Tokaj pedig „az egész Felvidék javát és békéjét érinti”, és ezért újra a városok segítségét sürgették.⁷⁴ Június 4-én Nádasdy embere már valóban azt írta Munkácsról, hogy a kassaiak Boldogkő várát ostromolják, és ha elfoglalták, onnan Tokaj ellen indulnak. „Ezt a Tokaj várát urunk hazavonulóban mindenképpen meg akarja segíteni, és akár a fejét is kockáztatva, az ostrom alól fel akarja menteni.”⁷⁵ Serédi a Tokajhoz érkező Nádasdyt, mint korábbi barátját,

ismélt levélváltás során tárgyalásra igyekezett csábítani, előbb baráti, majd kötekedő, sőt fenyegető hangnemben. Így június 24-én írja: „új ágyukat öntetünk, és nem sok nap kell már hozzá, s felkészültebben indulunk. Ne kételkedjete, hogy ezt a várat rövidesen minden erőtök ellenében is megvívjuk”.⁷⁶

Mialatt Serédi hasztalanul ostromolta Boldogkő várát, július derekán Herberstein, mint Ferdinánd szepességi hadának parancsnoka 1000 német gyalogossal és 200 lovassal, valamint a városok által rendelkezésére bocsátott zsoldosokkal és felszereléssel valóban megindította az ostromot Tokaj vára ellen. Július 24-én írta onnan a városoknak, hogy rövidesen elfoglalja a várat, csak küldjenek löport, hogy ne kelljen az ágyúzással szünetelni, mert azalatt az ellenség újból elsáncolja magát. Márpedig nemcsak a hiábavaló költségeket, de a szegényt és kárt is el akarja kerülni.⁷⁷ Közben híre járt, hogy Nádasdy vissza akar térni a vár felmentésére, s Egerben már készen is álltak, hogy segítségére siessenek.⁷⁸

Boldogkő hasztalan ostromáról Serédi is Tokaj alá érkezett. Innen írta július 25-én a kassaiaknak: „A mai napon Tokaj várának castellanusaival eleget, sőt még többet is beszéltünk, és kívánságunkat addig tárgyaltuk velük, amíg meg nem ígérték, hogy másnap reggel feladják ezt a várat”.⁷⁹

Ez alighanem meg is történt, és Serédi valóban birtokába vette a várat. Ekkortájt halt meg Báthory István nádor és egyik örököséként Báthory András tárnokmester követelte magának Tokajt és várát. Augusztus 11-én levélben kérte Ferdinándot, parancsolja meg Serédinek, hogy adja át neki Tokajt, őt pedig erősítse meg ennek birtokában. Mint írja, az ostrom alatt „a várból 'hangot' adtak szolgálóimnak, miszerint ezt a várat Felségteken kívül senki másnak, csak nekünk adnák meg, mert tudják, hogy Felségtek kegyesen nekünk adományozta és így az a miénk”. Ezért az ő embereinek békésen átadnák.⁸⁰ Kérése nem teljesült, ezért december 5-én megismételte: „parancsolja meg Felségtek, hogy Serédi Gáspár adja vissza Tokaj várát, s legalább a csupaszköve legyen az enyém. Mert Felségtek azt írta nekem, meghagyta Serédi Gáspárnak, építtesse és ékesítse. De bizony csak ugyanolyan állapotban maradt, s egyetlen követ sem rakott hozzá. Tartozékait pedig csudálni való, mennyire kifosztotta... szavahihető emberektől hallani, hogy Serédi Gáspárnak Kassán boltos pincéiben ezernél is több hordó bora van, amiket erőszakkal elhurcolt... hogyha hallaná és tudná Felségtek, micsoda pusztítást művelt, megdöbbenne, anynyira pusztán és kifosztottan látható ez a vár... Hagyja meg Felségtek a kapitányának, hogy Tokaj várát minden tartozékával adassa nekem a kezemhez vissza”.⁸¹

Tokaj vára a Serédiek kezén

Serédi azonban Tokaj várát többet nem adta ki a kezéből. De ki is volt hát ez az ember? Családja a fehérmegyei Sörédről származott. Onnan Munkácsra, majd Felső-Magyarországra települt át. Serédi Miklós három fia közül Gáspár és György Ferdinánd híve lett, és főként az előbbi hamarosan jelentős katonai szerepet játszott. Házassága Perényi Ferenc özvegyével, Frangepán Katalinnal, a kalocsai érsek és utóbb egyben egri püspök nővérével segítette vagyona és birtokai megalapozásában. Gátlástalan harácsolásairól Báthory András is megemlékezett idézett levelében. De a nagy panasz és vád ellene sem tudta megingatni Ferdinánd kegyét iránta. Folytonos, de váltakozó szerencsésű hadakozása a János-pártiak ellen és következetes, bár legkevésbé sem önzetlen hűsége Ferdinándhoz birtokadományok sorát kamatoztatta számára: a bodrogi Kövesd, majd a Szapolyaiak korábbi hegyaljai várainak: Tokaj, majd a lerombolt Tállya és Regéc várainak és gazdag tartozékaiknak tulajdonát.⁸²

Serédi Horváth András tette meg Tokaj várnagyának és udvarbírájának, aki hamarosan szembe került János király híveivel. 1530. december 14-én írta Kassa tanácsának, néhány napja a tállyaiak úgy körülzárták a várat, hogy kijutni se tudtak. De utóbb néhány előkelőbbet és harca termettebbet elfogtak közülük, akiket a várban őriznek.⁸³ A várnagy azonban Ferdinánd híveit sem kímélte. Hatalmaskodásai miatt Serédi korábbi harcostársa, Bebek Ferenc is panaszkodott a kassaiaknak. Majd Báthory András sérelmezte, hogy Horváth az ő színei jobbágyait, marháikat elhajtva, kényszerítette, hogy Tokaj várába meszet hordjanak.⁸⁴

Serédi nem sokáig érezhette biztonságban a megszerzett várat. 1532. február 9-én Spervogel lőcsei jegyző és krónikás hírére vette, hogy János király és Czibak Imre váradi püspök 2000 főnyi hadai Tokaj várának elfoglalására indultak.⁸⁵ Február 25-én Serédi Tokajból már drámai hangon sürgette a kassai tanácsot: „elveszejtetek engem és a városokat, ha nem küldtök sietve segítséget. Mert amióta a vár megszállás alatt áll, sem behozni, sem kivinni nem tudok semmit. Mindenfelől körülvettek, csak éppen az ágyúik nem érkeztek még ide. Ugyan kérlek benneteket, ha nem akarjátok a Felvidéket veszni hagyni, a legsürgősebben hozzatok segítséget, és késedelem nélkül küldjétek hadi gépet... hacsak nem hiszitek azt, hogy nincs megszállva a vár, ahol csak lopva lehet be- és kijárni, és ahová semmit sem lehet bejuttatni. Ne mondjátok, hogy nem mondtuk meg előre. Egyedül forgolódom ennyi eb között. Azt hiszitek, csak kitaláltam ezt. Nem úgy ám. Isten és a lelkiismeretem a tanúim. Segítséget, segítséget hozzatok késedelem nélkül és ne hagyjátok a városokat velem együtt veszni. Küldjétek vagy hurkot, vagy reménységet”.⁸⁶

Alig néhány nappal később Thurzó Elek még országbíróként panaszkolt Ferdinándnak, aki a korábban neki adományozott Sárospatak helyett kárpótlásul Tokajt ígérte, hogy Serédi és Bebek újból súlyos adókkal sanyargatják a Felvidéket, s közben titkon egyezkednek az ellenséggel. Tokajjal is másként áll a dolog, mint ahogyan a király hiszi, mert Serédi nem hajlandó visszaszolgáltatni.⁸⁷

Különös módon a lőcsei krónikás mint Serédi által március 7-én küldött „rossz hírt” újra feljegyzi, hogy Tokajhoz még csak közeledik a hatalmas ellenséges sereg és pedig Czibak és Szapolyai János az övéikkel, hogy elfoglalják, vagy teljesen lerombolják a várat. Ezért Serédi 3 mázsa lőport és 3 szakállas puskát kért Lőcsétől, amire 5 mázsa port és 2 szakállast küldtek.⁸⁸

A veszély hamarosan elhárulhatott és a forrásaink nem szólnak újabb támadásról 1532-ben. Serédit ekkor inkább Thurzó Elek - akkor már királyi helytartó is - kárpótlási igénye, melyet Tokajra támasztott, zavarhatta. 1533. január 3-án ugyanis Thurzó levéllel fordult Ferdinándhoz: „Könyörgök Felségteknek, ne döntsön bárhogyan is Serédi dolgaiban, mielőtt kegyesen meghallgatná az én könyörgéseimet... mert úgy értesültem, Tokaj várát kéri Felségtektől”.⁸⁹ Elriasztásul leírta Serédi kíméletlen harácsolásait, majd január 12-én megismételte: „Jeleztem Felségteknek a minap, milyen töméntelen pénzt hordott össze Serédi Gáspár az alattvalók egyre gyakoribb adóiból, dézsmáiból és kifosztásából. Ahogyan szavahihető emberek bizonygatják, Kassa városában százezer forintja van félretéve. Nem látom be, miért hagyja Felségtek ilyen töméntelen pénzt ilyen rendű embernél, akinek az országban semmi tekintélye és becsülete, s a minap még tíz dukátja sem volt. Soha semmit sem szolgált Felségteknek, és Felségtek alattvalóinak kifosztásán és kizsákmányolásán kívül más kockázatot nem vállalt”.⁹⁰

Az ilyen és hasonló vádakra írta Serédi 1534. március 27-én az egri püspöknek: „ha megírnám, megtudná tisztelendő uraságtok, hogy én az oly súlyos rágalmak tekintetében, amiket vetélytársaim rólam terjesztettek, teljességgel tiszta és ártatlan voltam, és idejében átláthatja majd, hogy ezek dolgában angyal és szent vagyok”.⁹⁰

Ferdinánd Serédit, akit 1533. április 8-i okiratában Tokaj várnagyának titulált⁹¹, ugyanez év nyarán fogadta bécsi udvarában, és 13.000 forint fejében elzalogosította neki

a várat.⁹² Innen - Tokaj várából - sürgette szeptember 8-án a király segítségét a János-pártiak által ostromolt Munkács védelmére, miután ő - állítása szerint - a jövedelméből Tokaj őrségét is alig tudta tartani.⁹³

Ferdinánd - sürgetésére - Thurzót 1533 végén oklevéllel biztosította, hogy a korábban neki adományozott Sárospatak és Újhely váraiért, amelyeket 1527-ben a király kérésére engedett át a korona kiszolgáltatása érdekében Perényi Péternek, Tokaj várával kárpótolja azzal a feltétellel, hogy Serédinek megtéríti a 13.000 forint zálogösszeget.⁹⁴

Már 1534. január 4-én Thurzó levélben panaszolta a királynak, hogy még mindig nem vették ki Serédi kezéből Tokajt: „miután Serédi az elmúlt nyáron Felső-Hevénél járva megtudta, hogy ezt a várat adományul kapom, a Tokajhoz tartozó jobbágyságot annyira kifosztotta és kiszípolozta, hogy a lelkükön kívül semmijük sem maradt a szerencsétleneknek”. Emiatt alig maradt 300 jobbágy a birtokon, s ezért kétséges, hogy az megéri-e a zálogösszeget. Ennek ellenére kérte a királyt, hogy a Felső-Magyarországon tartózkodó hadvezérei útján szorítsa rá Serédit Tokaj átadására. Egyúttal csodálkozását fejezte ki, hogy Ferdinánd „ezt az embert, az egész Felvidék nyomorult jobbágyainak elnyomóját és kizsigerelőjét annyira kíméli és pártfogolja”.⁹⁵

Thurzó sürgetése haszталannak bizonyult. Serédi 1534. március 1-én újra Tokajból írt, ahová félévi távollét után ismét ellátogatott. Májusban megint itt tartózkodott, és innen írt 17-én Eperjes városának négy kömüvesért Kövesd várába, akik már dolgoztak neki, talán Tokajban is.⁹⁶

Egy eperjesi ácsról, Mátyás mesterről ugyanis azt írja november 25-én a tanácsnak, hogy az elmúlt években Tokajban dolgozott neki, s most „a segédei, akik az előző esztendőben az ácsmesterségben Tokajban szolgáltak neki, a bérükért megkeresték őt”. Pedig kifizette őket az elszököttek kivételével, akiket Serédi inkább felakasztatott volna, hiszen „zavargások közepette, a legnagyobb rettegésben és gondok között erősítettük a várat”. Nincs tehát miért fizetni a szökevényeknek, és ezért kéri az eperjesieket, ne háborgassák miattuk Mátyás mestert.⁹⁷

1534. szeptember 6-án Ferdinánd képviselőjében Serédi, a János-pártiak részéről pedig Kékedi János tálljai várnagy Tokaj várában írták alá azt a békeegyezményt, amely kölcsönösen szabad mozgást biztosított egymás területén a két fél híveinek, különösképpen a kereskedőknek.⁹⁸

A viszonylag csendes 1535. esztendő után a következő év már komolyabb megpróbáltatásokat hozott Tokaj várára. Serédi 1536. április 9-én tudatta, - feltehetően Nádasdy Tamással, ekkor már Ferdinánd tárnokmesterével - hogy a János-párti hadak Debrecenben gyülekeznek Tokaj megtámadására, s lovas előőrseik már Rakamaznál a Tisza partjára értek, ahol a várral szemközt fel s alá nyargalva nem csekély szidalmakat kiáltottak feléjük, és német meg Ferdinánd-párti bestyéknek csúfolták őket, amire ők nem válaszoltak. A Tokajjal átellenes parton castellumot, erődöt akarnak építeni. Ezért kéri a címzettet, ha van olyan mestere, aki folyóra hajóhidat tud építeni, hajókkal együtt küldje hozzá, hogy megépíthessék a hidat, mert ha szabad átjárásuk lesz, átkelve kárt és ártalmat okozhatnak az ellenségnek.⁹⁹

Április 12-én Serédi Kassától és a többi várostól löport kért, miután az ellenség Rakamaznál már tábort is ütött, és ezzel ők megszállás alá kerültek.¹⁰⁰ 15-én egy ágyút is sürgetett, mert előző este, amikor az ellenség néhány lövését akarták viszonozni a Kassán öntött nagy ágyúval, az a rossz munka miatt szétrobbant. Az ágyú felállítására egy elég erős elővédobástya építettek, amelyből az ellenség földi és vízi erőit vissza tudták verni, és nem csekély kárt okozhatnának az ellenségnek, ha pénzért vagy kölcsön kaphatnának egy nagyobb ágyút. Kassa addig érezheti magát biztonságban, amíg ő tartani tudja Tokajt.¹⁰¹ Az említett elővédobástya a későbbi váralaprajzokon a vár keleti oldalán látható, a Tiszába kiszögélő, nyújtott ötszögű, vasaló alakú építmény lehetett.

Két nappal később Serédi újból sürgette az ágyút és lőport, panaszolva, hogy Ferdinánd pénz híján nem küld segítséget.¹⁰²

A János-pártiak részéről a regéci várnagy május 1-i levelében megnyugtatta az eperjesieket, hogy János király azért építtetett castellumot Rakamazon, mert Serédi gyakori kihívásai és fosztogatásai kényszerítették erre. De ebből csak akkor támadnának, ha újból provokálná őket.¹⁰³ A továbbiakban az ellenség valóban nem támadta onnan Tokajt. Ezt igazolja egy jelentés május 26-ról Brandenburi György örgróf számára. „Hogy János vajda és a törökök népe Tokajt ostromzár alá vette, és ottan a Tiszán néhány castellumot épített, hogy oda és vissza útjuk legyen a vízen át, való igaz, de az már nem, hogy ez különösen nagy megszállás lett volna.”¹⁰⁴

December elején a két király közötti háborúskodásban váratlan fordulatot hozott, hogy az 1528 óta Ferdinándhoz hű Kassa városa Perényi Péter terebesi várnagyának csele révén János uralma alá került. Ezzel Tokaj helyzete is veszélyeztetettebbé vált. Bár kézenfekvő volt, hogy az egyre inkább János királyhoz húzó Perényi állt Kassa elvesztése mögött, többen mégis Serédi harácsolásai következményének vélték. 1536. december 9-én egy felvidéki nemes írta erről Ferdinándnak: „Serédi a forrása Felsőgtek illetén vere ségének, és oka Kassa elvesztésének. Ő csak a maga hasznával és rablásaival törődve, ahogy mindig is szokta, ezen a nyáron egy castellumot, vagy hogy még inkább az igazat mondjam, rablóbarlangot épített nem messze Kassától, nem az ország javára, nem is Felsőgtek hasznára, hanem Felsőgtek javának látszatával a saját magánérdekében, hogy a nyomorult lakosságnak, Felsőgtek alattvalóinak borát és terményét kényelmesebben rabolhassa”.¹⁰⁶

Az eljövendő bajok árnyékát vetette előre az eperjesi jegyző, Werner György 1536. december 27-i jelentése Ferdinánd számára. Eszerint János király néhány nagy ágyút küldött a rakamazi castellumba, amelyet Tokaj várával átellenben építtetett, de még nem tudni, vajon a vár ostromához, vagy csak ijesztésül.¹⁰⁷

Hamarosan kiderült, hogy nem pusztá ijesztésül szolgáltak az ágyúk, Tokaj addigi legsúlyosabb ostroma kezdődött 1537. január derekán. Serédinek egyik tisztje 24-én jelentette: „Ma már kilencedik napja, hogy Uraságtok tokaji végháza megszállás alá került, és hevesen ostromolják. De eddig más rombolás nem esett ezen a végházon, csak a torony a kapu fölött, amelyet Uraságtok épített, sérült meg a lövésektől. Mégis tudom, hogy ostrommal nem lehet megszerezni, ha ugyan csellemmel nem sikerül elfoglalni. Mert való igaz, amit írtam és üzentem Uraságtoknak Horváth András (ti. a várnagyot) illetően, aki 'hangot adott' a Jánosistáknak. De én titkon jelentettem Uraságtok öccsének, Serédi Benedeknek... Ahogyan értesültem szavahihető embereimtől, akiket Tokajba küldtem, és három napig a János-pártiak táborában voltak, majd ma visszaérkeztek hozzám, Uraságtok derék katonái, akik híven akarják szolgálni, kizárták Horváth András... Azt is mondják, hogy fogságba vetették és esküt tett nekik, hűségét velük együtt szilárdan megörzi. Ennek bizonyosságára a feleségét Patakról újra Tokajba kísértette”.¹⁰⁸

Kövesd várnagya is írt ezekről urainak január 31-én: „Horváth András is visszavonta János királynak tett ígéretét és ezért most a várat duplaannyira ostromolják... Mindenfelől körülvettek bennünket”. Ezért segítséget sürget Kövesd és Tokaj várához.¹⁰⁹

Serédi György a János-pártiak által szintén körülzárt Nagyida várából továbbította a tokaji ostromról - jobbára Kövesdről - kapott híreket bátyjának és másoknak. Így már 1537. január 26-án írja: „Január 29-e óta Tokaj megszállás alatt áll, és minden egyes nap reggeltől estig szüntelenül tíz ágyúval lövik”.¹¹⁰ Másnap fivéré, Gáspárt tudósítja: „Tokaj várát e hónap 19-én szállták meg... A Bodrogon át ágyúkat hoztak oda, ahol a kis halastó van, és onnan lövik a tornyot a kapu fölött... Tokaj várának minden tartozékából rabolják és összeszedik az élelmet. Tokaj ostromára hajtanak másokat is. Oláhok is érkez-

tek Hátszeg tartományból, de legtöbbjük megfutamodott, sokat közülük a várból öltek meg”.¹¹¹

Február 2-án az eperjesieknek írja, hogy küldönce Tokajból odaküldött leveleivel dolgozózatlan tért vissza, „mert a várba nem tudott bejutni, de valamilyen ürüggyel a hadnép között volt, amely a várat ostromolja”. Beszámolt még arról, hogy két familiárisát, „akiket a minap odaküldtem, éjszaka kötélén húzták be a várba. Horvát Ferenc (az ellenség egyik parancsnoka) ezt megtudva négyet, akik őrségben voltak, lefejeztetett, mert rosszul örködtek. A nagyobbik ágyújuk is, amijük volt, szétrobbant, és megölte a pattantyúst... ezen felül az ellenségből sokan ágyúlövéstől pusztultak el”.¹¹² Ugyanaznap fivérének írta, hogy az ellenség - reményében csalatkozva, bizonyára a várnagy árulásának meghiúsulása miatt - még hevesebben kezdte ostromolni a várat.¹¹³

Serédi Gáspár, aki ekkor katonáival Nyitra megyéből Rózsahegyen át visszatérőben kapta kézhez fivére és tisztjei jelentéseit, saját leveleihez csatolva továbbította ezeket Ferdinándnak. Csupán február 9-én három levelet küldött a királynak, amelyek egyikében a csatolt jelentés alapján esetelte az ostrom hevességét, mégis így írt: „Nem nagyon félek attól, hogy a várat megadásra kényszeríthetik, ha ugyan nem rombolják le teljességgel, és nem dúlják széjjel”. Két tisztje ugyanis, akiket erősítésül és bátorításul küldött oda, szabadon bejutott a várba. De mivel az ellenség nagyszámú, ő maga saját csapataival nem tudna segítséget nyújtani a védőknek, de a városokat, amelyek mély reménytelenségbe estek, meg tudja őrizni szabadságaikban.¹¹⁴ Mégis ugyanaznap szintén Rózsahegyről keltezett másik levelében sürgősen hadinép küldését szorgalmazta a királytól.¹¹⁵ Február 20-i válaszában Ferdinánd csupán arra biztatta Serédit, legyen erős lélekkel, és katonáit buzdítsa azzal, hogy királyuk különleges kegyével fogja jutalmazni kitartásukat.¹¹⁶

Végül március 10-én Serédi Eperjesről írt levelében beszámolt a tokaji vereségről, ami az ígért haderő késedelmes kiküldése és alig 150 főnyi létszáma miatt következett be. „Mégis elég jókor érkezünk ezekkel is, akikkel az ostromlott vár segítségére indultunk. De mivel a túlságos pusztulás miatt embereink az ellenféllel kiegyezésre kényszerültek, már semmit sem tehattunk, egyrészt mert az ellenség kétszer vagy háromszor is erősebb volt nálunk, másrészt azért sem, mert annyira szétrombolták a várat, és köröskörül összes fundamentumait pedig úgy aláásták, hogy az ellenség számára minden fáradtság nélkül hozzáférhető bejárás nyílt. Belülről pedig bizonyos aknajáratokban embereim, akik nálam szolgáltak Felsőteknek, három nap hosszat elég derekasan küzdöttek az ellenféllel, és mindkét részről sokan estek el a föld alatt a harcban. Bátorkodom Felsőteknek őszintén megvallani, hogy Magyarországon e zavargások közepette egyetlen vár sem volt, amelyet ennyire elpusztítottak, feldúltak, aláástak és mindenféle módon romboltak volna, ahogyan ezt. Hiszen az ellenség Tokaj ellen a lövegekben és ágyúkbán a szakadatlan lövöldözéssel annyi löport emésztett föl, hogy alig hinném, lenne még egyszer annyija, kivéve azt, ami Kassán található. Én azonban, bár az ellenség erői felülmúlták a miénket, kész voltam arra, hogy a vár megőrzésének érdekében - ahogyan Felsőtek másoktól bővebben megtudhatja, - minden kockázatot és veszélyt vállaljak. Közbejöttek azonban különféle megmondolások, amelyek szándékom végrehajtásától visszatartottak. Ezért könyörgök Felsőteknek, méltóztassék a Tokaj vára dolgában nekem tett ígéreteiről és a zálogbaadásáról kegyesen megemlékezni, és oly hűséges, egyben legteljesebb szolgálataimat valamelyest számontartani”. Ezekért már Tokaj helyett és a király által kilátásba helyezett 500 jobbágy fejében Munkács várát kérte zálogbirtokul.¹¹⁷

Válaszában Ferdinánd hamarosan tudatta Serédivel, hogy mivel Munkács vára az özvegy Mária királyné birtoka, ő nem rendelkezhet azzal. Serédi azonban újabb kéréssel állt elő. Május 22-én írta a Boldogkő alatti táborból: „Nem kétlem, Felsőteknek tudomására van, hogy Regéc vára az ellenség kezéből Felsőtek hatalma alá került. Ezt pedig a főkapitány - Fels Lénárt - bizonyos pénzösszegért elzalogosította nekem”. Ezért arra kérte a

királyt, erősítse meg a zálogbirtokban. „Indokom erre veszteségem, Tokaj várának elidegenítése tőlem, továbbá az, hogy annak eleste előtt folyamatosan több hadat tartottam benne, amiért nekem fizetséget kellett volna kapnom”.¹¹⁸ Serédi kérése teljesült, de Tállya vára, amelyért ugyancsak folyamodott, az ostromok során végérvényesen romba dőlt.

1537. júliusában Serédi ügyvédje folyamodványban kérte Ferdinándot, hogy Tokaj, Tállya és Eger várát ostrommal foglaltassa el, és bocsáttassa Serédi kezébe, továbbá a Jánoshoz pártolt Perényi Péter tulajdonában lévő Pálóczi-birtokokat, közöttük Sárospatakot adassa Serédinek.¹¹⁹ A király ez utóbbiakról valóban kiállított adománylevelet, de röviddel utóbb visszavonta arra az esetre, hogy Perényi visszatér az ő hűségére. Ezek helyett Munkácsot ígérte Serédinek, amennyiben Mária királyné hozzájárul.¹²⁰

Augusztus 18-án Serédi az ostromlott Sáros vára alatti táborból írt ismét Ferdinándnak, és kérte, rendelje el a megkezdett háború folytatását János ellen. Ha kellő létszámra töltenék fel a sereget, egy hónapon belül könnyűszerrel a felség fennhatósága alá hozhatnák Tokajt, Egert és Patakot, és a sereg Kassa külvárosában teitelhetne át. A hadjárat költségei a visszafoglalt terület jövedelmeiből megtérülnének, és nem jutnának János kezére.¹²¹ Bár aligha Serédi fontoskodó javaslatai hatására, Tokaj visszafoglalására történt is kísérlet. A Ferdinándhoz pártolt Laszki Jeromos tájékoztatása alapján a két király közötti béketárgyalásokon V. Károly császárt képviselő szövívője, orátora, Wese János lundi érsek november 1-én írta Lőcséről Ferdinándnak: „Azt is írja, hogy Tokajt ostromolják, de csuda feltételekkel úgy, hogy Felségteknek is van ott prefektusa, a vajdának pedig egy másik, azonos számú zsoldosokkal, ami számomra új dolognak tűnik. Ámbár nem kétem, hogy Leonardus (Fels) a végsőt is megkísérelte, és a szükségből erényt csinált”.¹²²

A két király küldöttségeinek november végén Rozgonyban tartott egyezkedésén a következő tárgyalás helyszínéként Tokaj is szóba került, de végül is Perényi Péter várában, Sárospatakon tartották meg 1537 karácsonyán.¹²³

Laszki közlése igaznak bizonyult: a vár fele-fele arányban mindkét király fennhatósága alá került. Erről tanúskodik Fráter György, János király kincstartójának és legfőbb tanácsadójának 1538. március 7-i kérése Ferdinándhoz: „az orátor útján könyörögtem Felségteknek Tokaj váráért, melynek fele legkegyelmesebb uram őfelsége révén jelenleg az én kezemen van... Annyi bizonyos, hogy Tokaj vára úgy, ahogyan most van, Felségteknek teljességgel semmi hasznára sincs, olyannyira, hogyha továbbra is ilyen feltételek között marad, mint jelenleg van, a vár is és a hozzátartozó jószágok is pusztulásnak indulnak majd. De ha az enyém lesz, bizonyára Felségteknek is bőségesebb haszna származik belőle”.¹²⁴

Az orátor, Wese János közvetítette továbbra is Tokaj átadásának ügyét, ahogyan 1538. májusában Ferdinándnak írt levele tanúsítja: „Mivel Felségtek engem bízott meg, hogy János király megkeresésére és a nevezett kincstartó úr alázatos kérésére Tokaj várát felajánljam neki, mégpedig azzal a feltétellel, hogy miután Felségteket mostan a törökök közeledése miatt különféle költségek sújtják, a mondott János király vagy az ő kincstartója teljesen elégítse meg Serédi Gáspárt arról a 13.000 forintról, amennyiért zálogban bírja. Amely összeg felét Felségtek két évnyi határidőn belül igyekeznek a kincstartónak megtéríteni, és a dézsmákból végkielégítést fizetni”. Fráter György felajánlotta, hogy az összeget elküldi Kassára, és ott a király megbízottja vegye át, és váltsa ki vele Tokajt, amit adjon át a kincstartónak. „Ha pedig Serédi nem lenne engedelmes, úgy azt kéri, hogy Felségtek hagyja meg az ottani kapitányának, erővel vegye el Tokajt, és János király is saját csapataival ezt teszi, hogy nagy költség nélkül megtörténjék”.¹²⁵

Serédi május 24-én sértődötten gunyorosnak tűnő levélben kérte a királyt, gondoskodjék alkalmas módozatról, hogy a vár és tartozékai mentesüljenek annak nyűg-

től, hogy sem egyiké, sem másiké, hogy ellenlábasai és vetélytársai felismerjék öfelsége jóindulatát és kegyét öránta.¹²⁶

Végül is a két király között létrejött 1538. június 10-i egyezményben rögzítették Tokaj, egyben Regéc várai átengedésének feltételeit: „Tokaj várának egyik fele, miután a másik fele most magának János királynak a kezében van, valamint Regéc vára a béke kihirdetésének idején adassék vissza Jánosnak, de oly módon, hogy a jogos tartozások és zálogösszegek, amelyek a mondott várakon elismerten fennállnak, előzetesen kiegyenlítettessenek, úgy hogy János király Tokaj vára zálogösszegének csupán fele részét tartozzék kifizetni. Maga Tokaj vára mindaddig, amíg nem lesz teljesen felszabadítva János király részére, maradjon meg olyan feltételek között, ahogyan most van”.¹²⁷

Serédi azonban nem tett eleget Ferdinánd parancsainak. Laszki még 1538. októberében is panasolja, hogy Serédi nem adta át Tokajt, és tartozékait fosztogatja.¹²⁸ Ugyanakkor Thurzó 80.000 forint kárpótlás ellenében hajlandó volt lemondani Tokajhoz fűződő jogairól, miután a békeegyezmény értelmében úgysem kaphatta meg azt.¹²⁹ Tokaj ügye még 1540 végére sem rendeződött. Thurzó december 10-én kelt levelében kérte a királyt, hogy Serédit, aki ekkor ismét járt az udvarban, szorítsa rá Tokaj ügyének lezárására arra is tekintettel, hogy Serédi hány nemes birtokát tartja hatalmában, és fosztja ki, akiket e jogsérelmük a királyhoz való hűségükben megingat.¹³⁰

Thurzó és mások súlyos panaszai ellenére Serédinek sikerült elérnie, hogy Ferdinánd az ő 14 év óta teljesített és részletesen leírt szolgálataiért, egyben hitelezett pénzüsszegekért 1541. január 13-án új adománylevelet állítson ki az ő, továbbá fivére, György és elhalt Miklós bátyjának három fia és örököseik számára Tokaj, Regéc és a lerombolt Tállya várairól és tartozékaikról 95.000 forint zálogösszeggel.¹³¹ Az adománylevelben nem történt említés arról, hogy a vár fele az 1540 nyarán elhunyt János király örökösének vagy Fráter Györgynek volna birtokában. Amikor azonban Serédit 1541. márciusában a jászói konvent kiküldötte és a király embere bevezették és beiktatták Tokaj várának birtokába, Ruszkai Kornis János, Izabella királyné és fia, János Zsigmond várnagya urai nevében tiltakozott ez ellen.¹³² Ez tanúsítja, hogy a vár fele ekkor még János király örökösinek birtokában volt, és továbbra is fenntartották jogigényüket erre. Serédi ennek ellenére 1541. március 20-i levelében tudatta Ferdinánddal, hogy a várat teljes egészében a király fennhatósága alá helyezte.¹³³ A király április 19-én elégedetten válaszolt: „Szívesen értesültünk arról, hogy a várat teljességében az irántunk való hűségre és a minket megillető engedelmességre visszatérítetted”.¹³⁴

1541. augusztus 25-én Serédi Buda sikertelen ostromáról és Szulejmán által történt elfoglalása elől Tokajba visszatérve két levéllel fordult Eperjes városához. Ezekben a király, illetve a felső-magyarországi főkapitány parancsára hivatkozva, hogy az ádáz ellenség fenyegető közeledésére tekintettel Tokaj végházát a Felvidék oltalmára sietve építtesse, javíttassa, és fából való bástyákkal és egyebekkel erősítse, ehhez egy hétre tíz szekeret, továbbá saját költségére deszkákat, jó fenyőgerendákat és „Stroph gerendát” kért a várostól, továbbá a feltehetően ács, Péter mester kiküldését két hétre.¹³⁵

Szeptember 3-án csapatokat sürgetett a királytól és Fels Lénárt felső-magyarországi főkapitánytól, tartva a János-pártiak támadásától, miután azok a Tisza túlsópartján újabb erődöt kezdtek emelni.¹³⁶ Némi megkönnyebbüléssel vehette Serédi, hogy 1541. utolsó napjaiban Ferdinánd biztosaként Izabella királyné főembereivel kölcsönös megállapodást kötött, amitől, ha nem említik is a szerződésben, Tokaj várára békésebb időszak beköszöntét remélhette.¹³⁷

Serédi tokaji várnagya és udvarbírája ezekben az években Szennyessi Mihály volt, akit kortársai kegyetlen gaztettekkkel vádoltak. Egy 1565-ben, mintegy húsz évvel halála után kelt jelentés szerint a kassai Ferenc deákot, aki Váradról hazatérőben minden vagyonával és nem akármilyen pénzüsszeggel megrakott szekereken érkezett Tokajhoz, egész

családjával a befagyott Tisza jege alá süllyesztette, hogy javait megkaparinthassa. Ennek egyik utas volt tanúja, aki megmenekülve Szennyessit és cinkosait vádolta a baleset előidézésével. Maga Serédi is gyanúba keveredett, mintha az ő parancsára követték volna el a gaztettet. Hogy ezt a gyanút elterelje magáról, Szennyessinek Regéc várában fejét vétette. De a halálra szánt ember állítólag teli torokból kiáltozta: „te parancsoltad, a te akaratodból tettem”.¹³⁸

A várnagy tisztét 1544 táján Serédi Gáspár elhalt fivére egyik fiára, Benedekre ruházta, aki már az 1537. évi ostromnál is jelen volt. Abban az évben Nagyida várát is védte öccsével Jánossal együtt, akit ott egy ágyúgolyó ölt meg. 1543. szeptember 22-én még Szikszóról tájékoztatta nagybátyját a török készülődéséről terjengő hírekről. Ezek szerint a szultán legfőbb igyekezetével azon volt, hogy Egert és Patakot elfoglalja. Ezért javasolta, ezek biztosítására küldjenek erősítést. Más értesülése szerint a török Tokajnál hidat akart készíteni, de a tél közeledte miatt letett e tervéről.¹³⁹ Ugyanekkor Benedek kéme olyan hírt hozott Egerből, hogy 10-18 ezer török átkelt a Dunán, s bár nem tudni, milyen szándékkal, félt, hogy Egert oldalt hagyva egyenesen Tokaj alá vonulnak. Hiszen ha azt beveszik, egész Felső-Magyarországgal együtt Eger is az ölükbe hullik. Ily módon Tokaj eleste nagyobb kárt okozna, mint néhány hónappal előbb Székesfehérvár elvesztése, mert Tokajból a török szinte az egész országot birtokába vehetné.¹⁴⁰

1544-ben Ferdinánd Serédi Gáspárnak elzalogosította a Pozsony melletti Szentgyörgy és Bazin városokat és várakat, aki ezekben talált biztonságosabb, egyben az uralkodóhoz is közeli lakóhelyre.¹⁴¹ Tokajt teljesen Serédi Benedekre bízta, mint várnagyára, majd 1547. szeptember 4-én Szentgyörgy várában kelt végrendeletében Tokaj várát és tartozékait örökségül ráhagyta, Kövesd várát pedig Benedek öccsére, az ifjabb Gáspárra akkor, ha megházasodik.¹⁴² Serédi 1550. júniusában halt meg.¹⁴³ Fivére, György, aki többnyire Makovica várában vagy Budamér kastélyában székelt, maradt a család feje és Gáspár többi birtokának az ura. 1550. július 11-én Ferdinánd tőle kért felvilágosítást a hozzá eljuttatott rosszindulatú híresztelés dolgában, ami szerint Benedek, mint tokaji várnagy „praktikában” és titkos tárgyalásban van az ellenséggel, hogy Tokaj várát Fráter Györgynek és a kassaiaknak átjátssza. Serédi György válaszáat, hogy ebben a dologban egyáltalán semmit sem hallott, a királyi tudomásul vette.¹⁴⁴

1551 augusztusában Serédi György is részt vett Tokaj várában a királyi korona átvételében, amelyet Izabella királyné Ferdinánd számára kiszolgáltatót, majd Sforzia Pallavicini ögrórral, a hadsereg főfelügyelőjével és a Perényi Gábor távollétében az átvételre szintén kijelölt Dobó Domonkossal innen népes lovas őrség fedezetében a pozsonyi várba kísértek.¹⁴⁵ Dobó Domonkos az ekkori egri várkapitány, Dobó István öccse, Serédi Gáspárnak bizalmasa és egyidejűleg Szentgyörgy és Bazin várainak egyik főtisztje. Bátyjának, Dobó Ferencnek a lánya lett Serédi Benedek felesége.¹⁴⁶

1552 nyarán már hírek jártak a szultán hadainak felvonulásáról. Perényi Gábor, Sárospatak fiatal ura ottani várából tudósította Castaldot, Ferdinánd Erdélybe küldött seregének fővezérét kémei jelentéseiről: „A törökök elsőnek Szolnok várát fogják feldúlni, utána Egert, aztán Tokajt. Ezek elfoglalása után az én sárospataki váram alá akarnak jönni”.¹⁴⁷

1552. szeptember 8-án Castaldo Erdélyből aggódva kérte Miksa trónörökös: „Könyörgök, Felségtek ne feledkezzék meg Egerről és Tokajról, amelyekbe mind hadnép, mind élelem és muníció olyan készülétét helyeztesse, hogy ezek felől nyugodt lélekkel lehessünk”.¹⁴⁸ Szeptember 11-én, Szolnok eleste után ismét figyelmeztette: ha Eger és Tokaj is elveszne, ő seregével Erdélyben rekedne, és nem kaphatna sem pénzt, sem segíséget, hiszen Kassa megtartása is kétségessé válnék.¹⁴⁹

Már Eger ostroma idején, október 4-én írja Ferdinánd Castaldónak: „Tokaj várából Serédi Benedek ugyancsak lelkesen és bátran írta, hogy azt a helyet vitézül és híven vé-

delmezni fogja, és védőbástya lesz az ellenség bármilyen nagy erejével szemben. Így hát ebből nagy reménységet merítettünk a hely megtartását illetően”.¹⁵⁰ Eger hősiek védelmének köszönhetően Tokaj vára fölül is elhárult a török veszedelem.

1553. augusztus 11-én Ferdinánd Serédi Benedek számára megújította Kövesd várának adományát 3000 forint zálogösszegért, hiszen öccse, Gáspár még nem házasodott meg, és így a vár még nem lett az övé. Az adománylevélben a király méltatta Benedek érdemeit, elsőként azt, hogy mint Tokaj várának prefektusa ellenállt a János-párti lázadóknak, - igaz, nem tudni mikor, - korábban pedig Nagyida várának prefektusaként hosszasan feltartóztatta az ellenséget. Ennél az 1537. évi ostromnál, amelynek során öccse ágyúgolyótól találva elesett, ő maga János király főkapitányával párharcot vívott. Buda ostrománál János király halála után, - tehát feltehetően 1541-ben - a török és a magyar sereg szemeláttára egy előkelő törököt párviadalban lándzsájával átdöfve legyőzött. Végül az utóbbi években a pártharcok megszüntetéséért, részben pedig a török támadások elhárítására saját költségén 150-200 lovast tartott.¹⁵¹

1554. márciusában Nádasdy Tamás országbírónak, majd nádornak jelentette egyik bizalmasa Kassáról: „*az elmúlt napokban jöttek volt Szolnokról két naszáddal fel Tokaj felé*”, nyilván török hajós katonák portyáztak erre.¹⁵² Más háborús hírek Tokajjal kapcsolatban ebből az időből nem maradtak ránk.

1555 elején halhatott meg Serédi Benedek, hátrahagyva szülés előtt álló feleségét, Dobó Zsófiát és János fiát. Az özvegy vallomása szerint Benedek a családja és vagyona gyámjával Dobó Domokost jelölte ki, aki ekkor bátyja, Dobó István, mint a Ferdinánd szolgálatában álló erdélyi vajda mellett alvajdaként tevékenykedett. Röviddel Benedek halála után azonban annak nagybátyja Serédi György követelte magának a gyermek János gyámi tisztét és a birtokai ideiglenes tulajdonjogát. Ezért a királyhoz fordult, adjon parancsot az özvegynek és apjának, Dobó Ferencnek Tokaj és Kövesd várainak, valamint a családi ingóságoknak az átadására, mint törvényes gyám számára.¹⁵³ Dobó Ferenc és lánya július 31-én Tokaj várából írt levelükkel Nádasdy Tamás pártfogását kérték, miután a király Serédi követeléseinek teljesítésére utasította őket, amivel szemben ők Ferdinánd parancsáért folyamodtak, hogy Serédi hagyjon fel Zsófia háborgatásával.¹⁵⁴ A király ugyanis 1555. július 13-án úgy döntött, hogy Serédi János nagykorúságáig Tokaj és Kövesd Serédi György, mint gyám birtokában maradjanak.¹⁵⁵

Serédi is Nádasdyhoz fordult támogatásért. Augusztus 9-i írásában megköszönte a nádor és Miksa főherceg parancsait, hogy a Dobók adják át neki a két várat. De azok, ahogyan panasolta, ezeket semmibe vették. Mert amikor Tokajba sietett, hogy eltemesse unokaöccsét, nem engedték be a várba, miután az ő akarata ellenére már eltemették, hogy ez a jogcíme se maradjon a belépésre. Közben a várnépet szép szavakkal és ígéretekkel magukhoz édesgették, hogy a gyámság címén a várat megtarthassák maguknak. Dobó özvegy lánya nevében tett panaszt Serédi ellen, hogy hadnéppel vonult Tokaj alá, amivel a várat és tartozékait elfoglalja. A Dobók ugyan utóbb egyezkedésre hívták, de a megbeszélés nem jött létre, és így dolgavégezetlen kénytelen volt Regéc várába visszatérni. Ezért ismét sürgette a király szigorú parancsát, hogy a Dobók vonuljanak ki Tokaj várából, az özvegy és fia pedig az ő gyámsága alatt maradjanak ott.¹⁵⁶

Szeptember 3-án Nádasdynak írta Kassáról már említett bizalmasa: „*Serédi uram igen nézné ki Tokajból Dobót, és Serédinek vagyon ott 300 gyalogja és 200 lovagja, Prényi Gábrriel is oda készöl segítségre Serédi mellé, és az gabona dézsmát mind elhordatta Serédi uram velem*”.¹⁵⁷

Szeptember 12-én ismét Dobó Zsófia fordult Tokaj várából Nádasdyhoz a maga és a „nyomorult árvák” védelméért Serédi erőszakos cselekedetei ellen. Az ui. elfoglalta Tokaj tartozékait, beszedte jövedelmeiket, majd Perényi Gáborral szövetkezve összes gyalog-

jukkal és lovasukkal az éj csendjében Tokaj városára törtek, a polgárok közül néhányat megöltek, másokat megsebesítve foglyul ejtettek, ingóságait, fegyvereiket és lovaikat pedig zsákmányként elvitték. Majd „a régi földvár helyén, amely a Bodrog folyó fölött a hegyen található, annak árkaiban erősséget készítettek maguknak, és egy helyre felhordatva az ágyúikat, hadimasináikat és lövegeiket, éjjel nappal ádázul lövetik ezt a várat, szüntelenül támadnak bennünket, és azóta a sűrű ágyúlövések miatt a várkaput bezárva tartjuk. Így már szabad kijárásunk sem lehetséges. Szöllőink termését és az egyszerű jobbágyok dézsmáját pedig az említett mágnások, ti. Serédi György és Perényi Gábor a szőlőhegyeinkről igyekeznek az erődítményükbe hordatni”. Majd egyéb fosztogatásaik és hatalmaskodásaik felsorolása után arra kéri Nádasdyt, hogy döntesse el bírakkal, vajon jog szerint mint törvényes örökös köteles-e Tokaj és Kövesd várait és a bennük őrzött ingóságokat Serédi Györgynek átadni, vagy sem.¹⁵⁸

Nádasdyhoz fordult unokahúga érdekében Szamosújvárból szeptember 18-án Dobó István erdélyi vajda is: „Amiket Serédi György és Perényi Gábor művelnek most, napról napra sokasodnak inkább, semhogy csökkennének. Elannyira, hogy már ágyúkat hozatva a várfalakat lövik, és mindkét fél részén derék keresztény férfiak öldöklésére került sor. Eközben a várban szerencsétlen özvegy húgom már vajudófélben, idős fivérem pedig halálos betegen fekszenek”. Perényiek csupán saját hasznukra, de az ország nyilvánvaló vesztére cselekszik ezt, üldözik el az özvegyet otthonából, és háborgatják öreg atyját. Ezért arra kéri Nádasdyt, hogy a király parancsolja meg Serédinek és Perényinek, hagyjanak fel a vár megszállásával, távozzanak minden seregükkel, és jogi úton keressék igazságukat.¹⁵⁹

Október 6-án ismét Serédi György fordult Regéc várából Nádasdyhoz. Ferdinándra és Miksa főhercegre hivatkozott, akik Serédi János, Benedek árvája és annak várai fölött a gyámságot rábízták, és Perényi Gábornak, mint országos főkapitánynak is feladatául adták, hogy legyen segítségére a várak és jószágok birtokba vételében. Amikor ehhez hozzáláttak, és Tokaj várával szemben erősséget, castellumot kezdtek építeni, Dobó István és mások az özvegy kérésére 15 napos fegyverszünetet eszközöltek ki, hogy békésen megegyezzenek. Miksától is érkezett parancs, hogy az ügy bírósági rendezéséig Serédi álljon el követelései érvényesítésétől. Dobó Ferenc azonban csak azért szorgalmazza a bírósági eljárást, hogy annak befejezéséig Serédi Benedek hátrahagyott jövedelmeit élvezhesse és bitorolhassa javait, amiket a Serédi család tagjai a király iránti hűségükkel, szolgálataikkal, költségeikkel, életük és vagyonuk kockáztatásával érdemeltek ki. Ezért kéri a nádort, eszközölje ki a király parancsát, hogy Dobó hagyjon fel a pereskedéssel, és az árva várait mint törvényes gyámnak adja át neki.¹⁶⁰

Némethi Ferenc megszerzi, majd elveszti Tokajt

Az 1556. január 15-ére kitűzött bírósági tárgyalást az özvegy kérésére elnapolták, és az ügy később sem rendeződött.¹⁶¹ 1557-ben meghalt Serédi György, és birtokai egyetlen még élő unokaöccsére, az ifjabb Gáspárra szálltak, miután 1556 őszén megnősült. De ahogyan a királyhoz intézett levelében panaszolta, Tokaj és Kövesd vára nem került tényleges birtokába, miután a gyermek János nevében, akinek törvény szerint ő volna a gyámja, Tokaj egyik tisztje tarja hatalmában.¹⁶²

Valóban, Tokajt Dobó Zsófia által megtett várnagya, zétényi Némethi Ferenc tartotta kizárólagos hatalmában.¹⁶³ Ő a Lengyelországból visszatért Izabella királyné és fia János Zsigmond egyik fő magyarországi párthíve lett, és állandó harcban állt a Hegyalja Habsburg-párti uraival. Így a Regéc várat a maga és két fivére számára az ifjabb Serédi Gáspár ellenében birtokába vevő Alaghi Jánossal, Serédi György és idősb Gáspár húgának fiával,

György által beállított várnagyával. De időszakosan harcban állt leghatalmasabb szomszédjával, Perényi Gáborral, Sárospatak urával is, leszámítva azt a két évet, ami alatt az maga is Izabella egyik harcos híve volt.

Némethi megerősítette Tokaj várát, és elővédjéül Szerencsen építtetett erősséget, castellumot, és mindkettőben jelentős létszámú őrséget tartott. 1558. február 3-án Gersei Pethő János felső-magyarországi főkapitány jelentette Nádasdynak: „*Csicsva, Barkó, Tokaj kiváltképpen, azok immár elkezdték az ő dolgokat, minden nap rabolnak, szegény népeket fosztják*”.¹⁶⁴ Majd június 4-én írja Némethiről: „*Igen őszve cimborált immár az budai basával és az több törökökkel*”. Értesülése szerint Izabella 1000 lovas és 500 gyalog tartására ad neki fizetést. „*Itt Tokajban annak felette ötszáz gyalog vagyon*”, de a lovasokkal együtt a korábbi 200 embere helyett ekkor már 2000 volt. Egyidejűleg erősíti a szerencsi „kastélyt”. Ezért Némethi ellen „*im ez napokban egy csatát tettem volt Tokaj felé, és egy Castelt erőssé tettem jobban meg, kinek neve Füged*”.¹⁶⁵

1558. júliusában Ferdinánd parancsot adott felső-magyarországi hadai új főkapitányának, Telekessi Imrének: „Mivel Némethi Ferencnek, Tokaj vára kapitányának megfélemezésében sokat számít, hogy most az aratás idején megakadályoztassék gabona és más élelem bevitelében, kiváltképpen amikor úgy értesülünk, hogy az a vár most módfelett kimerült, meghagyjuk neked, és erősen parancsoljuk, hogy többi ottani kapitányunkkal együtt minden igyekezeteddel légy azon, hogy semminemű élelmet ne hagyj a várhoz szállítani, hanem figyeltetve minden odavezető utat a legnagyobb inségbe döntsöd, hogy ezzel a megfélemezésre minden egyéb mód is könnyebbé váljék”.¹⁶⁶

Némethi hűtlenségéről és Izabella oldalán a király hívei és seregei elleni hadakozásáról megemlékezik Ferdinánd 1558. október 21-i adománylevelében is, amellyel Kövesd várát az ottani hűtlen várnagytól visszafoglaltan ifjabb Serédi Gáspárnak adományozza újra.¹⁶⁷ A király 1559-ben a királynéval folyó béketárgyalásokra adott utasításában a Tiszán inneni várak, közöttük Tokaj visszaszolgáltatását jelölte meg békefeltételnek, s ennek fejében hajlandó lett volna Izabella kezében meghagyni Erdélyen kívüli tiszántúli birtokokat is.¹⁶⁸

Egy 1560 táján a Serédi-birtokokra vonatkozó jogi állásfoglalás szerint „Tokaj és Kövesd birtokokat rosszhiszemű személy tartja hatalmában, aki ezekben őfelsége híveit nyilvánvalóan elnyomja, és ezért példát statuálendő személyében és birtokaiban büntetni kell. Serédi János kiskorúsága sem szolgálhat mentségül, mert anyja mint törvényes és természetes gyámja önként bizta Némethire. Márpedig a jog szabályai szerint az, aki nem megbízható barátira bizza ügyét, magára vessen, és aki a kártevésre alkalmat szolgáltat, azt kell a kár okozójának tekinteni”.¹⁶⁹

1561. február 8-án Zay Ferenc kassai főkapitány jelentette a királynak, hogy Némethi, miután a Tiszántúlon erősségek, „kastélyok” sorát építette, Kassa környékén is tervez ilyent, miután Tokajnál nagy mennyiségű fát halmozott fel, ami Tokaj várának építéséhez aligha szükséges, mivel „az már csaknem teljesen megépült”.¹⁷⁰ Ezért 1562. februárjában Zay felkérte Perényi Gábort, aki már 1558 nyarán visszatért Ferdinánd hűségére, építtessen Tokaj környékén „kastélyt”, amíg Némethi Erdélyben jár.¹⁷¹

Némethi tokaji építkezéseiről tanúskodik Mágochy Gáspárnak, Ferdinánd hű vitézének, egyideig Gyula, majd Eger várnagyának 1562. április 22-én a nyitrai püspökhöz intézett levele: „*Ez (ti. Némethi) vitéz ember és sok vitézlő ember vagyon nála, mast penig az fából is embert kellene csinálnunk; annira meg erőssítette az Tokaj várát és takartatta (ti. készletekkel ellátta), hogy még Tokaj soha olyan erős nem volt, mint ez idejében... Jeles végháza lenne Őfelségének ez Tokaj, mind Gyulára, mind Váraddá, mindenfelé*”.¹⁷² Mágochy igyekezett Némethit Ferdinánd pártjára csábítani, és ahogyan Miksa főherceg írta apjának, az hajlott is erre: „Maga Némethi sem kíván ezért viszonzá-

sul egyebet, mint azt, hogy a jövőben is megtarthassa mindazt, amit jelenleg birtokában tart”^{172a}

Ez év júliusában Némethi emberei megtámadták Perényi egyik faluját, amit az Némethi foglyul ejtésével akart megtorolni, amint azt Zay Ferencnek, az pedig Miksának megírta. Zay szerint ezzel megsértenék ugyan a fennálló fegyverszünetet, „de talán ily módon Tokaj és Szerencs vára felségeitek kezére kerülne, mert fejének megváltásáért visszaadni kényszerülne ezeket”¹⁷³ Miksa azonban utasította Zayt, tiltsa el Perényit ettől a kísérlettől.

1564. áprilisában béketárgyalások keretében a János Zsigmond nevében megfogalmazott követelések között Tokaj várának birtoklását is felsorolják, mint a gyermek Serédi János tulajdonát, Némethi Ferenc birtokával, Szerencssel együtt.¹⁷⁴ Ezeket a követeléseket a király most sem ismerte el. Némethi viszont folytatta a királyi országrészen az erősségek építését, amelyek Eperjest és Kassát veszélyeztethették. De aggodalmat keltett az a hír is, hogy János Zsigmond Tokaj állandó őrizetére 1000 lovas és 600 gyalogos kiküldését határozta el.¹⁷⁵

A királyi hadak kapitányai sem maradtak tétlenek, és erősségek építése mellett Némethi miskei kúriáját is lerombolták.¹⁷⁶

1564 végén egy tájékoztatóban leszögezik, hogy Tokaj sohasem tartozott Erdélyhez, azt Ferdinánd rég fennhatósága alá helyezte, és megbízható híveinek, a Serédieknek adta. Némethi az egyetlen kiskorú örökösre szállt várat gyámság látszatával és ürügyén, csalárdul és galádul elrabolva tőle, magának szerezte meg. Hogy pedig ezért elkerülje a megtorlást, János Zsigmondhoz pártolt, és a várból rettegésben tartotta a környéket.¹⁷⁷

A döntő fordulat Tokaj sorsában 1565 elején következett be. A felső-magyarországi német katonaság új főkapitánya, Schwendi Lázár egyik első feladatának tekintette a vár elfoglalását. Az ostrom lefolyásáról, amit Schwendi Báthory András országbíróval, mint főhadbiztossal együtt irányított, egyik résztvevő német nyelvű, egyidejű helyszíni jelentései adnak részletes és hiteles tájékoztatást. Az első február 10-ről: „Részszerinti beszámoló, hogyan zajlottak a tokaji elővár elfoglalásánál a dolgok, amik február 10-én történtek és mentek végbe” címmel, így szól: „Miatán e folyó hónap 4-én elkészítettük a sáncunkat Tokaj előtt, nem késlekedtünk a töltéssel és ásással (ez a sánc szolgált ágyúállásul a vár lövetéséhez). Ám viszont az ellenség sem kímélt bennünket, és habár a vár elővédbástyáját már elegendő képpen meglövöldöztük a megrohamozáshoz, mégis a (folyó) jegét nem a szükség szerint terítették le deszkákkal, hogy hordani tudjon. S mivel még a generális főkapitány sem szemlélte meg, és nem adott parancsot, a mieink mégis mohóságból tegnap reggel, miután a vár meglövöldözött felső bástyáján kevés ellenséget figyeltek meg, váratlanul megrohamozták, legfelül a kerek elővédet is megmászták, és emberül megtámadták az ellenséget. Ezalatt az első hadművelet alatt a jég beszakadt, úgy hogy a többiek nem követhették az előbbieket, és nem nyújthattak segítséget nekik, ezért jó néhány derék legény és páncélos zsoldos vízbefúlt. Így az elsőeknek alig maradt idejük, amikor megláták a bajt, és tehetetlenül vártak, hogyan vonulhatnának biztonságban vissza.

Az ellenségből ez alkalommal a támadásnál néhányat lelőttek, de a mieink közül mintegy negyvenig való meghalt vagy mesebesült.

Aznap este az ellenségtől hárman kijöttek hozzánk. Ezek elmondták, hogyha a rohamban még egy óra hosszát kitarottunk volna, valamennyi külső védőművet elfoglaltuk volna. Öközlük, az ellenség soraiból sokan odavesztek, közöttük a hajdúk és a huszárok parancsnokai mindketten. Önáluk egymás között ilyen szavakat lehetett hallani, hogy a törökök segítségüket ígérték nekik, ideje lenne hát, ha már jönnének.

Mi azonban a sáncunkkal olyan közel fércöztünk az ellenség elővédjéhez, hogy kövekkel megdobálhattuk volna egymást, és kiáltozás nélkül is szólhattunk volna egymással.

HH Stn, Ung. Neben, Allg. Neben, f. 90

'65 febr 17-21 p. Bericht, 23-25 v. Bericht

5-e?

Ma reggel napkeltével kezdődött csak igazán a dolog az ellenséggel. Ezenközben Mairhausen kapitány súlyosan megsebesült, hasonlóképpen néhány zsoldos is halálát lelte.

Végeredményben komoly elszántságunkkal annyira jutottunk velük, hogy tárgyalni kívántak velünk, amire módot is adtunk nekik. Így hát két szövivőjük jött ki, és ilyen szavakat intéztek magyar nyelven a főkapitányhoz: Az ő uruk, Némethi Ferenc általuk szolgálatját és barátságát ajánlja neki. Erre a főkapitány azt felelte, hogyha az ő urának, a keresztény császárnak barátja volna, akkor ő is a maga részéről az volna. Másképpen nem is óhajtana magának a barátságát. A vajda (János Zsigmond) a császári felséget hadüzenet nélküli háborúval támadta meg, amiben Némethi is megtette a magáét. De most már hamar adják elő röviden, valójában mi is az óhajuk, és mire van parancsuk.

Erre azok ketten: Uruk fegyverszünetet kíván, mégpedig mára és holnapra, ahogyan az a békefeltételekről a magyaroknál minden időkben szokás volt. Akkor aztán az ő uruk egyezkednek vele, és tárgyalna.

Felelt erre a főkapitány úr: ilyen soká nem várhat, és nem hagyhatja hasztalan telni az időt. Ha szándékukban van valami, tegyék meg mihamarabb. Erre újfent a régi magyar szokással replikáztak. Mire a főkapitány ismét: Nem adhat nekik tetszésük szerint haladékot. Talán valami vén kurvának nézik őt. Mondják meg uruknak, mielőbb gondolja meg magát, és még ma napvilágnál adja meg magát a császári felségnek kényre-kegyre. Keresztények vagyunk, nem kívánjuk a vérüket, ha másként is mehet tisztességes úton. Ha pedig nem, hát majd estebédre várja őket.

Ilyen válasszal indultak el, mialatt a sáncásóink sem szüneteltek az ásással és omlasztással.

Egy óránál nemigen később kívántunk tőlük választ, és ezalatt mindkét oldalon hallgattak az ágyúkkal. Sürgetésünkre végül újból előjöttek, és másnap reggel tíz óráig kértek gondolkodásra haladékot. Akkor aztán olymódon fognak nyilatkozni, hogy megelégedhetünk vele. Uruk a császár szolgája akar lenni.

Erre azt kapták válaszul, ha meg akarják adni magukat, még ebben az órában tegyék meg, mert különben hamarosan erőszakhoz folyamodunk. Erre megint vártunk mintegy másfél órát, ami alatt a hadnépet rohamhoz hadrendben tartottuk, egyesek pedig szép számban az ellenség sáncának tetejéig is felkúsztak.

Mialatt hosszasan késlekedtek, egy lövedék csapott be tőlük a mieink közé. Erre aztán csak igazából megindult a küzdelem. A mieink teljes erővel támadtak, és a falakat a vár körül mind bevették. Azonfölül megszerezték az összes ágyút, amit a külső várban eddig ellenünk használtak.

Így most a belső vár és annak falai várnak ránk, de Isten akaratából ezek se késleltethetnek bennünket, miután a mieink jó biztonságban fekszenek ezek körül. Ahová behatoltak már, ott levertek mindenkit. De azok ugyancsak siettek befelé a várba. A mieink közül ez alkalommal nem estek el annyian, mint tegnap, de sokan megsebesültek.

Ahogy ezt írom, éppen egy előkelő foglyot hallgatnak ki, aki beszámol, hogy az ő oldalukról mintegy háromszázat lőttek le és sebesítettek meg, és csak mintegy kétszázan maradtak még a várban Némethi mellett. Olyan biztatást kaptak, hogy az ostrom kezdetétől számított tizenöt napon belül a töröktől és a vajdától segítségre számíthatnak. De még nem hallunk semmit, hogy errefelé hadikészülődésben valami mutatkoznék.

Eddig egész idő alatt kétségeskedtünk, vajon Némethi Ferenc még jelen volna-e a várban, vagy sem. De most már biztosan tudjuk, hogy a kezünk között van, és semmiképpen sem fog előlünk megszökni. Állítólag tegnap és ma nem sokat jött elő a várból, hanem időnként lesett ki valamelyik ablakon. De hadnagya, Bárany János vitézül tartotta magát a védekezésben, egy lövéstől egy kevésbé meg is sérült, de életben van még.

Tegnap délután Perényi Gábor uram itt járt nálunk a sáncban. Becses segítséget nyújt nekünk minden dolgunkban. Báthory András uram eddig betegen feküdt Perényi uramnál annak várában két mérföldnyire innen felfele.

Ugyan fejedelmi rezidencia ez a Tokaj, és bizony felette erős végház. Ha német módra építenék, bevehetetlen lenne. Oly kedvesen fekszik ligetek között a vízparton, egyik oldalán hegygel és erdővel, hogy ehhez fogható elidőzni való helyet még nem is láttam.

Kelt sietve Tokaj előtt a sáncból”.

A beszámoló „További jelentés a tokaji belső várnak február 11. és 12-én megindított és kivívott teljes megvételéről” címmel folytatódik:

„Miután tegnapelőtt este a homloklalakat és bástyákat Tokaj vára körül - Istennek hála - rohammal győzedelmesen elfoglaltuk, és az ellenségnek fedezékül szolgáló védőművet a magunk sáncává tettük, egyben az ágyúikat is ellenük fordítottuk, a rákövetkező éjszaka keményen löttük őket. Ők meg hasonlóképpen erősen támadtak bennünket.

Amikor azonban reggel a magunk többi ágyúját is odavontattuk olyan szándékkal, hogy a vár tornyot erőteljesen támadjuk, hamarosan fegyverszünetet kértek, ami megadott nekik. Így aztán néhányan közülük kijöttek jelentve, hogy néhai uruk a lezajlott rohamnál egy lövéstől, amely szétrombolta a falat, és a kövek fején találták, szörnyethalt, amikor fönt a várban éppen körüljárt, hogy őrséget állítson és a tüzérmestereket lövésre utasítsa. Így, miután parancsnokuk elesett, úgy gondolják, hogyha elviselhető feltételekkel lehetséges, megadják magukat a császári felségnek.

Erre Schwendi uram megegyezett velük, hogy csupán a puszta kardjukkal elvonulhatnak, de páncéljukat és más fegyverüket, pénzt és holmit hátra kell hagyniuk. Aztán a hadnagy, Bárány János Szerencs és Szentmárton erődjeiről intézkedjék, hogy azok is mielőbb megadják magukat. Addig ő, a hadnagy az udvarbíróval egyetemben maradjon a várban a császári felség további rendelkezéséig, amíg minden megtörténik. Miután tehát mindezt elfogadták, mivel tekintélyes számú nemesség volt bent, a főkapitány szabad választásukra hagyta, melyikük akar közülük a továbbiakban a császári felségnek szolgálni, amiért is zsoldot és tisztességet kapna. Azoknak pedig, akik nem kívánnak szolgálni, tiltva legyen, hogy a folyó háborúban bármelyik félnek szolgáljon. Erre sokan közülük ajánlkoztak szolgálatra... Így aztán az eskü letétele után mind kivonultak... viszont Raminger kapitány egy zászlóaljnyi zsoldossal bevonult.

Én magam jól megszemléltem a halott Némethi Ferencet. Egy kő ütötte meg a homlokán, úgy hogy a feje ugyancsak véres és széjjelzúzott volt. Röviddel azután, hogy a sérülés érte, meghalt. Felesége Debrecenben vagy a kastélyában lehet. Örököse, nemzetsége, ahogy hallom, ezen a vidéken senki sincsen.

Sebesültek sokan vannak. A többi ép, derék, erős emberből még 400-nál is többen, amit sohasem tételeztünk föl, hiszen a pontos létszámot nem tudhattuk meg. Így valóban sok dolgot adhattak volna nekünk. De Isten megadta nekünk a győzelmet előlött a fontos vár fölött, amihez fogható erősségét, nagyságát, hatalmas fejedelmi jövedelmeit nézve alkalmasint aligha találni. Ezen felül e vidéken a legszebb rezidencia... Kelt Tokajban a várban 1565. február 12-én.”¹⁷⁸

Az ostrom történetét néhány évvel később a neves történétíró, Forgách Ferenc püspök is megírta kiterve néhány, a jelentésben nem említett mozzanatra is, amiket az eseményekben résztvevő szemtanúktól hallhatott. Nagyrészt az ő nyomán írta meg évtizedekkel később Istvánffy Miklós is történeti művében Tokaj vára megvételét.¹⁷⁹

Tokaj vára Habsburg fennhatóság alatt

Tokaj vára elfoglalása révén a korona birtokába és az uralkodó fennhatósága alá került az addigi, elzálogosításon alapuló magántulajdonból. Őrizetéről királyi zsoldos katonasággal gondoskodtak kapitány, várnagy parancsnoksága alatt, aki a mindenkori felsőmagyarországi főkapitánynak volt alárendelve. Gazdálkodását udvarbíró irányította, aki előbb a pozsonyi Magyar Kamara, 1567-től az akkor felállított, Kassán székelő Szepesi Kamara felügyelete alatt állt.

Schwendi főkapitány, aki a vár bevétele után néhány nappal Báthory Andrással továbbbi hadjáratra indult, ahogy a jelentésben is olvastuk, Raminger Jakab német kapitányt tette meg zsoldosai élén Tokaj várnagyának. Udvarbíráta a gazdasági teendők intézésére nehezebben találtak. Így például az egyik jelölt a betűket sem ismerte, és sohasem viselt ilyen tisztséget. Végül is a felvidéki nemes, Paczoth Jánosra esett a választás, aki 1567-ig működött itt, amikor is a Szepesi Kamara tisztviselője lett.¹⁸⁰

Schwendi és Báthory a vár elfoglalásának szinte már másnapján intézkedtek az ostrom okozta károk helyreállításáról. 1565. február 14-én még Tokajból írták Kassa város tanácsának: „Gondoskodni szándékozunk arról, hogy ennek a várnak a lerombolt tetőzetét reparálják”. Ezért meghagyták, hogy mielőbb szállítsanak oda 40.000 zsindelyt és 260.000 különféle szeget, és küldjenek ácsokat, akik felverjék a zsindelyeket.¹⁸¹ Egy számadásban erről az évről valóban szerepel egy tétel öt forintról, amit a Tokaj várába küldött ácsoknak - alighanem csak előlegül vagy útiköltségre - fizettek. Ugyanezen számadás szerint Schwendi és Poppendorf hadbiztos Tokajba érkezve mindenféle hadiszükségletre és az erődítésnél dolgozó ácsoknak és földmunkásoknak mintegy 80 forintot fizettek. Maga Raminger kapitány április 25-én az uralkodónak küldött Tokajról jelentést: „...Ami a hadi dolgokat és az építkezést illeti, nem késlekedem, hanem építék, amennyit csak lehetséges. Azon a helyen, ahol a várat megrohmoztuk, egy ugyan finom rundellát (kerek bástyát) építettem, és mögötte egy meglehetősen nagy ágyúdobot emeltem földből és vesszőkötegekből, amelyre bizony elkelve nekem négy ágyú. Továbbá sáncoztam is egy oldalt, meg a Bodrog felől is. Ezenkívül még egy ágyúdobot tölttettem a mellvéd felénél a falu felé, amely a hegy ellenében is ugyan hasznos. Most a sáncoot erősítettem az egész mellvéd körül, és végig felhányattam, hogy mennél biztonságosabban lehessen az ágyúnál állni... Ez most egy öreg, dűledező építmény, és félok, hogyha egy év múlva újból ilyen árvíz jönne, akkor akár a mellvéd nagyobb részét is elsodorná, ahogyan egy helyen már most is megtörtént, amikor tudni illik három hete a fal egy erős, támasztott palánkkal egyetemben a Bodrog vize felé 163 láb hosszan leomlott, amelyet Istennek hála az alámrendelt zsoldosokkal és felségtek alattvalóival a korábbinál jobban megépítettem. Ha felségtek idővel olyan szándékkal volna, hogy ezt a végházat alaposan megerősítse, csekély költséggel jól végbe mehetne, mert nagy készlet van fából a téglá- és mészégetéshez, ami ily módon semmibe sem kerülne, csak a mestereket és a kőműveseket kellene fizetni.”¹⁸²

A vár 1565-67. évi számadásaiból kitűnik, hogy 1565 folyamán Raminger kapitány megbízásából több ízben végzett munkájáért a jeles olasz hadmérnök, Octavius vagy Octavianus Baldigara „fundáló”, aki 1569-től hosszú éveken át Eger várának építését irányította, 16 forintot, Schwendi utasítására pedig „hú szolgálataiért” egy hordó bort kapott fizetségül. A számadásban felsorolják egy kassai üveges bérét is, aki a vár különböző ablakaiba 548, a „felső házak”, feltehetően a torony emeleti szobáinak ablakaiba pedig 581 darab üvegtárcsát rakott. A várbeli nagy óra készítésére 60 forintot költöttek.^{182a}

Az ostrom évéből származik a vár legkorábbi ismert, már említett ábrázolása. A vázlatos tollrajz ÉK felől madártávlatból mutatja Tokaj várát a Bodrogtóccsal együtt, annak szélein a csak jelképszerűen ábrázolt Patak és Kövesd várakkal. Maga Tokaj vára a Tisza és a Bodrog valamint oldalága által körülzárt szigeten helyezkedik el. A torz négyszög alaprajzú erődítmény sarkain négyszögű bástyácskák ugranak elő. A város felőli DNY-i oldal közepén a falból kimagasló kapuzat, amely elől cölöphíd vezet a Bodrogon át. A várfalakat és bástyákat külső és belső síkjukon vízszintes gerendákból róttak ábrázolták, amelyek között földdel tölthették ki. A vár közepén négyszögű torony látható, két szintjén ablakokkal, körülötte pedig kisebb nagyobb házak helyezkednek el.¹⁸³ (1. kép)

János Zsigmond nem nyugodott bele Tokaj elvesztésébe, és alig egy hónappal később, 1565. március 8-án Schwendihez küldte követét, somlyai Báthori Istvánt, a későbbi erdélyi vajdát, majd lengyel királyt azzal a kéréssel, hogy a király „adja vissza Tokaj várát a gyermek Serédinek, ti. a már Erdélyben tartózkodó Jánosnak, Benedek fiának főképpen azért, mert gyámjának Némethi Ferencnek úgysem sikerült semmiképpen a maga számára elidegeníteni János birtokait”.¹⁸⁴

A tárgyaláson Schwendi és Báthory András leszögezték, hogy Tokaj vára és Szerencs a császáré maradnak, és ezt az egyezményben rögzítették.¹⁸⁵

A következő évben folytatódott a vár helyreállítása. A számadáskönyv szerint a vár árkának kitisztításáért és ásásáért, valamint földsáncok töltéséért lengyel, cseh és német földmunkásoknak, „tóásóknak” viszonylag jelentős összegeket fizettek. A kassai Antal úveges ebben az évben 1062 úvegtárcsát foglalt a kapitány házainak ablakaiba, de ez talán a váron kívül lehetett. Schwendi, aki 1566. augusztus folyamán Tokajban időzött, szeptember 10-én már Szináról írta a kassaiaknak: „Raminger kapitánynak Tokajban szüksége van néhány kőművesre, küldénétek hát mielőbb hatot vagy nyolcat közülük számára”.¹⁸⁶

János Zsigmond ezalatt továbbra sem törődött bele Tokaj elvesztésébe. Ahogyan szeptember 9-én írják Bártfa városának: „Úgy hírlük, a kiskirály Debrecenben tábort ütött, hogy majd ostromgyűrűbe fogja Tokaj várát”.¹⁸⁷

Forgách Ferenc emlékirata szerint október 4-én „egyenesen Tokaj megostromlására indult: hidat veretett a Tiszán, és a körülzárt várat három helyről 18 napon át lövette, hogy Raminger kapitány ellenállását megtörje”.¹⁸⁸

Néhány évtizeddel később Istvánffy Miklós történeti művében így ír a kemény védelemről: „Tokajt teljes erővel és igyekezettel a sváb Raminger Jakab, magyar részről pedig Kálnási Mátyás védte derekasan és lankadatlanul, és bármily ádázul támadott is, és vívta ágyúkkal az ostromot az ellenség, a védők kijavítva a romba döntött erődítményeket, és távoltartva ezektől a közeledőket, semmibe vették az ellenfelet”.¹⁸⁹

Miksa király 1566. október 23-án a győri táborból írta két főherceg öccsének, hogy mivel Tokajt ostromolják, elkerülhetetlenül szükséges lenne a vár felmentésére Schwendinek hadinépét küldeni. De Esztergom és Fehérvár visszafoglalásának kísérlete miatt erre nem volt módja.¹⁹⁰

János Zsigmond végül is Szulejmán szultán Szigetvár alatti halálának hírére félbehagyta az ostromot, és a Tiszán Szolnoknál átkelt hatalmas tatár sereg elől - a tokaji hidat felszedve - sietve visszavonult Erdélybe. A tatárok azonban dél felől érkezve egész Zemplén vármegyét végigdúlták, felégetve és kifosztva a falvak túlnyomó részét. Tokajról, hasonlóan a környező helyiségekhez, az 1567. és 1569. évi hadiadó összeírásokban olvasható, hogy teljesen megégett, amiről egy 1583. évi kihallgatásnál egyik tanú még szintén megemlékezik azt vallva, hogy a tatárok gyújtogatásától az egész város elhamvadt.¹⁹¹ A várat a tatárok elkerülhették.

A következő 1567. évi felső-magyarországi török rabló hadjáratot követően az évtized végére némileg lecsillapodtak a törökök és az erdélyiek támadásai. A Kassán megszerve-

zett Szepesi Kamara felállításával megszilárdult az országrész gazdasági és igazgatási rendje és szervezete. A Kamara felügyelete alatt Tokaj várának nagyobb léptékű megerősítésére is megnyílt a lehetőség. Erről tanúskodik Miksa király 1569. július 28-i utasítása a Szepesi Kamarához is: „Szorgalmatos vizsgálódás és mérlegelés után a Kamara tárgyaljon a főkapitány úrral Tokaj vára falának építéséről”. A király úgy értesült, hogy „érdekeink a mostani időben legnagyobb mértékben megkövetelik, hogy Tokaj várát fallal vegyük körül és erődítsük, különösen ott, ahol a Bodrog folyó elfolyik mellette, hogy ezzel megelőzzük a fenyegető bajokat. Éppen ezért ez ügyben Rüber Jánosnak, tanácsosunknak és felső-magyarországi főkapitányunknak utasítást adtunk, hogy tapasztalt építésszel szorgalmasan vizsgálja meg, mérlegelje, és végül kiviteleztesse ezt a körítőfalat. De mivel annak elkészíttetéséhez költségek szükségeltetnek, ezért feladatokká tesszük és utasítunk, készíttetek számvetést, mekkora költséget kell erre az építkezésre fordítani, s vajon elegendőek-e a gondjaitokra bízott jövedelmek erre, majd végezetül tudósítások mielőbb véleményetekről és javaslatotokról”.¹⁹²

Talán éppen ennek a királyi rendelkezésnek a végrehajtására tekintette meg 1569. novemberében az egri vár erődítésére akkor újra szerződtetett Ottavio Baldigara Tokaj várának munkálatait.¹⁹³ 1570. májusában Szikszay Imre Tokaji udvarbíró több ízben összesen 12 forintot fizetett ki Cristoforo Stellának, ekkor Eger vára építési felügyelőjének bizonnyára a tokaji várépítkezés irányításáért, ellenőrzéséért.¹⁹⁴ A munkálatok állandó vezetője azonban legkésőbb 1570 óta Planck János építész, architectus volt, a kassai tüzérségi felügyelő helyettese.¹⁹⁵

A vár kiépítésére többféle terv készült ezekben az években. Egyik ránk maradt alaprajz egy korábbi vagy egy tervezett állapotot mutat. A folyókkal övezett szigetet elfoglaló erődítmény magvát egy négyszög-alaprajzú építmény alkotja. Belső udvarát kétoldalt néhány helyiség fogja közre. Ezt az épületet külső fallal határolt körüljáró övezi, a négy sarkon egy-egy kiugró kerek bástyával. Ekörül a belső vár körül széles, nagyrészt száraz, részben vizes árok, ami fölött híd visz a külső várudvarba. Kelet felé ugyancsak híd vezet a külső várfal elé csúcsával kiszögelő, ötszögű, vasaló alakú bástyába, amelyet talán Serédi építtetett, s amelybe 1530-ban a felrobbant ágyú helyett újabbat kért Kassától. A belső várát és árkat körülvevő külső vár területét szabálytalan négy-, vagy éppen sokszög alakban külső várfal határolja, a sarkokon és a hosszabb északi és nyugati oldalon közbül is kerek, két helyen pedig szögletes bástyácskák ugranak ki. A nyugati oldalon híd vezet a Bodrog fölött a város felőli partra.¹⁹⁶ (2. kép) Kétséges, vajon valaha is övezték-e Tokaj várát kerek és sokszögű, a 16. sz. második felében már teljesen korszerűtlen bástyácskák, az említett 1565. évi tollvázlat már szögletes sarokbástyákat ábrázol.

A bécsi Nemzeti Könyvtár kéziratárában őrzött tervgyűjtemény egyik lapja TOKAY feliratú alaprajzzal 1570 táján készült. Az elnagyoltan ábrázolt belső vár körül az árkat nem mutatja, kelet felé híd helyett széles folyosó vezet a vasaló alakú bástyába. A külső várát határoló fekete körvonal meglévő állapotot ábrázolhatott, a szabálytalan négyszög alaprajzú vár sarkain viszonylag nagyméretű szögletes bástyákkal. A tervezett állapotot a falvastagságot érzékeltető kettős vonallal ábrázolt falak és bástyák mutatják. A sárga körvonalak a terv egyik felirata szerint Poppendorf véleményét jelképezik. Mint említettük, már 1565-ben Schwendivel együtt intézkedett a helyreállításról. A végvárak, közöttük Eger építkezéseit ellenőrző bizottság tagjaként 1570 táján is járt Tokajban. A terv szerint a sarkokon a korábbiaknál nagyobb, „újolasz” fülesbástyákat irányoztak elő, a fülek mögötti zugokban ágyukamrákkal. A külső várfal belső oldalához töltött földsánc alját szemléltetheti a várudvart keretező vonal. A belső várból megközelíthető vasalóbástya körül a Tisza felé kiszögellő ötödik fülesbástya is látható, amely az ÉK-i sarokbástyához kapcsolódik.

Az előbbi terv némileg egyszerűsített változata lehet a stockholmi hadilevéltárban őrzött várterv-gyűjtemény 33. sz. lapja. Mindkét alaprajz elnagyoltan ábrázolja a környezetet, egyenesre vágott folyópartokkal. Egyik terv sem ábrázolja a belső vár körüli árkot, sem pedig az ezen és a Bodrogon átvezető hidat.¹⁹⁷ (3. kép)

Mint említettük, 1570 körül keletkezhetett egy látképtípus a várról, amelynek talán első változata az 1565. évi ostromot ábrázolja. A kismértékben eltérő, de nyilván azonos előképet másoló változatokban megjelent ábrázolás a helyszín ismerete nélkül, bizonyára elbeszélés alapján készült, és gyökeresen eltér a fenti hiteles alaprajzoktól. A látképeken a vár folyókkal övezett, várfallal körülvett, négyszögű sziget négy szögletes sarokbástyával. Közepén erőteljes, hengeres torony emelkedik, felül kiugró pártafal fölött kúpos tetővel. A sziget jobboldali kicsúcsosodásában két karcsú kerek torony. Mindezek ellentétesek az alaprajzokon látható építményekkel. Eltér a valóságtól az önálló szigetként ábrázolt város is, hasonlóan a Tiszántúlon ábrázolt hegyvonulat, és sok egyéb részlet is. (4. kép)

A környezet ábrázolásában közelebb áll a valósághoz a neves Braun és Hogenberg féle 16. sz.-i városkönyvnek 1657-ben Janssonnál megjelent kiegészített kiadásban először közölt, keltezetlen Tokaj-látkép talán még a 16. sz. végéről. A csak részben beépített szigeten kerek sarokbástyákkal erősített, négyszögű vár emelkedik. A negyedik - ÉK-i - bástyát a belső épülecsoport takarhatja. Ez magas hengeres toronyból és K-ről csatlakozó két szögletes tömbből áll. Körülöttük nagyszámú, különféle alakú és méretű épület. Úgy tűnik, hogy a látkép csak a kerekbástyás belső várat mutatná, a külsőt pedig valamilyen okból nem, és a sziget nyugati fele ezért beépítetlen. A rézsús oldalú kerek bástyák és közöttük a falak felülete vesszőfonatúnak látszik. A két Ny-i bástya közötti kaputól híd vezet ki a sziget beépítetlen részére, majd egy másik a Bodrogon át a túlparton cölöp kerítéssel övezett, sűrűn beépített városhoz. Ennek rendezetlen házai közül keletelt, egyhajós, egyenesen záródó szentélyű, torony nélküli templom emelkedik ki nagyjából hiteles helyén. A város fölött a szőlőkkel betelepített Kopasz-hegy magasodik. A Tisza, illetve Bodrog keleti partján lombos erdő, a háttérben valóságként a Zemplén-hegység vonulata. (5. kép)¹⁹⁸

Az 1570. június 1-e és december 31-e között a vár építkezésén dolgozókról számadás tájékoztat. A tokaji hegyen kőfejtők építőkövet bányásztak, Zemplén városánál mészkövet fejtettek, amit mészégetők és ezeknek fát szállító favágók tettek építésre alkalmassá. Földmunkások a vár körül új árkot ástak. A számadás felsorol négyszögű köveket faragókat és szállítókat, kőművesmestert és segédek, ácsokat, kovácsot, asztalost és a vár órását. Jelentős összeget fizettek, 283 forint összegben az építkezést irányító Johannes Planck architectusnak, bizonyára elmaradt járandóságainak törlesztésére, ahogyan inasának is visszamenőleg 27 hétre fizették ki heti 1,20 ft bérét. A vár új kapitánya az ekkor távozó Sparwein Jakabot felváltó Kollonich Bertalan, utóbb Eger várnagya, az udvarbíró pedig Szikszai Imre.¹⁹⁹

Pénzkímélés céljából a környező falvak lakosságát is dolgoztatták a váron, főként szállításoknál. A tarcali és keresztúri lakosok a Szepesi Kamarának panaszolták: „*Tokaji kapitány uram...az várat mivelünk akarja építeni, földhordó szekereket kíván...Soha még ez ideig nem építettük Tokaj várát. Az előbeli kapitányoknak kölomb módjok volt az épülethez, hol vármegyékkel, hol pedig pénzért építettek...futó félben vagyunk...kernyölünk való faluk tatár, török miá teljességgel el pusztultanak...azt sem tudjuk, mel órában meg futamunk, pusztán kell hadni városunkat...Tarczaly városnak nagy része pusztán áll...*”²⁰⁰ A fenti panaszt annál inkább érdemes idéznünk, mert Tokaj városának állapota sem volt különös a vár közelsége ellenére, vagy éppen amiatt is.

A mészkövet a sárospataki uradalom jobbágyainak kellett az égetőkemencékhez szállítaniuk, de mivel a pataki udvarbíró jó időben száraz úton nem intézkedett erről, a tokaji tűzészégi felügyelő a Szepesi Kamara intézkedését sürgette.²⁰¹

1570. június 21-én Miksa király a kiküldött biztosok szorgalmazására utasította a Kamarát, hogy a harmincadvámokból és más jövedelmekből 2000 forintot folyósítsanak „Tokaj vára néhány épületének és erődítményeinek rendbetételére... hogy ne keletkezzék jóvátehetetlen kár”.²⁰²

Ugyancsak a Kamarát vizsgáló bizottság jelentette Tokajról augusztus 4-én: „Ámbár Tokaj magában véve hasznos, tekintélyes és jó uradalom, kétségtelenül a bűnös adminisztráció miatt hozott eddig kevés jövedelmet”. Szükséges volna a Tisza-híd építését is folytatni. Mivel pedig a katonaság nagy része a váron kívül van szálláson, szükséges volna a végházak úgy kiépíteni, hogy mindnyájukat abban szállásolhatnák el. A lakosság kívánságára pedig a városka körül palánkot kellene felállítani, és egyes helyeken a hegyeket is le kellene faragni.²⁰³

A biztosok tanácsára a bécsi udvar a Szepesi Kamarától olyan magyar vagy német személyekre is javaslatot kért, akiknek egyike zálogba venné a várat. A tapasztalat szerint a zálogbirtokosok többnyire ésszerűbb gazdálkodással, kevesebb tisztviselővel, egyben azonban a jobbágyok fokozott kizsákmányolásával a birtokokat a maguk hasznára jövedelmezzé tették, és saját költségükön végeztették az építkezéseket, erődítési munkákat, amelyek költségét az uralkodó a zálogösszeghez íratva, és a birtok későbbi kiváltásakor ezt is visszatérítette. Az elzálogosítással ugyanakkor a kincstár, illetve a Kamara pénzhez jutott, egyúttal a további fenntartási költségeket is a zálogbirtokosra áthárítva megtakarította. Tokaj zálogba adására addig a jelentések szerint azért nem került sor, mert az új várnagy, Kollonich még nem ismerte az uradalom jövedelmeit, és így a zálog nagyságára nem tudott érdemben javaslatot tenni.²⁰⁴

1571. június 27-én a Szepesi Kamara panaszolta, hogy a romos végházak helyreállítása nem halad kielégítően, de ezek közül is Tokaj és Szendrő várai a legelhanyagoltabbak. Tokaj vára körül az erődítések ebben az évben a Tisza és a Bodrog áradásaitól nagyon meggyengültek, egyes helyeken össze is omlottak, még több helyen további omlással fenyegetnek. De miután elegendő faanyagot hordhatnának össze, és ami még fontosabb, a falazók már elég nagy tömegben kéznél van, elegendő a mész is, a végház és az ország javát szolgálná, ha Franciscus Poppendorft, őfelsége tűzészégének és építkezéseinek főfelügyelőjét a király mielőbb kirendelné a két vár erődítésére. Erre azonban nem került sor, és - mint említettük, - Poppendorf csak egy szemleút során, vizsgáló bizottság tagjaként látogatta meg Tokajt is, és mondott véleményt, illetve tett javaslatot a tervekkel kapcsolatban.²⁰⁵

Az 1571. és 1572. évi számadáskönyvek szerint lengyel kővágók dolgoztak a vár körül. Megnevezik Alch, azaz Ács Ferenc ácsmestert, Olasz István valamint János kőműveseket. Említik 1571-ben az itt dolgozó kassai üvegest, 1572-ben pedig a Varannóráról jött Pál mestert, akik az üveglakokat reparálták a várban. Vasrácsok készültek 1571-ben a kapitány „házainak”, szobáinak ablakaira a várban. 1572-ben a várbeli gabonaráktár tetőzetét javította Alch Ferenc. 20 szál deszkát használtak fel a várban a nagy torony helyiségei ablakainak elzárására, hogy a verebek ne okozzanak az ott tárolt szalonnában kárt.^{205a}

1571-ben Tisza-híd építésére Bécsből Tokajba küldték Andreas Salvagno olasz hajóhíd-építőt. Ő különféle tervezeteket dolgozott ki a híd megoldására, és javaslatokat tett a szükséges fenyőszálaknak Munkács mellől a Latorcán és a Bodrogon, illetve Kassa mellől a Hernádon való leúsztatására. Felmerült állandó híd építésének gondolata is, amihez tölgyfát Tokaj környékén a Tisza-menti erdőkben dönthettek volna. Végül is hajóhidat kezdtek építeni, majd javítani, ahogyan a tokaji jövedelmek 1573-74. évi számadásaiból kitűnik.²⁰⁶

1573 elején Báthori István erdélyi fejedelem, a későbbi lengyel király Bécsből az uralkodótól építész és húsz kőművest kért Várad várának építéséhez. Miksa február 13-án értesítette, hogy Tokajban van egy építész, az említett Johannes Planck, ezért Rüber János felső-magyarországi főkapitányt utasítani fogja, hogy Báthori megkeresése esetén küldje el hozzá bizonyos időre. Kőműveseket fogadtasson fel saját megbízottjával. De mindezt úgy intézze, hogy a török ne gyanítsa, hogy Miksa tudtával történik mindez.²⁰⁷

1574 tavaszán az uralkodó ismét utasította a Szepesi Kamarát, gondoskodjanak pénzről Tokaj vára rongálódásainak helyreállításához, amit a várkapitány többször sürgett.²⁰⁸

A magyarországi végvárok őrségének létszámáról és tartásuk havi költségéről 1576-ban készült összeírás szerint Tokaj várának magyar és német őrsege ekkor 537 fő volt, 265 gyalogos és 272 lovas, havi zsoldjuk pedig 4207 magyar forintot tett ki.²⁰⁹

1577-ben a bécsi Udvari Haditanács megtárgyalta a következő időszak török elleni stratégiáját, ennek keretében a végvárokon szükséges építkezéseket, és kijelölte az egyes várak munkálatainak irányítására és felügyeletére az építészeket. Tokaj váráról a tanácskozás jegyzőkönyvében a következőket olvassuk: „Tokajról úgy vélekedtek, hogy a megkezdett építkezést, ahogyan jelenleg van, jobbitani kell. Különösen a Bodrog felőli bástyát a mellékelt 'modell' (terv) szerint úgy kell elkészíteni, hogy a vízben a szilárd talajhoz minél jobban hozzáférjenek. És mivel ezen a helyen a víztől és alámosástól tartani kell, ezért úgy döntöttünk, hogy ugyanitt néhány kövel teli szekrényt avagy ládát kell lesülylyeszteni, azután erre ismét nagy köveket tölteni, amiből jócskán akad ottan. Így mindez a súlyánál fogva olymértékben megülepszik és beköt az altalajba, hogy bármilyen legyen is ott a fenék, várhatóan a víz nem tud ekkora terhet alámosni. Hanem a faépítmény és a kövek, mint egyetlen szikla, egymással egybefornak, a víz sodrát megfékezik és eltérítik, és ezáltal a bástya építménye biztosítva lesz. Másrészt egy gát is készülhet feljebb a vízen, hogy a nagy, erős sodrást erről a szegletről elterelje, és ezen a helyen a kimosódástól annál inkább biztosítva legyen. És ámbár mérlegelték, hogy megszállás idején ez a gát utat nyithat az erődbe az ellenségnek, mégis ha erre jutna a dolog, az bármikor lebontható, majd a veszély múltával újra megépíthető... Az építőmesterek ezeken az építkezéseken Felső-Magyarországon ezek lehetnek: ... Tokajt Stella Kristóf intézheti, aki egyébként Egerben van, és mellette Huetter Antal”, Munkács építőmestere.²¹⁰ A tárgyalásnál oly tüzetesen megvitatott bástya a vár ÉNy-i sarkán lehetett, amelyet a Bodrog és keleti kiágazása veszélyeztethetett leginkább.

Egy évre rá már beigazolódott a hadi tanácskozáson felvetődött aggályok. Egy 1578. decemberében írt jelentés szerint „Tokaj a nagy és hallatlanul hosszantartó esőzéstől és magas vizektől annyira alámosódott, hogy szinte szükséges lenne láncokkal kihorgonyozni. Már előzőleg is sokhelyütt nyitva állt és beomlott. Erről nemcsak tanácskozni kell időben, hanem idejekorán hathatós gondoskodásnak kell történnie, máskülönben egyszercsak a segítség és a megelőzés már későn jönne”.²¹¹

Az 1578. évi számadáskönyv még nem tartalmazza a helyreállítás miatt felmerülő költségeket. Két kőműves szerepel csupán, a már 1572-ből ismert Olasz István és János, akik azonban csak kemencéket raktak. A főkapitány várbeli szállásán Asztalgártó Dániel üvegezett be három ablakot. Egy őrházacsán a vihartól megrongált tetőt javították és fedték zsindellyel a vár piacán lévő kút fedelét is.^{211a}

1580. szeptemberében Rüber János főkapitány Kálló és Tokaj várainak szemléje után megrázó szavakkal írt jelentést Ernő főhercegnek őrségük nyomoráról, amilyent még soha életében nem látott. A magyar és német zsoldosok fizetés és ellátmány híján tucatszám esnek áldozatul az éhségnek és az újra dühöngő pestisnek, ami parancsnokaikat sem kímélte. „Tokajban sincs semmi (ti. élelem). A legények 50-60 számra csoportosan futnak meg. Az eluralkodott járvány ugyan egyideig megint visszariasztotta őket. De aki most

beleesik, rendesen rá is megy. Úgy tűnik, mintha egy ország veszne ki”. A lovasok fele betegen fekszik, egy hadnagy aznap halt meg. Sürgeti a főherceget, küldessen annyi zsoldot, hogy abból juttathasson „szegény németeknek”. 6000 tallérral most többet segíthetne, mint valaha, és az éhhaláltól mentené meg a katonákat.²¹²

1579 tavaszán Rüber Károly, a főkapitány rokona vette át Tokaj várnagyi, egyben rövid időre udvarbírói tisztét is. Ez utóbbit egy évre rá Gebhard Kornhut vállalta el, és viselte 1590-ig. Rüber már 1584-ben meghalt. Helyébe az eddigi szendrői főkapitányt, Claudius von Roussel nevezte ki ismételt kérésére Rudolf király. Ő 1591. január 7-én bekövetkezett haláláig maradt Tokajban „obrist”, óbester, azaz főkapitány.²¹³

Az 1580-as évekből csak néhány jelentéktelen építési adat maradt ránk, azok is jobbra a váron kívüli, a városban készült munkákról szólnak. Így 1586-ban a Palota-pincénél és az új udvarbírói házon dolgoztak. Előbbit Benedek kőműves mester falazta és boltozta. Egy másik Benedek építette a pince fölötti szobát és az udvarbíró házat alsó és felső szobával, és Jakob ács fedte a tetőzetét.²¹⁴

Egy panaszos levélben 1587-ből olvassuk, hogy a hagyományosan mészégető észak-zempléni „*Ladmoc z táján égetnek valami meszet őfelsége házának, Tokaj várának épületire* „. 1589. november 9-én a tokaji építési írnok, „Bauschreiber” jelentette a Szepesi Kamarának, hogy Roussel parancsára „itt Tokajban a várban egy meglehetősen nagy boltot”, boltozatos épületet vagy helyiséget kezdtek építeni, aminek jelentős költségei miatt a Kamara állásfoglalását kérte, mihez tartsa magát.²¹⁵

1589. június 9-én Ernő főherceg értesítette a Szepesi Kamarát, hogy Johannes Baptista Bethon olasz származású szatmári építészre ruházta a tokaji építész tisztét az előző év októberével kezdődően, és elrendelte, hogy fizetése mellett a szokásos húspénzt is adják számára.²¹⁶ 1589. október 20-án Roussel főkapitány panaszolta a Szepesi Kamarának, hogy a mester mégsem kapta meg a húspénzt, és kénytelen „a drága jó kenyérral és sörrel beérni”, amit havi 20 forint fizetésén felül kapott. Ezért Kassára akart utazni, de a folyó építkezést nem hagyhatta felügyelet nélkül. Az ügy részben rendeződött ugyan, de Roussel a fennmaradt hátralékért kénytelen volt újra írni a Kamarának, ahogyan november 4-i levelében a mester méltatása során olvassuk: „bárcsak már jóval előbb megkaphattuk volna ide ezt a derék embert, akkor bizony másképp nézne ki az építkezés... Bátran mondhatom, hogy igen szorgalmas férfiú, és ugyan érdemes arra, amit juttatnak neki”.²¹⁷ Ennek ellenére még 1592 nyarán is a bécsi udvarnak kellett sürgetnie a Kamarától a hátralékok kifizetését, de ekkor már ismét csak mint szatmári építész említik.²¹⁸

Néhány nappal Roussel halála után, 1591. január 12-én helyettese, Bornemissza Imre írt a Kamarának az építési írnokok visszaéléseiről: „*az mely pénzt az espán az fondáló Deák kezébe küld, az fondáló Deák is kit magára költ el benne, kit pedig barátival iszik meg, ki csak mostan történt, hogy im itt Tokajban hamar két fondáló Deák halt meg, az mostanival eszven azoknak sem maradt zalogjok... Az ki pedig építő Deák leszen az várban, ha nincsen zalogja, kezes legyen valahogy érte... Ruzzel uram képében voltam itt, feddenem kellett érte, hogy egy hétre ez rövid napon semmiért három kőművesnek az fondáló Deák Barátságért két forintot adott egy-egy hétre egyiknek egyiknek, meg értvén, nem hattam adni...*”. A továbbiakban a már folyó és a még szükséges építkezésekről írt: „*Belől az várban Tokajban élésnek való helt csinálhatnának, lisztnek, búzának, most is belől az várat tanácsadásomval mind meghajasztatom (ti. tetőket fedefi), az kaput is boltval csináltatom, és azhol az búza áll, azt is megfódoztatom, mondtam, mondom is, az várban kellene lenni sütő háznak és udvarbíró lakásának, az mit it künn épejtettek az udvarbíró házon... az is jó volna az ház vendégfogadó háznak...*”.²¹⁹ Ilyennek építését közbiztonsági okból is javasolja „Jövőnek Járónak” Tokajban, Tarcalon és Bodrog-

keresztúrban, mert „Tokajhoz való hegyet három arany láb tartja, egyik Tokaj városostól, másik Tarczal és Keresztúr „ - írja 1591. március 9-én a Szepesi Kamarának.²²⁰

1591. március 23-án Bornemissza ismét a Kamarához fordult: „Az tokaji udvarbíró azt mondja, hogy kőhordani nem tartozik hajót adni az vár szükségére, mert mostan szűkölködnénk az várhoz egyik bástya szarvához vizen követ hordani, hogy az sebes víz a bástyának az földjét el ne szakassa, azért kellene az víz ellen az bástya mellé követ hordani...” Ez is az ÉNy-i bástya lehetett. „Az várbeli belől való épölet is Kamora gondja, odvar bírók által azért kegyelmetek tartozik hajót adni az fejedelem (ti. a király) szükségére, és az révhajó csináltatására kegyelmeteknek kell gondot viselni. Odvar bíró uram, azért kegyelmetek írjon neki, az hajót meg ne tartsa az kőhordástól, hogy őfelségének ne keletkezzék kára miatta.”²²¹ Az 1577. évi haditanácskozás javaslata cseng itt újra vissza, hiszen kétségtelenül ugyanarról a Bodrog és ága közötti ÉNy-i bástya megerősítéséről van itt újra szó.

Bornemissza április 9-én újra követelte, hogy a Kamarára háruló feladatokat végeztesse el az annak alárendelt udvarbíró útján és költségeit a Kamara jövedelmeiből fedezze. Utóiratban még hozzáfűzi: „Bizony nem ártana kegyelmeteknek alá küldeni Lucas Deák uramot, látni micsoda építés vagy az profont (élelem) háznak épületjén, mert most volna mindennek ideje az hosszú nap építésén”.^{221a}

1591. július 29-én Tokaj másik tisztje, Farkas Pál panaszolja a Kamarának, hogy a szendrői főkapitány a tokaji uradalom jobbágyaival szállított követ innen Szendrő várához tekintélyes távolságra: „Itt is Tokajba volna elég építés, mert annyira le szakadott az vár töltése az Bodrogba, hogy az ceigháznak (fegyvertárnak) is az oldala azt hiszem revid nap az vízbe dülhet „,²²²

November 23-án a tiszai hajóhíd pusztulását panaszolja: „az hídmaster miért veszi fel a fizetést, ha a hajókra semmi gondja nincs, miuta az hidat az árvíz elszakasztotta, azuta az hajók minden szerszámotul ott az Tisza-parton hevernek, az két vasmacska is a Tisza fenekén vagy. Illy gondot viselnek az őfelsége hadi szerszámára”.²²³

Tokaji építésként is emlegetik 1583 és 1595 között Johannes Paulus Cattaneo, akit egyébként felső-magyarországi és kassai építésznek neveznek. A róla szóló ránk maradt iratok szinte kizárólag a rábizott pénzekkel kapcsolatos panaszok, illetve ezek ellenében önigazoló és a járandóságait sürgető levelek. Jellemző három falu jobbágyainak panasza 1585-ből, akiktől Cattaneo nagyobb mennyiségű mész szállítását rendelte meg Tokaj várához, de a leszállított mészért járandóságuknak csak tört részét fizette meg. Az építész viszont tagadta, hogy adósuk maradt.²²⁴ Sajnos az iratokban nem esik szó arról, milyen munkálatokat irányított Tokaj várában.

Hans Kichl építési írnok 1592. október 26-án jelentette a Kamarának, hogy „az építőmesternek Kállóba és Szatmárra kellett utaznia”, és miután hazatért Tokajba, „nagy szerencsétlenség érte, amikor egy megvadult lóval találkozott az utcán, ami csaknem az életébe került, és még a jelen óráig sem tud felkelni fekhelyéről”. Ezért az írnokra maradt annak a kapunak a gondja, amelynek építését a főkapitány a tokaji piacnál elrendelte.²²⁵ Nem tudni, vajon Bethon, Cattaneo vagy Stella szenvedett balesetet. Ez utóbbi is járt Szatmárba, ahogyan 1592. október 15-én is írja: „az ő fölsége szolgálatajára kimegyek vagy Tokajban, vagy Szakmárban, vagy Munkácsban...”. Tokaji feladatáról már 1590. február 10-én az idősebb Kielmann András korábbi szatmári kapitány írta a Szepesi Kamarának: „Miután Stella Kristóf egri építésznek a szendrői, tokaji, és más építkezéseket is felügyelni kell, és azt kívánja, hogy fizetése törlesztéseképpen gabonát, kenyeret, bort és sört, szénát és abrakot rendeljenek neki, ezért kérjük, gondoskodjanak a derék férfiú számára a szükséges gabonáról”.²²⁶

A Szepesi Kamara is elrendelt védelmi jellegű építkezést a városban. Selindy Boldizsár, az új udvarbíró 1592. február 9-én válaszolt levelükre, „*melyben ti kegyelmetek parancsol énnekem az Tokaj város torony építése felől... szükséges is volna pedig ez helnek igen az torony csinálás*”.²²⁷

A vár változatlanul siralmas állapotáról tanúskodik Held Kristóf udvarbíró 1599. május 9-i levele a Kamarához: „*az várbeli németek is minden nap rajtam vadnak. Azt akarják, hogy én építtessem Tokaj várát, az ki mind éjjel nappal leromol, és az jüvedelem igen kicsi hozzá, kivel fel nem győzöm. De mégis az miből lehet, érte vagyok*”. A német katonák bepanaszolták a Kamaránál, „*hogy az üres hordókat nem adtam oda, be ckarták vinni, sáncnak való, és az kaput vele erősíteni, az ki mind leromol, de én egyet sem adtam, hanem ha erővel elviszik, arról nem tehetek*”.²²⁸

Rousselt a tokaji főkapitány tisztében 1591-ben Balassa Ferenc, 1592-ben Hardeck Ferdinánd, majd 1596-ban Rüber György, a korábbi főkapitány, Rüber János fia követte.²²⁹ Az ő kapitánysága alatt 1599-ben újabb tatárdúlás fenyegette Tokajt is.

Amikor 1602. szeptemberében váratlanul meghalt Dobó Ferenc, István fia, Sárospatak zálogbirtokosa, a Szepesi Kamara egyik főbb tisztjének utasítására Rüber 200 főnyi tokaji német zsoldossal szállta meg a pataki várat, hogy megakadályozza az örökösöket a vár és az ott őrzött Dobó-kincstár birtokbavételében. Rüber kiegészítette a tokaji őrség létszámát. Valószínűleg az ő kérésére utasította Mátyás főherceg 1604. március 3-án a felsőmagyarországi kapuadó-szedőt, hogy 200 magyar puskás zsoldjára folyósítson kellő összeget.²³⁰

Rüber panaszkodhatott az uralkodónak a vár leromlott állapotát. Rudolf ezért 1603. június 26-án utasította a Szepesi Kamarát: „*Alázatosan tájékoztattak bennünket, hogy a tokaji vár igen romos, és sáncai, amelyeknek erősítésül kellene szolgálniuk, különösen lepusztultak. Ezért segélyért és a helyreállításhoz szükséges költségek fedezéséért hozzánk folyamodnak. Miatán pedig a nevezett vár megörzésén igen sok múlik, mindenképpen siettetni kívánjuk a megerősítését*”. Ezért, mint írja, felkérte a sziléziai rendeket, hogy gyűlésükön az építkezésekre megszavazott 6000 forintot Tokaj várára, mint a legveszélyeztetettebbre költhesse és fordíthassa. A fenti összeg megérkezéséig Sziléziából a Kamara előlegezze meg ezt a 6000 forintot Tokajnak. Egyben legyenek azon, hogy a környező lakosság, miután menekvésük és megmaradásuk a vár megörzésén múlik, róják le hadiadójukat és teljesítsék robotkötelezettségüket. A mágnások és nemesek pedig szolgáttassanak és szállítsanak fát és egyéb építőanyagot, hogy Tokaj vára újjáépüljön, és elleneséges ostrom elhárítására alkalmassá váljék.²³¹

1604 őszén kirobbant Bocskay István felkelése. Belgioso, a királyi hadak egyik vezére, a felkelés egyik előidézője, Erdélyből a Tiszántúlon át Tokaj vára alatt a hajóhídon vonult vissza Kassa irányában, miután a Tisza túlsópartján Rakamaznál súlyos vereséget szenvedett a hajdúktól. Ezek azonban nem próbálkoztak a vár elfoglalásával. 1605. február elején a királyi hadak fővezére, Basta Eperjesről a Hernád völgyén és Szerencsen át indult Tokaj megsegítésére. Bár Szerencs előtt, Tállya és Mád között, Tokajtól 2 mérföldnyire megverte Bocskayt, Tokaj alól, miután a várat élelemmel és munícióval ellátta, visszavonult, és Patakot akarta elfoglalni.²³² Ez azonban ekkor már a fejedelem fennhatósága alatt állt. Mialatt Bocskay a Felvidék és a Hegyalja után szinte az egész királyi Magyarországot elfoglalta, Rüber György az ostromgyűrűbe fogott Tokaj várát makacsul tartotta, és csak egy évnél hosszabb idő után az éhség miatt kényszerült feladására. A történetíró Istvánffy Miklós számol be erről: „Tokaj, miután annyiféle nehézséget, a szomjúság, éhség és a háború más ínségeit elviselte, megadta magát, miután parancsnoka, Rüber György és katonái, ahány lovuk csak volt, mind elfogyasztották, és végül az éhség-

től kényszerítette még a macskáktól és kutyáktól sem tartóztatták meg magukat. A Kaszára tartó Rűbert Bocskay vitézi kitartásáért méltatva engedte bárhová elvonulni”.^{232a}

Szemléletesen számol be a vár őrségének kiéheztetéséről Szepsi Laczkó Máté, Lorántffy Mihály egykori udvari papja, majd erdőbényei prédikátor emlékiratában:

„Midőn Básta György megsegítötte volna Tokajban a némötöket az elmúlt 1605 esztendőben, és a várat az egész környéknek javával megtakarította és töltötte volna: Básta Györgyben veték reménységeket és elhívék magokat. Ez okáért örülni kezdenék, hogy ők hiven megtartván a római császárnak Tokaj várát, nagy uraságra jutnának s vitézségöknek is híre örökben fönn maradna. Ez reménységtől viseltevén és a várban minden jókkal bővölködvén, házasulni, vendégeskedni, lakoskodni, menyegzőzni kezdenék sok szegénységnek siralmas veritékéből, melyet Básta György Tokajba takarított vala az egész tartományból. De az emberben való bizodalom és a magok reménysége igen megcsalá őket. Mert elfogyván a közönséges rendtartás szerént való húsféle eleség, úgy mint szalonna, tehénhús, juhhús, tyúk, lúd satöbbi, először a lóhústra szorulának, és két lónál több nem marada a várban, mind megevék. Másodszor elfogyván a lóhús, az ebhústra szorulának, és valamennyi ebek leve, a húsát mind megevék. Harmadszor az ebek után a macskahústra szorulának, és valamennyi macska a várban volt, mind egyiglen megevék. Negyedszer az egerekre szorulának és mint jó macska, az vala főbb mester, aki hamarábban és több egeret foghat vala, mert az lakhatik vala jobban. Ötödször a pusztá város helyre kijöven, mivel azelőtt a várost magok megégették vala, ha az udvarhelyeken régi hitván megrothadott törkölt találhatnak vala, megmosák, szárasztják, vagdadják, őrlik vala és pogácsát sütnek vala belőle, korpával elegyítvén azt eszik vala. Hatodszor valamennyi ökörbőr, lóbőr, juh és kecskebőr volt a várban, megfőzvé, mind megötték, - a lenyírott szőrrel rakva volt a vár az megadásakor. Hetedszer, midőn az is elfogyva, azután valamennyi hitván sarujuk és cipellőjök volt, megfőzték és megötték. Nyolcadszor a szemetekből és rakás ganéjokból a hitván sarutalpat és egyéb dirib-darab régi hitván rothadt falat bőröcskéket felkeresgették, megmosták, és megették. Mert hogy megadták a várat, sehol az egész várban a szemetekben csak egy ujnyi hiván bőrt sem találhattak volna. Kilencedszer, az ökör, tehén, kecske és juh szarvát, lókörmöt, ökörkörmöt és egyéb oktalan állatok körmeit a tűzbehányták, meglágyították a tűzön, és valamig meglágyult, mind elrágták, még az fogok helye is mind ott maradt a harapás után a meglágyult szarvakon és lókörmökön - amint a vár föladásakor a külső várpiacon minden ember látta és egymásnak mutogatták. Tizedszer, gyermeket sütöttek meg. Tizenegyedszer harmadnapi eltemetett holttestet a földből kiástanak és megötték. Emberi állat soha sz ég alatt vajuttabb és elkampadottabb népet azoknál nem láthat e világon. Mert mindnyájon mintha esztendeig a phytisben (sorvadásban) feküdtek volna, oly igen elapadtanak testökben. Ha a fejedelem kegyetlenséget akart volna üzni, kevés ideig mind éhel megölethette volna őket a várban; mert egy jó félmaroknyi lenmagot három ezüst talléron adtanak. De kegyelmesen cselekedék a fejedelem vélek. 1606. 4 martii a fejedelem Ruber György kívánságára ismét comissariust bocsáta Tokajba, kivel beszéle Ruber György... 1606. 22 martii 11 órakor reggel, Ruber György Tokaj várából kiméne, és mihelyen Ruber ő maga a Bodrogon általkelvén, a pázsitra kihága, ottan a magyarok a várban az ágyúkkal örömet lövének”.^{232a}

A béketárgyalások során és a zsitvatoroki békében Bocskay Kassával együtt Tokajt is élete fogytáig magának tartotta fenn, sőt 1606. december 17-i végrendeletében unokaöcsére, Bánffy Dénesre hagyta.²³³ Ezt azonban a fejedelem hirtelen halála után nem ismerték el. Illésházy István főudvarmester, utóbb nádor 1607. februárjában megkereste Tokaj Bocskay által kinevezett főkapitányát, Dessewffy Jánost, mivel a békekötésnél abban egyeztek meg Bocskayval, hogy halála után Tokaj és Szatmár visszaszáll a király-

ra, „azt adom kegyelmednek tanácsul hogy Tokaj várát kegyelmed senki kezében ne adja az ország gyűléséig”.²³⁴

Dessewffy megfogadta a tanácsot, és röviddel ezután a várát Mátyás főherceg biztonságban adta át, majd alárendelt tisztfőuraival letette Rudolfnak a hűségesküt.²³⁵ Március közepén az addigi udvarbíró, Zagyvai Miklós helyét az eperjesi Crispinus Szepesi Kristóf vette át.²³⁶

Tokajt Thurzó György nádor kapja zálogbirtokul

1607. augusztus 3-án Rudolf Thurzó Györgynek, akkori étkefogó mesterének, két évvel később nádornak, érdemeiért zálogbirtokul adta Tokaj várát és tartozékait 71.590 forint összegben. A király fenntartotta jogát, hogy tetszőleges létszámú őrséget tartson a várban, amely a főkapitánnyal együtt tőle kapja zsoldját, és egyedül Thurzóval állnak függő viszonyban, örököseivel azonban nem marad meg a függőség. Thurzó tartozik a vár megőrzése és védelme érdekében mindent megtenni, egyébként azonban a mindenkori felső-magyarországi főkapitányhoz kell hadügyekben alkalmazkodnia. 1609. április 5-én már az új király, II. Mátyás megerősítette a zálogszerződést 115.590 forintra emelt összeggel.²³⁷

1607. október 10-én Forgách Zsigmond és Dóczi András királyi biztosok javaslatokat terjesztettek a kassai gyűlés elé. Mindenek előtt a hátralékos robotmunka teljesítését szorgalmazták, hogy épülhessen Tokaj vára. Egyben a gyűlés rendelkezését sürgették, hogy a Tisza-menti birtokosok adjanak fát az építkezéshez, amit Tokajig úsztassanak le a Tiszán, „mert ha így marad, teljesen romba dől ez az elsőrendű fontosságú vár, amit később sok ezer forintért sem tudnának rendbe hozni”. A nemesek egyetértettek a javaslatokkal, különösképpen a vár építményeinek lefedésével.^{237a}

Nem sokkal ezután királyi parancsra Koháry Péter tartott szemlét a felső-magyarországi várakon, és részletes jelentésben számolt be tapasztalatairól. Bevezetőül az általános helyzetről festett szomorú képet: a végvári katonaság fizetlenségéről és fegyelme lazulásáról emiatt, és az erődítések, a tüzérségi felszerelés pusztulásáról. Ezután elsőnek Tokaj váráról ír: „A vár a mellette áramló Tisza folyó állandó sodrától és hullámverésétől csaknem teljesen összeomlik, mivel a nevezett folyó hullámai az alapokhoz csapódva állandóan elmosnak valamicskét, s így - hogy egy szóval mondjam - végveszélybe került. Miután ennek az erősségnek a megőrzésén múlik egész Felső-Magyarország üdve, a biztosok véleménye szerint ezzel az ártalommal miharabb szembe kell szállni. Ezért alázatosan könyörögnek Fenségteknek, viseljen gondot ennek dolgára is. Aminek helyreállítására, amikor is deszkákkal és erős gerendákkal kell aládúcolni, a várral szomszédos megye nem elégséges. Ezért a biztosok alázatosan kérnek Fenségtektől 6000 forintot, amely támogatással mostani időben annyit lehet elvégezni, amennyit később 20.000 forinttal sem építenének és javítanának meg”.²³⁸

Egy évvel később a tizedekről, azaz dézsmákról és robotmegváltásokról írt magyar nyelvű jelentésben a Kamara kiküldöttei részletesebben ismertették a vár romlott állapotát: „*a gratuitus labor (ingyen munka, robot) fölötté szükséges, mert az külső várnak az kerítése mindenütt oly hitván, hogyha az víz körülötte nem volna, nem várnak, de ólnak is rossz volna, mert lovon is felmehetni az kerítésnek ódalán, gyalog annál inkább. Azonkívül az belső várban is az építés igen szükséges, úgy mint az földelét éppen meg kellene sindelezni újonnan, mert esső mindenütt által járja az hajazatot, és az boltozatokban igen nagy kárt téssen. Az külső várban való ceüg háznak (fegyvertárnak) az fölít újonnan meg kell sindelezni, igen káros. Az belső várban az minemű bótok (boltozatos helyiségek) vannak, igen megrepedeztek, szükséges volna újítani azért azokat. A mihelyek,*

kik az ceig házhoz valók voltak, kívántatik, hogy megépíttessenek. Tudni illik kovács mihely, lakatos mihely és ácsmihely, minthogy ez előtt is ezek az mihelyek megvoltak, s most is szükségesekek”.²³⁹

A zálogbirtokos Thurzó György 1609. május 11-én biccsei kastélyából írt a Szepesi Kamarának, gondoskodjanak a vár helyreállításáról, mert az egyáltalán nem, vagy nem csupán az ő kötelessége: „Tokaj vára ... minemű szakadozott, pusztult és épületlen állapattal légyen, az kegyelmeteknél, s mindeneknél nyilván vagyon; megépíttetésse nem minket, hanem ő fölségét, az kié a proprietas (tulajdon), illeti, de minthogy igyekeznénk azon, azmíg kezünknel vagyon az az hely, hogy az mennyire lehetne, építtetnénk meg, s napról napra ne veszne, romlana, és azkit most kevesebb költséggel be érné ember, ezután nagyobb munkával s költséggel ne kellenék azt véghez vinni. Ehhez képest meghadtuk vala az ottvaló praefectusunknak, hogy gondja legyen reá, és kegyelmeteket megtalálja, valami sindel, deszka és egyéb épületekre szükséges eszközök felől. De azmint értjük, kegyelmetek, nem tudjuk ki tanácsából, semmit sem akar praestálni (nyújtani, szolgáltatni), és annak az helnek megépítésére gondot sem akar viselni, azt mondván, hogy mi assumaltuk (vállaltuk) volna annak megépítésének terhét. Mely dolgon bizonyára nem kevésse csudálkozhatunk, ki lehet az, azki az mi privilégiumunkat látta, és kegyelmeteket ilyen mód nélkül informálta arról az dologról. De sokkal nagyobb csudánk lehet azon, hogy kegyelmetek azt el is hitte, hogy mi olyan nagy és fő helnek építését magunkra vállatuk volna, holott meggondolhatja kegyelmetek, hogy Tokaj várának meg építése nem egy urat, hanem egész országot s fejedelmet illet. Nem vettük azért magunkra, s nem is akarjuk venni, mert lehetetlen dolog is, hanem akarnánk, hogy ő fölsége megépíttetné, és ne láttatné az, hogy az mi gondviseletlenségünk miatt pusztult el, kinek elpusztulása miatt féld, hogy azt az darab földet veszedelem ne kövesse, kit távoztasson el Isten. Ezért szollicitáljuk (biztatjuk) kegyelmeteket, s meg is kérjük, legyen gondja kegyelmeteknek reá, s ne hagyja teljességgel nyakunkba szakadni, mert ha az gondviseletlenség miatt az végházak veszedelme történik, mi protestálunk mind ő fölsége, s az egész ország előtt is, hogy semminek oka nem akarunk lenni”.

A zálogbirtokos kötelezettségét ennyire nyíltan megtagadó és az e korban is szokatlan felelőtlenségről tanúskodó levél hátán olvassuk a Kamara véleményét: „Vissza kell írni neki, hogy az erősségek építése nem a Kamarára, hanem a megyékre tartozik. A Kamarának még a katonák tartására sem elég a jövedelme, nem hogy a végházakat tudná építeni”.²⁴⁰

A bécsi udvar a vár helyreállítására építészti rendelt ki Tokajba. Mátyás 1609. szeptember 10-én értesítette a Szepesi Kamarát: „Miatán a végszükség követeli, hogy Tokaj várát még súlyosabb kár és veszély megelőzésére minél előbb helyreállítsuk, ennek érdekében vitézlő Joannes de la Motte architectust már elindítottuk oda, egyben azért is, hogy az ott állomásoztatott katonák alkalmasabban szállásoltassanak el, mint az utóbbi néhány évben történt”. Ezt annál fontosabbnak vélte, mert a fizetlenség mellett a rossz elszállásolás is oka volt a katonák tömeges szökésének.²⁴¹ A neve alapján francia vagy vallon építész öccsével, Petrusszal együtt már 1604. szeptembere óta állt a bécsi udvar szolgálatában, és Érsekújvár ostroma alatt a védők sorában derekasan helytálltak. 1610. február 24-én Mátyás újból értesítette a Kamarát, hogy az építészti öccsével együtt mint építési biztost kirendelte a felső-magyarországi részekre a romos építmények, különösképpen Tokaj várának helyreállítására, és ezért a Bécsben folyósított 300 forint útiköltségen felül fizessenek további 200 forintot részére.²⁴² A Kamara október 22-én válaszolt, hogy megadták az építésznek a járandóságát, és ő az öccsével együtt szorgalmasan meg szemlélte a végházak erődítményeit. De még semmi sem épült, mert a vármegyék Thurzó

nádor ismételt intései ellenére sem gondoskodtak az elrendelt robotmunkák teljesítéséről.²⁴³

A Kamara 1610. évi számadásában az építész fivérpár 60, illetve 40 forint havi fizetésén kívül szerepel 52,50 forint költség, aminek nagy részét a várbeli magtár építésére fordították. Így a boltozatát kivitelező Felkel György kőműves mester 8 forint bért kapott. A várbeli óra elkészítéséért a lakatos-órásnak 5 forintot adtak.²⁴⁴

1610 végén a Delamotte fivérek már távoztak Tokajból, és Bécsből követelték hátralekós járandóságukat, amit a bécsi udvar és Thurzó nádor is sürgetett.²⁴⁵

1610-ben Thurzó egyik hívét, familiárisát, Abaffi Miklóst tette meg Tokaj várnagyának, jószágkormányzónak pedig az ifjú Debreceni Tamást, aki utóbb Bethlen Gábor fejedelem gazdasági ügyeinek lett irányítója, majd 1632-ben I. Rákóczi György és felesége Lorántffy Zsuzsanna magyarországi birtokainak Sárospatakon székelő prefektusa, jószágkormányzója.

A vár helyreállítása és építése továbbra is nehezen haladt pénz és robotmunka hiányában. A munka irányítását és pénzügyeinek intézését „építő mester” végezte, aki - úgy tűnik - az addigi építési írnok feladatait látta el. 1612. június 24-én az akkori „építő mester”, Lelkes László a Szepesi Kamarának válaszolta: „Az kegyelmetek levelét becsülettel vettem, kiben kegyelmetek jelentik Palatinus Uramnak (Thurzónak) reám való neheztelését: mivel hogy az vár építésben késedelmesen mehetünk elő”, Mentegetőzve a pénzhányra és egyéb nehézségekre hivatkozik. „Mostan uram az víz igen nagy, igen árad, az derék építéshez nem férünk, hanem csak fát hordatunk a szekerekkel, és a gyalogokkal földet hordatunk és téli szakadásokott töltetjük... Az télnék idején az Palatinus Uram parancsolatja szerint az őfelsége vitézi elegendő fát, sőt csak egy szálat is nem vágattanak, itt pedig minden gondviselésnek és építésre való matériának az fa fő fundamentuma, és anélkül magamtul igen keveset efficiálhatok (intézhetek)”.²⁴⁶

Ugyanaznap a várnagy írja a Kamarának, hogy Thurzó utasította, „más építő mestert állással helette... Leolkeos László nem arra való. Mióta itt kezdtem az építéshez, immár több három hetinél, csak egy nap sem volt jelen”. Tud alkalmas személyt, de hozzáteszi: „Itt nem kívántatik építő mester, azminemű építést most kezdtünk, magunk is elfondálhatjuk azt”, azaz megtervezhetik, kitűzhetik.²⁴⁷ Ennek ellenére Lelkes helyett bizonyos Kőszegi Gergelyt állított be „építő mesternek”, de úgy tűnik, szerződötetett „fundálót” is, mégpedig a korábbi ónodi építész, az ugyancsak francia származású Franciscus Guyot de Montcour-t.²⁴⁸ Feltehetően róla írja Abaffi július 4-én: „Fondáló immér egy hete vagyon, hogy itt lakik. Nagy az árvíz, semmihez nem kezdhet. Azmely fát hordoztattam, itélvén, palánknak elegendő fám volna, az bástyáknak való fákat is mostani árvízen kellekik aláhozni ahhoz rendeltetett faluknak”.²⁴⁹

Október 8-án már Guyot panasolta Tokajból a Kamarának: „a vármegye mindezideig egyetlen embert, sem kocsit nem küldött a munkára, és ezalatt a szép építeni való időt hiába mulatjuk és fecséreljük”.²⁵⁰

Abaffi 1612. november 8-án tájékoztatta Thurzót, hogy a vármegyék robotmegváltás fejében alig fizetnek annyit, amennyi csak a fundáló járandósága. „Fondáló örömet építene, ő fondálna, de nincs kivel és miből. Amit beszedenek lassan az vármegyéken, fondálónak kitelvén hava, annak adják. Azmi pedig belső vár hijazatját (tetőfedését) és bástyáit illeti, teljességgel nyakamba szakad mindenfelül. Könyörgök nagyságodnak, találjon módot annak restaurálására, mert mind életem, tisztességem vész ennek a helnek romlott állapotja miatt. Abban bizonyos legyen nagyságod, az kassai kamorás uramék meghadták, hogy egy pinzt a belső vár épületire ne adjon gratuitus labor (robot) pinzibül. Ez okáért adjon nagyságod tanúságot, kitül kell várnom avagy sollicitálnom (sürgetnem) belső várnak építését.”²⁵¹

Nem volt kevésbé vigasztalan a vár katonaságának a fizetetlensége miatti nyomora sem, ahogyan Kovács János vicekapitány megrázóan ecsetelte 1613. január 21-én a Kamarának: „Teljességgel eluntam és elfáradtam az itt való lovas és gyalogos vitézek sok reám futások miá fizetések felől, hogy teljességgel elfogyatkoztanak, úgy annyira, hogy sokan csaknem halnak meg éhhel, más az, az szegény gyalogok oly ruhátlanok szegények, hogy az bástyákon az vártán csak nem halnak meg hideggel, hanem hárman négyen is egynek az ruhácskájában, azokinek jobbadka köntöskéje vagyon, cirkálnak szegények, úgyis alig állanak meg, hanem az lovaink alól az mely ganét kihordanak, azt hordják fel a bástyákra, és azon állonak, s úgy vigyáznak. Azért im felbocsátották kegyelmetekhez az egyik hadnagyot, Horváth Jánost és az istrázsamestert. Kegyelmeteket kérem mint jóakaró uraimot, hogy találjon valami módot szegényeknek fizetésekben, és ne hagyja kegyelmetek őket, hanem rendeljen vagy két-három hópénzt nekik, mert bizony mindnyájan el akarnak menni. Én pedig immár teljességgel eluntam hazugságommal őket tartanom...immár az igazmondásomat sem hiszik, akármit esküdjem nekik is, hanem kegyelmetek ne hagyja ilyen nagy fogyatkozott állapotjokban őket, hanem cselekedjék minden jót kegyelmetek nyavalyásokkal”.²⁵²

1613. július 5-én Abaffi írt ajánló sorokat a „vitélő nép” által a fizetetlenség miatt a Kamarához küldött porkoláb számára, egyben panaszolta levelében a vár és fegyverzetének pusztulását is: „az itt való Czajbert (fegyvertáros) is jelentést tett az Czeigházban levő szerszámnak naponkint rozsdá miatt káros voltáruul, nem lévén semmi olaja, akivel eféle szerszámot kenegetnie és tisztogatnia, hogyha pedig mind rend szerint, ittvaló sok rendbeli fogyatkozásokat és naponként való romlását ennek a helynek számlálnám, kit annak előtte sokszor megjelöntettem, talán nehézségére esnék nagyságodnak és tikegyelmeteknek”.²⁵³

1613. október 23-án az ottani válság miatt Váradra rendelt Abaffi távollétében a vicekapitány válaszolt Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánynak az építkezés helyzetéről: „Az várépítés felől...lám választ töttem, hogy nincsen kivel építtetnem, egy emberönk, sem egy állatunk nincsen, az építő mester is azt mondja, hogy nála egy forint sincsen, azért mivel tudjuk, kegyelmes uram, építtetnök”.²⁵⁴

Ezen az őszön bekövetkezett Erdély végső válsága, miután Báthori Gábor fejedelem felelőtlen, bűnös uralmával saját híveit, valamint a hajdúkat és a törököket is egyaránt magára haragította. Fegyveretett helyzetében Váradra menekült. Védelmére vagy inkább az elkerülhetetlen bukását követő zűrzavar megelőzésére a király tisztáninneri és felső-magyarországi csapatokat küldött Váradra Abaffi vezetésével, akit utóbb talán nem teljesen alaptalanul tekintettek Báthori meggyilkoltatása egyik szervezőjének. Bethlen Gábor fejedelemmé választásával Tokaj addigi fenyegetettsége is csökkent, bár a környéken továbbra is garázdálkodtak hajdú csapatok.

1614. május 15-én Abaffi már újból Tokajból írt Forgách Zsigmond főkapitánynak a vár reménytelen állapotáról: „Ennek a végháznak külső erősséginek víz miá való romlását és az belső várnak és házaknak hiazatok (héjzajok) miá elpusztulását, melyre őnagysága (Thurzó György) csak azt adta választul, hogy lássa az ország, ha úgy hagyja elpusztulni azt a helt, mert ha az vármegyék nem ipitik, magok vallják kárát. Kirül, itilem, Nagyságodnak is ír”.²⁵⁵

A hajdúk újabb garázdálkodásáról jelenti 1614. október 5-én Thurzónak: „Össze csoportozván...itt Thokaj körül való falukon...nem kicsin csint cselekesznek az szegénységen, sőt az várbeli munkám is félben áll miattok. Az palánk is tapasztatlan maradt ezek az csavargó hadak miá”.²⁵⁶ Hasonlóan ír másnap Forgáchnak is.

Az Újév kezdetén, 1615. január 4-én Abaffi a Kamara vezetőjének tesz szemrehányást a vár őrségének késedelmes fizetése miatt: „Az én gyakori írásom netalán meguntkozás-

ra jutott nagyságodnál...már jó ideje szendreiket és onodiakat megfizette nagyságod. Mi várván immár az mi fizetésünket...minden véghelyeknél hátrább vetvén, holott Nagyságod jó itilletire hagiom, ha vagione végház egész Magyarországon, amelyben nehezebb legyen dolga vitéző népnek, mint ebben". Azt is panaszolja, hogy a robotváltság összegéből „az olasz fondáló”, Guyot és az építési írnok saját fizetésükre 2-3-szor többet vettek fel, mint amennyit a végházra költöttek.²⁵⁷ A késedelmes zsoldfizetést panaszolta január 19-én is, „ki miatt minden nap búsulást látok az vitéző néptül, most is ötven legént kellett kibocsátanom koldulni a falukra”. Következő levelében folytatja: „Meggondolná nagyságod, hogy ennek az darab földnek török birodalma felől nincsen hasznosabb végháza, ártalmasb is, mint Tokaj, mert ha az ország jobban visel gondot ennek építésére, úgy lehet állandó megmaradása az végháznak és az országnak. Hol penig ez sok romlott fogyatkozott állapotját nem tekintik, és nem provideálnak (gondoskodnak) annak restaurálásáru, jövődöre is veszedelem fogja követni ezt a helt”.²⁵⁸

Megisméltődnek a panaszok a várkapitány április 20-i levelében is: „az nagy szorult és fogyatkozott állapot miatt úgy mentek az gyalogok innen belől, hogy tegnap este megszámlálván őket...felét nem találhatnók. Az is kegyelmeteknek nyilván vagyon, az belső várnak emelcsőjét (felvonó hidját) régen magam szolgálaimmal vonatom fel...félek ezen: az kölső vár emelcsőjét is nem kezdem felvonatni, mert minden nap búcsúznak ezek is, kik még itt vadnak”.²⁵⁹ Az belső vár hidjának felvonását még november 3-i levelében is felemlégeti.²⁶⁰

1616. karácsonyán meghalt Thurzó György nádor. A tokaji zálogbirtok özvegyére, Czobor Erzsébetre és fiára, Imrére, Bethlen Gábor bizalmasára maradt. 1619. március 8-án Abaffi az özvegytől kért jóváhagyást a vár tervezett építkezéseire: „Az mi az ittvaló vár épöletit illeti, kegyelmes asszonyom, nagyságod parancsolja meg, az mit hasznosabbat látunk, egymás értelmibül azt építhessük. Már ahhoz való köveket hordatok, ő kegyelme többet is hordat. Az vármegye még semmit nem praestált (szolgáltattott) gratuitus laborban (robotban)”.²⁶¹

Erről az évről ránkmaradt a szeptember 12-i zsoldfizetés lajstroma. Eszerint 62 gyalogost tartottak ekkor várban. Főporkolábjuk Fekete Péter, viceporkolábjuk, vicecastellanusuk Csizmadia Mátyás volt. A kifizetéseket Abaffi Miklós mint tokaji főkapitány, „Deöbreczeny” Tamás, Thurzó Imre tokaji jószágának praefectusaként és Szabó János udvarbíró, provisor igazolták aláírásukkal.²⁶²

Tokaj Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin zálogbirtoka

1619. szeptemberében Bethlen Gábor az európai protestáns uralkodók szövetségeseként II. Ferdinánd, II. Mátyás utóda ellen megindította hadait Erdélyből. Tokajnál átkelt a Tiszán és Kassára vonult, amit már híve, Rákóczi György elfoglalt számára. Tokaj vára is fennhatósága alá került, ahol meghagyta várnagyi tisztében Abaffi Miklóst, és utóbb 1623-ban szolgálataiért birtokkal is megjutalmazta az aransarkantyús lovagnak is titulált férfiút.²⁶³ A királlyal 1622. január 7-én kötött bécsi megegyezés keretében II. Ferdinánd hozzájárult, hogy Bethlen 300.000 forinttal kiváltsa Tokaj várát és tartozékait a Thurzóktól, mely összegből az uralkodó jelentős részt átvállalt a kincstár terhére. Bethlen pedig 1622. április 12-én kötelezvényt állított ki, amely szerint Thurzó György özvegyének a zálogösszeg hátralékos részét ki fogja egyenlíteni.²⁶⁴

1623. március 21-én a Szepesi Kamara egyik tanácsosa, Hoffmann György értesítette a pozsonyi Magyar Kamarát, hogy Bethlen néhány napja Kassáról Tokaj irányába távozott, de nem tudott biztosat arról, vajon onnan egyenest Erdélybe vonul, vagy Tokajban időzik, és Tarcalt is elfoglalja-e.²⁶⁵

1628. augusztus 2-án a király megerősítette az 1622. évi zálogadományt, amelynek értelmében Bethlennek a kiváltáshoz szükséges, megígért összegeket megadta.²⁶⁶ Ennek némileg ellentmond Thurzóné 1626. február 22-i levele a Magyar Kamarához, amely szerint a számára már kifizetett 100.000 forintot Ferdinánd későbbi visszatérítés ígéréssel visszavette tőle. Ennek ellenére hajlandó volt Tokaj várát az erdélyi fejedelem kezére adni, mert értesülése szerint ha ez nem történék meg, a békét aligha lehetett volna érvénybe léptetni.²⁶⁷

1620. június 12-én a Szepesi Kamara tanácsosa tudatta a Magyar Kamarával, hogy a fejedelem futára Bethlen jegyesének, Brandenburgi Katalinnak levelével és ajándékaival Brandenburgból visszatérőben Tokaj vára mellett csónakon kelt át a Tiszán, de az ittas hajósok utasukkal együtt felborultak és nyomorultul odavesztek.²⁶⁸

Miután 1619-ben Kassa Bethlen uralma alá került és a maga szolgálatára az ott székelő Szepesi Kamarát is megtartotta, Guyot Ferencet is a Kamara alkalmazottjaként felsőmagyarországi építész tisztségben meghagyta, és így ő irányította továbbra is a tokaji építkezést. 1628. július 9-én jelentették Eszterházy Miklós nádornak Bethlenről: „Ad 1 Augusti volt ő felségének szándoka, hogy Tokaj fundálására mennjen, elsőben Váradra jövéen”.²⁶⁹ Nem tudni, vajon sor került-e a kitűzésre és ennél Guyot is közreműködött-e. 1629. április 10-én egyik kamarai tanácsos jelentette Pozsonyba: „Rákóczi Györgytől értesültem mint biztos hírről, mert szolgálja éppen akkor érkezett Erdélyből, hogy a fejedelem, amint felgyógyul, Váradra jön. Tartja magát az a hír is, hogy a fejedelem állítólag Tokajba is jön, hogy lerakja a vár alapjait, aminek az építésére és emelésére hatalmas tömegű anyagot hordatott össze, és még a mai napig is hordanak”.²⁷⁰ Ekkor tűzhatték ki a később, sőt még a vár lerombolása után is emlegetett Bethlen-bástyát, feltehetően a már többször emlegetett ÉNy-i sarkon.

1629. november 15-én a fejedelem meghalt. Tokaj is özvegyének a birtokába ment át. December 18-án Alaghi Menyhért országbíró, Regéc és Pácín ura tájékoztatást kért a királytól Tokaj jogállását illetően, hogy ti. milyen egyezséget kötött az elhunyt fejedelemmel, és vajon Őfelsége a király vagy a fejedelemasszony tulajdona-e Tokaj. Előadta még, hogy a várnak eddigelé nincs főkapitánya. Az elhunyt Abaffi helyébe Bethlen „valami idegen származású erdélyit” akart helyezni, akit azonban ő a király döntéséig elmozdított tisztéből.²⁷¹

Az özvegy néhány hónapig viselte a „választott erdélyi fejedelem” méltóságát, de végül kénytelen volt átadni a hatalmat Bethlen Gábor öccsének, Istvánnak. 1630 nyarán azonban ennek fia és veje Rákóczi Györgyöt hívták és hozták be Erdélybe, és az országgyűlés választása alapján ő foglalta el a fejedelmi széket. Brandenburgi Katalin Rákóczi elől munkácsi várába igyekezett visszavonulni, végül azonban másik birtokán, Tokajban húzódott meg bizalmas hívével, Csáky Istvánnal, akinek hamarosan 100.000 forint értékben elzalogosította Tarcal városát, Tokaj tartozékát. II. Ferdinánd 1633. július 23-án erősítette meg Tokaj zálogbirtokában.

1631. márciusában Rákóczi ádáz ellenfele, Eszterházy Miklós nádor a király tilalma ellenére a fejedelem megbuktatására hadat indított. Rákóczi titkára és krónikása, Szalárdi János szerint „egy nagy ármádát még a Tisza jegén Tokajnál Rakamazhoz által szállítván és azt a falun kívül...nagy erős sáncba vivén, annak bástyáit lövészszámokkal megerősítvén, a hadakat egyszer is, másszor is nagyon szaporítják s oda gyűjtik vala”. Rákóczi seregei azonban kiűzik azokat a sáncból, amely talán még Szapolyai János és fia korából maradt fenn, és a Tiszán való átkelésre kényszerítik a meghátrálókat. „Palatinus midőn szinte már induló félben volna Kassáról, érkezék híre postán, meg ne indulna, mert már oda hijába menne”. Ezzel Eszterházy rákényszerült, hogy Rákóczi követivel béketárgyalásokat kezdessen Tokajban.²⁷²

1631. július 31-én a Szepesi Kamara egyik tanácsosa, aki Brandenburgi Katalinnál járt és tájékozódott meneküléséről Erdélyből, írja Tokajból: „Nem tudom, kegyelmes uram, ezt a romlott várat mint győzzük épülettel, semmi benne nem jó. Szörnyen elpusztult Bakos uram idejében, amint értem”.²⁷³ Osgyáni Bakos István viselte ugyanis 1630-ban a vár főkapitányi tisztét, majd egy évvel később Révay István követte.^{273a}

A vár építkezéseit, amint a Szepesi Kamara számadásaiból kitűnik, a király a fejedelemszennyől a kamarai jövedelmek terhére átvállalta. Már 1631. április 12-én Guyotnak, aki továbbra is a Kamara alkalmazottja maradt, napidíjat fizettek arra a 8 napra, amikor Tokajba rendelték. Útiköltséget fizettek a kassai tüzérszertárból kiküldött két ácsnak is, akik Tokajban a német katonák szállásait javították.²⁷⁴

1631 késő őszen II. Ferdinánd kiküldte Bécsből Forgách Miklós felső-magyarországi főkapitányt az ottani és a tiszántúli végvárak szemléjére. Forgách Kassáról magával vitte Guyot építésszakértőt, és fel is mérte vele a várakat. A főkapitány jelentésében Tokajról ezeket írja: „A vár két nagy folyó, a Bodrog és a Tisza között középen nagy fontosságú, de épülete nem illik a fekvéséhez és a fontos hely jelentőségéhez, annyira lerongyolódott és olyan rossz elrendezésű. Őrsége 100 magyar lovasából és ugyanannyi gyalogból áll, német pedig mintegy 140 van. Egyik bástyáját Bethlen fejedelem építette faragott tömbkövekből. Ennek közelében láthatók egy másik még fennálló romjai faragott kövekből, amik elegendőek lennének, ha újjáépítenék, a teljes egészhez, és egy másiknak az alapjához. Egyébként még két teljes bástyára volna szükség, ami mind nagyobb költséggel épülhetne csak meg, mint amennyire becsülik”.²⁷⁵

1632 őszen felső-magyarországi építésznek felfogadták és feleskették a korábban Bethlen Gábor szolgálatában működött Giovanni Landit, latinosan Joannes Landus Senensis (sienai) mathematicust és fundátort, aki 1631 nyarán Brandenburgi Katalin belső híveként annak udvartartásával együtt távozott Erdélyből. A Szepesi Kamara számadásában 1633. január 1-től havi 32 forint fizetéssel szerepel. Januárban a főkapitány kíséretében 8 napig táborban volt, augusztusban 27 napig a végvárak szemlén járt egészen Szatmárig, majd december 8-án útiköltség térítésben részesült 82 napra, amit Tokaj, Kálló és Szatmár végházak építésén töltött.²⁷⁶

1634. október 9-én emlékiratot, Memorialét nyújtott be a Szepesi Kamarához a végvárak építkezéseinek tapasztalatairól. Elsőként észrevételezi, hogy a szolgabírák a vármegyei tisztjeiként a mágnások, nagybirtokosok 150-nél is több jobbágyából alig 1-2-t vesznek a robotjegyzékekben nyilvántartásba, és a földesurakkal összejátszva elvonják a munkaerőt a végvárak építkezéseitől. Ugyanakor a várkapitányok és tisztviselők, akik folyton panaszoznak a várak pusztulásáról, hiszen aligha lehetnének rosszabb állapotban, mégsem tanúsítanak semmilyen buzgalmat az építkezések előmozdításában, bár erre volna lehetőségük, hanem a robotosokat és a robotváltságot saját céljaikra és hasznukra fordítják.

Tokajról jelenti, hogy a várkapu már egy éve nyitva áll, pedig a Kamara a főkapitánynak 100 forintot engedélyezett, hogy faragott kövekből fényűzően megépítse. Ő neki csak 50 forintot bocsájtottak a rendelkezésére ehhez, és ezért a költség csökkentése érdekében a nagy és a kis kapu földtől mért magasságát egy singgel (kb. 60-65 cm) csökkentette. De 50 forintból így sem tudta befejeztetni, és még télen is nyitva áll majd. Hogy a többi pénzt mire fordították, nem tudja. A kamarai urak emlékezetébe idézi a romos épületeket, amelyeket szemléljükön láthattak: a kaput, a vár fegyvertárát, az összes tetőt a vár belsejében, amik mind helyreállíthatók lennének 600 forintból, ha a pénzt megbízható kezekbe adnák. Pedig ha a fegyvertár összeomlik, 10.000 forintból sem tudnák újjáépíteni. Végül a vár biztonsága érdekében javasolja, hogy attól legalább 600 singnyire szabadon csak kőépületet emelni.²⁷⁷

A kapun még 1635-ben is építkeztek. A vár egyik tisztviselője május 7-én válaszolta a Kamara utasítására: „Az vár kapuját megcsináltatni, és minden ahhoz való eszközöket meg szerezni”. Ehhez 12 hordó mész kellett, amit Felső Zemplénből fizetett „pénzes” szekereken kellett ideszállítani. A pénz kimelésére módosították a tervet: „Mivel azért az volt a végzés, hogy boltozattal kellett volna lenni, Kapitány uram arra hatta, hogy kevesebb költség menjen reá, csak gerendákkal kell lenni, és sóhajó deszkáival megpadoltatni és tapasztatni: kő elég vagyon, fövenyet az révháztul hordathatni. Napi számosokat is találhatni mostanában még. Csak legyen fundáló uramnak gondja, hogy kőművest hozzon alá, mert itt alatt egyet sem találni, azki arra való volna, ha az mész megszerzése léssen...Mivel az kapu felin kelletik azféle sendelyes vigyázó hely, azmint azelőtt volt, deszka is kelletik vagy 32 szál, 4000 sendel, ahhoz 6 vagy 7000 szeg, mellyet itt nem találunk...Az kapuhoz pedig és az kis kapu emelcsőjéhez tölgyfa deszka kellene...”²⁷⁸

1636 elején meghalt Landi. A Kamarának erről írt jelentés szerint „a maga művészetében igen jártas férfi, akit hazánk nem szívesen nélkülözött volna”.

A felső-magyarországi építész tisztét 1637-ben a még Bethlen, majd I. Rákóczi György szolgálatában állott, szintén itáliai Jacobus Resti vette át néhány évre, 1639-ben bekövetkezett haláláig. Így bizonyára Tokaj építkezésének irányítását, felügyeletét is ellátta.²⁷⁹

Szeptemberben a Szepesi Kamara egyik tisztviselője jelentette Pozsonyba: Tokajban járva látta, hogy tölgygerendákból 100 katona részére szállást építenek, amit 10-10 fős szobákra osztanak. Megállapította azonban, hogy valamennyi véghely közül Tokaj vára szorul leginkább helyreállításra. Valamennyi kőépülete romladozik. Amelyikben a tűzér-ségi felszerelést és a löport őrzik, a helyiségek boltozatai repednek, és fennáll a veszély, hogy egyszer váratlanul mind beomlik.²⁸⁰

Az említett legénységi szállás talán nem épült még meg, vagy elégtelennek bizonyult, mert a német katonaság 1637 táján panaszolta a pozsonyi Magyar Kamara elnökének, Pálffy Pálnak: „a legények Tokajban meglehetősen egykupacban, egymás hegyén-hátán fekszenek, mivel csak 4-5 szobájuk van. Emiatt, ha egyikük megbetegszik, a többi is megfertőződik. Ha valamelyiküknek mestersége van, és dolgoznék a többi számára, erre nincs módja. Mindezért szívesen építenének maguknak saját szállást, ha ehhez helyet jelölnének ki számukra, és némi fát is kapnának”.^{280a}

Ebben az időben tarthatta szemleútját a felső-magyarországi és tiszántúli várak felülvizsgálatára Melith Péter szatmári főkapitány. Jelentésében Tokajról így ír: „Az tokaji állapot felől irhatom, az egy Bástyája jó, helyes, illendő éppülettel, azon is lövő szerszámok ágyai, kerekí és serpenyő fedeli nem illendőül vannak. Kapuját...fondamentomát rakják, mikor készül el, ők tudják. Azon kívül egy bástyája, azokon szép lövő szerszámi, nem dicsiretes, sőt annyiban vannak, némellikével egyet vagy is kettőt nem is lőhetnének, ágyok, kerekí elvesztése miatt. Bástyái éppületlen, nincs semmi dicsiretes állapot benne, igazsággal írom. Az belső várban is cajt-házaknak kőfalai repedeztek és elváltak. Csak két-három esztendő múltván is az árokban dőlnek, kiből mind az várban, s - mind az cajt-ház körül való armadákban (?) annyi kár leszen, Isten tudja, az harmadának árával mostan aztot végben és jó erősségben, állandóságban is vihetnék és állíthatnák. Itten az pattantyúsok is láttatnak gondviseletlenségben.

Zakallosok, seregbontók ágyok nélkül, épület nélkül hol földön hevernek, és hol csaknem az sárban: eszi s veszti el az rozsda őket. Kit könnyű volna felépíteni még mostan igen kevéssel, mivel mind Kállóban, Szatmárban csináltattam újjólag, tudom meglehetne, ha az Caibert és pattantyúsok jók volnának, s mégis jó helyben tarthatnák, ne enné meg a rozsda, ottan tartanák tisztán az fenn való helyen. Így az cajt-háznak sindelyezésiben is

nagy fogyatkozás vagyon. Lator dolog, port is mind együtt tartani veszedelmes, mely az sindelezés miatt van, mert helye kinn is volna az pornak.

Az belső kövárnak épületiben is annyi fogyatkozást láttunk, melyre bő papiros kellene. Elég, hogy egy kis háznál (szobánál) több jó nincs, csak folyosóin, deszkáin is alig merész ember járni. Kemencéi, ablaki nincsenek, az kinek, mondják, az fejedelemasszony csinílatott is, elromlott. Az sok szalmás ház az várban mind belső külső gyűlástúl félelmes...Ezben is ilyen módot látok, most elapadván is az víz, annyi küvet, kifaragott kő, könnyen tanálni árkában, s ott benn az várban, s itt kinn is némelyek elhordván az vágott követ, s azt helyben állatván, igazán írom, az mészke is három mérföldnyire lévén, kövel csinálhatnák meg bástyáját hamar időn, mivel úgy hallom, van másfélezer forint gratuitus labor hozzája. Ez mellett közel lévő vármegyék portája követ palánkfa helyett bevihetné, még többet, mert az fát messzebbreül, az regéci erdőről kell meghordania. Viszont vennének jó 12 ökröt, azhoz béreseket fogadnának, azkik télben hordanák az követ, nyárban az fővent. Apró mívest maga tartana némely kőmives, az vagy a közel való gyalogszerest (gyalogos jobbágyot) kapu után rendelnék hétre be melléjek, mivel ottan igen drága az apró mives (segédmunkás), minthogy az szőlő műre esnék, és akármí gyermek is kedves. Akár csak immár az belső várat építenék, foldoznák meg illien formán, ne dölne el, mert erős tornya is - szemünkkel láttuk, - kezdett háborodni, hasadozásokkal, nem lévén sindelyezése. Kévántatnék egy gondviselő számadó, igaz, hazaszerető szolga is, et summa gondviselésre, és az épülethez szorgalmaztató pallér is, ki falukat és az szőlőhegyes városokat megjárná, mivel onnét vagyon megmaradásuk, oltalmuk, mind az pogányok is, s - mind az csavargó, országunk rontóitúl...ottan is sok főemberek, urak bírnak házat, talán azok is adjuválnák (segítenék) ezt az helt, mivel...ők is úgy maradnak meg, ha az végház megmarad. Kévántatnék az is: porkolábok és hadnagyok, sőt néha kapitány uram is ne resteljenek a munkásokhoz látni, és pallérkodni, mely nem szokás nálunk is, másutt is, úgy veszem eszembe”.²⁸¹

Az 1630-as évek végéről Tokaj várának két látképe maradt ránk. A színezett tollrajzok Batthyány I. Adám megrendelésére a helyszínen készültek, és így hiteles vázlatok kidolgozott példányai. Jean Le Dentu, a jeles látképfestő 70 darabból álló sorozatából az említett kettő keletről és nyugatról mutatja a várat. előbbi a Tisza túlpartjáról ábrázolja a vízből kiemelkedő, viszonylag alacsony, hosszú keleti falvonulatot két végén a sarokbástyákkal lezárva. Középen erősen kiugrik a „vasaló-bástya” kétszintes tömege, faoszlopon álló tetővel, filagóriával lefedve. Emögött kimagaslik a belső vár kétemeletes, nyereg-tetők sorával fedett tömege, és egy barokk hagymasisakú torony négyszögű hasábjá. A belső vár DK-i sarkánál kerek bástya, a később többször említett löpor-torony. (6. kép)

A másik rajz a Kopasz-hegy tetejéről, nyugat felől madártávlatból mutatja a négysarokbástyás várszigetet, benn a kiemelkedő belső vár nyereg-tetőkkel fedett tömbjét, az előbbi rajzon is kimagasló hagymasisakú toronnyal, szomszédságában a kerek löpor-raktárral. A Bodrog felőli nyugati várfalból kiemelkedik a kapuépítmény, amelytől híd vezet a Bodrogon át a hegy alatti, város felőli folyópartra, a hídfőtől délre pedig hosszabb ártéri híd a város széléig.^{281a} (7. kép)

1639 augusztusában Pálffy Pál, a pozsonyi Magyar Kamara elnöke járta végig a Kassa felügyelete alá tartozó végváratokat. Bécsből szakértőtül elkísérte a jeles olasz építész, Filiberto Luchese, aki - mint a későbbi iratokból tudjuk, - felméréseket is készített a meglátogatott várakról, közöttük Tokajról is. Augusztus 22-én Ónodról érkeztek Tokajba „a két nemzetbeli legválogatottabb várörző katonák állomáshelyére”, ahogyan a latinnyelvű jelentésben olvassuk. „A vár, amely az Erdéllyel szemközti kikötő révén nagyfontosságú, a vétkes nemtörődömség miatt olyan súlyos romlással fenyeget, hogy ha időben nem állítanak helyre a kellő építkezésekkel, mindenképpen félő, hogy a hatalmas

költséggel és munkával emelt bástyák a vizek állandó sodrától aláásva ledőlnek. Pedig valójában csekély munkával kijavíthatók lennének. De az idő múltával a szokott hanyagság miatt akár a legnagyobb ráfordítással is nehezen lehet majd ezeket orvosolni... Itt is a német katonák számára kvartélyok vagy barakkok egyáltalán nem voltak, vagy ha mégis, az is kevés és felettebb silány és lepusztult. A fegyvertár lerongyolódott és összeomlást sejtet. Gabonataról pedig egyáltalán semilyen sincsen. Ez a minden többinél nevezetesebb végház a legrosszabb és egyenesen szánalmas, ha ugyan nem siratni való állapotban van...”.²⁸²

Brandenburgi Katalin, illetve megbízottjának távollétében Pálffy a rábizott átadási és átvételi teendőket nem tudta teljesíteni. Ekkor már Homonnai Drugeth János országbíró és felső-magyarországi főkapitány is bejelentette igényét Tokajra, amelyet az uralkodó beleegyezése esetén a fejedelemasszonytól kellett a zálogösszeg megtérítésével kiváltania. Pálffy arról is értesült, hogy a fejedelemasszony Révay István tokaji főkapitány alaptalan vádakkal le akarta váltani, és helyette Bornemissza Ferencet javasolta, akit Pálffy nem tartott alkalmasnak a tisztre.

Talán Révay István távozásával, amiről 1640. december 20-án kelt levélben olvasunk, kapcsolatos Debreczeni Tamásnak, ekkor már I. Rákóczi György magyarországi birtokainak Sárospatakon székelő prefektusának 1639. október 3-án Tokajból írt jelentése a fejedelemhez: „Innet az várból azmint bezéllik, ugyan ki akarják az magyart rekeztetni, csak németekkel megrakni”.^{282a}

Homonnai János országbíró Tokaj zálogbirtokosa

Miután 1640 elején a király hozzájárult, hogy Homonnai kiváltsa Tokajt a fejedelemasszonytól, aki időközben Ferenc Károly száz herceg felesége lett, némi pénzügyi bonyodalmak után birtokába vehette az uradalmat.²⁸³ Homonnai röviddel ezután kérelmezte a bécsi udvarnál, hogy kiskorú fiát, Györgyöt tegyék meg a vár főkapitányává, vicekapitánnyá pedig Sali Tibót Gáspárt a várnagyi feladatok tényleges ellátására. Kérése jóváhagyásáról a bécsi Haditanács 1640. november 6-án értesítette Nyáry István felső-magyarországi főkapitányt.²⁸⁴

1642. január 21-én Homonnai kérelemmel fordult a királyhoz, hogy a zálogösszeg megemlése fejében 95 évre adjon biztosítékot, hogy nem váltják vissza Tokajt. Kérte továbbá, hogy a vár javítására és építésére fordított költségeivel növeljék a zálogösszeget: „*Minthogy pedig az vár régiség, mind épületlen és romlott volta miatt oly állapattal vagyon, hogy országunk megmaradásának, ez darab földnek onnét függ derekassan oltalmazassa, felette szükséges az építtetése, ha utolsó romlastul meg akarjuk oltalmazni. Ehhez is úgy foghatunk, ha őfelsége nemes Kamarája által az vár építésére erogálandó (költendő), avagy kiadandó költségiünket az kiváltásnak idején egyszersmind cum summa capitali (tőke összeg) le téteti*”.²⁸⁵

A zálogszerződés pontjai közé Homonnai a következő feltételek befoglalását is kérte: „1. Tokaj várát és jószágait adják örök jogon a család férfi-ágának. Ennek kihaltával a női ág örökölhessen a zálogösszeg megtérítéséig. 2. Mivel Tokaj vára felettebb romos és jelentős romlással fenyeget, legyen szabad Homonnai grófnak és örökösének új épületeket emelni, a várat javítani és megerősíteni. Ezeket őfelsége Kamarája jártas és lelkiismeretes architectusokkal (ácsokkal) és kőművesekkel jogos értékük szerint évente tisztességesen becsüljék és értékeljék fel, és az építkezésre fordított összeget írják a zálogösszeghez”.²⁸⁶

1643 őszén Forgách Ádám a felső-magyarországi főkapitány tisztebe történő beiktatása alkalmával a pozsonyi Magyar Kamara tanácsosainak kíséretében végigjárta a felügyelete alá kerülő végvárat. Ennek során kifizették a katonák félévi zsoldját, egyben meg-

vizsgálták a várak állapotát. A tanácsosok jelentéséből megtudjuk, hogy többszöri halasztás után október 26-án értek Tokajba. „Itt megmustrálva a német és a magyar katonákat, elsőre a kereken száz magyar lovaszt láttuk. Nagyobb részük fölöttébb nyomorúságos, mert békés időkben, ha csak a végszükség nem követeli meg, nem kapnak zsoldot, miután gyalogosokká fokozták le őket, és szőlőkapások meg marhapásztorok lettek. Alig minden tizedik tud elsütni lőfegyvert, de nemhogy a másét, hanem még a sajátját sem. Mégis a mostani időkre tekintettel a többi katonához hasonlóan megadták nekik az elrendelt fizetést. Ezek után a mustrára kivonultak a németek, ennek a várnak a legjobb és hadi dolgokban leginkább kiképzett katonái, fele része mégis rongyos. Kapitányukkal, zászlótartójukkal és más tisztjeikkel együtt összesen százharmincan vannak.”

Ezután a vár állapotáról jelentik: „Ez a tokaji vár hajdan igen tetszetős volt. Mindkét oldalról, akárcsak Komárom várát, két folyó, nyugatról a Bodrog, keletről a Tisza mellett eláramló vize övezi. Közöttük közepén emelkedik a vár. Ez annál is inkább pusztulással fenyeget, mert a bástyáit észrevétlenül el lehetne foglalni, ha a németek állandó őrsegeikkel nem oltalmaznák azokat. Az egykor kötömbökből épített bástyák harmadrészből szinte teljesen a hullámokba merülve romokban hevernek. Ha Uraságaitok ezt a várat a jövő nyáron alkalmas módon akarnák megsegíteni, kegyeskednének a nemzeti Mosdóssy uramnak (a Szepesi Kamara tisztjének) meghagyni, hogy amint a folyó valamicskét apadna, a faragott köveket emeltesse ki a vízből, és kőfaragók raknák ezeket helyükre, mert ez lenne a legcélszerűbb. Igaz ugyan, hogy ez nem csekély költséggel valószínűsíthető csak meg. A régi (belső) várnak egykor fölöttébb kényelmes lakóhelyiségei mind olymértékben romosak, hogy alig mehet fel a lépcsőkön bárki is biztonságosan, vagy merészkedhet a szobákon végigmenni. Ahol pedig a lövészerszámokat és a tűzérési holmit őrzik, alig akad egyetlen boltzat is, amit nem kellett volna fából való gyámokkal aládúcolni. Ezért hagyták meg a hely fegyvertárolásának, hogy a tűzérési eszközöket hordassa más biztonságosabb helyre, hogy - amint azt elrendelték, - azt a helyiséget nyáron helyreállíthassák. A középső emeleten pedig, ahol az biztonságosabban meglehetett, néhány magtárat kezdett építtetni Mosdóssy uram a termény tárolására. Hanem még azok sem fogják a hatalmas terhet elbírní a falak megrokkánása miatt. Egyébiránt elegendő gabona van ott. A Tisza felőli oldalon áll egy eléggé kimagasló bástya, amely hajdan épült, de a belseje a régiségtől már beomlott (a „vasaló-bástya”?). Ebben nagy tömeg terményt lehetne tárolni. Két esztendeje Mosdóssy uram jelenlétében Homonnai János gróf meghagyta a jószág prefektusának, Bornemissza Ferencnek, nyomban gondoskodjék minden szükségéről, hogy az esőktől átáztatott és tönkre ment padozatú bástyát befedhesse és újjáépíthettesse. A nevezett Bornemissza a zsoldfizetésekor megígérte az új főkapitánynak, hogy az addig elmulasztott munkát el fogja végeztetni. A kút a vár előudvarában, amelyet hajdan remekül megépítettek, most ganéjjal és szennyel van tele. Így ha a várat ostromgyűrűbe fognák, mit Isten távoztasson, nem lenne egyetlen korty víz sem az egész erődítményben és a belső várban. Felettébb szükséges tehát, hogy uraságaitok intézkedjenek a romladozások dolgában, és ne hagyják tovább halasztgatni újabb rendelkezések megtételéig. Mert ami jelenleg 10 vagy 20 forintért elvégezhető volna, az később még százért is aligha készülne el”.²⁸⁷

A szemle említett késedelmét és hét hetes halasztását a jelentés szerint az erdélyi fejedelem, I. Rákóczi György felkeléséről és hadikészülődéséről szóló híresztelések okozták, közöttük a tokaji vicekapitány levele is, amely szerint a fejedelem Tokaj felett egy mérőföldre, a kenézlői révnél szálfákból hidat vetetett a Tiszán.

Tokaj elfoglalásának megelőzésére III. Ferdinánd a szemlével közel egyidőben utasítást küldött Homonnai Jánosnak, fogadjon fel Tokaj várába német gyalogságot, és „a dolgok állására tekintettel”, bizonyára Rákóczi diplomáciai lépéseiről és fegyverkezéséről érkező hírek miatt, a végvár védelmét, biztonságát növelje ezzel. Homonnai a királyi

parancsára október 4-én válaszolva előadta, hogy „Felső-Magyarországon hiány van német gyalogosokban, de a király nyílt parancsa nélkül egyébként sem toborozhatna zsoldosokat. De minden igyekezetével azon van, hogy kellő mennyiségű élelemmel lássa el a várat. A legfontosabb azonban, hogy a király utasítsa a Kamarát a német és a magyar őrség zsoldjának késedelem nélküli kifizetésére. Mert ha nem kapják meg, váratlan ellenséges támadás esetén a katonák nem teljesítenék kötelességüket, vagy ennél végzetesebb fordulat is bekövetkezhet”.²⁸⁸

1643. november 30-án a király újabb utasítást küldött Homonnainak: miután jelentették, hogy a tokaji vicekapitány az őregségtől és szembajától annyira megrokkant, hogy tisztét már nem tudja ellátni, keressen megfelelő személyt a helyére a közös haza javának és a végház biztonságának érdekében. 1644. február 2-án már az új vicekapitány, Csicseri Jobbes Ferenc panasolta Homonnainak, hogy a tokaji német őrség parancsnoka, a porkoláb és a fegyvertáros nem engedték be a várba, mert Homonnai nem küldött számukra külön értesítést kinevezéséről, aminek pótlását sürgette. Mint írja: „*Itt kegyelmes uram, az Várban sok fogiatkozások vadnak, az kit Nagságodnak meg nem írhatok*”, - félvén, hogy levele illetéktelen kezekbe kerülhet, elárulva a hiányosságokat. - „*Az kit ez előtt kellett volna végben vinni egynehány holnappal, ki álmétkodásra méltó, most akarják végben vinni, s nincs módjuk benne*”.²⁸⁹

Az aggodalmak indokoltak bizonyultak. 1644. februárjában Rákóczi a svéd király és más protestáns fejedelmek szövetségeseként megindította hadait Erdélyből, és a Tiszán átkelve hamarosan Kassa is a fennhatósága alá került. Seregeit bevárva folytatta hadjáratát a királyi országrész elfoglalására. Tokaj várát is hamarosan feladta őrsége, igazolva Homonnai félelmét. A fejedelem már 1644. március 22-én Kassáról rendelkezett Tokaj őrségének ellátásáról.^{289a}

Debreczeni Tamás, a fejedelem magyarországi birtokainak prefektusa már április 12-i levelében beszámolt a fejedelemnek az elfoglalt várban végzett leltározásról és a vár állapotáról: „*az caigházat is inventáltattam mind az külső és belső várban, azonképen az bástyákon levő lövő szerszámokat is...Fogyatkozás az épöletlenségben vagyon ugyan az várban, mindazáltal az néhány német az bástyákon, bástyaközökön magok oltalmazására nagy munkát cselekedtek volt, az sok épöletlenség között az belső vár tornya kár, hogy elvész az eső miatt. Öt vagy hatezer sindellel meg sindelezhetnék*”.²⁹⁰

Rákóczi gyors kezdeti hadi sikereit hamarosan a királyi seregek ellentámadásai követték, amelyekkel csaknem a Bodrogig és a Tiszáig visszaszorították a fejedelem csapatait. Május derekán Rákóczi szerencsi vára is egyidőre az ellenség kezébe került, és a fejedelem nagy ellenfele, Eszterházy Miklós nádor innen szólította fel május 22-én a tokaji vár őrségét és kapitányát, Kovács Gergelyt a vár feladására.²⁹¹ Erre azonban nem került sor, mert a fejedelem hadai visszaverték a királyiakat. Rákóczi ismételten időzött Tokaj várában, így július 31-én, majd augusztus 22-e és október 10-e között. Szeptember 8-án innen írja feleségének, Lorántffy Zsuzsannának, hogy már több várat, közöttük Tokajt is, jól megerősítettek.²⁹²

Homonnai János már 1644. augusztusában személyesen kérte a királyt, ne engedje át Tokajt a fejedelemnek, ha ezt követelné. December 18-án írásban megismételte tiltakozását, miután úgy értesült, hogy Rákóczi a nagyszombati béketárgyalásra küldött biztosai útján a vár és tartozékai birtokát magának követeli.²⁹³ 1645-ben Homonnai emlékiratban cáfolja a király érveit, amikkel Tokaj átengedését indokolta: „*Elsőben az közönséges jóért (közjóért) adta őfelsége a fejedelemnek...hogy az többit azáltal megoltalmazhassa...a Fejedelem ki gyüvetelekor nyilván (nyilvánosan) protestált és leveleiben iratta, hogy az közönséges jóért gyűt ki, és nem az magános hasznáért, és hogy senkinek jószágát nem kívánná, megelégedett az magáéval*”.²⁹⁴ Egy másik nyilatkozatában Homonnai arra em-

lékeztetett, hogy Tokaj vára mint elsőrendű védőbástya és fontos tiszai rév mind az erdélyiek, mind a törökök kihívásai ellenében feltétlenül megőrzendő, és megengedhetetlen, hogy a fejedelem kezére kerüljön. Amióta Erdély különvált, a fejedelmeknek mindig fő törekvése volt, hogy Tokaj várát hatalmukba kerítsék, ahogyan Bocskay és Bethlen támadásai is tanúsítják. Köztudott, hogy valahányszor rátették a kezüket, milyen károkat okoztak az országnak és lakosainak, hiszen Tokajon keresztül sikerült Kassa vidékét és a királyi országrészt elfoglalni.²⁹⁵

Homonnai kártérítést is követelt a birtokain, így Tokajban is elszenvedett károkért, amely utóbbi kapituláció útján került Rákóczi kezére: a fejedelem által innen elvitetett municióért és a jószágokon végbement pusztításokért 180.000 forintot.²⁹⁶

1645 végén már az időközben elhalálozott Homonnai János helyett özvegye, Jakusith Anna, utóbb fia, György követelték Tokaj visszaszolgáltatását eredménytelenül.²⁹⁷

Tokaj vára a Rákócziak birtokában

Az 1645 elején folytatott nagyszombati béketárgyalásoknál a fejedelem követői kitarítottak uruk három vármegyére, továbbá Tokajra és Szádvárra vonatkozó követeléseit mellettt. Ezek teljesítéséhez a király elvben már hozzájárult, de biztosai továbbra is elleneztek ezt.²⁹⁸ A további tárgyalásokon támasztott követelésekről június 30-án a királyi küldöttség vezetője, Törös János ezeket jelentette: „A fejedelem kéri, hogy Tokajt Tarcallal 300.000 forint zálogösszeg fejében és férfiágon örökölhetően adományozzák neki. A fenti összegben felül Tokaj várára további 50.000 forint jóváírását kívánja a leendő építkezésekért, mivel a vár kívül-belül annyira romos, hogy a bástyák különösen azon a részen, ahol a folyók nyaldossák, hamarosan biztosan is bizonyosabban összerogynak, ha ezt nem előzik meg időben. Ezt a várat pedig már csak arra az esetre is helyre kell állítani, hogyha a tiszántúli végvárak bármi módon veszélybe kerülnének, Tokaj vára azoknak elővédjéül szolgáljon. A fejedelem megelégedésére szolgálna, ha a várban végzendő építkezéseket a király által kiküldendő, hozzáértő kőműves mesterek ellenőriznék és felbecsülnék”.²⁹⁹

1645. június 11-én Rákóczi Váradi Stépán Ferencet „helyőztette az tokaji vicekapitányosság tisztibe”³⁰⁰, de úgy tűnik, hogy az ezt végül is nem töltötte be.

Augusztus 9-én Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony többhetes tartózkodásra Tokajba érkezett. De nem a várban, hanem a nagypapja által szerzett Zeleméri-kúriában szállt meg a város északi végén, a várba vezető hid közelében. „Tokaji kúriánkából” keltezi augusztus 10-én levelét idősebb fiának, Györgynek: „ide Tokajba tegnap jó egészséggel és békével érkeztünk be, noha az Patakon való lakáshoz nagyobb kedvünk volna mostan minékünk, s jobb alkalmatossággal is lakhatnánk ott”.³⁰¹

Előző nap vette kezébe Szemere Pálnak, a fejedelem fennhatósága alá vett Szepesi Kamara elnökének irását: „A Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerint az tokaji strázsamestert azon tokaji építőmesterségnek tisztiben, hogy perceptor (számvevő) uram hogy most útjában beállassa, beesküttesse, megparancsoltuk. Azmíg ideje vagy on az építésnek, hogy hórul hóra az négy forintot megadja az ottvaló harmincados... azt is committáltuk (meghagytuk)”.³⁰² Eszerint ekkor már megindulhattak a vár építkezései, bár munkaerő és pénz szűkösen állhatott rendelkezésre, hiszen Zemplén megyének is csak két járása tartozott robotmunkával, illetve annak pénzbeli váltságával Tokaj várához.³⁰³

A fejedelem a tokaji hidat is mielőbb helyre akarta állítani. Debreczeni Tamás írja október 2-án: „ha Nagyságod az tokaji hidnak való fákra nézve parancsol Máramarosban... az só-hajók mindenkor kellenek ide mind Tokajban és Onadban, ha 25 lehetne is az épületekre”.³⁰⁴ A sószállító hajókat, amelyek Máramarosból hozták ide a sót, a hajóhídba beépíthették, vagy szétbontva a vár építéséhez alkalmazhatták. A levél

szerint Tokajban ekkor nem volt se fő-, se vicekapitány, illetve porkoláb, csak a már említett strázsamester.

Az őszi esők beálltával Debreczeni nem vélte tanácsosnak az építkezés folytatását. November 26-án írja Rákóczinak: „Nincsen most semmi mód a tokaji épületben. Immár hol olvad, hol fagy, hol eső, hol hó. Nem építéshez való idő vagyon. Azmint én nézem, az víz elbontotta a bástyának cövekeken álló fundamentumát és vízbe hullott köveit...Ha szinte mind idő, erő és minden ahhoz szükséges eszköz készen volna is, nem ítélném jónak, s most sem ítélném állandónak azon formán azt a bástyát építeni, mert ismét szintén úgy járna, mint most, erőt erő ellen. Hanem valami keredged bástyát kellene ott építeni, kiben az víz megütközvén csak elfordulna rajta, nem vina egyik a másikkal. Ahhoz pedig, ha ugyan derekasan építeni kezdi Nagyságod, oly építő mestert állasson, kinek csak arra legyen gondja. Nincsen egy ember oly, az ki annak készületiben, építésében elég dolgot nem találna mindenkor. Azt udvarbíró, prefektus véghez nem viszi. Én pedig, ha semmi egyéb dolgom, tisztém nem volna is, nem volnék Tokaj vára építeni elégséges”.

305

December 12-én újra elhárította magától az építkezés irányításának feladatát kora és köszvénye miatt is, de hasznos tanácsokkal ekkor is szolgált: „Tokajt pedig ha Nagyságod derekasan akarja építeni, ahhoz bizony sok készület kívántatik, esztendeig csak hozzákészölni is elég gondviseléssel lehet meg. Oly ember is kell hozzá, kinek semmi egyéb tiszte, gondviselése ne legyen, csak arra viseljen gondot, s tudjon is hozzá, s tekintélye is legyen vármegyéken és egyebött is. Nem szárazon való épölet az, mint az pataki. Az szegény fejedelem (Bethlen) is két esztendő alatt vagy három alatt készölt vala csak ahhoz is, azmit építene rajta...Az rét felöl való árkat Tokajnak (a várat északról határoló Kis-Bodrog a Bodrog és a Tisza között), hogy most ásnák, annak semmi haszna nem lenne, ha 30 ölnyi szélesen ásnák is...Derék fundáló is kellene oda az építő mester mellé...”.

306

1645. december 16-án végül megkötötték a linzi békeszerződést. Ebben teljesültek Rákóczi Tokajt és tartozékait illető követelései.³⁰⁷ 1646. március 31-én Homonnai János fia és örököse, György, bár kártalanították Tokajért, a pozsonyi káptalan előtt tiltakozott Tokaj eladományozása ellen: „az megnevezett erdélyi fejedelemnek semmi igazsága nem lévén Tokajhoz, erővel, fegyverrel és rebellióval vette el”.

308

Rákóczi 1646. január 19-én válaszolt Debreczeninek Erdélyből: „Az tokaji épületet is az jó Isten áldásából csakugyan derekasan fogjuk tartani (?)...Innét belől...kőfaragókat is ha lehet, minél hamarább 4 küldünk”. Majd az utóiratban folytatja: „nekünk az tokaji épületekben illen elmélkedésünk is volna, ha kegyelmednek is tetszenék: mivel az belső vár merő rossz, falai elhasadoztanak, senvettenek, semmi jó takarékos házak, élés tartó helek nincsenek benne, annak fundamentuma is nincs szép regulariter (szabályosan), hadnák békét ez esztendőben hiasztatásának, hanem ez esztendőben lá (látnák el?) mind kövel, mésszel, téglával...az jövendő épületet is delineáltatnánk el (terveztetnők meg), mint kellene cinaltatnunk az belső várat is oly jó formára, s illendő bástyákra, az kiből az külsőt is...defendealhatnák (védhetnék)...Jó élés tartó házakat s pincéket, az mint az hel engedné, vettnénk boltra (boltoznánk) az régi házakat, s annak fele lenne gabonás ház is, kihez ugyan feles téglá is kell...köveket faragtatni...Ha az jó Isten jövendő esztendőt adna, feles kömiest küldünk ki, s fognánk úgy hozzá”.

309

Debreczeni 1646. január 30-án válaszolt erre: „Nagyságod utolsó elmélkedése énnekem igen igen tetszik...ez esztendőben kövekkel, fákkal, vassal, önnal csak készüljön ember, és mésszel, téglával, jövendőre úgy foghat hasznosan hozzá, s úgy láttatja is hamarabb lehet az épületnek...Az tokaji épület szükséges, de bizony nehéz építő hely”. Ismételt levélváltás után március 5-én újra írja: „Tokaj épületéhez en örömet készölök...de úgy

láthatnék ahhoz én jobban, ha fundáló (tervező) jőne, és az mit építeni kellene, előtte el fundálná, írva előmbe adná, azután azmenire lehetne, hozzá látnék”.³¹⁰

A fejedelem valóban küldött kőfaragókat Erdélyből Tokajba is, de itt elsőre nem találtak bányát, ahol nagyméretű tömböket fejthettek volna. Végül Debreczeni maga is megtekintette a lelőhelyeket, egyben utasítást adott a bástyák leomlott köveinek felszedésére, miután a Bodrog éppen erősen lepadt.³¹¹

Augusztus 9-én Rákóczi Munkácsról írta Debreczeninek: „Az kőfaragók bár...fogtak volna az tokaji épülethez való kövek faragásához: mert mi úgy halljuk, csak kevés idő alatt is oda léssen az Tisza felől való bástyája, ha meg nem orvosoljuk most az víz apadásán”. Debreczeni 11-én válaszolt erre: „Az kőfaragókat az tokaji várra való faragáshoz állattam...A Bodrog igen apad most is, immár az kövekben fel szedhetnének az víz felől, s ha tovább apad az Bodrog, az fundamentumon felől való köveket is fel szedhetik”.³¹²

A prefektus végül október 1-én jelentette: „Thokajból mentem vala az keresztúri kőbányába az faragni való kő felől...elég kő léssen...vaygon ugyan valami akadéjja az öreg (nagy) kövek kihozásának...mintegy száz öl rakni való követ kell el hordatni, az bánya elől, az várhoz kell hordani, s mingyarást nekiszabadul az uta, s elég kő lehet”.³¹²

Október 16-án a vár őrségéről írja meg véleményét a fejedelemnek: „Tokaji várnak igen igen nagy szüksége vaygon az jó tisztviselőkre és az benne lakó gyalogra, az kik ne lennének jobbagyból állók, s katona is oly kellene oda 100 lovas, ne tokaji, tarcali, keresztúri lenne, mert portus (kikötő) Tokaj”. Egyben 100.000 zsidelyt és ezer fenyődeszkát is sürgetett Máramarosból Tokajba „kiválképpen ha építeni fognak rajta”.³¹³

1647. január 28-án Rákóczi válaszolt Debreczeni korábbi javaslataira: „az mi az fundáló dolgát illeti, azt mi az Uristen megtartván bennünket, magunkkal fogjuk Tokajba vinni in mense Aprilis, hogy magunk személye s látása alatt mehessen végbe a fundálás...az kövek foglalására az velencei kőműves vasat nem kíván, de mivel most Munkácson vaygon, hivassa oda kegyelmed, vétesse formáját, mint kellene az köveket faragtatni”.³¹⁴ Rákóczi feltehetően ezt a velencei kőművest vagy fundálót akarta Tokajba magával vinni. Nevét sajnos nem ismerjük. Február 2-án a fejedelem újra írt erről: „Az olasz kőművest kell már nekünk az Tokaj építésére ki küldenünk, ha mást nem kaphatunk”.³¹⁵ Debreczeni ezekre február 4-én válaszolta: „Velencei kőműves vagy fundáló mint rendelte az köveket faragni, foglalni...úgy még erősebb lenne...itt az papiros forma”, megkaphatta tehát a rajzot a tömb kövek összeépítésére.³¹⁶

A felkészülés ellenére a tokaji építkezés mégsem indulhatott meg nagyobb ütemben, mert a sárospataki és a munkácsi építkezések kötötték le a rendelkezésre álló munkaerőt.

Az év végén Eperjesen folytatódtak az egyeztető tárgyalások a király és a fejedelem küldöttségei között a linzi béke egyes pontjainak végrehajtásáról. A királyi küldöttség vezetője, Törös János 1647. december 29-i jelentése szerint Rákóczi elzárkózott az elől, hogy az ő tokaji tisztjei hűségesküt tegyenek a királynak, és a várban királyi őrség is tartózkodjék saját parancsnokkal. Ha pedig a király ragaszkodnék ahhoz, hogy a fejedelem halála esetén királyi katonaságot kelljen a várba bebocsátani, Rákóczi „eláll a vár építésétől, és olyan romos állapotban hagyja, amilyenben jelenleg van”.³¹⁷ A király végül is engedett a fenti követeléseknek.

1648. március 13-án Rákóczi levéllel fordult Törös Jánoshoz, a királyi bizottság vezetőjéhez, aki már korábban elnyerte a fejedelem bizalmát: „Felettébb kedvesen vennénk kegyelmedtől, ha Pálffy Pál urammal (akkor országbíróval) végben vihetné, Ófelségétől nyerne meg őkegyelme, az melyik jobb fundálója volna Ófelségének, küldenék alá, hadd Tokajt látna meg, s fundálna el, örömet hozzákezdhetnénk építéséhez; talán még több várainkat is ittben is megláttatnánk véle”.³¹⁸

Törös április 8-án támogató sorokkal a Magyar Kancellária útján továbbította Rákóczi kérését a királyhoz, és Filiberto Luchese, az akkor már királyi szolgálatban is dolgozó, elismert olasz építész kiküldését javasolta: „a fejedelem kedvére kellene tenni, és Philibertus fundálót, aki Pálffy Pál gróf urammal, az országbíróval már azelőtt is megfordult azokon a részeken” ti. az említett 1639. évi szemleút alkalmával, kellene kirendelni.³¹⁹ Törös szerint ez a király számára is előnyt eredményezhetett, „mert ahhoz, hogy Tokaj várát annak idején, mire építése teljes befejezéséhez jutna, minél jobban és kedvezőbben felbecsülhessék, nem lesz haszontalan Felségtek számára sem most körbenézetni, mielőtt a fejedelem megkezdtené az építkezést, hogy valójában milyen állapotban és romladozásban lenne”. Tokaj zálogszerződése szerint ui. - amint említettük - a zálogösszeget az elvégzett építkezések becsült értékével növelték. A Kancellária az alábbi javaslattal továbbította Törös levelét és Rákóczi kérését: „Mivel ez a török ellenében nagyfontosságú erődítmény egyébként is igen romos állapotban van, a köz javát mozdítaná elő azon a vidéken, ha a fejedelem újjáépíttetné és megerősíttetné. Ezzel kedvében járhatni a fejedelemnek is, ha odaküldenék Philibertust, és ő ennek alkalmával rajzolatát készítené a várnak, egyben tüzetes és megbízható jelentést adna állapotáról”.³²⁰

A király utasította is Luchest, hogy utazzék a fejedelemhez, de az felmentést kért a megbízás alól, mert mint írta, 1640-ben (valójában egy évvel előbb) Pálffy Pállal járt a felső-magyarországi végvárakban, felméréseket is készített ezekről, amiket még magánál őriz, és így ezek alapján elkészítheti a kívánt rajzokat a fejedelem számára. De azért sem menne erre az útra, mert az ottani levegő ártalmas számára, és annak idején súlyosan meg is betegedett.³²¹ Végül nem is került sor az utazására, hanem Törös juttatta el terveit, rajzait a fejedelemhez, aki várainak szemléjéről hazautazóban augusztus 30-án még Tokajból válaszolta Törösnek: „Nagy reménységünk vala kegyelmed írásához képest, hogy őfelsége fundálója itt künn érjen, és ottan bárcsak ezt az helyet fundáltathatjuk vala el véle, kinek igen veszendő bástyája vagyon még az Tisza felől”.³²² Szeptember 6-án már Váradról nyugtázta a tokaji vár két alternatív tervének és más véghelyek rajzainak vételét: „Az delineatiókat (rajzokat) elvettük. Míg Isten az építésnek idejét elhozza, elmélkedhetünk arról is, mely szerint kezdhessük az építést”.³²³

Rákóczi már nem hasznosíthatta Luchese terveit, mert kevéssel székhelyére érkezése után, Gyulafehérvárott 1648. október 11-én meghalt. Özvegye, Lorántffy Zsuzsanna és kisebb fia, Zsigmond, mint Tokaj örökösei, talán Luchese tervei szerint folytatták a vár helyreállítását, melyeket a király 1649 őszén újra elküldetett nekik.³²⁴

1648. decemberében az özvegy és fia régi hívüket, Szentpéteri Imre deákot tették meg Tokaj porkolábjának, castellánusának, aki közel 10 évig viselte ezt a tisztséget, és az építkezések egyik irányítója lett.³²⁵

1649-ben Lorántffy Zsuzsanna leltárt készíttetett Tokaj várának fegyverzetéről, hadi felszereléséről.³²⁶ Öt bástyát sorolnak fel. Ezek az Új bástya, Kis bástya, Rév bástya, Váras felől való Merítő bástya és Nyári bástya. Az Új és a Merítő bástyán 6-6 darab 25 fontos golyót lövő ágyú állt. Ezeket 1645-46-ban Rákóczi öntette Gyulafehérvárott Anthoni Uthen braunschweigi származású ágyúöntőjével. Közülük a Merítő bástyán az öt érzékről elnevezett és a Sas nevű, míg az Új bástyán a Marcus Curtius, az Oroszlányos, a Ló, Kos, Pelikán és Fortuna nevű ágyúk. Ez lehetett a két legnagyobb bástya, mert a többin kevesebb és kisebb kaliberű ágyúkat, tarackokat és falkonokat írtak össze, amiket nagyrészt még az előző században öntöttek: a Rév bástyán álló 21 fontos Filemile ágyút Fráter György öntette 1545-ben, a Merítő bástyán az Angyal nevű 12 fontos Perényi Péter 1540-ben, a Nyári bástyán a Barát nevű 3 1/2 fontos tarackot pedig Serédi Benedek 1554-ben. Voltak Miksa és Rudolf király, Bocskay és Báthori István által öntetett lövegek is. A várbeli toronyban csak egy Napverőfény nevű egyfontos kaliberű réztarack állt, rajta

az öntő, Franz Olomuczer neve és 1558-as évszám. Sokféle tűzérési felszerelést és szer-
számot találtak a szertárakban. Ilyenek voltak a Külső hosszú Cajgház tágas pitvarával, a
Belső várbeli Cajgház, pitvarából balra két, jobbra egy raktárral. Nagymennyiségű löport
írtak össze a Porházban. Jártak még a lakatosműhelyben, a várbeli kútnál, a belső várban
és a „kapu között”, a várbejárat kapualjában.³²⁶ A leltár alapján a felsorolt bástyákat és
egyéb építményeket még az 1660-as években készült alaprajzok segítségével sem lehet
helyrajzilag egyértelműen azonosítani.

1649 végén III. Ferdinánd a tíz éve leváltott Révay Istvánt tette meg újra a városban
állomásozó királyi katonaság főkapitányává.³²⁷

1650. február 8-án Szentpéteri Imre deák porkoláb a fejedelemszöly utasítását sür-
gette a vár megerősítésére annak rossz állapota és fontos szerepe miatt: „Tokaj vára volna
egyik erős kapuja Erdély országnak. Az Tisza felől elbomlott az kerítése. Sereggel ki s be
mehetnének rajta. Azhol kövel nem építhetnék, csak palánkval is meg kellene erősíteni, ha
az jó utakon valami kevés palánkfát és vesszőt hordatnak vala. Már tavaly is szegény
rabokkal mely szép darab palánkot építetténk”.³²⁸

A palánk erős, kihegyezett végű keményfa pallókból készült, amelyeket sűrűn egymás
mellett vertek le a földbe, és gyakran földhányat töltöttek mögéje. Készülhetett ritkásan
állított cölöpökből is, közeiket vesszőfonattal elzárva és azt sárral betapasztva.

1650. augusztusában Lorántffy Zsuzsanna itt időzött udvarházában, így személyesen
láthatta és megbeszélhette a teendőket. Novemberben ismételtén írt Erdélyből a március-
ban elhunyt Debreczeni Tamás utódának, Klobusiczki Andrásnak a tokaji várhoz szüksé-
ges palánkfá és egyéb anyag beszerzéséről, így 6-án is: „Tokaj várához való égerfákat, ha
most meg nem vágják, amint a fundáló mondja, sem télben sem tavasszal nem jó vágni.
Hanem az hol közelebb volna, ott kellene vágatni. Ecsed táján talán vágthatnának, ott sok
lévén, vízben rakhatnák, s mikor osztán az ecsedi jószág mészkőért Ladmócra megyen,
hordanák oda az fát, s onnét a vizen alá szállíthatnák. De ezidén annak építéséhez fogatni
haszontalan az gratuitus laborral (robottal), mert az nap rövid, s majd alkalmatlan is
leszen az építésre, hanem csak tavaszra kell halasztani. Tölgyfát pedig a regéci jószág
honnét hordata, meg nem tudjuk gondolni. Építeni kell ugyan Tokajt, de nem úgy, hogy
több váraink pusztulásával, s jószáginknak nagy terhes szolgálatjával legyen, hanem
apródonként, amint leghasznosb”.³²⁹

1651. február 8-án Szentpéteri Imre deák a várat fenyegető árvízről írt a prefektusnak:
„az nagy mély vizek szinte igen megkörnyékeztek, úgy annyira, hogy tova Rakamaz felé
sem látonk semmi szárazt. Karókból is némelyeket kihajtott. Ha az Úristen meg nem téríti
az vizek áradását, nem tudom mint leszen az várban is állapotunk. mert felette igen árad
az várban is, kit semmilyen okon meg nem orvosolhatni. Az kőbástya, ki az Tisza felől
vayon, azt féltem, ha felfakad alól. Abban vayon pedig felesebb liszt hordókban...ha ki
kell hordatnonk belőle, attól féltem. Jöttek vala jégtorlaszok reánk, kik negyed napig itt az
vár előtt és mellette verődött össze, de éjjel elmene egy része. Mi uram, eleget vigyázunk,
az milen kártól tudjuk oltalmazni az őnagysága házát, el sem mulatjuk. Az fenyű fák az
vízben állanak félig, felérte rakását az víz, én eleget kértem az udvarbíró, számtartót,
hogy Tarcalról, és Keresztúrból embereket vessenek be: vagy kihordják vagy megerősít-
sék, hogy el ne vigye az víz”.³³⁰ Március 2-án, az árvíz múltával, alighanem a vár bejárat
hidjáról jelenti: „Szálakból való hidat im elkezdttük, uram, állatni, de nem lehet mód ben-
ne, hogy szekér bejárhasson rajta. Ez az hidcsinálás nekem nem tetszik...mentől hama-
rébb az elébbi módon készítsük el az hidat. Az vizek váltig apadnak, de még az bástyához
nem kezdhettünk. Csak fél ölnyire szállana is az Tisza, jobb mód lenne benne”.³³¹

Egy nappal előbb az udvarház udvarbírája, Csernátoni János írt Klobusiczkinak a híd
vagy talán a palánk cölöpözésének nehézségeiről: „A vár épületi, uram, rettenetes nagy

baj rajtam, csak ez két nap is jó három jobbágy szökött el a karóverés miatti. Nem is csodálom, uram, mert némelyik csaknem meghal éhvel. Már, uram, vagy a szőlő-munkák vagy a várbeli dolog, de egyiknek el kell múlni...A várbeli gyalognak adnának napszámi fizetést, minthogy anélkül is benn kell lakniok, talám azokkal fel verethetnénk a karókat”.³³²

Imre deák április 18-án ismét beszámolt a prefektusnak a palánk és a híd építéséről: „Az kegyelmed parancsolatja szerint az tokaji ácsot vasárnap jó reggel elküldtem Helmece az hidra való fák felől. Az palánk dolgához, uram, im hozzáfogtam, csak a vessző dolgából ne legyen fogyatkozás...Csak 60 szál palánkfát hoznának Onod mellett levő aranyasi erdőről”. Utóiratban hozzáfűzi: „Nyóc rabom vagyon, minden nap jó munkát tesznek, de igen vékon prebenda (természetbeni ellátmány) jár nekik, egyszer könnyen megehetik. Ha eleget ehetnének, sok hasznot tehetnék vélek”.³³³

Július 4-én jó ácsok híján írja: Szendrőbe Wesselényi Ferenc nádor „igen fő ácsmestereket hozatott onnat felül hatot, kikkel az szendrei hévizet az várba akarja vezetni. Bátor csak ketteit látóul adatná ide az tokaji híd fondálására, kiről kérem kegyelmedet, ne feledkezzék, mert ártalmas az mostani hidat tartani”.³³⁴

Szeptember elején a fejedelemasszony Zsigmond fiával meglátogatta Tokajt, és erről így tájékoztatta Klobusiczkit: „Tokaj épület dolgát ami illeti, magunk is alá mentünk vala fiunkkal az elmúlt szeredán, s annak az rossz rongyos várnak minden romlását, amennyire lehetett, megnézegettük, s parancsoltunk is fából való építtetése felől. Csakhogy kőből most semmiképpen nem lehet. Az szerencsi udvarbirót magát rendeltük, hogy Karádra elmenjen, s mentül sebb, öregebb tölgyfákat szerezzen kész pénzen, s kit egyéb aránt, s szállítasson alá”.³³⁵

November 21-én Zsigmond herceg, akinek szeptember 28-án, alig három hónappal esküvőjük után meghalt fiatal felesége, írta Klobusiczkinék: „Az tokaji épületet én, láttya Isten, igen javallom, én rajtam nem is múlik...csak azok (ti. gyalogosok) vigyázzanak jól, az palánkot készítenék. Tudom, erről irt asszonyunk kegyelmednek”.³³⁶ Egy héttel később az anyja írta: „Tokaji állapot felől való kegyelmed írását az mi illeti, mi az elmúlt nyáron is eléggé igyekeztünk az építtetésén, de ha az idő és alkalmatlanság nem engedte, arról nem tehetünk. Ha azelőtt az hidra gondviselés lett volna, s erősítették volna, az víz nem vihette volna el, s ahelyett eddig más egyéb munkáját vihették volna végben”.³³⁷

A hidépítés haladásáról december 8-án tájékoztatta Imre deák úrnőjét: „Az hidat immár megkaróztattuk, (a karó- vagy cölöpkötegekből álló pilléreket készítették el), csak gerendázni, padolni kell, de az felét annak is jól elvégezték már, az más héten az felvonó kaput kell csinálni. Én eleget szorgalmatoskodom”.³³⁸ Másnap Csernátoni is megerősíti: „Az híd lábait, uram, már mind felverettük, be jármoztattuk, mostan, uram immár gerendázzák, s padolják...vagyon uram már reméségem, hogy hidunk leszen”.³³⁹

Az építkezéseket december közepén ismét árvíz nehezítette, 19-én írta Imre deák a prefektusnak: „Nagy árvizek körnikezének meg bennönket, de már úgy látom, sem árad, sem apad. Azki bástyát kegyelmed mond vala, hogy palánkkal környül vennénk, most azt is körül fogta az víz, mit fog ismét hozni az vár ellen az árvíz, nem tudom...Isten engedelmeből már a hiddal el készülhet vala ez héten, de most is odacsavarog János mester. Hajtassa ide kegyelmed. Fából leszen, uram, fogyatkozás, mert szinte az derék helyére két bokor lábhoz való gyámolfa nem leszen, és feniü gerendák közt sem találtatik ki elérne, mivel oda tíz öl hosszú erős fa kellene, bár volna oly temérdek, mint egy hordó. Kirül szorgalmatosan kellene provideálni (gondoskodni), mert ha gyámol nélkül marad, Isten látja, kártól féltem. Az kapu fát is fel állattuk. Már az felvonó kaput csináltatom, de ahhoz való tengely fánk sincs, ha szerit nem tehetik. Ha szót fogadnak vala, kész volna, uram, az hid eddig, de már szólni sem merek”.³⁴⁰

1652. január 15-én Klobusiczki számolt be úrnőjének tokaji szemléléről: „*Tegnapelőtt Tokajban rándultam vala ki, s Bodrog felől való bástya, minthogy igen rossz, meghattam, hogy Palánk fával csinálják környös körül. Addig el sem jöttem onnat, míg árkat el nem intéztem, s hozzá is kezdtek az ásásához mindjárt. Ott lévén most munkácsi gyalog is, ha serénkednek az porkolóbak, tavaszig beállathatják, megis fonathatják az bástyát*”.³⁴¹ Valószínű, hogy ismét az ÉNy-i bástyáról volt szó.

Január 29-én Csernátoni jelentette: „*A hidat, kegyelmes asszonyom, isten áldásából nagy bajjal elvégeztük. Én elhiszem, hogy soha hid annál jobb nem volt rajta, amint mostan vagyon. Mostan az palánkot állatjuk, mikor az idő engedi, s fonatjuk*”.³⁴²

1652-ből ránkmaradt Lorántffy Zsuzsanna alkalmazottjainak szegődményjegyzéke. Tokajban Szentpéteri Imre volt a vár castellanusa, helyettese Pap István. Feljegyezték Kőműves, másként Tapasztó István járandóságát kőfaragásért és kőrakásért, valamint a „*Várbeli Ácsnak*” havi 8 forintos fizetését. „*Azmikor olly éppetés vagyon az várban egy ácslegény is szokott tartatni az ácsmester mellett*”, havi hat forint bérrel. Szerepel még a vár lakatosa, egy „*várbeli órás*”, négy pattantyús vagyis tűzér és a gyalogos katonaság.³⁴³

Lorántffy Zsuzsanna, miután 1652. februárjában Zsigmond fia Erdélyben meghalt himlőben, birtokai egy részét, így Tokajt is átengedte nagyobb fiának, a fejedelemnek. De ezt követően is gyakran intette az építkezés, erődítés folytatására. Talán úrnője biztatására sürgette Klobusiczki március 18-án II. Rákóczi Györgyöt, gondoskodják kellő létszámú őrségről Tokaj és a környező végvárak védelmére a török vagy Habsburg veszély ellen: „*Az Istenért, kegyelmes uram, Tokajra legyen gondja nagyságodnak. Clavis Transsylvaniae et totius dominií Transtibiscani (Erdély és az egész tiszántúli uradalom kulcsa) ez. legalább köllőne oda jó 300 gyalog most. Én azmint lehet, rongyait tataroztatom, palánkkal zonáltatom (öveztetem) körös környül, s az tiszteket minden nap intem, legyenek vigyázásban. Oda expertus (tapasztalt) ember köllőne kapitánynak. Tokajt, Onodot, Szerencset, Patakot néppel köll megrakni. Félek igen, ha vagyon valami szándékok és kész praktikájok, ha csak Tokajt, de megréálnák*”.³⁴⁴

Rákóczi a sürgetésekre 1653. május 17-én így válaszolt: „*Tokajnak építését váltig parancsoljuk*”, majd hozzáfűzi: „*ha pénzzel kezdjük azt is építeni, mi nem tudjuk, mint győzzük*”.³⁴⁵ Eszerint inkább robottal igyekezett építtetni.

Különös, hogy III. Ferdinánd király 1653. szeptember 18-án maga is küldött instrukciót, utasítást „*a tokaji vár és őrség kapitányának és prefektusának*”, Szentpéteri - tévesen Istvánnak titulálva - Imre deáknak: „*ne hagyja a vár épületeit összeomlani, hanem idejében javíttassa ki a romlással fenyegetőket, és amennyire az idetartozó jobbágyok túlságos megterhelése nélkül lehetséges, minél jobban erősítse meg a várat*”.³⁴⁶

Mint más években is, a fejedelemasszony 1652. október végétől két hétig Tokajban időzött udvarházában, talán főként a szüret felügyeletére.³⁴⁷ Az udvarház építkezésére rendelt ki Erdélyből kőműveseket 1655. áprilisában, és ezeket küldethette vissza Sárospatakról a következő évben ide.³⁴⁸

1655. május 6-án Lorántffy Zsuzsanna ismét Tokajban időzve írt a vár miatt szemrehányó, de egyben buzdító levelet fiának: „*az Tokaji épület ... ha semmit sem építenek, annál inkább elvész, azmint megtetszik rajta három esztendőtlől fogva, mint épültek, mind azóta, mióta kieresztettem kezemből. Negyedfél esztendőig bírtam az jószágokat az üdvözült uram halála után, mint építettem mindannyi szűk időbe is és sokféle költségembe is, az cselekedet bizonyosságom. És azóta is, mióta kiadtam ennyi sok jószágot kezemből, mennyit építettem és mennyi helyen, nem szükség számlálnom, látatja van, tudom is arra mindezen tekintetet, hogy pedig sok költséged van, én azt elhittem, de jó védelmed is van hozzá ... azért kérlek az Istenért is, fiam, viselj gondot idején, míg jobban el nem roskad Tokaj is ... Hiszem, jobb mind közönséges jóra, mind gyermekedre nézve, ha idején gon-*

*dot viselsz ideki az építésre ... Sok gondal tette magáévá az üdvözült uram Tokaj várát, ne vesszen el fősვნყséged mia”.*³⁴⁹

A fejedelemszony már előbb, március végén megírta aggodalmait Klobusiczkinek: „Az Tokai állapotot kegyelmed jól tudja: most elég erős, de ha az víz megapad, nem kicsiny kárt és bontakozást fognak ismerni az vár állapotjában, azmint Imre deák írja, az árvíz miatt. Kegyelmed azért írjon fiunknak maga is felőle”.

³⁵⁰

Császári őrség Tokaj várában

1660-ban újabb fordulat következett be a tokaji vár sorsában. Lorántffy Zsuzsanna április 18-án sárospataki várában elhunyt, és így nem érte meg fia, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem uralkodásának, egyben életének is szomorú végét. Rákóczi fejedelmi széke szerencsétlen politikája és háborúi miatt már 1657-ben megingott. 1659. március 30-án lemondásra kényszerült, de néhány hónap múlva, szeptember 27-én a török akarata ellenére újra fejedelemmé kiáltotta ki magát. Ezzel a szultán pusztító hadjáratát zúdította országára, aminek során a szászfenesi csatában súlyosan megsebesült, és néhány nap múlva, 1660. június 7-én Várad várában belehalt sérüléseibe. testét ideiglenesen Ecsed várába vitték, majd ősszel a sárospataki templomban temették el.

Özvegye, Báthori Zsófia már június 10-én Ecsedről levéllel fordult a királyhoz, oltalmát kérve a maga és fia számára, miután férje a kereszténység védelmében elesett, magukra hagyva őket.³⁵¹ Hogy kiérdemelje Lipót gyámkodását, sietve eleget tett felszólításának, amit az még férjéhez intézett, hogy Szabolcs és Szatmár vármegyéket adja át, és Tokaj várába bocsásson be királyi őrséget. Valóban még aznap utasítást küldött tisztjeinek, hogy Tokaj várát nyissák meg a császáriak előtt.³⁵²

A Várad ellen felvonuló és a Tiszántúlt dülő török hadsereg részéről Felső-Magyarországot is fenyegető súlyos veszély elhárítása tette szükségessé a két megye visszacsatolását a királyi országrészhez és a tokaji vár császári őrizetét. „Szükségesnek ítélvén - olvassuk Lipót császárnak Homonnai György felső-magyarországi főkapitányhoz intézett levelében, - hogy mielőbb gondoskodjunk magyar királyságunkról, hogy a törökök és tatárok, akik hírek szerint Rákóczi fejedelem ellen ismét hatalmas haderőt készítenek fel, ne okozzanak alkalmatlanságot vagy éppen kárt...az ország és a felső-magyarországi végek védelmére De Souches báró, tüzérségünk főfelügyelőjének parancsnoksága alatt kellő sereget küldjünk oda”. Ez a sereg Tokaj városa előtt vert hamarosan tábort.³⁵³ Már tavasszal Tokajba érkezett katonáival Wesselényi Ferenc nádor is. Szalárdi János írja erről krónikájában: „Hogy pedig a palatinus nagyobbára az egész tavaszon, nyáron s az ősznek is nagyobb részén őfelsége armádájával, magyar, horvát hadai mellett Tokajban olyan közel való szomszédságokban mulatoznék (ti. a Sárospatakon időző Báthori Zsófiához és fia, I. Rákóczi Ferenchez), amint illet, a méltóságos ifjú is a palatinus udvarában gyakorta ellátogatna, és illendő méltósággal és böcsölettel tractáltatnék”. A német őrségnek a várba való bebocsátásáról szóló megállapodás megkötésével a király a nádort bízta meg, ahogy az egyezményt megerősítő okiratában olvasható: „Mi Leopoldus adjuk tudtára mindeneknek, ...hogy midőn Magyarországnak közönséges megtartása és az reá következő károknak el távoztatására, mellyektől egyébaránt méltó vala félni, az mi német vitézinket Tokaj várába beszállítani akartuk volna, megparancsoltuk igaz hívünknek, az megemlített Magyarország palatinusának, hogy az méltóságos Báthori Sófia Asszonnyal, az néhai méltóságos fejedelem Rákóczi György megmaradt özvegyével ezen dolog felől az mi tetszésünk végben vitelére végezvén, őkegyelme annak utána meg jelenté nekünk az Fejedelem Asszonnyal nevünk alatt végben vitt végezésnek egynehány punctumit, az mi erősségünkre az oda alá megírt rend szerinti”. Ezt

a július 17-i „végeztést” az okirat a továbbiakban idézi: „*Mi Gróf hadadi Wesselényi Ferenc...Magyarországnak Palatinusa...adjuk tudtára mindeneknek...nevezetesen pedig az őfelsége Tokaj várában mostan levő és ezentúl leendő tiszteknek, fő- és vicekapitányoknak, gyalog és lovas hadnagyoknak, udvarbíráknak, harmincadosoknak...minemű pusztulásra juta és romlásra ez megnyomorodott haza, avagy csak az mostani pogányságnak kiütése és kemény dühösködése miatt az Tiszán túl való földig lerontatott és elpusztult hajdú városok, Magyarország részei és a nemes Erdélyország szomorúan és siralommal bizosságot tesznek róla, melly pogányoknak fene dühösségeket (a király) meg akarván babolázni...rajtunk megkönyörülven bizonios számú Német Ármádáját kegyelmesen el bocsátotta, és az Tokaj révén az Tiszán által költöztette, e végre főképpen, hogy az nemes Szabolcs és Szatmár vármegyék az ellenségnek torkából kiragattatván, őfelségének ismét helyére állattatnának, és ezképpen mind az tiszántúl, mind innen valók, kik nagy félelemmel, rettegéssel és veszedelemmel környül vétettek, az törököknek azután rájuk következhetendő égetésétől, rablásától és tüzzel-vassal való pusztításától megszabadulhatnának. Mivel pedig Tokaj várában is, úgy mint azhol az országnak, részeinek nevezetesebb és hasznosabb menetelre való útja vagyon, bizonyos számú német praesidiumot (helyőrséget) kellett hagynunk, nem azvégre, hogy az méltóságos Fejedelemszonyt Báthori Sófiát...és ennek fíját, az Mélt. Rákóczi Ferencet és ezeknek örökösit és maradékait az említett Tokaj várának örökös földesasszonyát és földesurát azon várnak hasznáiban, jövedelmeiben...és azoknak tulajdonságiban és őfelsége tisztjei és praesidiáriussi által megbántani akarnók...hanem kiváltképpen az révnek és az Tiszántúl való szabadon járásnak kelésnek alkalmatosságáért...Ezen várnak és ahhoz tartozó jóknak uraságában, igazgatásában és jövedelmeinek ki szedetésében nagyobb bátorságuk lehessen...semminemű bántódások és injuriájok ne lehessen”. Ezek biztosítékait a következő tizenegy pont tartalmazta. Végül a 12. pont feljogosította az özvegyet és fiát „*az várban több szolgálkat fogadni, rabokat is tartani és elbocsátani*”. Az uralkodó a megállapodást megerősítő okirata végén hozzáfűzi: „*Ennek felette, ha az mostani veszedelmes háborúság lecsendesedik, német praesidiumokat onnan kiviszünk ezen levelünk ereje szerint*”.³⁵⁴*

A vár királyi parancsnokává Wallis Olivér bárót nevezték ki 700 gyalogos élén. A magyar főkapitány buzásfalvai Szentpéteri István volt, a vicekapitány 1659-64-ben Bálintffy Ferenc, akit Szalárdi szerint Wesselényi 1660. júliusában Váradra küldött, hogy a török ostrom előtt álló vár védőit kintartásra buzdítsa. Ellene ismételt bírósági eljárás is folyt visszaélései és hatalmaskodásai miatt, amelyek ügyében számos tanút is kihallgattak.³⁵⁵

A vár mielőbbi helyreállítása és megerősítése érdekében 1660 nyarán Bécsből hadiépítésül, Jacob Holst főszállásmestert rendelték ki. Ő még abban az évben négy rajzot készített, és pedig egy látképet a városról, szélén a várral, háttérükben a Kopaszhegygel, továbbá három alaprajzot a várról, feliratuk szerint: „Tokaj, amilyen 1660-ban volt”, „Tokaj, ahogyan 1660 nyarán építették” és „Tokaj, ahogyan jobbítani lehet”. Mindhárom rajzon a Bodrog, a Tisza és a kettőt összekötő csatorna által körülvevett szigeten, torzult négyszög alakú a vár, sarkain egy-egy kiugró szögletes bástyával. A falakkal övezett terület keleti felén „Régi vár” felirattal a négyszögű belső vár, amely udvart foglal magába. Körülötte külső fallal határolt körüljáró falsoros, három sarkán kerek bástyákkal, a DNy-i elpusztult. A belső várat száraz árok veszi körül, amely a nyugati oldalon vizes árokká mélyül. A keleti oldalon az árkon át híd vagy folyosó vezet a Tisza felé kiugró ötszögű, vasaló alakú bástyába. A külső váruddvar többi oldalán kisebb-nagyobb épületek, közülük a déli oldalon két hosszú építmény talán a katonák szállásai. A javasolt jobbítások tervén a város felé kivezető híd túlparti végénél sáncokkal és árkokkal határolt háromszögű, ék alakú védőmű, hasonló a Kis-Bodrog csatornán átvezető híd végénél a

„mély mezők” szélén. Ezek a jobbítási javaslat tervének felirata szerint „új művek, a hidak biztosítására”. A keleti vasaló-bástya előtt hasonló, de ötszögű védőmű, a felirata szerint a keleti várfal védelmére oldalazó ágyúzáshoz, bizonyára a földszánc mögül. „Általában az alapokat kívülről félmagasságig falazni kell, mert különben az áramlás mindent elsodor”. Az 1660 nyarán kiépült erősítés rajzán az említett ék alakú földművek feliratuk szerint „*ravelinek*” ellenlejtőjűekkel, a keleti ötszögű elővéd pedig „*alacsony bástya*”. Mindezeknek a keresztmetszetei is láthatók a rajzokon. Holst további tokaji működéséről nincs adatunk, egy 1671-ben kelt levél szerint abban az évben távozott Felső-Magyarországról.³⁵⁶ (8a-d. kép)

A Szepesi Kamara 1661-ben egyre gyakrabban sürgetett a várbeli katonaság számára beszerzett gabona tárolásához megfelelő raktárakat, többek között a vár birtokosától, az özvegy fejedelemasszonytól, aki március 17-én így válaszolt erre: „*Az német vitézek számokra való profont gabonának, hogy Tokajban bizonyos helyet rendeltethessünk, abban módunk nincsen, holott az vár s más ott való házunk is elvétetvén tőlünk, csak az egy házunk vagyon kezünknel, ahun mind udvarbíráknak lakása, kevés javainknak tartása, szolgálainknak s más böcsületes embereknek szállások vagyon. Megítélheti kegyelmeitek, magunk kárával, s alkalmatlanságunkkal ezen kívánságának mint annuálhassunk (járulhassunk hozzá)*”.³⁵⁷

1661. április 5-én a tokaji harmincados, vámszedő is panaszkolt a Kamarának: „*az várban mind az helynek szűk volta, mind penit vizeknek nagy árja miatt helye nem lévén, a városban sem találni oly alkalmas helyt, ahová secure (biztonságosan) tölthetni lisztet vagy gabonát ... Vár előtt való pallót is a németek megégetvén a télen hajókon járnak által*” (ti. a Bodrogon).³⁵⁸

A harmincados, Palánky Mihály 1661. május 6-i levele szerint az új királyi várparancsnok, Wallis segítségére is számíthatott, aki erőszakkal is lefoglalt az építkezésekhez szükséges fenyőszálakat, és katonái közül is ígért mesterembereket a munkákhoz. Ezek irányítására Palánky a kassai felső-magyarországi építész, Battmayer, elmagyarosodott nevén Podmár János kiküldését kérte a Kamarától: „*Obeszter Vallis uram ígéri minden jóakaróját. Ács és kőműves az armada közt elég vagyon, csak egy mester kívántatnék hozzájuk, Fundáló János uramnak szükséges itt lenni, amikor munkához hozzákezdenek ... Az vizek igen áradnak, félő, hogy el ne vigye az várbeli hidat, öt szál tőgyfánál több nincsen az várban*”.³⁵⁹

A vár újabb rongálódását jelenti ismételtén 1661. május 29-én: „*az belső várnak fedelét az rettenetes nagy szél elhányta, azhol kevés lisztet vagy gabonát szállíthatnék. Feles ács kívántatnék, hogy hova hamarébb ahhoz alkalmas helyt reparálhatnék, noha az vizek nagy árja miatt mostan nem igen, avagy igen nagy bajjal s munkával hordhatnánk be. Az városban sem lehet igen helye... Padra penét lisztet nem tölthetni, aminenü szeles üdők járnak, csak széllel disszipálódnék (szétszóródnék), kitül Isten ójon s oltalmazzon, amenni kevés számú liszt s gabona vagyon az várban, ha megszállás történék, éhen halásra szorulna a benne valója*”.³⁶⁰

A német várparancsnok valóban komoly segítséget nyújtott a vár építkezéseihez. Így a híd építéséhez és a kapuk felújításához gerendák beszerzésére kölcsönt is adott, amit augusztus 9-én kért vissza a Kamarától.³⁶¹ Erre elutasító választ kaphatott, mert szeptember 22-én így ír: „*Bizonytalán úgy véltem, inkább köszönetet, semhogy vádaskodást érdemeltem... a vár reparációjához szükséges összes fát beszereztem, nem lévén pénz rá, és ugyanígy folytatom is, amíg csak helyre nem lesz állítva a vár*”.³⁶²

1662. augusztus 27-én a vár profont mestere, élelmezési tisztje a Kamarától szárazmalmok hajtásához és szállításokhoz ökrök tartására kért engedélyt. „*Két szárazmalmok lévén itt... az várban egyik, az másik az révből*”. - írja Olasz Jakab - „*emellett felette*

mennyi sindelt kellettnek az várba szállítani, közel százezerig, fákat felvontatni, annak felette éppétéskor fövenyet és egyebet is az éppétés körül...ha hirtelen való árvíz, mint az elmúlt napokban való, találna jönni, mind az Tiszán lévő szálfáknak felvontatásában hátramaradás lehetne. Árvíznek idején mind az sindelt, s mind az szálfákat az víz elvihe-
ti”³⁶³

Feltehető, hogy Podmár János építész 1661-ben vagy 1662-ben Tokaj váráról is készített felmérést. November 2-án írta betegágyából a Kamarának: „Megbocsásson énnekem, minthogy az mostani rossz állapotom nem engedi az delineatiókat véghelyekről elvégezni...de mindazonáltal elküldöttem...noha ugyan nem derekasan vagyon delineálva (rajzolva), de ugyan megértheti kegyelmed, micsoda állapotban helhezette vannak”.³⁶⁴

1663. április 4-én a felső-magyarországi hadi-élelmezési biztos tett jelentést a Podmárral együtt tartott tokaji szemlérlől: „Egyebek között a hidat és a félholdbástyát a Tisza felől...annyira elromosodva találtuk, hogy nem csupán attól kell tartani, főnről lentig kiborulnak, hanem az egész erőd romlását vonhatná az maga után. Hogy ezt a veszélyt megelőzzük, bizonyos, de nem is akármilyen mennyiségű tölgyfa szükségeltetik nem csekély hosszúsággal”. Ezért javasolták, hogy a Kamara Zemplén és Bereg vármegyéktől igényeljen ehhez való fát.³⁶⁵ A vár hídjához a Kamara 50 forintot ki is utalt Podmárnak, aki rendszeresen járhatott Tokajba is. Olasz Jakab október 1-én írja a Kamarának: „Fundáló János uram által izent vala a minapiban a nemes kamara, hogy némely Tisza mellett lévő erdős falukra írnék, hoznának vár épületire való fát pénzért, ezen kívül Rith uram őnagysága is parancsolta, hogy írnek az fák felől”, de elutasító „mocskos levelel” kapott válaszul. „Két hétig jártam Ladmocsra mézsköért, akit most égettettünk...az vár építésén vagyunk éjjel-nappal foglalatosak”.³⁶⁶

1664. június 30-án jelentette Olasz Jakab a Kamarának: „Mivel hogy tokaji német commendánt Ritt (Mihály) uram őnagysága vár körül való helyeit mindenütt megrakatta sok szálfákkal, annira, hogy vár kapujától fogva cigányok házáig csak itt kinn is vagyon circiter...vagy 700 fenyő szálfa, azon kívül oda be a vár is tele vele...a sok fakbul nem volna haszontalan ... sindelt hasgatatni”.³⁶⁷

Ekkor, valószínűleg 1663 dereka óta Ssicha György Lukács mérnök vezette a vár építkezéseit. Tokaji tervrajzai egyikének címfelirata ugyanis a következő: „Tokaj erődjének alaprajza, amilyen valóságosan jelen kialakításában, mi épült rajta az elmúlt ősz (feltehetően ideérkezése) óta a mostani időkig, és miképpen javasoltatott a megerősítése kétféle módon. Anno 1664 julius havában”. Az egy alaprajzon ábrázolt két változat közül az első kisebb fejlesztéseket irányoz elő a vár akkori körvonalaiban belül. Ez lényegében megegyezik Holst alaprajzaival, és magyarázó felirata szerint is ábrázolja az 1660-ban épült két ék alakú „Ravelint” és a keleti oldalon a vasaló-bástya előtt megvalósult ötszögű védőművet. A magyarázat szerint a DK-i sarokbástya alapjaitól újonnan épül. A DNy-i sarokbástyánál a rajz új föld alatti építményt, kazamatát jelez, az északi várfal közepénél pedig süllyesztett ágyúállást, „Blockhaus”-ot, talán a Kis-Bodrog csatormán való átjárás fedezésére. A belső várban új taposó malom, „machina”, a külső vár ÉNy-i sarkánál pedig kerek, ló-hajtotta malom látható. A belső vár DK-i sarkán a másik kettőnél nagyobb kerek bástya, felirata szerint löportorony. A DNy-i elpusztult kerek bástya helyén megépítendő ötszögű bástya körvonala látható. A belső vár keleti oldalához gabona-tároló toldását javasolta Ssicha.³⁶⁸

A nagyszabású második változat vékony szaggatott körvonallakkal mutatkozik a fenti alaprajzon. A keskeny Kis-Bodrog csatorna és a Tisza által közrezárt területen egy szabályos hatszög három oldalával határolt, négy szegletén kiugró bástyákkal védett, árokkal körülvett erőd épült volna. A meglévő vár a Tisza felőli keleti oldalán erősebb kiszögélésel és három nagyobb sarokbástyával bővítve mutatkozik. Nyugaton a város felőli hídfő

védelmére az 1660-ban készült „Ravelin” helyett nagyobb méretű, két bástyaszarvval ellátott, „korona-mű”-szerű elővár épült volna. (9. kép)

Szemléltetőbb, bár kevésbé részletező és a javasolt átalakításokat csak kisebb részében mutatja Ssicha madártávlati képe. Ez leginkább a - bár tető nélkül ábrázolt - belső várról, a csatlakozó löportoronyról és az ezeket övező szárazárokról tájékoztat. A külső várudvaron a kisebb-nagyobb épületek helyett egyetlen L-alakú, földszintes, nyeregterővel fedett épület, talán tervezett laktanya látható. (10. kép)³⁶⁹

Legszemléltetősebb Ssichának a várat Keletről, a Tisza túlsó partjáról ábrázoló látképe. A külső várfal- és bástyavonulat előtt a vízparton kihegyezett és függőlegesen állított pallók sűrű sorából álló „palissade”. Emögül emelkedik ki a nagyméretű DK-i sarokbástya. Függőleges deszkákkal borított rézsús oldalából feljebb a felkúszást akadályozó vízszintes hegyes karók sora meredezik. Fölötte a széles lőrészekkel áttört falkorona. A csatlakozó keleti várfal tetején vízszintes gerendákból rótt mellvéd húzódik a kétszintes, tetővel fedett vasaló-bástyáig, amit az 1660-ban készült ötszögű „alacsony földmű” övez. Majd folytatódik a palánkkal koronázott várfal az ÉK-i sarokbástyáig. A Kis-Bodrog csatorna túlsó oldalán a szintén 1660-ban készült ék alakú „Ravelin” magasodik. A vasaló-bástya fölött előbukkan a belső vár tetővel fedett tömbje a kimagasodó hagymasisakos építménnyel, a belső vár DK-i sarkánál pedig a kerek, kúpos tetőzetű löportorony. A vár mögött a felkúszó szőlőkkel borított Kopasz-hegy mutatkozik, a hegy lábánál pedig a város házai. (11. kép)³⁷⁰

Ssicha 1664. február 3-án írásos javaslatot is tett a soron következő teendőkről.³⁷¹ Ebben főképpen a vár északi oldalának újjáépítését sürgette, beleértve az ÉK-i, Tisza-felőli sarokbástyáét is fokozottan gondos alapozással, aminek feltételeként a Kis-Bodrog medrének teljes áthelyezését ajánlta. Javasolta az ÉNy-i romos sarokbástya felújítását, amelynek részben még megvoltak eredeti, faragott kövekből rakott alapjai, részben azonban, egy idézett korábbi javaslat szerint kövekkel töltött faszekrényekkel alapozták. Ezek annyira átférgesedtek és elkorhadtak, hogy pusztán az ágyúlövés okozta rázkódástól szétestek. Helyettük Ssicha földsáncokat ajánlott gyepkockával borítva. Javasolta a nyugati bástyaoldal és várfal felmagasítását, hogy a hegy felől ne láthassanak be a várba, de ezt halaszthatónak vélte. Sürgette viszont a keleti várfal és sarokbástyái kiépítését, illetve mielőbbi alapozásukat, amíg a folyók apadtak. Előírta, hogy az új földsáncot és mellvédet két réteg gyepkockával burkolják, az alsó réteget fűzfavesszővel fonják át, a felsőt pedig galagonya- és kővénybokrokkal ültessék be, hogy gyökérzetükkel átszöve tartóssá tegyék, és zabbal is vessék be. Sürgette végül a fa-, vas- és kőanyag mielőbbi beszerzését. A kő a közeli bodrogkeresztúri bányában kifejtve rendelkezésre állt, és így csak a szállítás okozott költséget.

Kétségtelenül későbbi egy keltezetlen „Jelentés és tervezet Tokaj várának reparációjáról” című irat egy kibetűzhetetlen nevű generális tollából, amely egy ismeretlen terven szereplő betűkre hivatkozva az így nem azonosítható bástyákkal és építményekkel kapcsolatos javaslatokat tartalmazza.³⁷²

Mint Ssicha is, szükségtelennek tartja, hogy az elromosodott két bástyát és a falat közöttük kőből építsék újjá. Ehelyett gyepvel burkolt földsáncokat javasol idő és költség kímélésére. Csupán az alapokhoz és a bástyafülek melletti kazamatákhoz kíván falazatot. Egy további bástyán a beomlott rézsű és padka helyreállítását erős tölgyfából és egy kevés falazatból ajánlja. Egyben szükségesnek tartja, hogy könnyű tetővel lefedjék. A Bodrog-parti bástyák tartóssága érdekében a víz sodrása ellen védelmi rézsús oldalakon a legmagasabb vízállás szintjéig tölgyfapalló borítást javasol, amilyen Ssicha látképén a DK-i bástya oldalán kivehető. Feltétlenül szükségesnek tartja a belső vár „fő tornyán”, bizonyára a barokkos hagymasisakkal fedett tornyon a kiomlások aláfalazását, mert enélkül rövidesen összeroskadna. A bejárati hídon a helyreállítandó várkapu elé felvonóhíd

közbeiktatását, a külső hídfőnél pedig az 1660-ban készült „ravelin” helyreállítását tanácsolja. Végül a 130 férőhelyes laktanyának legalább 270 fő számára való bővítését, továbbá tisztí és parancsnoki szállások építését vagy helyreállítását javasolja.

Ssicha, aki a szomszédos végvárak, főként Szatmár építkezéseit is irányította, 1666. február 4-én azzal a kéréssel fordult a Szepesi Kamara egyik tanácsosához, hogy az elhalálozott Podmár János megüresedett építési állására alkalmazták. Kérését teljesíthették, mert a következő években a Kamara területén több vár, így Fülek erősítésén tevékenykedett.³⁷³

1667 őszen Strasoldo Károly gróft nevezték ki Tokaj parancsnokává. Novemberben érkezett új állomáshelyére, hogy az addigi helyőrséget saját légiójával fölváltsa. Nyomban nagy ügybuzgalommal sürgette a helyreállításokat, és ezekhez katonái munkaerejét is felajánlotta. December 4-én írja a Szepesi Kamarának: „Ezt az erődítményt olyan rossz állapotban találtam, hogy szavakkal ki sem fejezhetem. A híd kétségen kívül rövidesen összeroskad. A helyőrség szállásai és kiváltképpen az őrházak teljességgel romosak, ahogyan uraságaitok a csatolt jelentésből megtudják”. Ezért kéri, adjanak a helyreállításukra pénzt. „Nem kétlem, uraságaitok előtt is nyilvánvaló, hogy Ófelségének mennyire fontos ez a vár”. Ezért a saját és katonái minden igyekezetét erre fogja fordítani, ahogyan az előző négy évben a horvátországi és a tenger melléki végházak helyreállításán fáradozott.³⁷⁴

A levélhez csatolt jelentés egy december 2-án tartott szemle nyomán jól követhetően írja le a vár egyes részeinek állapotáról.³⁷⁵ A Bodrog város felőli partján 1660-ban készült „ravelin”, ék alakú föld-védőmű sánca és mellvédje „faschinákból”, vészőkötegekből épült, és összerogyott, körülötte az árok betöltődött. A korábbi felvonóhid teljesen tönkre ment, a palánk és a folyó felőli torlaszok, „spanyol lovasok” a védőmű körül teljesen elkorhadtak.

A híd, amely hét jármon nyugszik, teljességgel korhadt és romladozó, sőt részben a hidat hordó fák is ketté törtek, így veszélyes rajta átjárni, nemhogy lovagolni vagy kocszni. A következő árvíz minden további nélkül elsodorhatja.

A hídról a várba lépve a szemrevételezők jobbra indultak el, és körüljárták az erődítéseket. Elsőnek jobb kézről egy kazamatát találtak, amelyet alapjaitól kezdve faragott kőtömbökből, kváderekből falaztak, de fenyőgerendákkal fedtek le, és embermagasságnyi földdel töltöttek fel. Ennek tetemes súlyától a földem fagerendái eltörtek, így félőnek tűnt, hogy egyetlen ágyúlövéstől összerogy, ami nemcsak az erődben, hanem az emberekben is súlyos kárt tenne.

Innen ismét jobbra a Bodrog felől a DNY-i sarkon egy teljesen földből készült bástya állt, felül fenyőfa palánkkal, de ez egészen elkorhadt, s ha egy szakasza kidől, a többi követné. Hasonlóan dőlt szét a Tisza felőli DK-i bástya, amelyet 4 évvel korábban gyepek kockákkal burkoltak.

Hátul, a Tisza felől egy „torony” állt, a tetővel fedett, kétszintes „vasaló-bástya”, amelyből a Tiszára néző két sarokbástyát lehetett támadók ellen oldalazó ágyútűzzel védeni. De ezt a víz teljesen alámosta, és ezért a falazata a lőrések mellett szétnyílt. Így félő volt, hogyha nem javítják ki, vagy akár egy ágyúlövés megrázkódtatja, mindenestől összeomlana.

A harmadik, ÉK-i bástya a Bodrogból kiágazó Kis-Bodrog-csatornának a Tiszába torlásánál korhadt palánkjával szintén kidőléssel fenyegetett.

A negyedik, ÉNY-i bástya a Bodrog felől szintén annyira omladozott, bár az alapját kváderkövekből rakták, nyilván cölöpökre, hogy a tetején a földtöltés és az ezen álló faépítmény teljes egészében vízbeborulással fenyegetett, és e veszély miatt az ágyukat a bástya közepén kellett felállítani.

A vár körül, a fenyőfából készült mellvédek - mögöttük földtöltéssel - ugyancsak elkorhadtak, és sokhelyütt már kidőltek, úgy, hogy ezeken a nyílásokon át a várba nemcsak bejárni, hanem akár belovagolni is lehetett. Hasonlóan leomlottak a gyalogos padkák is, hogy szinte járni is alig lehetett rajtuk.

A cölöpsort, palissade-ot a vár körül a nagy vizek nagyrészt elsodorták, és ami még állt, elkorhadt és kidőlt.

A Kis-Bodrog árok vagy csatorna, amelyen a Bodrog vize a vár mögött a Tiszába folyhatott, az elejénél két dárda széles volt, a végénél már csupán egy. Mélysége egyik helyen másfél, a másikon egy öl, de nyáridőben apadáskor a Tisza felőli végénél akár száraz lábbal lehetett rajta átjárni.

A védőmű, „ravelin”, amely 1660-ban az árok közepénél a túlparti mezőn „faschinából”, vesszőkötegekből épült, összeomlott.

A löportorony a belső vár DK-i sarkánál 13 láb, azaz 3,50-3,80 m vastag falakkal épült, és felül fáfödémrel fedték le, amit fél öl magasan földdel töltöttek fel. A nagy súly miatt a földem beszakadt, és így a toronyban semmit sem tárolhattak.

A belső vár körüli árokban a fából épült kamra, amiben mindig gránátokat, kanócokat és egyéb hadiszert tartottak, annyira dűledező és korhadt volt, hogy már semmit sem tarthattak benne.

A néhány barakk a katonaság elszállásolására annyira dűledezett, hogy aligha húzhaták ki a telet. Tetőzetük nagyrészt egészen a földre roskadt, és minden farészük elkorhadt, így valósággal lakhatatlanná váltak.

Mindezt összegezve szükségesnek mutatkozott, hogy az erődben mindent újjáépítsenek, és miután még egy használható malom sem állt rendelkezésre, ezt is pótolni kellett.

A fegyverzetet hasonlóan szomorú állapotban találták, és hiányoztak az erősítési munkához szükséges szerszámok is. Így egyetlen lapát sem akadt, pedig ezer darabra is szükség lett volna, ha munkához fognának, hogy elkerüljék a vár teljes pusztulását.

Nagy és kis bronzágyukból 28 darabot találtak, de legtöbbjüknek elkorhadt az ágyútalpa, lafettája, tengelye és kereke. A 213 szakállas puskából legtöbbnek törött volt az ágya, és használhatatlan volt a závarzata.³⁷⁵

1668. február 19-én Strasoldo legalább 40-50 lapátot sürgetett a Kamarától, hogy amint beköszönt a meleg idő, katonáival a város felőli elővéd bástya, a „ravelin” és egyéb építmények helyreállítását elvégeztethesse, s így a császári őrségnek ne kelljen szégyenletesen romos védőművekben védtelenül őrt állnia. Büszkén megírta, hogy a hid előtt már egy kaput építtetett, és a hídon is dolgoztatott a saját költségén.³⁷⁶

Néhány nappal később Strasoldo szemrehányó levelet küldött a Kamarának, mert nem gondoskodott az építési költségek fedezetéről, és újból felsorolta, mi mindent tett már eddig a várért: „Az őrségépületeket végromlásukban kijavítottam, az örök számára saját pénzemen kályhákat vettem, a hidat ideiglenesen helyreállítottam, a malmot restauráltattam, a félhold bástyánál (amit addig „ravelin”-ként emlegettek) kaput építtettem a város felé, és igen sok vesszőköteget készíttettem elő. Ha pedig a szertárban szerszámok lettek volna, még többet is tettem volna, mert szégyene a keresztény névnek mindazt elhanyagolni, ami a Hit, a császár, az ország és saját becsületünk védelmére szolgál, hiszen hűségünk és buzgalomunk kötelez erre”.³⁷⁷

Alig egy héttel később ismét sürgette a Kamarát, ne késlekedjék, hogy végszükségében segítsen a váron. Ő már a katonák romos kunyhóinak kéményeit csináltatja, hogy ne keletkezzék tűz ezek miatt és elejét vegye egyéb súlyos károknak is.³⁷⁸

Április derekán katonái számára kősót is kért, miután gabonáról és ruházatról már igyekezett gondoskodni, hogy „jobb lélekkel adják erejüket és szorgalmukat a vár javítására. Nap mint nap járnak fáért és „faschinák” megszerzéséért, hogy a kapu előtt a félhold bástyát helyreállíttathassa, amint a vizek lepadnak”. Az özvegy fejedelemasszonytól is

engedélyt eszközölt ki, hogy Helmeceen fákat dönthessen és tölgyerendákat metszessen a híd megerősítéséhez.³⁷⁹

Május 12-i és 28-i leveleiben megismétli terveit.³⁸⁰ Június 26-i írásában pedig „szívből fájjalja”, hogy a Kamara nem tud a vár helyreállításához pénzt adni, pedig ahogy újra meg újra ismétlgeti, „ha a békének e szép időszakában nem történik óvintézkedés, nem tudom mikor valósul meg a közjó?”. A levélhez mellékelte a tokaji harmincados, Udvarhelyi Mihály számadását arról a 193 magyar forintról, amit az a vár helyreállítására a bevételéből átadott. Eszerint áprilisban 40-60, majd május végétől 70-80 katona dolgozott naponta a várban. Egy részük a földsáncokat burkolta gyepekkel. Vasat használtak fel lapátok és a félhold-bástya előtti kapu pántjai készítéséhez. Júliusban a vihar által megtépázott tetőket feldozták.³⁸¹

Szeptember 3-án a harmincados jelentette a Kamarának: „*Én az Profont mesterrel az ruínakat megjártam, néztem ... arra 60 forint nem kívánatik*”. A gabonatarató házakhoz 3 ajtó kell, tornácának vihártépte tetőzetét kell zsindelyeztetni, „*hogy az kőfalban eső kárt ne tegyen ... Az portartó toronynak az padlása nagy helyen leszakadott ... mivel fát tartozik az Fejedelem (I. Rákóczi Ferenc) elegendőt adni, elég lesz is padlani való deszkát készíteni ... sindelt is hasogathatni annyira való ... Ezek levén szükségesek reparatora, álljon az nemes Camara bölcs itéletin, menit akar deputálni (kiutalni)*”.³⁸²

Szeptember 12-én Strasoldo már új állomáshelyéről, Szatmárból írja, hogy a tokaji vár helyreállításához szükséges költséget legújabb terve alapján Ssicha tudja megmondani. Ezért kéri küldjék el Kassáról Tokajba találkozóra. Következő levele szerint azonban a megbeszéltnapon nem találta ott. De útközben felkereste Báthori Zsófiát, aki csodálkozással értesült tőle arról, hogy a vár hídjának javításához még hozzá sem fogtak, és megígérte, hogy ehhez a fát biztosítja.³⁸³

November 7-i levelében újra fájjalta, hogy az uralkodó az ő javaslatától eltérően döntött a vár megerősítéséről, „holott csekély a remény, hogy a Fejedelem, I. Rákóczi Ferenc által meglegyen a munka, amikor még a híd helyreállítására sem szánta el magát”.³⁸⁴ Ssicha december 5-én a Kamarához kézbesített leveléből megtudjuk, hogy ő már előző évben költségvetést nyújtott be a vár hídjának építésére, és Strasoldo odáig vitte a dolgot, hogy Rákóczi e célra 500 fát döntetett. Ezért most Strasoldo megbízásából sürgeti a Kamarát, biztosítson pénzt a hidépítésre.³⁸⁵

1669. február 28-án Strasoldo a maga és katonái - az általa annyit emlegetett közjóért tett - fáradozásainak igazolására megküldte a Kamarának a váron végeztetett munkái kimutatását. Eszerint a külső hídfő előtt újra épült a „revelin” (más nevén „félhold-bástya”) gyeptéglával burkolva. Megépült az új külső kapu is, ami fölé őrházat emeltek. A bástya tövét 600 tölgyfa oszloppal jól megerősítették, közeikben vesszőfonattal és sártapasztással. A víz felől pedig 120 „pallisadaval”, cölöppel és két végén egy-egy „spanyol lovassal” zárták le. A revelin előtt a mederből nagy tömegű földet szállítottak szekerekkel a várba bástya töltéséhez. A Kis-Bodrog csatorna túlsópartján is új földmű készült az 1660. évi revelin helyén. A vár körül az első, DNY-i bástyától a Tisza felőli „rondelláig”, bizonyára a „vasaló-bástyáig”, és tovább az utolsó, ÉNY-i bástyáig hosszú és rövid cölöpökkel vették körül a várat. Összesen 650 tölgyfa oszlopot és 2040 cölöpöt építettek be.³⁸⁶

1669 derekán foglalhatta el Strasoldo helyét Tokajban Starhenberg Rüdiger gróf mint commendans, főparancsnok. Ugyanez év végén nevezte ki Lipót császár Farkas Fábiánt a tokaji vár és őrsége prefektusának és kapitányának. Instrukciójában a vár feltétlen megtartása és oltalmazása mellett legfőbb kötelességei között előírta, hogy a meglévő épületeket ne hagyja romba dőlni, a romosodókat időben állíttassa helyre, és a várat minél jobban erősíttesse meg. Miután Starhenberg bizonyos okokból megtagadta beiktatását, a Kama-

rához fordult és 1670. február 14-én mellékelve az instrukció másolatát ezeket írta: „*az én kegyelmes uram, koronás királyom Őfelsége az tokaji főkapitányságnak tisztét méltatlan voltomra énnekem conferálta (juttatta) ...őfelsége énnekem nemcsak az praesidium (helyőrség) pusztá kapitányságát adta...hanem egyszersmind az várnak is kapitányságát, és annak munitioira, épségére, éppöletlenségére való gondviselést, erősségére, erőtlenségére való vigyázását s ki nagyobb utolsó pihenésemig, csepp véremig való megtartását, azmint az Kamara az megírt punctumoknak némellyikéből kiláthatja. Mivel ezért nem akarja Gróff Starenbergh uram őnagysága az installációt (beiktatást) a szokás szerint az várban, vagy a vár kapuja között (kapualjában) megengedni, sem az kolcsokat kezemhez adatni, hogy eskütném instrukcióm szerént meg azokra az punctumokra...hogyan oltalmazhatnám, ha nem parancsolhatok benne, nem bocsátatom be tisztembe mint kapitánya az helynek...készebb leszek letenni még most tisztességesen tisztemet, mint hitem sérelmével viselni, megmaradván ...életem fottáig az őfelsége tisztségében, mint aki urra születtem, abban nőttem, azt tanoltam, ahhoz szoktam, és abban is akarok mind élnem, s mind meghalnom”.* Ezért kérte a Kamarát, hogy döntéséről őt vagy Starhenberget tudassák.³⁸⁷

Tokaj és Hegyalja nyugtalan évtizedei

Nem tudni, hogyan döntött a Kamara, de Tokaj sorsában hamarosan váratlan, súlyos fordulat következett be: a vár az I. Rákóczi Ferenc vezette felső-magyarországi felkelés egyik fő színhelye lett. A kortárs Pálóczi Horváth II. György feljegyzéseiben így emlékezik meg az eseményekről: „*10 aprilis 1670 Sárospatak várába egynehány főembereket convocálván (összehíva, ti. Rákóczi)...hová az tokaji commendánt Starumberk uram őnagysága vicegerensével (helyettesével) és egynehányad officérekkel együtt találkozáván oda menni, die 9. ejusdem (ugyanazon hó 9. napján) úri módon megvendégelte, de másnapon megfogatta...és onnan magát az commendántot Regécz várában egynehányad magával fogva küldötte, az többit pedig Patak várában hagyatta. Azután pedig die 12. ejusdem Tokaj vára lövetésének mentenek, felszedvén az lövészerszámokhoz az városokon az lakosokat”.*³⁸⁸ Az ostromról a felkelés egyik vezéréhez, Bocskai Istvánhoz intézett levelek tájékoztatnak.

Rákóczi már április 11-én Szerencsre érkezett, s másnap onnan írta Bocskainak: „*A tokaji németek nem tudják, mihez tartsák magukat Stahrenberg holmaradása miatt. Kiküldtek a városba tudakozódni...váltig csodálkoznak, mi dolog lehet az, hogy ennyire gyülekezik a nép Tokajba. Igencsak szükséges, hogy jó vigyázattal legyenek a városban.*”³⁸⁹

Tokaj várának ostromát két zempléni kisnemes, Balku Pál és Dajka István irányította. Balku április 13-án írja Bocskainak: „*Őnagysága megbízásából jöttem Tokajba, de azokat, akik velem vannak, engedetlenségük miatt nehezen lehet jó rendben tartani. Ugyan szép számmal vagyunk...(valamennyi hegyaljai városból), de vannak velünk csavargó lovasok is. A német teljességgel bevette magát a várba, és erősen javítják a romos bástyákat. A német kapitány levelére, amit a várból írt, választ tettünk...”.* Balku szerint az ő odaérkezésük előtt kállói, ónodi és diósgyőri német katonák jöttek a várba, és így 548-an vannak benn.³⁹⁰

Április 16-án Rákóczi egyik bizalmas tisztje, Kazinczy Péter írta Patakról: „*Őfelsége írja, a tokaji németek csak most veszik észbe, hogy vigyázzák őket, és félelemben vannak...hír szerint kárt tettek a templom falaiban lövöldözésükkel, de a házakban nem okoztak semilyen bajt...Nem ártana Balkunak és a tokajiaknak írni, minden intézkedésük arra irányuljon, hogy az odasereglett nép ne unja el magát és szét ne oszoljon, mert akkor*

bizony nagy zsákmánnyal tér vissza a német a várba, és annál később tudják onnan kihozni”.³⁹¹

Április 21-én Apáczai Tamás tudósította Bocskait Tokajból, hogy a németek már nem ágyúkkal, hanem kisebb löfegyverekkel tüzeltek, s így nem okoztak kárt. A felkelők viszont már a váron belül állították fel lövegeiket ellenük. Isten segítségével és tapasztalt parancsnokokkal megadásra bírhatnák a védőket. A levélíró egy gránát üres cserépgolyóját küldte mutatóba, amilyen löporral töltve a városházára is esett, de egy sem robbant fel, és a templom falát is csak súrolta.³⁹²

Rákóczi április 22-én látogatott Szerencsről Tokajba, s még aznap Patakra távozott. „Bizony gondoskodunk róla, hogy ágyúkkal támadják a tokaji várat,” - írta Bocskainak a helyszínről.³⁹³

Másnap Balku számolt be Bocskainak az ostrom nehézségeiről. A nemesség egyre inkább felismerte a háborúskodás miatt őket személyükben és jobbagyaik révén is sújtó hátrányokat és veszélyeket, és nem minden morgás nélkül megy a dolog. A parasztok az ásáshoz és más munkához szokva vannak, de az ellenséges ágyúzásnak pusztító látványától is elborzadnak. „A várbeli németek viszont szép számmal vannak, háborúra születtek, fegyverhez szokottak, és igazi hozzáértők. Sok hajójuk is van a vár alatt. Félek is éjszakai portyáiktól, mert a nép hihetőleg elszéled emiatt. És ebből mind rám, mind a házára nagy gyalázat és kár származik, az ellenségnek pedig nagy lesz a bátorsága, és megnő a szarva. Az övéi pedig még egy jelszót sem tudnak megjegyezni, nemhogy várat ostromolni”. Beszámol a legújabb eseményekről is: „Tegnap elkezdtük két helyről ágyúval löni a várat. Emiatt sem a bástyákon, sem egyebütt nem mutatkozik a német. A fenséges fejedelem is volt itt benn... Tegnap az épületeket, a bástyát, a falakat, kaput, házakat lövettük, és az embereket is bennük. A németek már éjjel-nappal egyaránt hordják a holmijukat le a vár belsejében az alsó pincékbe. Istennek hála, itt kinn még nem okoztak nagy kárt. Ahol a sáncokat tegnap ágyúlövésekkel szétrombolták, dupla olyan jól megerősítettük. A sáncainkra 25 és 18 fontos golyókat lönek... az alsó sáncban a két öl vastag töltést átjárta egy golyó, és eltalálta egy szerencsétlennek a farát... A németek több hajóval éjjel nappal szoktak a fűzesbe járni a sáncok erősítéséhez szükséges vesszőkért... Most sok sűrű lövés után levelet küldtünk be, hogy adják meg a várat, akár békében elvonulhatnak, akár az ország és legkegyelmesebb urunk hűségére és zsoldjára állhatnak”. Utóiratban még hozzáfűzi: „Ma reggel 9 aranyozott vörös zászlót tűztek ki a németek a bástyára. Nem ártana, ha a Bodrogykőzből néhány hajóval küldene Nagyságtok gyalogokat”.³⁹⁴

Röviddel ezután a felkelés vezérei felismerték ügyük kilátástalan voltát, és engesztelő küldöttséget indítottak Bécsbe, majd miután az uralkodó kegyelmet ígért, „Tokaj alól... elszállottanak és oszlottanak az magyarok. Starumberk uram is az több német foglyokkal Regécből elbocsátott igen hamar időn, május 1-én vagy május 2-án”.³⁹⁵ Az ostrom félbemaradásáról Zichy István a pozsonyi Kamara elnöke is értesítette május 3-án otthonából hivatalát: „nekem hála Istennek jobb híreim vannak. Tokajt lüetni félbe hatta a fejedelem, az gyűlésből, mely Tállyán 1 Maji volt, úgy tudom, föl is küldenek”.³⁹⁶

A felkelés bukása után Rákóczit anyja közbenjárására nagy váltságdíjért mentesítették a felkelők többségét sújtó súlyos, számos esetben halálos büntetésétől. Birtokait azonban lefoglalták, és várait császári katonaság szállta meg. Tokaj továbbra is Stahrenberg főparancsnoksága alatt maradt.

1670. október 1-én Starhenberg a Szepesi Kamara gazdasági ügyintézőjét kereste meg levélben. Eszerint a Tokajon átutazó Paris a Spankau főparancsnok közölte vele, hogy Tokaj erődjének reparációjára és egy vízimalom vételére pénz áll rendelkezésére a Kamaránál. „Miután itt és most az idő kedvező az erőd építkezéséhez és restaurálásához, mielőbb teljesítse a rábizott feladatot, mert a törökről szóló híresztelések miatt, amik

terjengenek, sürgősen gondoskodni kell a helyreállításról, és nem halasztható. Nem kétkellem, hogy Uraságod e téren Őfelsége szolgálatát előmozdítja majd, s nem kényszerülök panaszt tenni, ha nem így történék”.³⁹⁷

1671. január 29-én a tokaji vár, illetve helyőrség új főkapitánya, Péchy Ádám írta alá hitlevelét, reverzálisát az uralkodó iránti hűségének feltétlen megtartására. Szállásáról Báthori Zsófia már korábban intézkedett itteni tisztjei útján.³⁹⁸ A beiktatásról a tokaji postamester írta január 30-án a Szepesi Kamarának: „Tegnap installáltatott Péchy Ádám uram ő kegyelme itt való Őfelsége végházának főkapitányságára, és én általam szokás szerint meg is eskettetett, reverzálisát is kezemhez vevén ő kegyelmének, magammal felviszem és praesentálom kegyelmeiteknek”.³⁹⁹ Levelében egyúttal panaszolta, hogy „itt való Őfelsége commendánsa Schening Uram az kettős postahajókat elvitette, nem tudni micélra”. Georg Wilhelm Schöning császári parancsnok egyébként már 1670. augusztus 18-án feljelentett a Kamaránál a felkelésben résztvevő tokajiakat, akik egyike állítólag Stahrenberg életére tört.⁴⁰⁰

1672-ben a megtorlás elől főleg az erdélyi fejedelemségbe menekült rebellesek, bujdosók Szuhai Mátyás és Szepesi Pál körül csoportosulva, a hozzájuk csatlakozott jobbágy talpasokkal, kurucokkal és kárpátaljai ruténekkal kisebb nagyobb felkelésekre készültek. Egyes jelentések szerint támogatásukra 5000 törököt ígértek, Apafi erdélyi fejedelem pedig ezer lovas és hadak fogadására 60000 forintot helyezett kilátásba. Egyesek Máramarosból, mások a középsznokni Hadadról várták jövetelüket a királyi országrészre. Kiseb támadások érték a zempléni Terebes várát, a kállói végvárat és más helyeket.⁴⁰¹ Hírek szerint 15.000 fő támadt Tokaj várára is, de Cobb és Spankau császári tábornokok menekülésre kényszerítették őket. Cobb Tokaj melletti táborából írja november 6-án: „A rutén felkelők néhány hírhedt nemessel Sáros, Zemplén és Szepes vármegyéből sokfelé rendkívüli pusztítást végeztek”.⁴⁰² Tokajjal kapcsolatban 1672. december 14-én számolt be Szenczy György tokaji prófont- és postamester a Kamarának, hogy a bujdosók támadása idején mindvégig Spankau mellett maradt annak Kassára távozásáig. Ő pedig hazaúttján a felkelők által ostromlott Boldogkő várában rekedt 7 hétig. 1673. január 30-án már Tokajból írja, hogy épül a tokaji Tisza-híd, és 3-4 nap múlva Cobb már átvonulhat rajta.⁴⁰³ Március 4-én Cobb jelentette a Kamarának a várak helyőrségének létszámát, ellátásuk érdekében: Tokajban 1-1 gyalogos század volt a várban, illetve a városban, a Holstein-légió 2 lovasszázada, továbbá Schier kapitány 1 dragonyos százada. Április 21-én Szenczy Schaffenberg grófot említi levelében, mint Tokaj várának commendánsát, parancsnokát.⁴⁰⁴ Október 14-én Thöke György tokaji parancsnokot nevezi meg⁴⁰⁵, aki csak felsőbb parancsra engedélyezheti a debreceni kereskedők átkelését a hidon. November 21-én Spankau tábornok rendelkezését jegyzi fel, ami szerint a híd jövedelmének felét a Kamara tudtával a várparancsnoknak a híd karbantartására, a láncok és kötelek pótlására kell fordítania.⁴⁰⁶

1674. február 2-án a felkelés után a kincstár által 1670-ben lefoglalt Tokaj várát és tartozékait a Kamara útján visszaadták I. Rákóczi Ferencnek. Az átadásnál tanúként jelen volt Petrovay György, a vár és helyőrség kapitánya és a helyi plébános. Rákóczi részéről egyik udvari ember és a tokaji uradalom udvarbírája vette át ugyanazokkal a birtokjogokkal, amelyekkel az elkobzáskor rendelkezett. De mivel a várba közelebbi indok nélkül nem bocsátották be őket, a városi kúriában folytatták le az eljárást.⁴⁰⁷

1674. júliusában az említett Petrovay György tokaji kapitány társaival Szerencsről visszatérve beszámolt a rebellesek portyájáról, amelyről zsákmányukkal sikerült visszavonulniuk.⁴⁰⁸

1678. márciusában az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály biztatására a bujdosók vagy újabb nevükön a kurucok megindultak Felső-Magyarországra Teleki Mihály vezetésével,

aki nemrég lett főparancsnokuk, generálisuk. A tokaji postamester, Szenczy levele szerint 300-nál is több lovasuk és gyalogjuk Kassa, Tokaj és Liszka körül kóborolt, és aznap, március 29-én a várbán figyelmeztetésül riasztó ágyúlövést is leadtak, mert nagy lovascsapatot láttak Liszka felé portyázni. A levél szerint aznapra várták Tokajba Wirben gróf, új főparancsnokuk érkezését is.⁴⁰⁹ Május 15-i levelében a rakamazi táborban szerzett értesüléseit írja Teleki készülődéséről, utóirata szerint már 12-13 ezer rebellis gyülekezéséről tud.⁴¹⁰ Egy július végi kémjelentés szerint a rebellesek, miután Diósgyőrt elfoglalták, nem tudták megadásra bírni Onod királyhű helyőrségét, és mert hiába ágyúzták ezután Szerencs várát, Tokaj vára alá készültek szerencsét próbálni, majd onnan egyenest Kassára akartak indulni, hogy elfoglalják.⁴¹¹

A vár főkapitánya március óta az említett Stephanus Comes a Wirben et Freidental volt, vicekapitány pedig Czoknyai Benedek, akik május 1-i levelében a vár korábbi, rebellesek által történt megszállása - talán az 1672. esztendei - idején leégett háza helyett egy elbujdosott felkelő elhagyott házát kérte, továbbá gyalogos kapitányként megszolgált nyolc évi zsoldját.⁴¹²

Lehetséges, hogy a bujdosók valóban megkísérelték 1678 őszén Tokaj várának ostromát. Erre utalhat Szenczy György, majd egyik tiszttársa, Szunyogh István 1679. májusában, illetve júliusában kelt kérvényei a Kamarához, amikben Tokaj város elhamvadását és pusztulását panaszolva tönkrement házaik helyett kértek másikat. Ostrom pusztításaira utal még egy augusztus 3-án Szatmárból kelt jelentés a Kamarához, amelyben a „tokaji építkezéshez”, talán az ostromtól sérült vár helyreállításához fa és ácsok küldéséről írnak.⁴¹³

A felkelők parancsnokságát Teleki Mihálytól átvevő Thököly Imrének 1682 nyarán sikerült a felső-magyarországi és hegyaljai városok és várak többségét, közöttük Tokajt is elfoglalnia. Hadjáratai közben 1682. július 15-én tartotta Munkács várában lakodalmát I. Rákóczi Ferenc özvegyével, Zrínyi Ilonával. Ezzel Tokaj jogszerű birtokosának, II. Rákóczi Ferencnek gyámjává lett. A török által felkínált királyi méltóság helyett a felső-magyarországi fejedelem címével megelégedett Thököly Tokaj kapitányának Izdenczy Mártont tette meg, és utasította a vár helyreállítására és megerősítésére.⁴¹⁴

Izdenczy pénzt sürgetve a kassai Kamarától október 25-én így írt: „*Kegyelmes urunk pedig azt írja, éjjel nappal csináltassam, erősíttessem az várat. Én bizony nem tudom, s az praesidiumot (helyőrséget) is mivel tartsam*”. Majd november 7-én ismét: „*Kérem...mentül hamarébb sindelszegeket adminisztráltasson, mert felette nagy kár esik az belső várbán, ha sindel alá nem vetethetem*”. Egyúttal pénzt is sürgetett a fegyvertáros és a pattantyúsok, tűzerek fizetésére. 1683. július 27-én fundáló ügyében írt: „*Levelét az nemes Kamarának az fundáló mester nem szerezhetése felől vettem. Én arrul nem tehetek, s ha nem épéithetek, meglévén majd az gratuitus labor (robotváltság) is, oka én nem leszek. De nem kellene arra derék fundáló, mert új fundálás (terv, kitűzés) nem kívántatik, hanem csak éppen egy bástyát kell csináltatni...Kérem azért az nemes Kamarát, mentül hamarébb küldjön el mindenfelé, míg az idő be nem fagy, hadd épéttethessem, ha csak az fundamentomát is... Kérem az nemes Kamarát, az fundáló mester vagy inkább csak építő szerzésében meg ne fogyatkoztasson*”. A Kamarának azonban nem sikerült a szepességi városokban szakembert találni, amiről a késmárki bíró és szenátus augusztus 10-i mentegetőző levele is tanúskodik, amely szerint sem a városban, sem a környékén nem tudnak ilyen mestert találni.^{414a}

1685-ben is többször járt itt, ahogyan például március 20-i, május 22-i és július 24-i leveleinek itteni keltezései tanúsítják.⁴¹⁵ De hatalmának gyors hanyatlásával 1685. szeptember 29-én katonái kénytelenek voltak Schultz generálisnak megadni Tokaj várát is.⁴¹⁶

Thököly bukása után a Rákóczi birtokokat a bécsi udvar újra lefoglaltatta, és Tokaj is a kincstár, illetve a Szepesi Kamara kezelésébe került a Rákóczi-árvák nagykorúságáig. II. Rákóczi Ferenc bécsi és neuhausi iskoláztatása és tanulmányútjai után megnősülve 1696 végén tért haza birtokaira, és többnyire reprezentatív váraiban és kastélyaiban lakott. Kétségtelenül többször megfordult Tokajban és annak várában is.

Egy 1694-ből fennmaradt kimutatás szerint Tokaj várának ekkor 63 főnyi őrsége volt, közöttük 36 magyar és 22 német gyalogos. A várparancsnok ekkor Bernhardt Robert von Wrangel báró volt, aki még 1699-ben is viselte ezt a tiszteletet.⁴¹⁷

Parancsnoksága idején zajlott le 1697-ben a hegyaljai parasztfelkelés. A felkelés Szalontai György vezetésével június 29-én a sátorlajújhelyi vásár megrohanásával és a pataki várparancsnok megölésével kezdődött, majd július 1-én a felkelő jobbágyok elfoglalták a sárospataki külső várat, más néven belső várost. Ugyanaznap éjfél tájban a felkelés másik vezére, Tokaji Ferenc parasztsaival Tokaj várát foglalta el, megölve vagy megsebesítve néhányat az őrség katonái közül. A váratlan lázadás leverésére csak július közepén indult meg a császári katonaság. Tokaji híveivel az ellenség elé vonult a Szerencstől délre elterülő harangodi mezőre. Itt Vaudemont Károly tábornok seregével július 16-án megsemmisítő csapást mért a paraszthadra, sokakat foglyul ejtve vagy megölve. Majd másnap Bercsényi Miklós vezette vármegyei nemesi csapatokkal ostromolni kezdte a várat, és miután a felkelő jobbágyok nagy része éjjel kiszökött, másnap ágyúzással megadásra kényszerítette a bennmaradottakat, az ellenállókat elfogva karóba húzatta, közöttük Kabai Márton prédikátort, Tokajit Bécsbe hurcolták, ahol tömlőcben halt meg.⁴¹⁸

A felkelés leverése után az elmenekült Rákóczi családjával visszatért birtokaira. 1701-ben azonban, miután XIV. Lajos francia királyhoz írott titkos levelei az osztrákok kezébe kerültek, letartóztatták és Bécsújhelyben börtönbe vetették. Innen hamarosan megszöktettek, és Lengyelországba menekült. 1703. júniusában a tiszaháti felkelők hívására hazatért, és a gyorsan terjedő mozgalom élére állt. A rohamosan szaporodó sereg egyik egysége augusztus 28-án elfoglalta Rákóczi családi székhelyét, a sárospataki várat, amely aznap éjjel tűzvésznek esett áldozatul. Az év végéig csaknem az egész királyi Magyarország a szabadságharcosok kezére került.

Tokaj várának utolsó ostroma és lerombolása

Tokaj várának ostroma Orosz Pál parancsnoksága alatt már 1703. szeptember 9-én megkezdődött, majd 17-én - a Tokajon át Kassára visszavonuló Montecuccoli ezredet üldöző - Bercsényi Miklós folytatta gyors sikert remélve. Hívására Rákóczi Szatmár alól fele seregével, 2000 gyalogossal és ugyanannyi lovassal segítségére sietett, majd október 16-án átvette az ostrom irányítását, miután Bercsényi gyenge előkészületeit, főként a csupán három tábori ágyúból álló tüzérséget 2 mázsa löporral megdöbbenően elégtelennek találta. A fejedelem a háborúiról szóló emlékirataiban számol be az ostrom lefolyásáról.⁴¹⁹ „Ez a vár a Tisza és a Bodrog összefolyásánál, egy sziget (a Bodrogtő) nyúlványára épült háromszögű alakban. E szárazföld felőli oldalán egy elég széles árok és kettős cölöpsor, pallisade védte eltekintve a tornyoktól és egy faragott kőből rakott bástyától, amely a két folyó egybeömlésére néz”. A várat elegendő élelemmel és lőszerrel ellátva 400 német katona védte. A várbelieknek a város felől volt egy 30 katona által őrzött „félhold-erődje”, ti. a vár hidjának külső vége elé 1660-ban épült „reve!in”, pajzsgát, amit Strasoldo 1669-ben újított meg. Rákóczi a Tiszán és a Bodrogon hidakat veretett, mire a védők a „félhold-erődből” visszavonták őrségüket.

A fejedelem nem számított gyors győzelemre, annál kevésbé, mert az újév kezdetéig az enyhe időben nem fagytak be a folyók, pedig csak rohammal remélhette a vár elfogla-

lását. „A várnak azt a részét, amely a Bodrogek köz szárazföldjére néz, csak cölöpsor és egy szárazárok védte. A folyók egybefolyása felőli oldalon földsánc és mellvéd övezte a várat. Ezen a féldövény belül az igencsak erőteljes, tornyokkal szegélyezett ház (a belső vár) védte a külső térséget. De mivel a külső erődítésekben őrizték minden állapotukat és az élelem túlnyomó részét, remélhető volt, hogy ezek felégetésével kényszeríthetnők a helyőrséget a kapitulációra. 1704. január havának első holdfordulója meghozta a jeget. Egyetlen éjszaka hidege megállította a vizek folyását, a következő éjjel pedig annyira megszilárdította a jeget, hogy kivezényeltem a gyalogságot, készüljön fel a támadásra. Az volt a tervem, hogy az igazi rohamot a szárazföld felől indítom, de a várat minden oldalról körül fogatom, hogy színlelt támadást mutassanak mindenfelől”. Kijelölte a tisztek helyét, és vezetőket adott melléjük. A csapatok vitézül viselkedtek, de a parancs ellenére támadták a mellvédeket, és így lesből nyomorultul meglövéldözték őket. Erre a sereg zöme meghátrált, és nem folytatta a színlelt támadást. Emiatt az igazi támadás is balul ütött ki, mert a helyőrség arra elegendő volt, hogy azt az oldalt megvédje. Ha a színlelt támadás tovább tartott volna, megszerezhettük és felégethettük volna a külső védőműveket. De az ellenséget lenyűgözte a támadók bátorsága, és egy második rohamtól tartva, kapitulálni kezdtek”.

„Ez a hely, amely örökösödés jogán a tulajdonom volt, és amit utóbb leromboltattam, Pálforduló ünnepe táján megadta magát. Megengedtem a helyőrségnek, hogy Pest felé visszavonuljon. Az erődben szépszájú ágyút és mozsarat találtak, amelyek a következő tavaszon jó szolgálatot tettek nekem, hogy megostromoljam Agria, azaz Eger várát.”⁴¹⁹

1704 őszén Rákóczi elrendelte Tokaj várának lerombolását, aminek indokát nem ismerjük, és amiről az ostrom idézett leírásának végén megokolás nélkül, szenttelenül megemlékezik. Három évtizeddel később Bél Mátyás Magyarországot ismertető művének Zemplén vármegyéről szóló kötetében azt írta, hogy a fejedelem a sárospataki vár erődítéseinek a bécsi haditanács által elrendelt és 1702-ben végrehajtott lerombolásának megbosszulandó rontatta le Tokaj várát, és ezt a magyarázatot a későbbi írók is átvették.⁴²⁰

Kevésbé valószínű, hogy Rákóczi éppen a szabadságharc ígéretes szakaszában a ténylegesen személyes birtokában álló vár lerontásával saját kárára akart volna másik vára rombolásáért a bécsi udvaron bosszút állni. A vár a török kiűzése óta a már lényegében egységes és Erdéllyel együtt a fejedelem uralma alatt álló ország belsejében elvesztette hadászati jelentőségét. Fenntartása és őrzése jelentős költséget emésztett fel feleslegesen, és régóta panaszolt romlott állapotában gyakorlatilag hasznosítatlanul. Ha sorsára hagyták volna, félő lehetett, hogy az 1697. évi felkeléshez hasonlóan valamilyen lázadók, szabadcsapatok vagy éppen rablók befészkelhetnék magukat a romladozó erődítésekbe. Ezért is lehetett kívánatos lerombolása.

A fejedelemnek csak a romboláshoz kirendelendő robot-munkaerő ügyében Zemplén vármegyéhez intézett utasítása maradt ránk, amit 1704. október 8-án vihnyi fürdőzése idején adott ki: „Mínt hogy egyszeri resolutionk (határozatunk) szerint Tokaj várának elhanyagtatását akarjuk admaturálni (siettetni), és mivel articulariter (törvénycikk szerint) azon várhoz kívánató gratuitus labort a nemes vármegyének alsó processusa (járása) tartozott ennek előtte praestálni (teljesíteni), hogy mostani demolitiójában (lerombolásában) is a nemes vármegyének megírt processusa concurráljon (vegyen részt), megkívántatik. A nemes vármegyének ezért serio intimáljuk (szigorúan meghagyjuk), hogy amikor nemes vitézljő Szepessi Márton tokaji kapitány hívünk fogja a nemes vármegyét parancsolatunkból requirálni (megkeresni), az megírt processusból az eddig observált (követett) mód szerint rendellyen a nemes vármegye elégséges gyalogszere embereket, kik által azon vár iránt való intenciónk (szándékunk) mentül hamarabb effectuáltassék (valóra váltassék)”.⁴²¹

A vár lerombolása rövidesen megtörténhetett, ahogyan Patay Sámuel akkori várparancsnok 1705. április 9-én szintén Zemplén vármegyéhez írt levele mutatja: „Mivel már a tokaji várnak el hányattatása jó módon véghez ment, mind a szegénységnek sokféle szükségéért, innen őket elbocsátottam, jóllehet még az vizet kellene a váron által vonni. Mindazonáltal, hogy kevés pihenést vegyenek szegények, eleresztettem. Ha fog kívánatni, fogom felőlök alázatosan requirálni a tekintetes nemes vármegyét”.⁴²²

Eszerint a várat legalább részben, talán a belső várat körülvevő száraz- és vizesárok területén el akarták árasztani, amire azonban, úgy tűnik, végül is nem került sor.

Harminc évvel később Bél Mátyás, a kiváló szakíró, említett művében - talán a még életben lévő szemtanúk közlései alapján - így ír az elpusztult várról: „A vár abban az időben négyszögű volt, hatalmas földművekkel, de két bástyáját a hadiépítészet szabályai szerint is falazattal építették. E kettőnek egyike azon a részen állt, ahol a Bodrog vize a vár körülvétele érdekében szétágazott. Igen erőteljes építésű volt, és építtetőjéről Bethlen-bástyának nevezték. Belül egy torony magasodott, amelyben a löport tartották. A többi épület falazott szilárd szállásokat foglalt magában a vár parancsnokának és a várőrző katonaság kényelmére. De mindezeknek a romjai is alig láthatók már, annyira szétdőltak mindent, és tettek a földdel egyenlővé”.⁴²³

Az egykori nevezetes tokaji várra ma már úgyszólván semmi sem emlékeztet a két folyótól közrefogott „Szigeten”. Az évszázadokon át oly nagyfontosságú erőd helyén alig néhány falusi ház és a régi zsidó temető található múlt századi sírkövekkel a festői szilvafás ligetben. A legutóbbi időkig számon tartottak errefelé egy kőfalcsontot egy lőrés nyomaival mint az egykori vár egyetlen maradványát. Egyszer talán régészeti kutatás felszínre hozza majd az elpusztult építmények alapjait, amelyeket most csak a 16-17. századi tervekről és látképekről ismerünk.

Megjegyzés:

A könyv szövegében dőlt betűkkel szedett idézetek magyar nyelvű forrásokból származnak, a jobb érthetőség érdekében a mai írásmód, de a korabeli kiejtés szerint közölve. Az álló betűkkel szedett idézetek az eredeti latin és német nyelvű források magyar fordításai a könyv szerzőjének tolmácsolásában. Ugyanő fordította az egyetlen idézett francia nyelvű forrásból II. Rákóczi Ferenc Tokaj várának 1703-1704. évi ostromáról írt emlékezéseiből származó részleteket.

Jegyzetek

- 1 *Anonymus*: Gesta Hungarorum. Hasonmás kiadás, 1975. 16, 17. fej.
- 2 *Mészöly Géza*: Szótörténet - munkatörténet. Ethnographia 65 (1954) 69-75.
- 3 Magyar Országos Levéltár (MOL), Diplomatikai Levéltár (DL) 40165.
- 4 MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 285755
- 5 *Németh P.*: Kőrév-Hímesudvar-Tokaj. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 14. 1975. 3-8. o. Az előző forrásokat ő idézi.
- 6 *Németh P.*: i.m. 3-4. o.
- 7 Kataszteri térkép
- 8 MOL E-185 Nádasy Missilisnek. Dobó Zsófia-Nádasy Tamás. In castro Thokay 1555. szept. 12.
- 9 Villa Tokajnak többnyire csak a révnél szedett harmincadvámját említik adományozásokkor, pl. DL 7454. 1388.
- 10 *Fejér Gy.*: Codex Diplomaticus (CD) VII/5. k. 127-129. o. LXIX. 1238: u.o. IV/1. k. 104-111. o. 1398: Monumenta Vaticana I/4. 66. o. 85. sz.
- 11 Zsigmondkori Oklevéltár. 1398: I. k. 5191. sz. 1388: u.o. I. 822.
- 12 U.o. II/1. 3438, 3547. 1406: II/1. 5119.
- 13 1422: DL 11225. 1406: ZsO II/1. 3778.
- 14 DL 12057. *Iványi B.*: Bártfa város levéltára I. 207. sz.
- 15 *Fejér*: CD X/7. 450-451. o. 189. sz. 1434: *Géresi*: Károlyi cs. lvt. II. 88. sz. 1436: DL 12955, 57649.
- 16 Károlyi cs. lvt. II. 98. sz.
- 17 DL 13719.
- 18 Zichy család okmánytára IX. k. 89. sz.
- 19 *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak (Bp. 1917) 212. o. Oklevéltár 32, 33. sz.
- 20 DL 15374. 1446. okt. 27.: DL 31543.
- 21 *Magyar Balázs*: DL 14668.
- 22 Zichy IX. k. 179. sz. 1454: u.o. 339. sz. 342. sz. / 22a 1452. szept. 19.: DL 55522; 1456. ápr. 23.: DF 284169.
- 23 U.o. 376. sz.
- 24 DL 15063.
- 25 Tört. Tár 1902. Csánki: Oklevelek a Hunyadiak korából, 285. o. Tóth-Szabó P. i.m. 300. o. Bakos, 1457. márc. 7., Bártfa 942.; jún. 20. DF 271416.
- 26 Zichy X. k. 8. sz.
- 27 DL 15279.
- 28 DL 15374.
- 29 DL 65921.
- 30 Kassa város lvt. Schwarzenbachiana P No. 5,6. 1464. júl. 12, 15.
- 31 DL 31981. 1492: Kassa v. lvt. Suppl. Halagianum No. 104. 1494: Kassa v. lvt. Titkos lvt. Darholcz No. 14. 1493: Bakóch-kódex, Adatok az egri egyházmegye történelméhez, II. k. 3. f. 340. o. 1494: 383. o. 1504: Lelesz, Par regesti sexti: No.21 Anni 1504.
- 32 Kassa v. lvt. Derencheny No. 14. 1525: Adatok Zemplén vm. történetéhez 1912. 150. o. Kassa v. lvt. Titkos lvt. Derencheny No. 35. 1526: Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1124, 1083.
- 33 Bécs, Haus. Hof. Staats Archiv (HHStA). Hungarica, Miscellanea f. 427.
- 34 Bécs, HHStA. Ung. Akten, Allgemeine Akten (UA AA) f. 2. okt. No. 12.

- 35 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1124.
- 36 UA AA f. 9. 207. Kállai Vitéz János -?- 1528. keltezetlen
- 37 *Juhász L.*: Georgius Sirimiensis Epistola de perditione regni Hungarorum. MHH II/1.
- 38 Bécs, Hofkammerarchív, Ung. Hoffinanz f. 1. 1529. fol. 102v. Exemplum Registri super Donatione Bonorum. 1529. október 3-án írta Kassa Eperjesnek, hogy a németek elfoglalták a négy várat: Eperjes város lvt. 1553. sz.
- 39 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1184. sz.
- 40 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1381. sz. : a várnagy 30 forintot fizet a városnak golyókért és löporért, 1529. szept. 15. MOL E-148 Neoregestrata Acta (NRA) f. 413. No. 22. A várnagyok hűséglevele, 1529. júl. 4.
- 41 Eperjes v. lvt. 1595. sz.
- 42 Bártfa v. lvt. Levelek 1527-29. 268. sz.
- 43 *Szerémi*: i.m. Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 95. sz. Eperjes v. lvt. 1598. sz.
- 44 NRA 1773/17. No. 2.
- 45 U.o. No. 3.
- 46 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1285, 1317, 1318, 1319. sz. Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 141. sz.
- 47 Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 216. sz.
- 48 Eperjes v. lvt. 1699. sz.
- 49 UA AA f. 8. júl. 3. sz. 1528. júl. 1. Gregorius Horwath onodi castellanus-Báthory I.: továbbította levelét a tokaji várnagyokhoz.
- 50 Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 155. sz. Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1323. sz.
- 51 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1312. sz.
- 52 Eperjes v. lvt. 1738, 1740. sz. Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 172. sz.
- 53 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1419. sz.
- 54 Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 369. sz. 1529. febr. 10.
- 55 NRA 413/22.
- 56 UA AA f. 12. júl. 89. sz.
- 57 Kassa v. lvt. Titkos lvt.
- 58 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1388. sz.
- 59 Bártfa v. lvt. f. 1. 87. sz.
- 60 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1389. sz.
- 61 UA AA f. 12. szept. 4. sz.
- 62 Bártfa v. lvt. 289. sz.
- 63 Bártfa v. lvt. 510. sz.
- 64 Bártfa v. lvt. 484. sz. (f. 1. 38. sz.)
- 65 Eperjes v. lvt. 1809. sz.
- 66 Bártfa v. lvt. 504. sz. (f. 1. 38. sz.)
- 67 Bártfa v. lvt. 533. sz. (f. 1. 91. sz.)
- 68 NRA 1773/17. 3, 4. sz.
- 69 U.o. 5. sz.
- 70 *Szerémi*: i.m. *Szakály F.*: Vesztőhely az út porában (1986.) 54, 61. o.
- 71 UA AA f. 14. márc. 62. sz.
- 72 Lőcse v. lvt. Conrad Spervogel diariuma, 1530. márc. 28.
- 73 MOL E-185. Nádasy cs. lvt. Missiles. Nádasy T.-Zibrich Ben. Huszt, 1530. máj. 14.
- 74 Eperjes v. lvt. 1853. sz. 1530. máj. 20.
- 75 Nádasy miss. ? - Pernesith György. Munkács, 1530. jún. 4.

- 76 Nádasdy miss. Serédi G. - Nád. T. 1530. jún. 24.
- 77 Eperjes v. lvt. 1862. sz.
- 78 Nádasdy miss. Szalóky Gy., Lóránt P. - Nád. T. 1530. júl. 22.
- 79 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1484. sz.
- 80 HHStA Hungarica Miscellanea f. 43 A. 129. sz.
- 81 UA AA f. 16. dec. 5. sz.
- 82 Tokaj, 1536: NRA 1773/8. Regéc, Tokaj, Tállya 1541. jan. 13.: NRA 363/15.
- 83 Eperjes v. lvt. 1901. sz.
- 84 Kassa v. lvt. 1532. sz.: Bebek-Kassa, 1531. jan. 29. 1524. sz.: Báthory A. - Kassa. V. 1531. máj. 25.
- 85 Lőcse v. lvt. Spervogel krónikája 194.o.
- 86 UA AA f. 20. 32. sz.
- 87 U.o. 42. sz.
- 88 Lőcse v. lvt. Spervogel 190. o.
- 89 UA AA f. 22. 4-6. sz.
- 90 U.o. 30. sz.
- 91 NRA 1748/6.
- 92 UA AA f. 24. 1-2. sz.
- 93 U.o. f. 23. 11. sz.
- 94 U.o. 51. sz.
- 95 U.o. f. 24. 1-2. sz.
- 96 1532. márc. 1.: u.o. 61. sz. Máj. 17.: Eperjes v. lvt. 2221. sz.
- 97 Eperjes v. lvt. 2298. sz.
- 98 U.o. 2227. sz. Spervogel 313. o. 1534. szept. 6.
- 99 UA AA f. 28. ápr. 15. sz.
- 100 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1618. sz.
- 101 U.o. 1619. sz.
- 102 U.o. 1620. sz.
- 103 Eperjes v. lvt. 2489. sz.
- 104 Deutsches Zentralarchiv. Abteilung Merseburg. Correspondenz des Markgrafen Georg zu Brandenburg. 1516-36. No. 118-119., MOL Filmtár 11202. sz. tekercs.
- 105 UA AA f. 29. dec. 48. sz. Loboczky Mátyás - Ferd. 1536. dec. 9.
- 106 U.o. dec. 58. sz. NRA 1773/18.
- 107 UA AA f. 29. dec. 63. sz.
- 108 UA AA f. 30. dec. 60. sz.
- 109 U.o. jan. 92. sz.
- 110 U.o. jan. 61. sz.
- 111 U.o. jan.-márc. 72. sz.
- 112 Eperjes v. lvt. 2673. sz.
- 113 UA AA f. 30. jan.-márc. 73. sz.
- 114 U.o. febr. 38. sz.
- 115 U.o. febr. 39. sz.
- 116 U.o. febr. 70. sz.
- 117 U.o. márc. 31. sz.
- 118 U.o. f. 31. máj. 57. sz.
- 119 U.o. f. 44. keltezetlenek 6-7. sz.
- 120 HHStA Hungarica f. 419. fol. 265.
- 121 UA AA f. 32. 65. sz.
- 122 U.o. f. 33. nov. 19. sz.
- 123 U.o. dec. 50-55. sz.

- 35 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1124.
- 36 UA AA f. 9. 207. Kállai Vitéz János -?- 1528. keltezetlen
- 37 *Juhász L.*: Georgius Sirimiensis Epistola de perditione regni Hungarorum. MHH II/1.
- 38 Bécs, Hofkammerarchív, Ung. Hoffinanz f. 1. 1529. fol. 102v. Exemplum Registri super Donacione Bonorum. 1529. október 3-án írta Kassa Eperjesnek, hogy a németek elfoglalták a négy várat: Eperjes város lvt. 1553. sz.
- 39 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1184. sz.
- 40 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1381. sz. : a várnagy 30 forintot fizet a városnak golyókért és lőporért, 1529. szept. 15. MOL E-148 Neoregistrata Acta (NRA) f. 413. No. 22. A várnagyok hűséglevele, 1529. júl. 4.
- 41 Eperjes v. lvt. 1595. sz.
- 42 Bártfa v. lvt. Levelek 1527-29. 268. sz.
- 43 *Szerémi*: i.m. Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 95. sz. Eperjes v. lvt. 1598. sz.
- 44 NRA 1773/17. No. 2.
- 45 U.o. No. 3.
- 46 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1285, 1317, 1318, 1319. sz. Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 141. sz.
- 47 Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 216. sz.
- 48 Eperjes v. lvt. 1699. sz.
- 49 UA AA f. 8. júl. 3. sz. 1528. júl. 1. Gregorius Horwath onodi castellanus-Báthory I.: továbbította levelét a tokaji várnagyokhoz.
- 50 Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 155. sz. Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1323. sz.
- 51 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1312. sz.
- 52 Eperjes v. lvt. 1738, 1740. sz. Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 172. sz.
- 53 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1419. sz.
- 54 Bártfa v. lvt. Lev. 1527-29. 369. sz. 1529. febr. 10.
- 55 NRA 413/22.
- 56 UA AA f. 12. júl. 89. sz.
- 57 Kassa v. lvt. Titkos lvt.
- 58 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1388. sz.
- 59 Bártfa v. lvt. f. 1. 87. sz.
- 60 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1389. sz.
- 61 UA AA f. 12. szept. 4. sz.
- 62 Bártfa v. lvt. 289. sz.
- 63 Bártfa v. lvt. 510. sz.
- 64 Bártfa v. lvt. 484. sz. (f. 1. 38. sz.)
- 65 Eperjes v. lvt. 1809. sz.
- 66 Bártfa v. lvt. 504. sz. (f. 1. 38. sz.)
- 67 Bártfa v. lvt. 533. sz. (f. 1. 91. sz.)
- 68 NRA 1773/17. 3, 4. sz.
- 69 U.o. 5. sz.
- 70 *Szerémi*: i.m. *Szakály F.*: Vesztőhely az út porában (1986.) 54, 61. o.
- 71 UA AA f. 14. márc. 62. sz.
- 72 Lőcse v. lvt. Conrad Spervogel diariuma, 1530. márc. 28.
- 73 MOL E-185. Nádasdy cs. lvt. Missiles. Nádasdy T.-Zibrich Ben. Huszt, 1530. máj. 14.
- 74 Eperjes v. lvt. 1853. sz. 1530. máj. 20.
- 75 Nádasdy miss. ? - Pernesith György. Munkács, 1530. jún. 4.

- 76 Nádasdy miss. Serédi G. - Nád. T. 1530. jún. 24.
- 77 Eperjes v. lvt. 1862. sz.
- 78 Nádasdy miss. Szalóky Gy., Lóránt P. - Nád. T. 1530. júl. 22.
- 79 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1484. sz.
- 80 HHStA Hungarica Miscellanea f. 43 A. 129. sz.
- 81 UA AA f. 16. dec. 5. sz.
- 82 Tokaj, 1536: NRA 1773/8. Regéc, Tokaj, Tállya 1541. jan. 13.: NRA 363/15.
- 83 Eperjes v. lvt. 1901. sz.
- 84 Kassa v. lvt. 1532. sz.: Bebek-Kassa, 1531. jan. 29. 1524. sz.: Báthory A. - Kassa. V. 1531. máj. 25.
- 85 Lócse v. lvt. Spervogel krónikája 194.o.
- 86 UA AA f. 20. 32. sz.
- 87 U.o. 42. sz.
- 88 Lócse v. lvt. Spervogel 190. o.
- 89 UA AA f. 22. 4-6. sz.
- 90 U.o. 30. sz.
- 91 NRA 1748/6.
- 92 UA AA f. 24. 1-2. sz.
- 93 U.o. f. 23. 11. sz.
- 94 U.o. 51. sz.
- 95 U.o. f. 24. 1-2. sz.
- 96 1532. márc. 1.: u.o. 61. sz. Máj. 17.: Eperjes v. lvt. 2221. sz.
- 97 Eperjes v. lvt. 2298. sz.
- 98 U.o. 2227. sz. Spervogel 313. o. 1534. szept. 6.
- 99 UA AA f. 28. ápr. 15. sz.
- 100 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1618. sz.
- 101 U.o. 1619. sz.
- 102 U.o. 1620. sz.
- 103 Eperjes v. lvt. 2489. sz.
- 104 Deutsches Zentralarchiv. Abteilung Merseburg. Correspondenz des Markgrafen Georg zu Brandenburg. 1516-36. No. 118-119., MOL Filmtár 11202. sz. tekercs.
- 105 UA AA f. 29. dec. 48. sz. Loboczky Mátyás - Ferd. 1536. dec. 9.
- 106 U.o. dec. 58. sz. NRA 1773/18.
- 107 UA AA f. 29. dec. 63. sz.
- 108 UA AA f. 30. dec. 60. sz.
- 109 U.o. jan. 92. sz.
- 110 U.o. jan. 61. sz.
- 111 U.o. jan.-márc. 72. sz.
- 112 Eperjes v. lvt. 2673. sz.
- 113 UA AA f. 30. jan.-márc. 73. sz.
- 114 U.o. febr. 38. sz.
- 115 U.o. febr. 39. sz.
- 116 U.o. febr. 70. sz.
- 117 U.o. márc. 31. sz.
- 118 U.o. f. 31. máj. 57. sz.
- 119 U.o. f. 44. keltezetlenek 6-7. sz.
- 120 HHStA Hungarica f. 419. fol. 265.
- 121 UA AA f. 32. 65. sz.
- 122 U.o. f. 33. nov. 19. sz.
- 123 U.o. dec. 50-55. sz.

- 124 UA AA f. 34. márc. 31. sz.
- 125 U.o. f. 35. máj. 49. sz.
- 126 U.o. f. 35. máj. 61. sz.
- 127 U.o. f. 35. jun. 19-29. sz. Transactio
- 128 U.o. f. 37. okt. 11. sz.
- 129 U.o. f. 38. dec. 19. sz. 1538. dec. 8.
- 130 U.o. f. 44. dec. 15. sz.
- 131 NRA 1773/18.
- 132 NRA 1731/4.
- 133 UA AA f. 45. márc. 10. sz.
- 134 U.o. ápr. 64. sz.
- 135 Eperjes v. lvt. Missiles 1541. fol. 75.
- 136 UA AA f. 46. szept. 2, 4. sz.
- 137 U.o. dec. 46. sz.
- 138 NRA 956/35.
- 139 UA AA f. 50. szept. 73. sz.
- 140 U.o. f. 52. szept. 128. sz.
- 141 NRA 617/20.
- 142 NRA 360/10.
- 143 Bécs, Hofkammerarchiv Gedenkbücher, Ung. Reihe, No. 389. fol. 107.
- 144 MOL Balassa cs. lvt. 27. 1.
- 145 UA AA f. 59. aug. 10-11. Instructio. 1551. aug. 2.; 1552. márc. 25. Quietntiae UA AA f. 63. márc. 193. sz.
- 146 Dobó Domonkosról: NRA 850/37.; Dobó Zsófiáról: NRA 807/33.
- 147 UA AA f. 66. keltezetlen, 1552. júl. 142. sz.
- 148 U.o. f. 67. 1552. szept. 23. sz.
- 149 U.o. 29-30. sz.
- 150 U.o. 1552. okt. 25. sz.
- 151 NRA 265/40.
- 152 Nádasy Missiles, Zolthan Emrich - Nádasy T. 1554. márc. 7.
- 153 NRA 807/33.
- 154 Nádasy Missiles. Dobó Ferenc - Nádasy T. 1554. márc. 7.
- 155 MOL Balassa cs. lvt. I. Ferdinánd, 1555. júl. 13.
- 156 Nádasy Missiles. Serédi György - Nádasy T. Regéc, 1555. aug. 9.
- 157 U.o. Zolthan Emrich - Nádasy T. 1555. szept. 3.
- 158 U.o. Dobó zsófia - Nádasy T. Tokaj, 1555. szept. 12.
- 159 U.o. Dobó István - Nádasy T. Szamosújvár, 1555. szept. 18.
- 160 U.o. Serédi György - Nádasy T. Regéc, 1555. okt. 6.
- 161 U.o. Dobó Zsófia - Nádasy t. Tokaj, 1555. dec. 10.
- 162 NRA 332/35, 617/23.
- 163 NRA 274/1 I. Ferdinánd, 1558. okt. 21. Donatio Castri Kövesd
- 164 Nádasy Missiles. Pethő János - Nádasy T. 1558. febr. 3.
- 165 U.o. Pethő János - Nádasy T. 1558. jún. 4.
- 166 MOL 142. Acta Publica 32/9.
- 167 NRA 274/1.
- 168 Lukinich I.: Az északkeleti várháborúk történetéhez, 1561-65. Hadtört. Közl. 1913. XIV. k. 372. o.
- 169 NRA 332/42.
- 170 UA AA f. 82. 1561. febr. 53-54. sz.
- 171 U.o. f. 84. 1562. jan-febr. 35. sz.

- 172 U.o. 1562. ápr. 148-9. sz.
- 172a U.o. 1562. máj-jún. 24. sz. Miksa - Ferdinánd, 1562. máj. 2.
- 173 U.o. f. 86. 1562. júl. 82-83. sz.
- 174 U.o. f. 88. 1564. ápr. 78. sz. Postulata
- 175 U.o. f. 88. 1564. aug. 28. 75. sz.; szept. 23. 15-17. sz.
- 176 U.o. f. 89. 1564. dec. 54-56. sz. Gravamina Stephani Báthori contra...Franciscum Zay.
- 177 U.o. f. 89. 1564. Nachtrag. Informatio de Rebus Transylvanicis 1564.
- 178 U.o. f. 90. 1565. febr. 17-21. sz. Particular Bericht; 23-25. sz. Vernerer Bericht.
- 179 *Forgách F.*: i.m. *Istvánffy M.*: i.m.
- 180 MOL E-41. Litterae ad Cameram exaratae 1565. 15. sz. Pötyéni Ferenc - Magyar Kam. 1565. febr. 22. Paczoth Jánosról: Bécs, Hofkammerarchív, Gemischte ung. Gegenstände, Konksriptionen, f. 9.
- 181 Kassa v. lvt. Missiles 2577. sz.
- 182 Bécs, Hofkammerarch. Konksriptionen fasc. 5. No. 100. fol. 124-125. Raminger levele Bécs, Reichsfinanz Archív, Hofffinanz fasc. 12. fol. 175-6.
- 182a MOL E-554. Városi és Kam. Iratok. 28. cs. 1363/I. 1565-67. számadáskönyv. 47. o. Ratio fundatoris Octauiani fl. 16. 78. o.: egy hordó bor.
- 183 HHStA Hungarica f. 427. Miscellanea.
- 184 UA AA f. 90. 1565. márc. 51. sz.
- 185 U.o. 54-56. sz.
- 186 Számadáskönyv, lásd 182a. Schwendi levele: Kassa v. lvt. Schwarzenb. 2746. sz.
- 187 Bártfa v. lvt. 1566/7. Ilosvay Ben. prédikátor - Bártfa. Tállya, 1566. szept. 9.
- 188 *Forgách F.*: i.m.
- 189 *Istvánffy M.*: i.m.
- 190 Bécs, HHStA. Kriegsakten. Hung. spec. f. 305.
- 191 MOL E-158. Conscriptioes portarum: Connumeratio Portarum Comitatus Zempl. Anni 1567.; Regestum super connumeratione Dicae Anni 1569.; Bécs, Hofkammerarchív. Hofffinanz, Anhang vermischter ung. Gegenstände, fasc. rote No. 48. fol. 853-889. 1583: MOL E-254. Repr. inf. inst. fasc. 13. 1583. szept. No. 1. mell.
- 192 MOL E-249. Benigna Mandata (BM) 1569. No. 179.
- 193 Bécs, Hofkammerarchív, Hofffinanz, Hung. f. 40. fol. 340 v.
- 194 U.o. fasc. 40. 1579. szept. fol. 276.
- 195 MOL E-210. Miscellanea, Militaria. 49. cs. 100. tétel.
- 196 Stockholm, Kriegarkivet. Tervgyűjtemény No. 32.
- 197 Bécs, Österr. Nationalbibl. Handschriftensammlung 8609. No. 70. és Stockholm, No. 33.
- 198 Bécs, Österr. Nationalbibl. Kartensammlung, Alter Bestand. No. 14. G. Braun-Jansson: Theatri praecipuarum...urbium, II. rész, 140.1. 1567 után.
- 199 MOL E-210. Misc. Mil. 49. cs. 100. tétel.
- 200 MOL E-254. Repr. i. i. 372. cs. XVI. sz. keltezetlen No. 20.
- 201 U.o. No. 19.
- 202 BM 1570. jún. 21. No. 96.
- 203 Bécs, Hofkammerarchív, Hofffinanz fasc. 21. 1570. aug. fol. 6.
- 204 BM 1570. okt. 21. No. 184.
- 205 MOL E-244. Minutae 1571. jún. 27.
- 205a Város és Kam. Ir. 28. cs. 1363/II. és III. k.
- 206 BM 1571. ápr. 28. No. 77. és júl. 27. No. 161.; Minutae 1571. aug. 9, 30. és 1572. aug. 4.

- 207 UA AA fasc. 101. 1573. jan-júl. fol 20.
- 208 Bécs, Hofkammerarchív, Gedenkbücher Ung. Reiche. 398.k. fol.50v. 1574. ápr. 16.
- 209 UA AA fasc. 123. fol. 212.
- 210 MOL P-108. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 77. 508. cs. fasc. N. fol. 519.
- 211a Város és Kam. Ir. 28. cs. 1363/III. k.
- 211 Bécs, Hofkammerarchív, Hoffinanz f. 37. 1578. dec. fol. 169-170.
- 212 UA AA fasc. 113. 1580. szept. fol 18.
- 213 *C. Rüber*: Minutae 1579. ápr. 4.; Udvarbírák 1567-1581.: Hoffinanz, fasc. 45., 1582. jún. 134.; *C. Roussel*: UA AA 1584. okt. fol 22-23.
- 214 Város és Kam. Ir. 44. cs. Fol. Germ. 834/I.
- 215 Repr. i. i. fasc. 17. 1587. márc. No. 46. Homonnai Drugeth István - Szep. Kam.; 1587. márc. 24. U.o. 1589. nov. No. 37. Joh. Magnus - Szep. Kam.
- 216 BM 1589. jún. 9. No. 143.
- 217 Repr. i. i. fasc. 20. 1589. okt. No. 24. és 1589. nov. No. 1.
- 218 Minutae 1592. aug. 10. A Szep. Kam. válasza a BM-ra.
- 219 Repr. i. i. fasc. 23. 1591. jan. No. 30. Roussel halála 1591. jan 7. du. 2-kor : Minutae 1591. jan. 7.
- 220 Repr. i. i. fasc. 23. 1591. márc. No. 5.
- 221 U.o. 1591. márc. No. 7.
- 221a U.o. 1591. ápr. No. 2.
- 222 U.o. 1591. júl. No. 40.
- 223 U.o. 1591. nov. No. 34.
- 224 Rudolf 1583. márc. 24-i rendelkezése Cattaneo felső-magyarországi építészeti fizetéséről és járandóságairól BM 1583. márc. 24. No. 50. ? egyéb Cattaneo-dokumentumok Ben. Mand. és Minutae 1583-91. iratok. Tokaji építész főleg 1590-91.; 1591-ben már: „volt tokaji ép. ill. felső-magyarországi építész”. A 3 falu panasz: Repr. i. i. fasc. 14. 1585. márc. No. 2. E gyűjteményben 1585-89. évekből több Cattaneora vonatkozó irat.
- 225 Repr. i. i. fasc. 24. 1592. okt. No. 1.
- 226 1592. okt. 15.: u.o. , 1592. okt. No. 31.
- 227 U.o. 1592. febr. No. 44.
- 228 U.o. fasc. 29. 1599. máj. No. 33.
- 229 *Soós Elemér*: A tokaji vár története (Hadtört. Közl. 1913. V. fej.) A tatár támadás veszélyéről a 228. jegyzetben megadott jelentés.
- 230 Bécs, Hofkammerarchív, Ung. Hoffinanz. fasc. 74. 1602. szept. 267. Szep. Kam. - Mátyás főhg. 1602. szept. 20.; u.o. 227-228. l. Lassota - Mátyás főhg. 1602. szept. 18.; u.o. 280-281. l. Dückher - Lassota 1602. szept. 17.; Rüber Gy. - Lassota 1602. szept. 17. ; u.o. 282. l. értesítés, hogy 100 emberrel Patakra érkezett. UA AA fasc. 140. No. 92. k.n. (1604 ?).
- 231 Bécs, Hofkammerarchív, Ung. Hoffinanz. fasc. 79. 1603. fol. 280.
- 232 Bécs, UA AA fasc. 147. fol. 38-39. Puchaim - Mátyás főhg. 1605. febr. 9.
- 232a A kiéheztetésről: UA AA fasc. 150. 1606. ja-jun. fol. 91-92. 1606. ápr. 24. után. Istvánffy M.: i.m.
- 232b Erdélyi történelmi adattár III. k. Kolozsvár, 1858. *Szepsi Laczkó Máté*: Emléke zetre való dolgok. 82-84. o.
- 233 UA AA fasc. 150. 1607. fol. 172-179. Exemplar reconciliationis; Bocskay végrend.: u.o. fasc. 151. fol. 70-78.; Forgách Zsigmond - Mátyás főhg. 1607. febr. 4. Bécs, Hofkammerarchív, Vermischte ung. Gegenstände fasc. 50. fol. 17-18.
- 234 U.o. fol. 10.

- 235 U.o. fol. 106, 107. Dessewffy hűségesküje, 1607. febr. 18.; fol. 33,35,37. a tisztek hűségesküi.
- 236 U.o. fol. 269. Hoffmann György - Mátyás főhg. Crispinus beiktatása mellett arról is ír, hogy Kellemessy Mihályt vették rá, bírja rá vejét, Desswffyt a vár átadására, 1607. márc. 10.
- 237 Rudolf zálogadománya Hoffinanz fasc. 93. fol. 52-53. 1607. aug. 3.; II. Mátyás zálogszerződése MOL P-108. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 34. fasc. K.. No. 349.
- 237a Bécs, HHStA. Hungarica, Comitalia fasc. 395. 1607. szept-dec. fol. 141-146. Propositiones; fol. 149-153. Consensus et Responsio.
- 238 UA AA 1607. nov-dec. fol. 1-5. Relatio Petri Koháry.
- 239 Hoffinanz fasc. 96. 1608. aug. fol. 152-155.
- 240 Repr. i. i. fasc. 34. 1609. máj. No. 7.
- 241 Hoffinanz fasc. 97. 1609. szept. fol. 7.
- 242 U.o. fasc. 98. 1610. febr. fol. 67.
- 243 Minutae 1610. okt. 22.
- 244 Városi és Kam. i. Fol. Lat. 914. fol. 149v. új oldalszám 298.
- 245 Repr. i. i. fasc. 35. 1610. dec. No. 1.
- 246 U.o. fasc. 36. 1612. jún. No. 31.
- 247 U.o. No. 34.
- 248 MOL E-196. Thurzó cs. lvt. 9. cs. 30. l. Abaffi - Thurzó. Tokaj, 1612. nov. 8.
- 249 UA AA fasc. 159. fol. 81. Abaffi - Forgách Zs.
- 250 Repr. i. i. fasc. 36. 1612. okt. No. 10.
- 251 Lásd 248. j.
- 252 Repr. i. i. fasc. 37. 1613. jan. No. 26.
- 253 U.o. 1613. júl. No. 26.
- 254 Thurzó cs. lvt. 9. cs. 37. tétel. 50-51. l.
- 255 UA AA fasc. 165. 1614. máj. No. 231.
- 256 Thurzó cs. lvt. 9. cs. 37. tétel. 50-51. l.; UA AA fasc. 167. 1614. júl-dec. No. 174.
- 257 Repr. i. i. fasc. 40. 1615. jan. No. 3.
- 258 U.o. 1615. jan. No. 20, 25.
- 259 U.o. 1615. ápr. No. 21.
- 260 U.o. 1615. nov. No. 2.
- 261 Thurzó cs. lvt. 9. cs. 37. tétel. 79-80. l.
- 262 U.o. 34. t. 25-26. l.
- 263 NRA 921/46.
- 264 Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 34. fasc. K. No. 348-349.; No. 322.
- 265 MOL E-41. Litterae ad Cam. exaratae 1623. No. 52.
- 266 NRA 665/42, 1050/55, 1773/17.
- 267 Litt. ad Cam. 1626. No. 20.
- 268 U.o. 1626. No. 6.
- 269 MOL P-123. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Miklós nádor iratai, 626. cs. Haller? - Eszterházy M.
- 270 Litt. ad Cam. 1629. ápr. No. 56. Péchy Zsigmond - M. Kam.
- 271 MOL A-32. Litterae privatorum I. No. 144.; Brandenburgi Kat. megerősítése a birtokban NRA 600/15.
- 272 Szalárdi J.: Siralmas magyar krónikája, Bp. 1980. 138-141. o.
- 273 MOL P-123. Eszterházy Miklós nádor iratai 626. cs. Tasy G. - Eszt. M.
- 273a Bakos kapitányi tisztéről: Litt. ad Cam. 1630. aug. No. 107. Paria Litterarum. MOL E-142. Acta Publica, fasc. 48. No. 53.

- 274 MOL E-203. Libri perceptionum et erogationum 1631-1633. Rationes Anniversariae 51, 54. o.
- 275 UA AA fasc. 173. 70-78. o. Descriptio Ungariae Superioris.
- 276 Landi 1632. okt. 1-i reversalisa MOL E-211. Lymbus I. sor. fasc. 9. fol. 613-614.; Liber perceptionum et erog. 52-62. o.
- 277 Litt. ad Cam. 1634. No. 94. Memoriale, 1634. okt. 9.
- 278 Repr. i. i. fasc. 40. 1635. No. 3.
- 279 Landi haláláról: Litt. ad Cam. 1636. No. 34.; Resti kinevezése: BM 1637. aug. 13., szept. 11.
- 280 Minutae 1636. szept. 5. Tasy Gáspár jelentése.
- 280a Litt. ad Cam. 1637. No. 20.
- 281 NRA 415/35. Relatio status et qualitatis munitiois Arcium...
- 281a Jean Le Dentu várképei: Magyar Nemzeti Múzeum, Tört. Képcsarnok.
- 282 UA AA fasc. 174. 1637-40. fol. 24-29. Demissa Relatio Com. Pauli Pálffy.
- 282a MOL E-204. Missiles. Debreczeni T. - I. Rákóczi György, 1639. okt. 3.; Révay távozásáról: MOL P-108. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 34. Fasc. K. 378.
- 283 MOL A-32. Litterae privatorum. 1640. máj. 6. No. 369.
- 284 MOL P-108. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 34. fasc. K. No. 377, 378. Sali Tibot Gáspár fizetéséről u.o.; No. 390. 1642. márc. 22.
- 285 NRA 1742/36.
- 286 U.o. Lásd még P-108. Eszterh. lvt. Rep. 34. fasc. K. No. 365, 370, 385.
- 287 Litt. ad Cam. 1643. No. 177. Relatio.
- 288 Litt. Privatorum No. 464.
- 289a NRA 766/63.
- 289 MOL P-108. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 34. fasc. C. No. 48. és fasc. F. No. 221.
- 290 MOL E-190. Archivum Familiae Rákóczi (AFR) fasc. 12. A. csomó, fol. 189-190. 1644. ápr. 12.
- 291 U.o. C. csomó, fol. 394.
- 292 *Szilágyi Á.*: A két Rákóczi Gy. fejedelem levelezése.
- 293 Litterae Privatorum No. 507.
- 294 MOL P-108. Eszterházy. Rep. 34. Fasc. K. No. 373. Memoriale.
- 295 U.o. No. 333. Declaratio. No. 334. Remonstratio.
- 296 NRA 70/14. 1644. k. n. Gravamina.
- 297 MOL P-108. Eszterh. Rep. 34. Fasc. K. No. 410. Drugeth György Protestátioja, 1646. márc. 31.; Jakusith Anna kérvénye 1645. nov. 28.; 1645. dec. 1. 24. Litt. Privatorum No. 531, 533, 534.
- 298 HHStA Hungarica fasc. 423. No. 5. és 8. A. 1645. fasc. 2. 1645. febr. 12, 18.
- 299 U.o. No. 59. A. 1645. fasc. 2. Transsilvanica.
- 300 NRA 781/12.
- 301 AFR fasc. 13. 1645/3970. sz.
- 302 U.o. 3969. sz.
- 303 U.o. 4147. sz.
- 304 U.o. 4151-4153. sz.
- 305 U.o. 4113. sz.
- 306 U.o. 4121. sz.
- 307 U.o. 4119. sz.
- 308 Lásd 297. jegyzet.
- 309 AFR. fasc. 14. 4260. sz.
- 310 U.o. 4268. és 4291. sz.
- 311 U.o. 4286. és 4281. sz.

- 312 U.o. 1640. aug. 9.: 4445. sz.; aug. 11.: 4447. sz.; okt. 1.: 4486. sz.; nov. 3.: 4520. sz.
- 313 U.o. 4507. sz.
- 314 U.o. 4825. sz.
- 315 U.o. 4829. sz.
- 316 U.o. 4830. sz.
- 317 HHStA. Hungarica f. 423. No. 2. Anni 1647. fasc. 3. Trassylvanica.
- 318 U.o. f. 424. Transs. fasc. 3. Ad Num 12. Anni 1648.
- 319 MOL A-98. Transs. fasc. 3. (most 15b) Ad Num 12. Anni 1648.
- 320 Az előbbi 2. sz. melléklete.
- 321 MOL A-98. Transs. fasc. 3. (15b) Ad Num 22. Anni 1648.
- 322 U.o. Ad Num 28.
- 323 U.o. Ad Num 28.
- 324 Jedlicska D.: Eredeti részletek a Gr. Pálffy család okmánytárához . Bp. 1910. 442-443. o. 892. sz.
- 325 AFR fasc. 17. Rákóczi Zs. - Debreczeni T. 1648. dec 2. és 21.
- 326 MOL E-211. Lymbus II. sor. fasc. 17. fol. 190-200. (volt 287-297).
- 327 MOL E-210. Miscellanea, Militaria 49. cs. 100. tétel. 5. 10.
- 328 AFR fasc. 19. Szentpéteri I. - Lorántffy Zs. 1650. febr. 8.
- 329 U.o. LZs. - Klobusiczky A. 1650. aug. 16.
- 330 AFR fasc. 20. 6020. sz.
- 331 U.o. 6046. sz.
- 332 U.o. 6043. sz.
- 333 U.o. 6116. sz.
- 334 U.o. 6213. sz.
- 335 U.o. fasc. 21. 6380. sz.
- 336 U.o. 6460. sz.
- 337 U.o. 6404. sz.
- 338 U.o. 6265. sz.
- 339 U.o. 6200. sz.
- 340 U.o. 6273. sz.
- 341 AFR fasc. 21. 6496. sz.
- 342 U.o. 6502. sz.
- 343 Magyar Nemz. Múzeum Kézirattár. Fol. Hung. 105.
- 344 AFR fasc. 21. 6510. sz.
- 345 *Szilágyi Á.*: A két Rákóczi Gy. fejedelem levelezése. DXII. sz.
- 346 NRA 1051/55.
- 347 AFR fasc. 21. LZs. - Klob. Tokaj, 1652. okt. 26. nov. 3, 5.
- 348 AFR fasc. 23. LZs. - Klob. Sárospatak, 1655. ápr. 25.
- 349 AFR fasc. 23. 6988. sz.
- 350 MOL E-204. Missiles LZs. - Klob. 1655. márc. 23. után.
- 351 Bp. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Kaprinay-gyűjt. in fol. 37. k. 390. o.
- 352 U.o.
- 353 MOL P-108. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 46. fasc. D. No. 84. Lipót - Homonnai György, 1660. ápr. 20. A táborról Georg Lucas Ssicha hadiépítész készített metszatládképet.
- 354 *Szalárdi.*: i.m. (Bp. 1980.) 636.o.; Lipót parancsa 1660. aug. 15.-ről Wesselényi júl. 17-i belefoglalt megállapodásával AFR fasc. 26. 7804. sz.

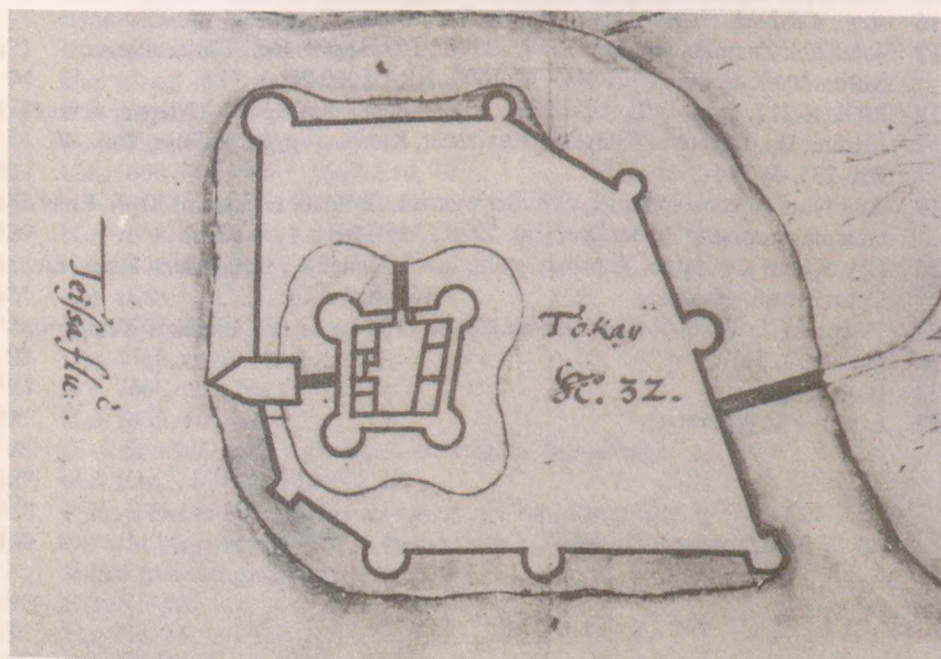
- 355 Wallis kinevezéséről MOL P-108. Eszterházy cs. hg. ág lvt. Rep. 46. fasc. D. No. 82.; Szentpéteri és Bálintffy pereskedése AFR fasc. 26. 7987. sz.; tanúvallatások Bálintffy ügyében u.o., 7999. és Szalárdi i.m. 581.
- 356 Holst rajzai az Orsz. Műemlékvédelmi Hiv. tervtárában. Távozásáról Szatmárból feltehetően Bécsbe: Repr. i. i. fasc. 59. 1673. márc. No. 15. mellékletében Bécs, 1671. aug. 31.-ről.
- 357 Repr. i. i. fasc. 41. 1661. márc. No. 4.
- 358 U.o. 1661. ápr. No. 7.
- 359 U.o. 1661. máj. No. 15.
- 360 U.o. 1661. máj. No. 6.
- 361 U.o. 1661. aug. No. 7.
- 362 U.o. 1661. szept. No. 2.
- 363 U.o. 42. cs. 1662. aug. No. 3.
- 364 U.o. 1662. nov. No. 2.
- 365 U.o. 43. cs. 1663. ápr. No. 25.; Podmár: Városi és Kam. i. Fol. Lat. f. 960. Szep. Kam. Harmincadvám registruma II. k. 108. o.
- 366 Repr. i. i. 43. cs. 1663. okt. No. 30.
- 367 U.o. 44. cs. 1664. jun. No. 8.
- 368 MOL E-211. Lymbus II. sor. fasc. 17. fol. 282. Fig. 1.
- 369 U.o. fig. 2.
- 370 Hadtörténeti Levéltár, törökkori iratok. F. 6. No. 793.
- 371 Lymbus II. sor. fasc. 17. tervek melléklete. Másolata a Hadtört. levéltárban őrzött látkép és két alaprajz mellett, 307. jegyz.
- 372 Repr. i. i. 380. cs. 18. sz-i keltezetlen, No. 43. Relation und Projekt Wegen Reparation der Vestung Tockay.
- 373 U.o. 46. cs. 1666. febr. No. 7.
- 374 U.o. 47. cs. 1667. dec. No. 18.
- 375 U.o. , az előző melléklete.
- 376 U.o. 48. cs. 1668. febr. No. 21.
- 377 U.o. 1668. febr. No. 1. 1668. febr. 20.
- 378 U.o. 1668. márc. No. 27. 1668. márc. 4.; No.29. márc. 7.
- 379 U.o. 1668. ápr. No. 25. 1668. ápr. 11.
- 380 U.o. 1668. máj. No. 44. és 43.
- 381 U.o. 1668. jún. No. 36. és melléklete.
- 382 U.o. 1668. szept. No. 8.
- 383 U.o. 1668. szept. No. 11.
- 384 U.o. 1668. nov. No. 2.
- 385 U.o. 1668. dec. No. 1.
- 386 U. o. fasc. 49. 1669. febr. No. 3. mellékelve: Specificatio.
- 387 U.o. fasc. 50. 1670. febr. No. 21.
- 388 Pálóczi Horváth II. György feljegyzései. Mon. Hung. Hist. II/31. k. 225-226. o.
- 389 HHStA. Ungarn. fasc. 179. A Bocskainak 1670-ben írt magyar nyelvű levelek latinra fordított gyűjteménye. No. 32.
- 390 U.o. No. 49.
- 391 U.o. No. 23.
- 392 U.o. No. 43.
- 393 U.o. No. 40.
- 394 U.o. No. 50.
- 395 *Pálóczi Horváth Gy.*: i.m.
- 396 Litt. ad Cam. exaratae, 1670. No. 104.

- 397 Repr. i. i. fasc. 51. 1670. okt. No. 95.
- 398 Péchy Ádám reverzálisa AFR fasc. 27. 8096. sz.; Szállásáról Báthori Zsófia intézkedése: Repr. i. i. fasc. 51. 1670. dec. No. 95.
- 399 U.o. fasc. 52. 1671. jan. No. 38.
- 400 U.o. fasc. 50. 1670. aug. No. 74.
- 401 U.o. fasc. 57. 1672. aug. No. 63, 72. szept. No. 20.
- 402 *Pauler Gyula*: A bujdosók támadása 1672-ben, Századok 1869.; Repr. i. i. fasc. 58. 1672. nov. No. 23. Tokaji táborozásairól u. o. No. 24. és No. 28.
- 403 U.o. 1672. dec. No. 35.; fasc. 59. 1673. jan. No. 104.
- 404 U.o. fasc. 59. 1673. márc. No. 5.; Schaffenberghről u.o. ápr. No. 63.
- 405 U. o. fasc. 62. 1673. okt. No. 44.
- 406 Litt. ad Cam. exaratae 1673. No. 293.
- 407 NRA 1748/21. Resignatio.
- 408 Repr. i. i. fasc. 64. 1674. júl. No. 106.
- 409 U.o. fasc. 77. 1678. márc. No. 102.
- 410 U.o. fasc. 78. 1678. máj. No. 10.
- 411 *Minutae* 1678. júl. 29.
- 412 Repr. i. i. fasc. 78. 1678. máj. No. 30.
- 413 U.o. fasc. 82. 1679. máj. No. 7. máj. 27.; fasc. 82. 1679. júl. No. 80. júl. 30.; 1679. aug. No. 60. aug. 23.
- 414 *Soós E.*: A tokaji vár története VIII. fej. i. h.
- 414a MOL. G-3 Thököly szabadságharc lvt. III. 1682. okt. 25: 203. sz.; nov.7.: 61. sz.; 1683. júl. 27.: 579. sz.; 1683. aug. 10.: 580. sz.
- 415 Kassa v. lvt. Schwarzenb. 1685. máj. 22.: 9916. sz.; júl. 24.: 992P. sz.
- 416 *Angyal Dávid*: Thököly Imre. Magyar Tört. Életr.
- 417 Adalékok Zemplén vm. tört. 1909. 339. o.; 1698: MOL E-210 Miscellanea, Militaria 49. cs. 100. tétel. No. 20.; 1699: NRA 1060/28.
- 418 MOL E-211. Lymbus II. sor. fasc. 1. 5. cs. fol. 38a-b.: jelentés a Magyar Kamara részére; Bp. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Kaprinay-gyűjt. in folio, Tom. 40. 230-231. és 234-235. o.
- 419 Archivum Rákócianum III. oszt. Scriptores I. II. Rákóczi Ferenc Művei. Emlékirtai a magyarországi háborúiról (Bp. 1978.) 315-320. o. (franciául)
- 420 Egy. Kvtár, Kézirattár. Kaprinay-gyűjt. in 4to. Tom. 24. M. Belii Not. Hung. novae. Com. Zempl. 40. Tokaj.
- 421 *Visegrádi J.*: Tokaj várának leromboltatása 1704-ben. I. sz. Adalékok Zempl. vm. tört. 1912. 91. o.
- 422 U.o. II. sz.
- 423 Lásd a 420. jegyzetet

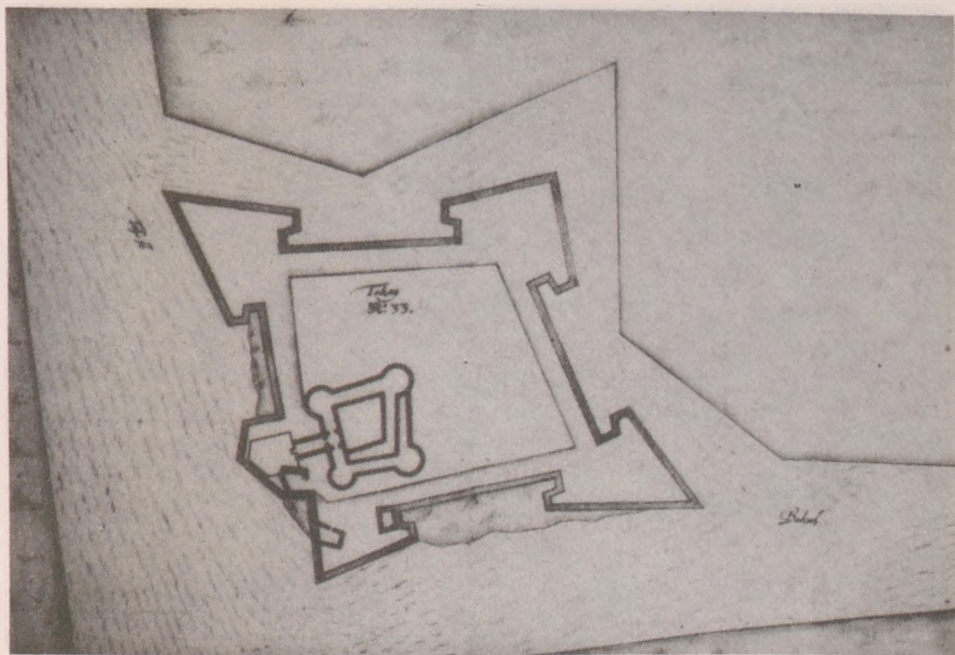
Tokaj várának madártávlati vázlata 1565 körül

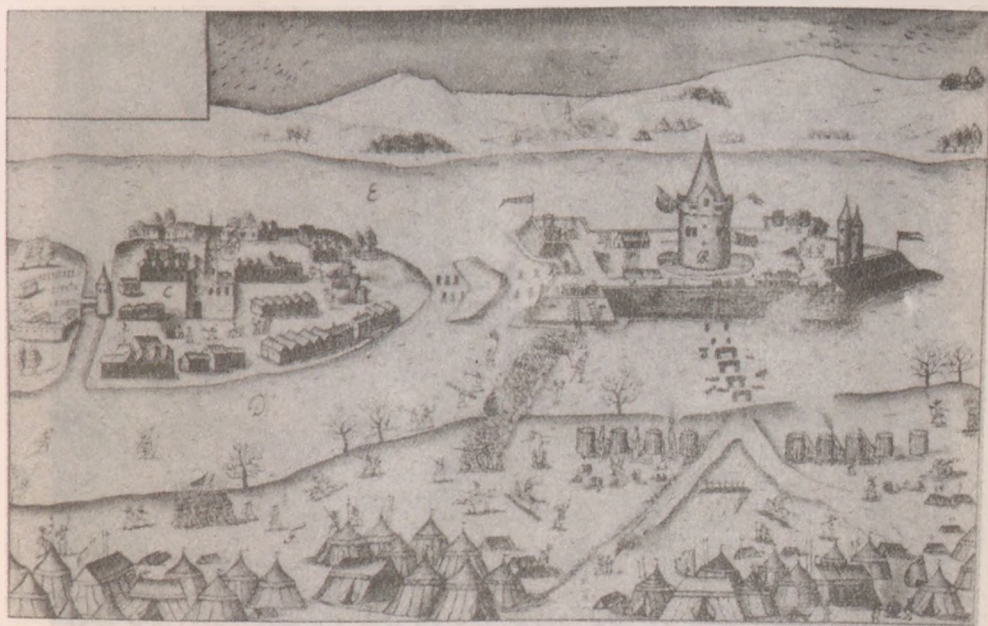
Tokaj várának tervezett alaprajzi változata kis kerek és szögletes külső bástyákkal, 1570 körül.

Stockholm, Hadilevéltár

Tokaj várának fülesbástyás alaprajza Poppendorf javaslata szerint, 1570 körül.
Az osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában.

Tokaj várának ostroma 1565-ben. A vár és környezete képzelet alapján készült ábrázolás egyik változata a 16. század utolsó évtizedeiből.

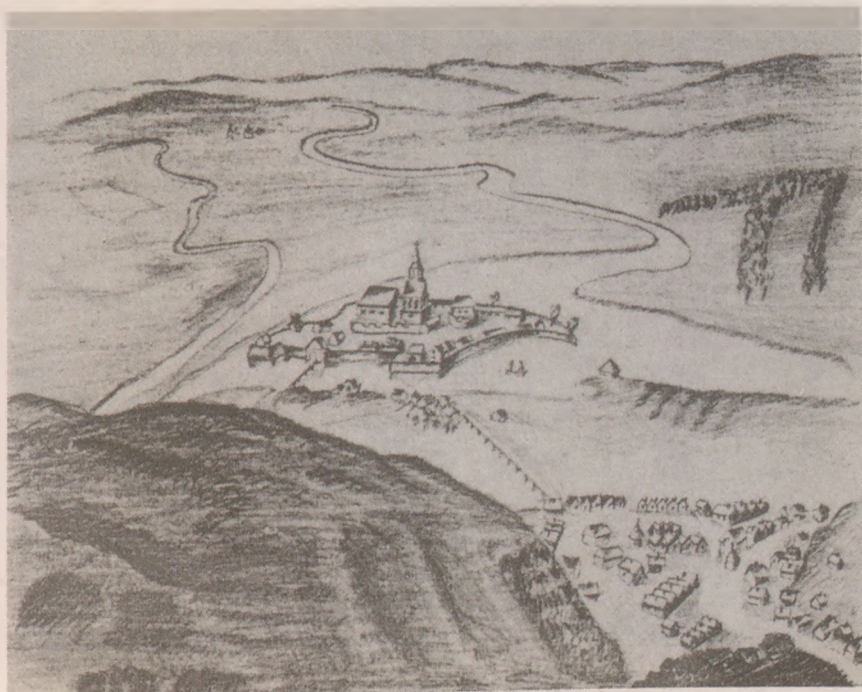

Tokaj várának látképe a Braun-Hogenberg féle vár- és városkép-gyűjtemény 1660 körüli Jansson-kiadásában először közölve, feltehetően 16. századi rajzról készített metszeten.

Jean Le Dentu látképe Tokajról kelet felől, 1640 körül.

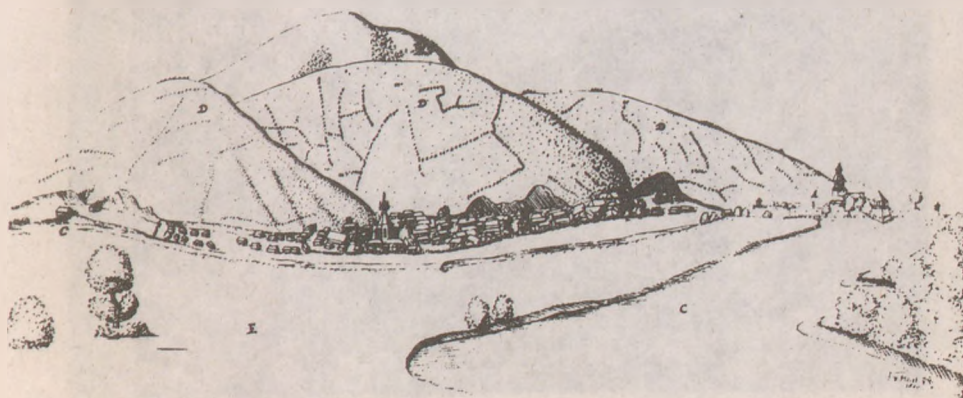

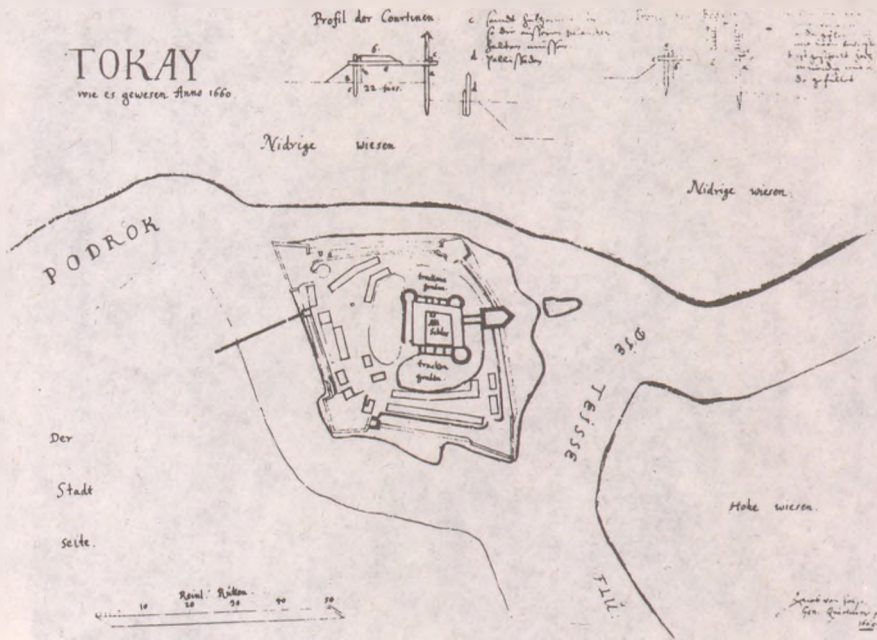
Jean Le Dentu látképe Tokajról nyugat felől, 1640 körül.

TOKAJ.

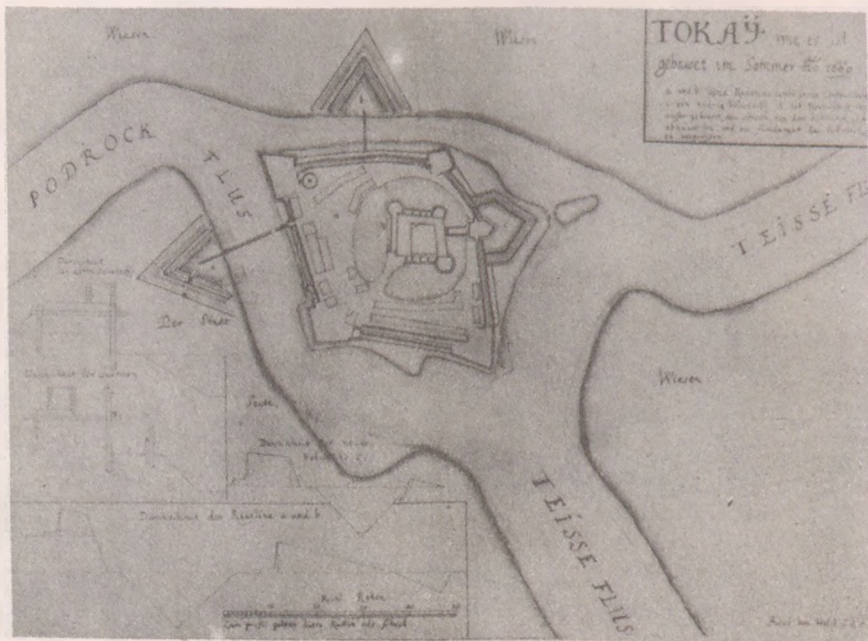
A. Die Kuppelung.
 B. Die Stadt.
 C. Die Erde.
 D. Die Umgebung.
 E. Vorposten.

Tokaj látképe 1660-ból, Jacob von Holst hadmérnök rajza.

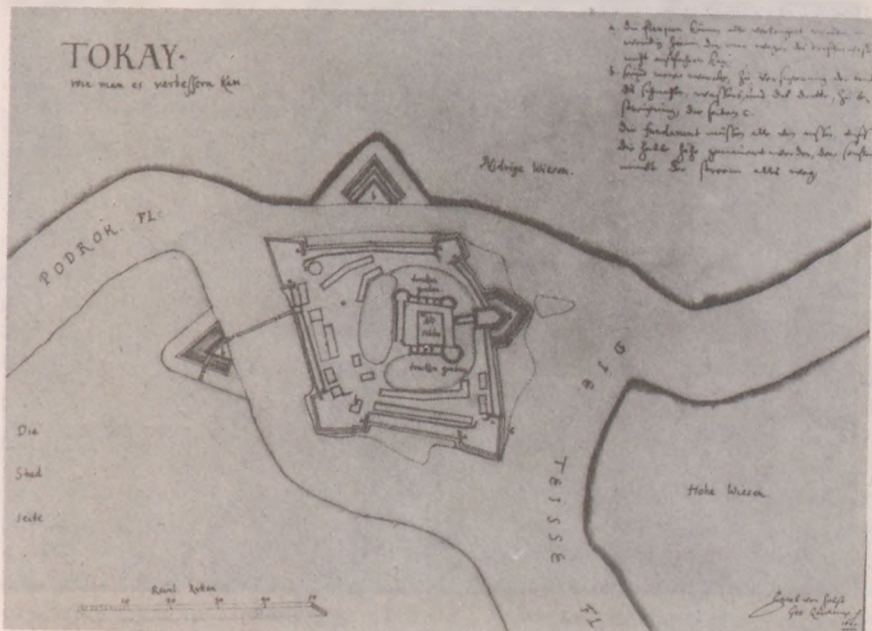

„Tokaj, amilyen 1660-ban volt”, Jacob von Holst alaprajza.

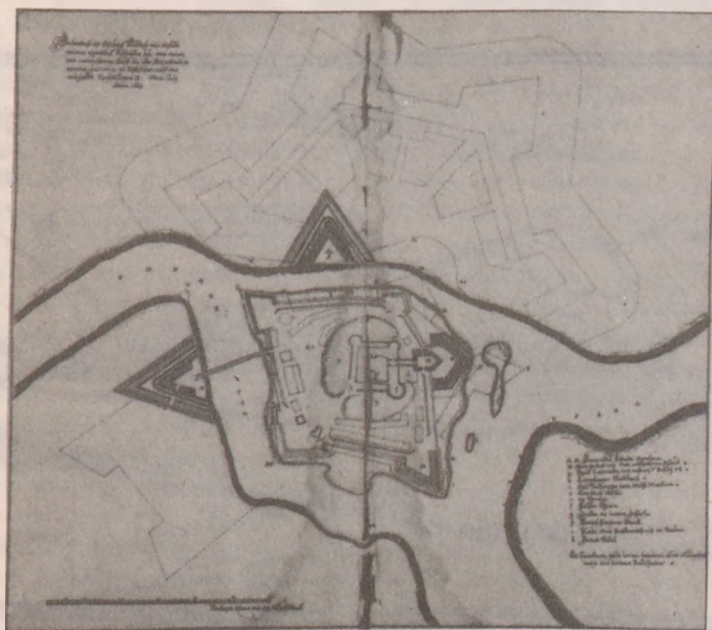

„Tokaj, ahogy 1660 nyarán épült”, Jacob von Holst alaprajza.

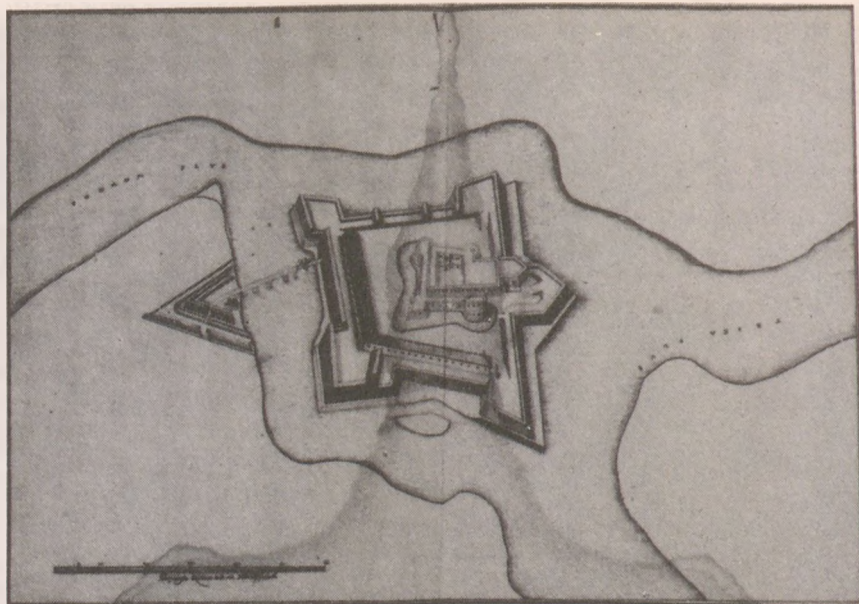

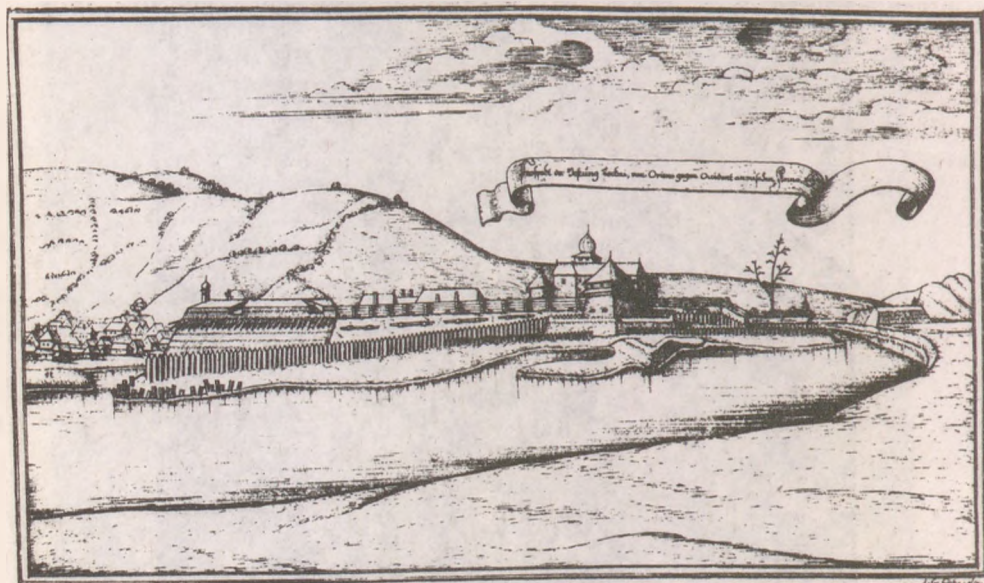
„Tokaj, ahogyan jobbítható”, Jacob von Holst alaprajza, 1660.

Lucas Georg Ssicha terve Tokaj várának kiépítésére két változatban, 1666.
A Magyar Országos Levéltár Lymbus-állagában.

Lucas Georg Ssicha madártávlati terve Tokaj várának kiépítésére, 1666.
A Magyar Országos Levéltár Lymbus-állagában.

Lucas Georg Ssicha látképe Tokaj váráról kelet felől, 1664.
A Hadtörténeti Levéltárban.

TÁRSADALMI TAGOZÓDÁS ÉS TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK TOKAJBAN A 16-17. SZÁZADBAN

A 16-17. század Magyarországon az örökös jobbágyság kiteljesedésének időszaka. A mezővárosok lakossága, köztük Tokajé is, bár a paraszti társadalom viszonylag szabadabb körülmények között élő csoportja volt, a jobbági függésből nem tudott kiszabadulni, sőt a 16-17. században osztozott a jobbágyság egésze sorsának súlyosabbá válásában.

A majorságépítés korábban elemzett folyamata nem a polgári átalakulás csíráit, hanem a feudális függést erősítette.¹ Azok a „rossz szokások”, amelyeket szintén említettünk már, olyan urasági törekvésekre utaltak, amelyek részben a tokaji lakosság személyi függőségét kívánták erősíteni, részben pedig a fizetett járadék mértékét növelni. A tokaji lakosság emlékezete részben Serédi Gábor és Benedek, részben pedig a század utolsó harmadában a „németek” uralmával kapcsolta össze azokat a változásokat, amelyeket utólag nyugodtan nevezhetünk az örökös jobbágyság kiteljesítésére irányuló törekvésnek. Ezek sorába tartozott az 1610. évi „törvénykönyvben” szintén feljegyzett eset 1595-ből, amikor „Szűcs Demeter bíróságában sok feő és nevezetes vidéki polgári rend és nemes személyekből levő Arbiterek (választott bírák) előtt” bizonyosodott meg az a régi szokás, hogy a tokajiak egy év és három nap letelte előtt jogosan válthatják vissza a vidékiektől az elidegenített (szőlő) birtokokat. Ennek a „szokásnak” a kétségbe vonása illetve megszüntetése, ami miatt 1595-ben „nagy controversia” (vita) volt, teljesen kiszolgáltatta volna a város lakosságát a jobbági szőlőket felvásárolni óhajtó vidéki nemeseknek és felső-magyarországi városi polgároknak.²

Az örökös jobbágyság kiteljesítésére irányuló földesúri törekvések és az ellenük folytatott paraszti küzdelem átívelik a 16-17. századot s váltakozó eredménnyel folynak. Nem függetlenek ezek a harcok a tokaji lakosság társadalmi tagozódásától és azoktól a változásoktól, amelyek a mezőváros társadalmi szerkezetében bekövetkeztek.

A feudális társadalmakban a társadalmi tagolódást alapvetően a rendi jogállás határozta meg, amely a privilégiumok mértéke illetve azok hiánya szerint jelölte ki az egyének és közösségek, csoportok helyét a társadalomban. A rendi hierarchia élén kétségkívül a *nemesek* álltak, akiknek főrendekre és közrendekre tagozódását, amely a 13. század óta érvényesült, 1608-ban országgyűlési törvény is szentesítette. A mágnásoknak nevezett főrendek és a köznemesség közötti különbségnek vagyoni alapjai voltak s ezekhez járult a rendi képviselő eltérő volta, amelyben a mágnások személyesen vehettek részt a törvényalkotásban, a köznemesek csak a megyegyűléseken választott követek által.³ Tokajnak a 16-17. században nemcsak birtokos, majorságépítő földesurai tartoztak a mágnások sorába Szapolyai Jánostól Serédi Gáspáron, Thurzó Györgyön, I. Rákóczi Györgyön át II. Rákóczi Ferencig, hanem azok a „vidéki uraknak” nevezett szőlőbirtokosai is, akik nem rendelkeztek a város felett földesúri hatalommal, de többnyire szabad kúriáik voltak, amelyben zsellérjeikkel vagy szervitoraik is lakhattak. Nyári István, Homonnai Drugeth János, Kemény Jánosné Lónyai Anna vagy a század végén Csáky István, Vay Ábrahám, Szirmay István, Palocsay Zsigmondné ugyanúgy a magyar főrendek közé tartoztak, mint I. Rákóczi György vagy II. Rákóczi Ferenc, Tokajnak azonban nem voltak földesurai, csak szőlőbirtokosai. A városban lévő kúriáik „szabadsága”, amely magában foglalta az u.n. kisebb királyi haszonvételek két legfontosabbikát a bormérés (educillatio) és a mé-

szárszéktartás (macellatio) jogát, arra utal, hogy birtokosaik teljes jogú feudális tulajdonosok voltak legalábbis a kúriát illetően. Valószínűleg nem voltak azok azonban a szőlőhegyen lévő „szabad” szőlőik tekintetében. Míg a kúria szabadságának forrása, a kisebb királyi haszonvételekből következtethetőleg a donatio, a szabad szőlőé csak a promontoriumon feudális tulajdonos földesúr adománya. A szőlők libertásának forrása nem a király, hanem a településnek és határának dominus terrestrise. Mindez nem zárta ki, hogy a szabad kúriák tulajdonosainak akár dézsmaadó szőlője is legyen a promontoriumon, mivel a háztelek és a szőlő között nemcsak a jobbágyok, de a nemesek esetében sem volt kapcsolat. A szőlő résztvett a szabad birtokforgalomban. Ha egy kisebb királyi haszonvételekkel is rendelkező szabad kúria tulajdonosa dézsmaadó szőlőt vásárolt a város határán, abból csak akkor lett járadékfizetéstől mentes szabad szőlő, ha mentességet szerzett Tokaj földesurától. Ez magyarázza, hogy a szabad kúriák tulajdonosainak is voltak a határban dézsmás szőlők.⁴

A közrendű nemesek jelenléte Tokajban szintén kimutatható nemcsak a 17. hanem már a 16. században is. Az 1561. évi urbárium szerint „volt akkor két nemes az ember Fodor Mihály és Diák Gergely”.⁵ Szerepel Tokajban élő nemes az 1572. évi dézsmajegyzékben is (Mezey Lőrinc).⁶ Az 1625. évi dézsmajegyzékben az összeíró már 20 „nobiles domesticiti”-t,⁷ azaz helyben lakó nemest sorol fel. Azt, hogy milyen volt ezeknek a közrendű nemeseknek a jogi helyzete a földesúri hatalom alatt élő városon belül, legvilágosabban az 1640. évi urbárium fogalmazza meg. A 16 tokaji nemes felsorolása előtt az szerepel: „nomina nobilium qui in oppido Tokaj sine donatione et legitima statutione possident domos, libertatem tamen praetenduntur”⁸ (azoknak a nemeseknek a nevei, akik Tokaj mezővárosban adománylevél és törvényes beiktatás nélkül birtokolnak házakat, a szabadságra mégis igényt tartanak). Közöttük ismert jómódú nemesek is szerepelnek, mint Debreczeny István, Szepesi András, Eösz László, Ujváry Balázs, Szegedy Gergely vagy Bodor Benedek. A fenti megfogalmazás megerősíti a mágnások tokaji kúriáiról korábban mondottakat, hiszen az itt szereplő nemesek házaiban esetében a donatiót és a törvényes beiktatást, mint a feudális tulajdon előfeltételét hiányolja az összeíró. A járadékfizetés alóli mentességet - úgy tűnik - ezek a nemesek is elérhették. 1688-ban Patay János, Ösze László, Szebessy (!) János telkét és házat úgy veszik számba, mint „exempta” (mentesített) sessiót, ami után nem kellett földesúri járadékot fizetni.⁹ Ez a mentesség azonban nem királyi adomány, hanem földesúri kegy volt, amit vagy pénzért, vagy valamilyen szolgálat fejében lehetett megszerezni. Az 1640-ben a szabadságra donatio és törvényes beiktatás nélkül igényt tartó nemesek leszármazottai közül Szenczi Mihály özvegyének leszármazottja Szenczi György vagy Bodor Benedek özvegye illetve Debreczeny István örököse Debreczeny Ferenc bor illetve pénztaxát fizetnek a földesúrnak. A fizetés alapja az, hogy a telek és ház, amin lagnak nem az ő feudális tulajdonuk, hanem az uraságé. Ennek a közrendű nemességnek azonban természetesen lehet szabad nemesi ház- és földtulajdona és valószínűleg van is. Ha Tokajban lakik, annak többnyire az az oka, hogy a város védettebb a falvak többségénél a 17. század utolsó harmadában vagy korábban a 16-17. század fordulóján megismétlődő „futások”¹⁰ és egyéb megpróbáltatások ellenére is.

Az újkor első századaiban a magyarországi nemesség legnagyobb részét azok a nemesek alkották, akiknek volt ugyan nemeslevelük (armalis), de birtokadományt már nem kaptak az uralkodótól s így jobbágytelket művelve kellett megélhetésüket biztosítani. A jobbágytelken két kezük munkája után élő armalisták alkották a tokaji nemesség nagyobb részét a 17. század második felében. Földesúri járadékként többnyire egy összegben pénz (taxa) vagy bort fizettek ezért taxalistáknak, taksás nemeseknek is nevezték őket.

A 16. és 17. század a nemesség mellett kialakított egy sajátos szabad réteget, amelyet a kortársak „vitélző rend”-nek neveztek s akik az állandó háborúk másfél évszázadában

katonáskodásból éltek s rendelkeztek azzal a személyes szabadsággal, amivel a jobbágyok nem, akkor is ha jobbágyként álltak a várőrségek, mezei seregei közé. A vitézlő rend a 16. század derekától a Rákóczi-szabadságharc bukásáig végig kíséri Tokaj történetét. Már az 1561. évi urbáriumban is azért panaszkodtak a jobbágyok, hogy „az mely heliek (t.i. sessiók, jobbágytelkek) voltak, az Nemesek és az katona renden valók bírták”.¹¹ A helyzet a későbbiekben sem változott. 1625-ben a bordézmát fizetők között 18-an szerepeltek „arcenses et in Oppido residentes milites stipendiarii”¹² (a várban és a mezővárosban lakó zsoldos katonák). 1640-ben az urbáriumban már 80, „a tokaji várban szolgáló zsoldos” neve szerepel.¹³ 1673-ban 59 őrséghez tartozó (paesidiarius) tokaji fizetett taxát a földesúrnak.¹⁴ Ezekből a praesidiáriusokból még 1688-ra is maradt 9.¹⁵

Az elmondottak nemcsak azt igazolják, hogy Tokajnak a 17. század végéig számolni kellett a vitézlő renndhez tartozókkal, de azt is, hogy ezek a katonák nemcsak a várban laknak, hanem házakat bírnak a városban s miként a jegyzőkönyvi bejegyzések és a dézsmajegyzékek tanúsítják, szőlőket a promontoriumon.

A feudális rendszer társadalmi hierarchiájában a nemesek és a vitézlő rend mellett személyükben szabadoknak tekintették a *papokat* is. Az egyházi rend jogállásával a reformációt megelőzően semmiféle probléma nem volt, nemcsak a főpapság tagolódott be a főrendek közé (prelati), de az alsópapság szabadságát sem vonta kétségbe senki. A reformáció során az új hit lelkészeinek el kellett ismertetniük rendi szabadságukat,¹⁶ ami a protestáns fejedelmek és földesurak esetében természetesen nem volt gond.

Tokaj lakossága a 16. század második felétől protestáns volt, legalábbis semmi nem utal arra, hogy más vallásnak is lettek volna lelkészei a városban. A gyülekezet nagyságát és rangját az is tükrözte, hogy két lelkész működött a városban már az 1630-as években is. Csiszár András 1630-ban kelt testamentumában nemcsak a tokaji hegyen szőlővel rendelkező jeles kassai prédikátort Alvinczi Pétert jelöli meg felesége tutorának, de a város két prédikátorának is hagy végrendeletében 1-1 tallért.¹⁷ Más bejegyzésből tudjuk, hogy az 1630-as évek elején Tokaj „fő prédikátora” Várfalvy Dániel volt,¹⁸ „második tiszteletes prédikátora” pedig Sepsy András.¹⁹

A személyében szabad népesség csoportjához kell számítanunk az *iskolamestert* és a *nótáriust* is. Megbecsülésüket az mutatja, hogy Tokaj 1610-ben összegyűjtött „törvényei” külön fejezetben foglalkoznak a prédikátor és a skolamester jövedelmével valamint a nótárius „tiszti és jövedelmé”-vel. A prédikátort illette három szőlő jövedelme a városban, de ezeket „maga pénzével” kellett műveltetnie. Egy „pap rétnek” nevezett kaszáló is a tiszteletesé volt. Neki kellett adni egész éven át a szombati révpénzek kétharmadát, amelynek harmadik harmada a révészeket illette. Nemes és nem nemes szőlőbirtokok a városban kötelesek voltak egy köből bort adni a prédikátornak. Azok a városiak, akiknek nem volt szőlőjük, negyven dénárt fizettek a bor helyett. A házas emberek mindezek felett 5-5 dénárt, azaz egy garast is adtak papjuknak vagy egy icce bort. „Az Feiedelem Dezmaiabul az Urbarium szerént az Predikatornak harmincz eött czeber bora jár” - olvashatjuk a tokaji törvénykönyvben.²⁰ Ez a járandóság már megvolt a 16. században és szerepel az 1688. évi urbáriumban is.²¹

Az elmondottakon túl a prédikátor javadalmi közé tartozott minden megkeresztelt gyermek után egy tyúk és egy kenyér (vagy tyúk helyett tíz dénár). Az esküvőért csak akkor kellett 40 dénárt fizetni, ha a házasulandók nem fizették a fentebb említett köből bort. A nemes emberek és a „vitézlő renden” valók esketési díja egy magyar forint, azaz száz dénár volt. A lovas katonák nemcsak esküvőkor fizettek, hanem a szokásjog szerint minden lótól egy-egy forintot adnak egy évben. A gyalogok minden forint zsoldból egy dénárral tartoznak a papnak.

A temetésért és a temetéskor elhangzó prédikációért mindenki egyformán egy forintot fizetett.

Az iskolamester jövedelme természetesen csekélyebb volt, mint a prédikátoré. Őt csak egy szőlő jövedelme illette meg, amit szintén maga pénzével műveltetett. Minden szőlőtulajdonos egy köből bort adott a tanítónak, vagy helyette 25 dénárt, ugyanúgy, mint azok akiknek nem volt szőlőjük. Azok, akiknek gyermekük iskolába járt, mindezeket felül borral tartoztak a tanítónak, az abecedáriusok után egy köböllel, a „lectionisták”-tól két köböllel, míg azoktól „az kik construalnak és mindenféle leckét halgatnak” egy cseberrel (= négy köből). Temetéskor az éneklésért a tanító 25 dénárt kapott, ha a halott gyermekét tanította, akkor semmit. A várbeli halottak temetéséért 1649 után az éneklő „deákok” is kaptak huszonnégy dénárt.²²

A prédikátor és a tanító mellett a jegyző is literátus, írástudó értelmiségi ember volt. Kötelessége volt „minden törvényben” jelen lenni a bíró mellett és természetesen megfogalmazni a tanács döntéseit. Évi fizetése 25 forint volt, de emellett minden peres féltől a felelet megírásáért 12 dénárt kapott, ha el is magyarázta a törvényt újabb 12 dénárt, „az törvény írásért” pedig mind két féltől hat-hat dénárt. Az örökséglevelek kiállításának díja egy forint volt ugyanúgy, mint az „egymásközöt való alkuvás” levél díja is. Fellebbezésért 50 dénárt kellett fizetni a kiállító nótáriusnak.²³

A Literátus illetve a Deák személynév elterjedt volta tanúsítja, hogy a 16-17. században a fenti tisztségviselők mellett is voltak írni-olvasni tudó lakosok Tokajban.²⁴ A tehetősebbek anyagilag is igyekeztek támogatni a templom, az iskola működését, a tudományok elsajátítását. Fodor István 1641-ben a tokaji iskola és az ispotály „épületére” végrendeletében 109 forintot hagyott 50 forintot pedig a templom javára, de 25 forinttal járult hozzá „egh Németországba menő Deáknak” tanulmányai folytatásához.²⁵ Ugyanebben az évben Csenálosi György deák, aki bizonyára maga is tanult ember volt a fejedelemasszony, a prefektus, az udvarbíró és a várkapitányok testált tekintélyes pénzek mellett a Gyepús és Zsoltár nevű szőlőjének hasznát élete végéig feleségének hagyta, annak holta után azonban a tokaji templomra és iskolára „és ha kívántatik az Akadémiákba menő deákoknak is”.²⁶ A tokaji révházat és sóházat is tanult emberek vezették, ugyanúgy mint a postaállomást. Ez utóbbi postamestere 1631-ben „Philep Deák Uram” volt.²⁷ Ha az uradalom tisztségviselőit és a Tokajban kúriát tartó mágnások tanult alkalmazottait is számításba vesszük, akkor a város értelmiségi, a későbbi századokban honorációrnak nevezett rétegét nem tekinthetjük csekélynek.

A nemesek, a vitézlő rend és a literátus szabad személyek mellett a város legtekintélyesebb csoportját a rendi tagozódás szerint a 16. században mindenképpen a *jobbágyok*, pontosabban a személyi függésben élők alkották. A mindennapi szóhasználatban a város lakói magukat nevezték „polgári rend”-nek s előfordult, hogy az uraságok is így tisztelték meg Tokaj jobbágy lakosságát, mint 1642-ben, amikor Bornemissza Ferenc gróf Homonnay János tokaji prefektusa, aki egy fellebbezési ügyben a tokaji törvényszékre törvénytudó „nemes és polgári renden valókat” hívott. Ez utóbbiak, Nehéz Pál, Csiznadia János, Pál Mihály, Kis Péter, Mikó Lukács, mint az urbáriumból kiderült, valamennyien jobbágyok voltak.²⁸

A mezővárosi jobbágyosság „privilegiuma” az örökös jobbágyosság kiteljesedésének időszakában a szabad költözés megőrzése volt. 1556 és 1608 között Magyarországon törvény szabályozta a jobbágyok „ablicentálását”, azaz egyik földesúrtól a másikhoz való elköltözését. 1608-ban a költöztetés kérdése a megyék hatáskörébe került, ami gyakorlatilag a költözés lehetőségének elenyészését jelentette. Kivételt a mezővárosok jelentettek, amelyek többsége élhetett a költözés szabadságával, így a mezővárosi jobbágyok társadalmilag jobb helyzetben voltak az örökös jobbágyoknál.²⁹ Ez volt a helyzet Tokajban is. Az 1610. évi törvénykönyvben megerősítik a korábbi gyakorlatot. „Mikor valahonnan Job-

bágy jeő be várasonkba lakni, szabad az migh akaria ez varosban lakni, es szabad ki menniis, ha az helyet avagy az it való lakást nem szereti”.³⁰ Ez az első mondata a törvénynek, aligha véletlenül. Az itt megfogalmazott „szabadság” több, mint amivel az ország jobbágylakossága 1556 és 1608 között élhetett. Akkor csak arról volt szó, hogy a jobbágyot a megalkotott szabályok között el lehetett költöztetni az egyik uraságtól a másikhoz, azaz a költözés valójában a két költöztető földesúr ügye és nem a jobbágyé volt. Az itt megfogalmazottak nem az ablicentia-átvitelt, a költöztetést, hanem a szabad migrációt, a jobbágy akarától függő elvándorlást tartalmazzák.

Érthető, ha ilyen feltételek mellett a jobbágy az uraság számára olyan érték, amelyet éppen ezért kell lehetőleg megtartani, mert jogában áll bármikor szabadon elköltözni. Az örökös, röghözkötött jobbágyot a törvény erejével is lehet kényszeríteni a maradásra, a szabadmenetelűt csak kedvezmények biztosításával. Ilyen kedvezmény volt a városba beköltöző jobbágyoknak, azoknak, akik „derékképpen jobbágyságra” adják magukat, hogy a bírónak lefizetett 12 dénár után egy évig mentesek voltak „az feöldes Ur dolgától”, bár a szőlők művelésére a jövevények is tartoztak egy nap munkával.³¹ Ez azonban elenyésző volt az átlagos jobbágyszolgáltatásokhoz képest. A jövevényekkel szemben a már Tokajban élő jobbágyok megtartását igyekezett elősegíteni az a „szokás”, amire más összefüggésben már utaltunk, hogy helybelieknek elővételi joguk volt a házakra, házhe-lyekre és szőlőkre. A vérrokonok és szomszédok elővételi joga az ország más vidékein is általános szokás volt. Tokajban azonban az elővételt az illető „jobbágyságára” is gyakorolni lehetett. 1625-ben Fekete István a város tanácsa előtt tiltotta Battiányi Györgyöt, hogy házat és szőlőt vásároljon „az Körösi Gergely attiafiától”, mert „jobbágyságára ki akarja tenni belőle”³² (t. i. a ház és a szőlő birtoklásából). Ugyancsak 1625-ben Tóth Jakab a Tiszaeszláron lakó Lezsa György szőlővásárlását akadályozta meg, azzal, hogy a Lezsa által megvásárolni óhajtott „al szőlőt” „jobbágyságára meg akarja becsültetni”.³³ 1629-ben Kis Péter egy „Patkó kő feletti” szőlőt akart másokkal szemben „mind jobbágyságára, mind penigh szomszédóságára” megszerezni.³⁴ 1642-ben ugyanő Varsányi Dánielt tiltotta el egy „Sánczon” levő szőlő megvásárlásától „szomszédóságára és jobbágyságára”.³⁵ A mindennapos gyakorlat erősíti meg az 1610. évi törvénykönyv megállapítását, hogy „az városnak réghtől fogvan való megh reögzöt teörvénye”, hogy a vidékieknek, idegen úr jobbágyainak házát, pincéjét, pusztá telkét vagy szőlő örökségét Tokajban a város jobbágyai bármikor magukhoz válthatják ha „böcsü szerint való árát” leteszik. Ezt az összeget az idegeneknek fel kellett venni és az ő „eörekséghe mellől az vidéki idegen úr jobbágyának el kellett állani”. A későbbiekben kiderül, hogy mindez akkor érvényes, ha a vidéki tulajdonos értékesíteni kívánja házát vagy szőlőjét, de így is védelem a helybenlakóknak az idegenekkel szemben.³⁶

A teherviselési képesség fontos vezérlő elv a tanácsi jóváhagyásnál is az adásvételi szerződések esetében. A szerződés jogérvényét a város protokollumába való bejegyzés biztosította. 1626-ban, amikor Szabó Tamásné 20 forintért egy házat vett zálogba Balogh Istvántól, de arról is tárgyaltak, hogy esetleg örök áron is megvenné, a bíró figyelmeztette a jobbágyi szolgálatra bizonyára nem képes Szabó Tamásné; „mivel eleitől fogva Jobbágy emberek bírták azt a házat, az megh nevezett Szabó Tamásné, ha övéje (!) akarná tenni és tőle nem akarna szolgálni, tehát az megh nevezett Szabó Tamásné jobbágy embernek szabad legyen ki tenni belőle és így ő is az háznak az árát minden törvénybeli remediomokkal tartozzék fel venni, az fizetésnek napja pedig Pünkösöd napja”.³⁷

Tokaj mezőváros jobbágysága „szabadmenetelű” volt a 18. század végéig, azaz a legfontosabb mezővárosi „privilegium” a költözés szabadsága nem szenvedett csorbát akkor sem, amikor a 17. század elejétől fogva a jobbágyság zöme röghözkötötté vált.

A jobbágy megtartása sajátos eszközhöz számítottak a „kötelezvények”, amelyekkel az uraságok szökött jobbágyaikat kényszerítették arra, hogy földesurukhoz visszatérjenek

s a jobbágyságot ismét felvállalják.³⁸ A költözés szabadságát figyelembe véve Tokajban nem lett volna értelme az ilyen „kötéseknek”, legfeljebb akkor ha a jobbágy arra kötelezi magát, hogy a város szabadsága ellenére sem él a migráció jogával. Annak, hogy mégis találkozunk ilyen hitlevéllel, sajátos okát a városban levő „szabad udvarok”-ban találhatjuk meg. Korábban már említettük azokat a mágnásokat, akiknek kúriáiak voltak Tokajban. Ezekhez nem tartoztak ugyan jobbágy sessiók, de arra módot nyújtottak, hogy az urasági udvarban valaki zselléreként (kuriális zselléreként) élhessen. Előfordulhatott, hogy Tokaj földesurának jobbágya úgy került ki az uraság hatalma alól, hogy nem is hagyta el a várost, egyszerűen zsellérséget vállalt a Homonnay Drugeth, Csáky vagy Lónyai kúriában. Pontosán ez történt Szata Péterrel, aki 12 vagy 14 évig viselt jobbágyságot a városban s szolgált a tisztek utasítása szerint. A maga „gondatlansága” miatt azonban a bírák és az uraság nagy bosszúságára elhagyta jobbágyhelyét és semmiféle szolgálatra nem volt fogható. „Hol itt, hol másut szabad udvarokban” húzta meg magát. Az 1626. június 23-án kiállított hitlevele szerint a „szabad udvarból kijövén” Szikszai Mátyás udvarbíró és a város vezetői megfogták „és nagy sanyarúságban tartván” arra vették rá, hogy a korábbi jobbágyságra „accomodálná” magát. „Azért kötöttem arra magamat - folytatódik a vallomás -, hogy abból a szabad udvarból kijövök és az eő Felsege városában mint egyik jobbágy úgy szolgállok”. A hitlevél második része arról szól, mire kötelezi magát Szata Péter, aki nyilvánvalóan csak a sanyargatások hatására adta magát ismét jobbágyságra. „Melyet ha nem prestálnék hasonlóképpen mint most engemet meg foghassanak és mint az féle szófogadatlan emberrel úgy cselekedhessék az Tokai bíró, az mint akarja; sőt ha innen megh futamodván más helyekre vagy udvarokba mennék lakni, tehát az levelemre mindenütt megfoghassanak eő kegyelmek”.³⁹ Szata Péter hitlevele révén örökös jobbágy lett, a fentiekben lemondott arról, hogy a város minden jobbágyát megillető privilegiummal éljen. Esete egyedinek tekinthető, mégis tükrözi a földesúri törekvéseket a 17. század első felében.

A kora-újkor magyarországi jobbágyságai, akár örökös, akár szabadmenetelű jobbágyok voltak, három nagy csoportot alkottak; a *telkes jobbágyokat*, *házas zselléreket* és *háztalan zselléreket* vagy *lakókat*. A telkes jobbágyi állapot ott, ahol a házteleknek külső állandó járandóságai voltak (szántóföld és kaszáló) azt jelentette, hogy legalább 1/8 telekkel rendelkezett az, akit telkes jobbágyként vettek számba s szolgálatai telekhányadának megfelelően alakultak. Ott ahol nem volt szilárd telekrendszer s a határt újraosztásos rendszer szerint éltek a lakosok, a minősítés alapja az igaerő volt, telkes jobbágynak a tehetős, a föld megműveléséhez elégséges állatállománnyal rendelkező parasztokat tartották. A gyalogszeresek a zsellérek közé tartoztak. A szilárd telekrendszerű tájakon házas zsellér volt, akinek volt saját beltelkén épült háza s 1/8 teleknél kisebb külsősége. A háztalan zsellérnek se háza se földje nem volt, a kortársak „más háta megett lakóknak” tartották őket.

Tokaj esetében a jobbágyság ezen kategóriái majdnem teljesen használhatatlanok. Szilárd telekrendszer már csak azért sem lehetett, mert a város határában szántóföldek nem voltak, így jobbágyi telekföld sem lehetett. Korábban már utaltunk rá, hogy jobbágyi használatú rétek voltak és ezeket évente osztották az előjáróság közreműködésével, de ezeket sem számíthatjuk a telekállomány részének. A szőlők pedig az ország más tájain sem tartoztak a telki állományhoz, így a szó szoros értelmében Tokajban telkes jobbágyok nem is lehettek.

A 16-17. században mégis vannak olyan földesúri urbáriumok, amelyekben jobbágytelkek, telekarányok szerepelnek. 1561-ben Mészáros Tamást „egész helies ember”-ként írták össze, ugyanúgy, mint 1581-ben.⁴⁰ Igaz azt is megállapították, hogy ezen kívül nincs egész telkes jobbágy, mert az egész helyeket és telkeket a nemesek és a katonák

birtokolják. 1689-ben együvé számítva a nemesi és jobbágytelkeket 29 egész, 4 kétharmad, 33 fél, 55 negyed, 20 hatod, 94 nyolcad és 3 tizenhatod telket írtak össze a városban a lakott telkek között valamint 2 fél, 2 kétharmad, 2 egyharmad 17 negyed, 24 nyolcad és 22 tizenhatod telket az elhagyott telkek között.⁴¹ A felsorolás is mutatja, hogy nem lehetett szó valóságos (belső és külső állományt magába foglaló) jobbágytelkekről. A nagyságrendek legfeljebb a házak fundusai közötti különbséget mutatják, nem mást. Ez sem érdektelen, mert a sok negyed és annál kisebb telek arra utal, hogy a város belterülete is szűk határok közé volt szorítva.

A többi urbárium telekhányadokat nem tartalmaz bizonyára azért, mert ennek alapján a jobbágyság rétegződése nem volt megállapítható.

A 17. század végén született olyan urbárium Tokajról, amelyben a jobbágyok és zsellérek különválasztására az állatállomány alapján nyílik lehetőség. 1689-ben a külön összeírt halász és cigány háztartásokon kívül 4 volt a „subditi pecora habentes” (marhás jobbágyok) száma, szemben a 20 „mauales subditi” (gyalogszeres jobbágy háztartással).⁴²

A marhás jobbágyok kezén 16 ökör, 12 tehén és 36 növendékállat volt átlagosan 4,3 illetve 9. Lovat az összeírás szerint nem tartottak. Az egy háztartásra jutó 10 számosállat, ha az eltagadásokat nem is vesszük figyelembe, elég magas, megközelíti az alföldi, állattartásból élő mezővárosok átlagát. Az a tény, hogy a város törvénykönyvében külön fejezet szól a „tsorda pásztor tisztí és jeövedelmé”-ről s ebben szerepelnek a közös nyájon kívül őriztetett „fótos” marhák is⁴³ arra utal, hogy Tokajban nem volt jelentéktelen az állattartás. Feltételezhetően a nem jobbágyi származású tokaji lakosoknak is volt állatállományuk. Ezt erősíti meg 1634-ben Cseresnyés Fülöp tokaji postamester keresete a város csordása ellen, mert „hat eökröt adott volt az Tokai Eökr Csorda pásztor eleibe, és az egyiket el vesztede”.⁴⁴

Nem a jobbágyok állatállományának nagysága, legfeljebb az elgondolkoztató, hogy a 17. század végén a jobbágynépességnek csak 1/6-a volt marhás jobbágy. Igaz ekkorra már Tokaj lakosságának csak kis hányada maradt robotoló s nem pénz- vagy bortaxával adózó földesúri alattvaló.

Az elmondottakra utalva, amelyek szerint a telekhányad és a külső appertinentiák alapján gyakorlatilag senki, az állatállomány alapján pedig a jobbágynépességnek csak igen kis része tekinthető „telkes jobbágnak”, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a függő parasztság nagy többsége Tokajban a rendi jogállás szerint zsellér volt. 1559-ben 25 jobbágyportára 20 zsellérháztartás jutott, 1561-ben 1 telkes jobbágy mellett 49 zsellért, 1581-ben ugyancsak 1 telkes jobbágy mellett 49 zsellért, 1689-ben 4 marhás jobbágy mellett 20 gyalogszerest illetve zsellért írtak össze.⁴⁵

A tokaji zselléreket azonban, ugyanúgy, mint a telkes jobbágyokat nem mérhetjük az ország más vidékein szokásos mércével. Az érvényes rájuk, hogy nincs extravillanumuk, hiszen Tokajban nem voltak szántóföldek. Lehetek azonban a telekállományhoz nem tartozó szőlők és az adatok tanúsága szerint voltak is. 1573-ban az urbárium szerint csak zsellérek alkották a város lakosságát, összesen 64-en. Az egy évvel korábban született dézsmajegyzék szerint 79 háztartás fizetett borötödöt, azaz a zsellérek döntő többségének akkor is volt szőlője, ha feltételezzük, hogy dézsmaadó szőlője nemcsak a jobbágyoknak, de a nemeseknek is lehetett.⁴⁶ Megerősíti e feltételezésünket az 1625. évi dézsmajegyzék, amelyben külön írták össze a nemes, katona és vidéki (extraneus) dézsmafizetőket, azaz az ezeken kívüliek jobbágyok és zsellérek voltak. Hasonló elvek alapján készült 15 évvel később az 1640. évi urbárium is. Tanulságos a két forrás összehasonlítása. A nemeseken, katonákon és extraneusokon kívül 1625-ben 99 (102) borötöd fizető volt, 1640-ben 135 jobbágy illetve zsellér. Ez utóbbiak döntő többségének szőlőbirtokosnak kellett lennie, másként aligha fizetett volna ötödöt.⁴⁷ 1689-ben az urbárium szerint 24 zsellérnek és

jobbágnak 12 szőlője volt s mivel csak 4 jobbágyot írtak össze, a gyalogszeresek illetve zsellérek egy részének akkor is kellett legyen szőlője, ha minden marhás jobbágy egyben szőlőbirtokos is volt.⁴⁸ Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a bortermeles a 16-17. században Tokaj-Hegyalján jövedelmező foglalkozás volt, akkor annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy a tokaji zsellérek nem voltak „földnélküli” és főként nem alacsony jövedelmű, csak napszámérből élő parasztok. Arra is emlékeztetnünk kell, hogy a zsellérek, mint gyalogszeresek Tokajban a szőlőtermelés nagy súlya miatt munkaerejüket kedvezőbb feltételek mellett tudták áruba bocsájtani, mint az ország más vidékein. Egyáltalán az a tény, hogy a feudális viszonyok kényszermunka rendszere mellett itt munkaerő-piac is létezett már a 16-17. században s ez kedvezőbbé tette azok helyzetét is, akik döntően csak munkaerejükre támaszkodhattak, akár saját szőlőjüket, akár másokét művelték.⁴⁹

A tokaji zsellérek helyzete nem volt különleges Tokaj-Hegyalján. A „szőlőbirtokos” zsellér nem volt ismeretlen másutt sem. Néhány hegyaljai településnek ugyanolyan szűk határa volt, mint Tokajnak, ezért nem volt jellemző rájuk a földművelő telkes jobbágy. Ugyanakkor kiterjedt szőlőterületeik ugyanúgy lehetőséget teremtettek a zsellérek szőlőbirtokossá válásához, mint Tokajban.

A rendi hierarchia a zsellérségen belül is két csoportot különböztet meg, a házas és a házatlan zsellért (inquilinus, subinquilinus). Az utóbbiak, akiket egyszerűen lakóknak is hívtak sem saját házzal sem beltelekkel nem rendelkeztek, így valóban lakók voltak nemesek vagy jobbágyok házaiban. Megkülönböztetésük más paraszti rétegektől azért nem egyszerű, mert az urbáriumokban ritkán szerepelnek, bár a földesúri robot, ha csökkentett mértékben is, mint a házas zsellérektől és jobbágyoktól, tőlük is behajtható volt. Úgy tűnik Tokajban e robotra nem volt szükségük az uraságoknak, viszont a biztosított lakás fejében, ha az urasági kúriában éltek taksát kellett fizetniük. Ez jellemezte annak a 15 zsellérnek a helyzetét, akik 1640-ben Lónyai Anna kúriájának voltak lakói.⁵⁰

A házatlan zsellérek mellett az urasági kúriáknak más lakói is lehettek. Valamivel több ismeretünk van a földesúr és más Tokajban birtokos uraságok és az államhatalom különböző állású szolgáló népeiről. E csoportnak az élén a nemesi származású *servitorok-familiárisok* álltak, akik udvarbíróként, prefektusként vagy más uradalmi alkalmazottként rendszeres fizetést kaptak uruktól.

Az 1610-es és 20-as években a Thurzók tokaji uradalmának prefektusa Debreczeni Tamás ismert középbirtokos nemes volt.⁵¹ Amikor Bethlen Gábor idején az erdélyi uradalmak jószágkormányzója lett, Tokajban Szikszai Mátyás követte.⁵² Az ő utóda az 1630-as évek végén egy bihari nemes Poroszlay Ferenc lett.⁵³ Voltak nemesi alkalmazottai a Tokajban szőlőbirtokos és udvarházat tartó mágnásoknak is. Gróf Homonnai Drugeth János prefektusa az 1640-es években Bornemissza Ferenc,⁵⁴ Nyáry Istváné Koszorós Mihály volt.⁵⁵

A királyi tisztviselők szintén a nemesek soraiból kerültek ki, esetleg városi polgárok voltak. Nemes volt Cseresnyés Fülöp, aki az 1630-as években volt tokaji postamester.⁵⁶ Tanult voltát deák mellékneve jelezte. Ugyancsak nemes volt Kapronczay György, aki 17-18. század fordulóján volt tricesimator (harmincados) a városban.⁵⁷

Az urasági alkalmazottak döntő többsége azonban nem volt nemes. Az allodiumok kisebb tiszttségviselői és alkalmazottai a személyében függő lakosság soraiból kerültek ki, cselédeknek, szolgálóknak tartották őket.

Az állandó alkalmazottak az urbáriumokban többnyire *libertinus* (szabados) néven szerepelnek. 1561-ben azt állapítják meg róluk, hogy „voltanak penigh sok szabadosok az kiket soha az földes Ur dolgára nem vethetnek de viszontagh az kik nem szolgáltak szabadok voltak vele az városbeliek ha attak kaszálló Rethet nekiek avagy nem es ha

hattak az város feölden marhajokat jártatni avagy nem”.⁵⁸ Az idézett szövegből nemcsak a libertinusok robotmentessége világlik ki, hanem az is, hogy nem igazán voltak tagjai a városi közösségnek s csak a közösség jóindulatától függött, hogy részesedtek-e a város által biztosított közösségi javakból (kaszáló, legeltetési jog). Az 1581. évi urbáriumban 15 libertinus szerepel, közöttük Major Gergely viator (vadász) és Szabó Bálint „cellarius suae maiestatis” (ő felsége pincemestere).⁵⁹ 1640-ben 10-en vannak „qui in curia suae serenitatis iuxta conventiones annuas serviunt” (akik ő felsége udvarházában éves bér fejében szolgálnak), közöttük Miller Dániel „judex vadi” (révbíró).⁶⁰ 1573-ban már csak két libertinust írnak össze,⁶¹ valószínűleg nem azért mert egyre kevesebben maradtak, hanem azért mert szolgáltatmentességük miatt nem feltétlenül kellett összeírni őket.

Vannak adataink a más tokaji kúriákban élő libertinusokról is. Nyáry István udvarházában élt az 1620-as 30-as években Kőszegi Gergely,⁶² Toldi Miklós, akiről külön megjegyzik, hogy „nobilis persona”⁶³ (nemes személy). Az 1640-es években ugyancsak a Nyáry kúriában lakott Tóth Tamás, aki nemcsak konvenció alkalmazottja volt urának, de szőlőt is telepített Tokajban.⁶⁴ Egy másik konvenció alkalmazottja az 1640-es évek végén, Debreceni Szabó Péter a Lónyai kúriában lakott libertinusként.⁶⁵

A servitorok és libertinusok bár benne éltek a város társadalmában, mégis jobban kötődtek az uraságokhoz, mint a közösséghez. Nélkülük azonban nem lenne teljes az a kép amit a rendileg tagolt tokaji társadalomról rajzolhatunk.

A rendi jogállás természetesen nem esett egybe a város társadalmában a *foglalkozás* szerinti tagolódással. A földesúri függésben élő jobbágyok között nemcsak mezőgazdaságból, szőlőtermelésből élők voltak, hanem iparosok, kereskedők, halászok és más foglalkozásúak is.

A szőlőtermelés döntő jelentősége mellett természetesen kell tartanunk, hogy a város lakosságának alig van olyan tagja, akinek ne lenne valamilyen formában köze a szőlőhöz. Korábban már utaltunk rá, hogy még a tokaji vár őrsegének tagjai is arra törekedtek, hogy szőlőt szerezzenek a város határán. Nem könnyű ugyan megbecsülni, hogy a különböző foglalkozású rétegek közül hányan voltak szőlőbirtokosok, de aligha járunk messze az igazságtól, ha megállapítjuk, hogy a szőlőbirtoklás minden foglalkozási kategória jellemzője volt a városban. Ebből a szempontból érdemes az 1625. évi dézsmajegyzéket és 1640. évi urbáriumot összevetni, bár a 15 év különbségből fakadó változásokat nincs módunkban kiküszöbölni. 1640-ben összesen 135 jobbágyállapotú családfőt írtak össze Tokajban. Közülük 31-en szolgáltatásaik helyett bizonyos mennyiségű (másfél csebertől másfél hordóig terjedő) bortaxát fizettek. Ezt csak úgy tehették, ha bortermelők voltak. A 74 nem bortaxát fizető jobbágyok között is voltak azonban szőlőbirtokosok.⁶⁶ Ezt igazolja, hogy 1625-ben 102 dézsmafizető helyi jobbágy szőlőbirtokos adózott quintával, termésének ötödével a földesúrnak.⁶⁷ Ez a 102 fő az 1640. évi jobbágháztartások számának 75,5 %-a. Annyit bizonyára megállapíthatunk, hogy az urbáriumban szereplő jobbágy és zsellér népességnek legkevesebb 75,5 %-a szőlőbirtokos volt, így az az állításunk, hogy a szőlőtermelésnek meghatározó szerepe volt a városban, mindenképpen valószínűsíthető.

A nemes családfők száma - együtt számlálva a mágnásokat és kisnemeseket - 1640-ben 38 fő volt. Közülük 20-an szerepelnek az 1625. évi dézsmajegyzékben (52,8 %). Valószínűleg nem arról van azonban szó, hogy a nemesek kisebb arányban voltak szőlőbirtokosok, mint a jobbágyok, hanem arról, hogy a nemesség kezén lévő szőlők egy része dézsmamentes volt s ezért nem szerepel a dézsmajegyzékben. Erre a lehetőséget a szőlők földesúri adó alóli mentesítése (*exemptio*) teremtette meg. A mentesítéssel születtek meg a korábban már említett szabad szőlők (*vinea libera*). Az *exemptio*t nemcsak nemesek, hanem jobbágyok is megszerezhették, mint Csizsár András, aki 1632-ben Brandenburgi Katalintól kapott *exemptionális* levelet a Meleg oldal tetején lévő szőlőjére, amely szerint

„mind Hegyallyai adófizetések úgy mint Dézsma és kilenced avagy akár mely egiebfizetések alólis” mentesült. Ez a felszabadítás nemcsak Csiszár Andrásnak szolt, hanem „örökösinek mind fiú és leányágbul való maradékinak es akár mely Törvény szerint való legatáriussának is”.⁶⁸

A szabad szőlők a birtokforgalom révén is kerülhettek jobbágyok kezére is, mégis azt kell mondanunk, hogy az örökösen dézsmamentes szőlőbirtokok többsége a nemesek birtokában volt. Sőt azt is állíthatjuk, hogy a mágnások szőlői általában szabadok voltak s csak elvéve fordult elő közöttük dézsmás szőlő.

A dézsmajegyzékekből így éppen a főrendek szőlői maradtak ki, mint szabad szőlők. Ezek létét az is tanúsítja, hogy Tokajban nem részbirtokos mágnások éppen szőlők miatt tartottak fenn udvarházat a városban. Valószínű tehát, hogy a nemesek nemcsak 52,8 %-ban voltak szőlőbirtokosok, hanem 90-100 %-ban.

Nem volt azonos a nemesekével a vitézlő rend helyzete. 1640-ben 70 családfő szerepel a város urbáriumában 1625-ben 18 volt közülük dézsmaadó szőlő birtokosa (25,7 %). Ezt az arányt azért kell valószínűnek tartanunk, mert a katonák - ha törekedtek is a kiváló bort adó és magas jövedelmet biztosító szőlők birtoklására - helyzetüknél fogva nem köthöttek olyan mértékben a városhoz, mint az itt élő jobbágyok és nemesek vagy az itt udvarházat tartó mágnások.

Arra, hogy a szőlő birtoklása a legkülönbélebb foglalkozású lakosok számára is mekkora fontosságú volt, jellemző lehet, hogy a tokaji szabó céhnek is volt szőlője, Borbély Jakab ugyanis 1635-ben szőlőjét a szabó céhnek zálogosította el, de arra is kötelezettséget vállalt, ha örök áron eladná birtokát „az böcsületes Szabó céhet tartozik vele megh kinálni”.⁶⁹ A városi jegyzőkönyvben olvashatunk arról is, hogy Papp János „eő Felsege Építeő Mestere” elhagyott „puszta” pincét akart venni, amely a város földjén volt a „Danczkán” és Zabó Jánostól maradt a városra. Ha pincét akart vásárolni bizonyára szőlője is volt.⁷⁰

A szőlőművelés sajátos foglalkozást teremtett a városban, a *vincelléréket*. A korábban már említett pincemester mellett volt vincellérje, néha több is, az urasági majorságnak,⁷¹ de tartottak vincelléréket a vidéki uraságok is udvarházaikban. Így „Máriássy ur” vincellérje 1636-ban Tóth András volt,⁷² Gerencsy Istváné pedig Tóth János.⁷³ „Bodor urról” és a Kassán lakó Varannai Andrásról csak azt tudjuk, hogy volt a városban vincellérjük 1631-ben és 1642-ben, nevüket azonban nem ismerjük.⁷⁴

A vincellérség, mint társadalmi réteg csak elvéve jelenik meg a földesúri összeírásokban. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy az uradalom a saját vincellérjét, mint libertinust tartotta számon, a másokét viszont jobbágyként írta össze. Ez azt is jelenti, hogy egy-egy udvarházat tartó vidéki úr vincellérje nem volt egyben az illető jobbágya vagy zsellérje, hanem a város földesuráé, akinek a jobbágyi járadékot fizetnie kellett. Azt is mondhatnók, hogy csak „mellékállásban” volt egy idegen úr szőlőinek gondozója. Természetesen így volt ez a felvidéki városok polgárai esetében, akiknek nem is lehetett saját jobbágyuk Tokajban.

A vincellérék járandósága ugyanúgy, mint más alkalmazottaké, pénzbeli és természetbeli juttatásokból állott. 1686-ban a tokaji majorsági szőlők vincellérének Ács Andrásnak 20 forint készpénz volt az éves bére, valamint 12 forint „ruházttyára”, három pár csizma évente vagy ennek megváltásaként 3 forint, 6 köből búza, két kósó és egy hordó lőre. A majorság conscriptiójában azt is olvashatjuk, hogy „ezen vinczlér most a Palota Pinczében lakozik”,⁷⁵ azaz nem volt saját háza. Más vincellérék azonban nem minden esetben laktak uruk kúriájában. Gerencsy István korábban már említett vincellérjéről Tóth Jánosról éppen annak kapcsán tudósít a város jegyzőkönyve, hogy házat vásárolt Tokajban, amiből „jobbágyóságára és szomszédóságára” ki akarta őt becsülni Nádasdi János.⁷⁶

A vincellérek legfőbb feladata a szőlőmunkák időben történő elvégzésének biztosítása volt. Ehhez nemcsak a szükséges eszközökkel és szerszámokkal rendelkeztek uruk megbízásából, de gondjukra volt bízva - elszámolási kötelezettséggel - a munkabér is, mint Tóth Andrásnak, aki 1636-ban 14 forintot kapott a szőlő munkájának elvégzésére és „kötő szerzésére”.⁷⁷

A vincellérekkel történő szőlő műveltetés a 17. század folyamán sok problémát okozott. Az 1641-ben összeállított szőlőrendtartás azok ellen a vincellérek ellen hozott intézkedéseket, akik több ember szőlőjét fogadták fel műveltetésre s ezért egyiket sem végezték el rendesen. A hegyaljai mezővárosok és az öt felső-magyarországi város megbízottai Mádon tartott tanácskozásán olyan határozatot hoztak, hogy „senkének se légyen szabad egy bizonyos uránál többnek lenni” csak abban az esetben, ha kevés szőlő lenne a kezén.⁷⁸

Sokat foglalkozik a vincellérekkel II. Rákóczi Ferenc 1700. évi regulamentuma. A fejedelem tisztában volt vele, hogy a nagy jövedelemforrást jelentő szőlők műveltetésében meghatározó szerepük volt a vincelléreknek. Úgy vélte „a csalárd vincellérek” hozzájárultak a 17. század végén a szőlőtermelés hanyatlásához. Csalárdságukat azzal kívánta megakadályozni, hogy pontos szabályokkal bátyázta körül nemcsak a munkások kötelezettségeit, de a vincellérékét is.⁷⁹

A vincellérek élete elválaszthatatlanul összekapcsolódott a *kapásnak* is nevezett szőlőmunkásokéval, akik ha nem robotban végezték munkájukat szakmányosok voltak vagy napszámosok.

A szakmány-munka azt jelentette, hogy az elvégzendő *munkára* szerződött a tulajdonos vagy vincellérje meghatározott bérért, a napszám egy napi munkáért fizetett bér. A szakmányosok abban voltak érdekeltek, hogy minél kevesebb idő alatt és lehetőleg minél kevesebben végezzék el a szerződött munkát. Úgy tűnik éppen ez okozta, hogy a földesurak inkább szakmányosokat, mint napszámosokat fogadtak s arra törekedtek, hogy a szőlőmunkára „ordinarius szakmányosaik” legyenek. A szőlő nagyságát igen gyakran azzal mérték mennyi a szakmánya, bár ugyanilyen sűrűn szerepel az a megfogalmazás is „hány ember kapáló”. A kettő között volt arányosság, a napszám bér többnyire attól függött, hogy a megállapított szakmánynak mennyi volt az egy napra és munkásra eső része.⁸⁰

A 17. században még szórványos munkabér adatokból annyi mindenképpen megállapítható, hogy a hegyaljai napszám és szakmánybérek 1/4-del, 1/3-dal magasabbak voltak, mint a környező tájak bérmunka díjai. Igaz ezt az arányt lerontotta, hogy a megélhetési költségek is magasabbak voltak.⁸¹ A különbségek magyarázatánál figyelembe kell venni, hogy a konjunktúrális feltételek, a tokaji bor kiváló minősége és jó értékesíthetősége miatt a 16. század utolsó harmadától kezdve a sok új szőlőtelepítés miatt a helyben rendelkezésre álló munkaerő és a szőlőterület közötti arány megbomlott. Hozzájárult e helyzet kialakulásához, hogy a napszámos, szakmányos zsellér réteg igen nagy számú volt ugyan, de amint láttuk maga is szőlőbirtokos lévén munkaerejének egy részét lekötötte saját szőlője. Többnyire arra is törekedett, hogy szőlőt építsen s így induljon el a társadalmi emelkedés útján. jellemzőnek tekinthetjük Tokajban Csarkó János helyzetét, akiről 1626-ban kelt végrendelete tájékoztat. „Vagyon egy palant szőlőm; mellyet saját kezemmel csináltam az Várad ucza felet” - olvashatjuk a testamentumban. Szőlőjét feleségének hagyja s semmit nem testál rokonainak. „Semmit nem hagyok nemzetségimnek, mert nekem semmi nem maradott Nemzetségimtől, hanem *mindeneket Isten kezem munkája után atta.*”⁸² (az én kiemelésem O. I.) A kétkezi munka értéke mellett az idézett sorok azt az öntudatot is kimutatják, ami a tokaji kapásokat, napszámosokat jellemezte a 17. században, akik tudatában voltak szerepüknek a szőlőművelésben és szőlőtelepítésben.

A nem elégséges munkaerő racionális felhasználásának jele volt a földesurak részéről az a korábban már említett tény, hogy a robotoló jobbágyokat sem szerződésre kötelezték, hanem egy-egy szőlő minden munkájának elvégzésére, azaz valamiféle „akkord robotot” kívántak bevezetni. Valószínűleg az elmondottakból fakadt az a különös helyzet, hogy a robot és bérmunka közötti átmeneti formák is megszülettek éppen Tokajban (és Sárospatakon). 1610-ben úgy emlékeztek a város lakói, hogy a földesúr 4 szőlőjét kötelesek voltak megművelni, de a művelésért megfizettek nekik.⁸³

A „fizetett robot” vagy „kötelező bérmunka” mögött bizonyára a munkaerő hiány állott. Ez eredményezte, hogy a földesurak más vidékekről vezényelték ki jobbágyaikat tokaji szőlőmunkára, de ebből fakadt az is, hogy Tokaj-Hegyalján szőlőmunkát vállalók jelentős hányada Szabolcsból, Dél-Zemplénből, azaz Hegyalján kívülről származott a 17. században.

A szőlőműveléssel kapcsolatos „foglalkozások” sajátos esetének tekinthetjük a „szőlőpásztorságot”. Fontosságát az adta, hogy a termést meg kellett óvni a tolvajoktól s aki anyagilag megtehetette, pásztort fogadott a zsendülő szőlő őrzésére. Tokajban az 1610-ben összeállított „törvénykönyv” külön fejezetben foglalkozik „az szőlőknek őrzésében való rend tartással”. A pásztort a városban szent Lőrinc napján szokták fogadni s megbízatása az október végi szüretig tartott. „Szorgalmasan kellett vigyáznia ura szőlőjére”, nem volt szabad „széllal járni az szeőlő hegien”, senkinek nem adhatott „csak egy szem szeölötis”, s magának sem volt szabad „tékazlani” ura szőlőjét, bár „képességh szerént” ehetett belőle. Szüretkor a pásztor kötelessége volt „megh niomni” a kádban a megszedett szőlőt s neki kellett fogni „egy szüreő kast” urának. A szüret idején ételt is kapott gazdájától, egyébként heti bére 12-16 dénár volt (kevesebb, mint a szőlőmunkások egy napi bére).⁸⁵

A szőlőmunkákkal összekapcsolható számottevő bérmunkás réteg mellett nem volt elhanyagolható Tokajban az *iparosok* aránya. A zempléni mezővárosi ipar történetének kutatója 36 mesterséghez tartozó iparos előfordulását regisztrálta Tokajban a 16-17. században.⁸⁶ Ez akkor is tekintélyes szám, ha tudomásul vesszük, hogy egyszerre minden foglalkozás képviselője a vizsgált két évszázadban nem volt jelen a városban. Egyes foglalkozásokban a város iparosai a céhállításig is eljutottak, így a lakatosok 1610-ben, a szabók 1616-ban, csizmadia 1647-ben, a borbélyok és a gombkötők a 17. század végén.⁸⁷ Korábban már utaltunk rá, hogy a szabók céhe 1635-ben már szőlőbirtokosként is megjelenik a város protokollumában.⁸⁸ Aligha kétséges, hogy az iparosok többsége szőlőbirtokos is a városban, miként ezt az 1625. évi dézsmajegyzék egyértelműen igazolja.⁸⁹

Pontos kimutatások hiányában az iparos foglalkozásúak arányát nem könnyű megállapítani. 1549-ben 135 adófizető közül csak 4-et vettek számba iparosként (3 %).⁹⁰ Ha azonban feltételezzük, hogy a 16. században a családnév még egyértelműen utal a foglalkozásra (a mészárosok pl. mind Mészáros névvel voltak bejegyezve) akkor Tokaj lakóinak 1560-ban 21 %-a, 1573-ban 34 %-a, 1581-ben 21 %-a, 1625-ben (csak a dézsmaköteles jobbágy népeességnek) 24 %-a volt iparos foglalkozású.⁹¹

Jellegzetes tokaji iparúzők részben a várkatonaság ellátását biztosították (mészárosok, szücsök, szabók, portörök, kovácsok), részben a szőlőművelést szolgálták eszközökkel (bodnárok), részben az urasági fogyasztást elégítették ki (serfőzők, molnárok, halászok, révészek). Közöttük a mészárosok, (az iparosnak tekintett) halászok, serfőzők és a tiszai átkelés lehetőségét biztosító révészek fontosságát az is mutatja, hogy visszatérően jelentkeznek a 16. századi urbáriumokban, de szólnak róluk a 17. századiak is. Az 1561. évi urbárium a mészárosok dolgáról (akik hatan vannak) külön rendelkezik, hogy „az város köziben nem szolgáltnak”, de a várkapitány levélhordásra felhasználhatja őket két mér-földig. A vásárbíróknak kellett felügyelni arra, hogy a mészárosok ne „valami hitván bar-

mot” vásároljanak s ő vigyázott arra is, hogy sokadalomkor és a hetipiacon hogyan árulhatnak a mészárosok és hentesek.⁹²

A halászsok rendtartása is visszatérő eleme az urbáriumoknak, de külön fejezetben jelenik meg a város törvénykönyvében is. Az úr dolgától a halászsok (akik 1561-ben 5-en, 1581-ben ugyanennyien, 1610-ben 8-an, 1688-ban ugyancsak 5-en voltak) szintén mentesek voltak - legalább részben - s úgy adóztak a földesuraknak, hogy a pénteken és szombaton fogott hal 2/3-át be kellett szolgáltatni az uraságnak illetve a tokaji vár kapitányának. Harmada a nagyobb halaknak és az összes apró hal ekkor is a halászsoké maradt. A pénteki és szombati haldézsma mellett a halászsok művelték a Palota nevű szőlő egy részét és bizonyos várbeli munkákkal és levélhordással is tartoztak.⁹³

A kovácsok kettős feladatot láttak el. Szolgáltatásaik a városlakók érdekeit ugyanúgy szolgálták, mint a várbeli katonaságét. Egyértelműen a várbeliek igényére alapozódott a puskaport készítő portörök tevékenysége. Az uradalom alkalmazottai voltak a serfözők és a molnárok. Az uradalmi braxatorium (sörfözde) a bevételek jelentős hányadát szolgáltatta a 17. században így az uradalom érdeke is volt, hogy szakképzett sörfözők működjenek az „üzemben”.⁹⁴ Ez volt a jellemző a malmokra is. A szücsök és a szabók ugyanúgy, mint a csizmadiák vagy vargák nemcsak a vár és a város, hanem Tokaj vonzáskörzetének igényét is kielégítették.

A kereskedők, kalmárok nem jelennek meg az urbáriumokban a korcsmárosok kivételével.⁹⁵ Ennek ellenére biztos ismereteink vannak arról, hogy vannak a városban „ittvaló kalmárok”, akik már az 1610. évi „törvénykönyvben” is szerepelnek.⁹⁶ Minden bizonnyal az ő érdeküket szolgálta az 1686-ban hozott döntés, amely a „város privilégiumai” megőrzése érdekében intézkedéseket hozott a „Vidéki Szabad királyi városokban s egyéb helyeken lakozó kalmárok s kereskedő Rendek” ellen. Ezek az 1610-ben is érvényes piaci és vásári rendtartás visszaállítását célozták.⁹⁷

A város törvénykönyve a „vásárbíró tiszt”-ről szóló fejezetében pontos leírását adja a 16-17. századi kereskedelem és árucserre formáinak s Tokaj szerepének a különböző tájak között kialakult kapcsolatnak. Azok, akik terméküket értékesíteni kívánták és nem helyben laktak „szekéren, hajón vagy penigh gialogh” érkeztek a városba. A kalmároknak három rendje volt a tokaji törvénykönyv szerint: sátoros kalmár, kadas „legén” és „puttonos kalmár”. Ez rangsort is jelentett, mert a vásárvám a sátorosoktól egy ferton bors volt, a kadasoknál fél ferton, a puttonosoktól csak egy dénár.

Az árucserre két főruma a helyi piac és az országos vásár, a sokadalom volt. Hetipiacot szerdán és szombaton tartottak a városban s nemcsak ipari termékeket, hanem Tokaj sajátos helyzetének megfelelően sok élelmiszert is árultak. A piacon lehetőségük nyílt pl. a henteseknek is, hogy - egy dénárral olcsóbban, mint a mészárosok - fontonként mérjék a húst, míg a mészárosok a mészárszékben (macellum) a hét minden napján árulhattak. De kapható volt a piacon méz, vaj, olaj, „fontra való túró”, szalonna. Ez utóbbi árulása ellen, ha vidékiek hozták a piacra nem emelhetek kifogást sem a mészárosok, sem a hentesek. Az élelmiszerek behozatalának arányait abból is lemérhetjük, hogy a törvénykönyv külön említi a szalonnás és a kalácsos szekereket. Az előbbiektől 6, az utóbbiaktól 2 dénár vásárvámot kellett szedni. Szerepelnek a tokaji sokadalmak eladói között az ötvösök, rézművesek, fazekasok, szappanosok és sokféle más cikket árulók is.⁹⁸ Bár a városban voltak zöldséges és gyümölcsös kertek is,⁹⁹ úgy tűnik a belső fogyasztás nagyobb volt a termelésnél, mert a vásárokon és piacokon megjelentek a gyümölcsárusok is, akik vagy szekereken vagy hajón hozták árújukat. Jellegzetes alakjai voltak a tokaji vásároknak a sóárulók. Ennek az lehetett az oka, hogy az erdélyi szállítók nemcsak Szolnokon, de Tokajon keresztül is vitték árújukat az ország többi részébe. A vásárok szereplői között külön réteget alkottak a ruházati cikkek „árosai”, a csizmadiák, vargák, szabók, szücsök. A vargák közül a nagyobb árukészlettel rendelkezők szekérral jöttek, a szegényebbek

csak hátukon hozták árújukat. A szűrszabók és a szücsök között is voltak akik sátorban árultak, de voltak olyanok, akik idegen szekérrel érkeztek a vásárra és a „szekér mellől el hordozoskodtak”. Ez utóbbiak és az u.n. „rudas” szabók kevesebb vásárvámost fizettek, mint a sátorosok.

A tokaji vásárok méreteire az is utalhat, hogy külön helyet kellett kijelölni a bort árusítóknak s ezek között olyanok is voltak, akik nem Tokajban termelt bort hoztak a vásárra. „ha penigh az vidéki személy oly bort hoz be, ki nem az mi szeöleö hegiökön termet, azis minden hordó borbul egy egy pint borral tartozik az feö bironak”,¹⁰⁰ szölt a tokaji vásári szabályzat.

A rendszeres árucserre és az élénk kereskedelem nemcsak Tokaj szerencsés földrajzi helyzetéből fakadt, de abból a sajátos társadalmi fejlődésből is, amelynek eredményeként a város népe az élelmiszerek szempontjából is felvevőpiacot jelentett.

Ez a városi társadalom a rendi jogállás és a foglalkozás vizsgálata mellett egy harmadik szempontból is elemezhető: a *vagyoni rétegződés* szempontjából. A 16-17. századi források természetesen nem elégségesek ahhoz, hogy a lakosság vagyoni különbségeit pontosan felderítsük. A fizetett földesúri járadék, a borötöd vagy a pénztaxa különbségei azonban utalnak a vagyoni differenciákra is, így vizsgálataink ezeknek az adóknak az alapján nem reménytelenek.

A bordézsmá és taxa fizetése nem jellemezte a város népességének egészét. Éppen ezért szölnünk kell a háztartások számának alakulásáról is, hogy e tágabb keretben a vizsgált adófizető háztartások elhelyezhetők legyenek.

Háromféle forrástípus alapján a tokaji adófizető háztartások számáról az alábbi összesítés készíthető a 16-17. században.¹⁰¹

Az adófizető háztartások számának alakulása Tokajban (1549-1692)

Év	Portalis conscriptióban	Dézsmajegyzékben	Úrbéres conscriptióban
1549	150	-	-
1561	-	-	73
1572	-	79	-
1573	-	-	64
1581	-	-	90
1598	163	-	-
1625	-	140	-
1640	-	-	225
1673	-	-	301
1688	-	-	223
1692	-	-	201

A háztartások számának alakulása pontosan nem határozható meg. A különféle források adataiból azonban olyan következtetés bizonyára levonható, hogy a 16-17. században annak ellenére növekedett a háztartások száma, hogy a török háborúk és a kuruc mozgalmak Tokaj népességét is megtizedelték. A vizsgált két évszázad változásairól talán még azt is megállapíthatjuk, hogy a növekedés nem volt egyenletes, hanem visszaesésekkel tarkított. A Bástá-járás és a Bocskai szabadságharc kapcsán bizonyára volt egy visszaesés a 17. század elején. Erre utal a város 1610-ben készült - már sokszor idézett - törvénykönyve, amelynek bevezetésében azt olvashatjuk, hogy Tokaj „az teöb keörül való

heliekkel egietemben”...”nagy romlásban es kár vallásban forgot”. Alighanem túlzás, hogy a Bástá-járás miatt „várasonknak csak az pusztá helie maradot”,¹⁰² de az ismétlődő „futások” a valóságban is csökkentették a háztartások számát Tokajban. A pusztulás és bujdosás után a csendes erőgyűjtés 1610 és 1620 között kezdődött s egy hosszabb felvirágzásban folytatódott 1625 és 1675 között. A háztartásszám növekedése mellett ennek legbiztosabb jele az új ültetésű szőlők számának szaporodása az említett években. A városi jegyzőkönyvek szőlőügyletei igen gyakran szólnak „palánt” szőlőkről, márpedig a telepítés az erőgyűjtés és a gazdasági gyarapodás valamint a jövőbe vetett bizalom legbiztosabb jele. A későbbiekben még utalni fogunk rá, hogy ebben az időszakban a társadalmi felemelkedés útjai sem voltak elzárva.

A 17. század utolsó negyedében ismét hanyatlás következett be, amelynek a szomszédos város Tarcal tudós nótáriusában Babocsay Izsákban krónikása is akadt.¹⁰³ Az igazság kedvéért azt is meg kell állapítanunk, hogy a visszaesés Tokajban kisebb mértékű volt, mint a többi hegyaljai mezővárosban.¹⁰⁴ A demográfiai, gazdasági fejlődés illetve a hanyatlás természetesen nem volt hatástalan a lakosság vagyoni állapotára sem. Ezt tapasztalhatjuk, ha a bortermés nagysága szerint elemezzük a tokaji adófizetők helyzetét.¹⁰⁵

Tokaj lakosságának vagyoni rétegződése a bortermés szerint (1572-1625)

A termés nagysága	a jobbágyok		a nemesek				a katonák				az extraneusok					
	között															
	1572-ben		1625-ben		1572-ben		1625-ben		1572-ben		1625-ben		1572-ben		1625-ben	
	sz.	%	sz.	%	sz.	%	sz.	%	sz.	%	sz.	%	sz.	%	sz.	%
50 cseber felett	15	19,8	27	27,2	1	50,0	10	50,0	-	-	3	16,7	3	4,4	12	26,0
30-50 cseber	16	21,0	30	30,2	-	-	7	35,0	-	-	6	33,4	13	18,8	11	24,0
20-30 cseber	21	26,6	19	19,2	-	-	3	15,0	-	-	4	22,2	22	31,9	10	21,8
10-20 cseber	17	17,2	17	17,2	1	50,0	-	-	1	100,0	4	22,2	8	11,6	12	26,0
10-nél kevesebb	6	7,5	6	6,2	-	-	-	-	-	-	1	5,5	8	11,6	1	2,2
Összesen:	79	100,0	99	100,0	2	100,0	20	100,0	1	100,0	18	100,0	69	100,0	46	100,0

A termelés korábban már vázolt bővülésének megfelelően 1625-ben valamennyi társadalmi csoport esetében több volt a termelők száma, mint 1572-ben. A vagyoni csoportokban azonban túlságosan nagy módosulások nem következtek be.

A jobbágyi termelők között mind a két vizsgált esztendőben van egy stabil középréteg, akiknek éves bortermése 20-50 cseber (8,5-22 hektoliter) között volt. Arányszámuk 1572-ben 47,6, 1625-ben 49,4 %. Termésük értéke a bor magas árának köszönhetően 70-180 forint körül volt, amihez hasonló jövedelmű jobbágyrétegek legfeljebb a nagyállattartó alföldi mezővárosokban voltak, ahol a legeltető állattartás kecsgetett hasonló haszonnal.

Ugyancsak viszonylag szilárd tömböt alkotnak az átlagosan 20 csebernél (8,5 hl) kevesebb bortermelő. Arányszámuk 1572-ben 32,6 %, 1625-ben 25,4 %. Az a tény, hogy 1572-ben a szőlőtermelőknek mintegy harmada, 1625-ben pedig mintegy negyede rendelkezett 20 csebernél kevesebb terméssel, nem feltétlenül magyarázható azzal, hogy 1625-ben gazdagabbak voltak a szőlőtermelők, mint 1572-ben, hiszen a különbségek a terméseredmények ingadozásából is fakadhettek. Mindenesetre 1572-ben az egy termelőre jutó bormennyiség 29, 1625-ben 46 cseber körül volt. Ezt az is okozhatta, hogy 1625-ben jobb termés volt, mint 1572-ben, de az is, hogy 1572 és 1625 között a szőlőterület gyorsabban bővült, mint a szőlőtermelők száma. Az mindenképpen elgondolkodtató, hogy 1572-ben 10 év átlagában a legjobb termés volt,¹⁰⁶ azaz nem lehetetlen, hogy 1625-ig végbement

bizonyos szőlőkoncentráció és a termelők anyagi jólléte növekedett. Ez tükröződhet a legkevesebb bort termelők arányának 1/3-ról 1/4-re csökkenésében.

Ez utóbbi feltételezést erősíti a harmadik vagyoni kategória, az 50 csebernél (kb. 22 hektoliter), többet termelők arányának 19,8 %-ról 27,2 %-ra, durva közelítéssel 1/5-ről több mint 1/4-re növekedése. 1625-ben volt néhány olyan bortermelő, aki számottevő mennyiséget szüretelt, így Fornmiller Kristóf, akinek 360, özv. Papp Jánosné, akinek 145, Mikó János akinek 140, Deák (Literatus) Imre és György, akiknek 130 cseber boruk termett.¹⁰⁷ Ekkora termés (32-90) hordó a 18 forintos hordónkénti árral számolva óriási paraszti jövedelmet (580-1620 forint) jelentett évente még akkor is, ha 20 %-át (116-324 forintot) ingyen át kellett engedni a földesuraknak.

E felső kategóriában lévők valódi árutermelők voltak s nemcsak a belső piac lehetőségeit használták ki, hanem valószínűleg jórészt tőlük származott a Lengyelországba szállított közönséges bor (ordinarium), de a szamorodni jelentős hányada is. Nincsenek adataink arra, hogy a paraszti termelők készítettek-e aszút a 17. században. Az aszúborról készült uradalmi kimutatások alapján feltételezhető, hogy e nemes bort elsősorban az allodiumokban állították elő.¹⁰⁸

A dézsmajegyzékeknek a paraszti vagyoniállományra vonatkozó adatait ki kell egészítenünk azzal, hogy nincsenek ismereteink az esetleg paraszti kézen lévő szabad szőlők terméséről, az időlegesen mentesített szőlőkéről és a meglehetősen nagy területet elfoglaló kerti szőlőkéről. Az azonban biztos, hogy a paraszti bortermelők a fentiekben elemzettől több bort termeltek egy-egy esztendőben, ennek megfelelően vagyonosabbak is voltak, mint azt a táblázattal kimutattuk.

Ha az elmondottakat összevetjük a tokaji jobbágyság rendi tagozódásáról korábban említettekkel, egyértelművé válik, hogy a rendi jogállás és a vagyoniállomány között nagyon kevés kapcsolat van. Abban a mezővárosban, ahol gyakorlatilag nem voltak telkes jobbágyok csak gyalogszeresek, illetve zsellérek a szőlőtermelés révén olyan vagyoniállományok voltak paraszti kézzel, hogy a zsellér mellé sem a nincstelen, sem a vagyontalan jelző nem illik.¹⁰⁹

Az elmondottakból nyilvánvalóvá vált, hogy a szőlőbirtok egy konjunktúrális szakaszban, amikor a belső és külső piacon az értékesítésnek nincs akadálya s a bornak magas ára van, a vagyoniállomány legfőbb forrása, de még Tokajban sem egyedüli. A szőlőbirtokos mesteremberek jövedelme a szőlő mellett mesterségük termékeiből is származott s a paraszti foglalkozásúaknak is lehetett jövedelmük az állattartásból, rétgazdálkodásból is. Mindezek elemzésére nem állnak rendelkezésre források, de a valós helyzet bemutatásakor nem feledkezhetünk meg róluk.

A dézsmajegyzékben szereplő nemesekről is torzított képet fest a fentebbi kimutatás, hiszen a nemesek esetében még inkább előfordulhatott, hogy szabad szőlők voltak, amelyek termése nem jelenhetett meg a dézsmajegyzékben. Hiányoznak a nemesek listájáról - korábban már említett okok miatt - azok a mágnások, akiknek csak szabad szőlők voltak. Így a kirajzolódó kép mindenképpen torzít. Az a tény azonban, hogy 1572-ben a két nemes közül az egyik a legnagyobb terméssel rendelkezők kategóriájában van, 1625-ben pedig a nemesek fele ide tartozik, arra utal, hogy a nemesek, a mágnások nélkül is gazdagabbak, mint általában a jobbágyok. Ezt erősíti, hogy 1625-ben egyetlen nemes sincs, akinek 30 csebernél kevesebb bora termett volna. A jobbágyok esetében a bortermelők negyedét jelentő alsó kategória a nemeseknél hiányzott. Mindez azt is jelenti, hogy a nemesi árutermelés nemcsak az allodiumok és a mágnások szőlőbirtokai esetében volt jelentős, hanem a közép- és kismemeseknél is.

Más a helyzet a katonák bortermelésével. Itt a 3 kategória arányai nagyjából azonosak a jobbágyokéval. 16,7 % a leggazdagabbak, 55,6 a középrétegek és 27,7 % a szegényebbek aránya. Ez azonban csak a szőlőtermelés alapján kibontakozó kép. Nem szabad elfe-

lejtünk, hogy a várbeli katonaság rendszeres zsoldot kapott, amiben borjárandóság is szerepelt.¹¹⁰ Jövedelemviszonyaik a zsoldnak megfelelően egészen eltérően is alakulhattak, mint amit a táblázat tükröz.

Ugyanezt mondhatjuk az extraneusokról, akik részben a szomszédos települések (Tarcal, Bodrogkeresztúr, Tiszaeszlár, Tiszaladány), részben távolabbi hegyaljai települések (Szerencs, Sárospatak) vagy felvidéki (Kassa, Eperjes, Szepesi) vagy alföldi városok (Debrecen, Hajdúnánás, Nagykálló) lakói voltak. Vagyoni helyzetük természetesen nem a táblázatban foglaltaknak megfelelően alakult, hiszen egyéb javaikat és jövedelemforrásait nem ismerjük. A nánási Dankó Lukács pl. akinek 1625-ben 70 cseber bora termett Tokajban, a megnesemesített hajdúk közé tartozott városában, de jövedelmének Nánásról származó részeit - sajnos - nem ismerjük.¹¹¹

A vagyonosság alapján kialakuló rétegződést Tokaj város társadalmában nemcsak a borötöd, illetve a bortermés alapján vizsgálhatjuk, hanem a fizetett pénzjáradék a taxa alapján is, abban az időszakban természetesen, amikor a jobbágy és jobbágytelken ülő nemes népség taxát és nem másféle járadékot fizetett földesurának.

Ilyen lehetőség a vizsgálatra 1640 és 1692 között adódik.¹¹²

Tokaj lakosságának vagyoni rétegződése a fizetett taxa szerint (1640-1692)

A taxa nagysága	1640-ben		1673-ban		1692-ben	
	szám	%	szám	%	szám	%
20 firt-nál több	-	-	8	2,8	-	-
15-20 firt	28	18,3	50	17,8	-	-
10-15 firt	3	2,1	14	5,0	1	0,5
5-10 firt	-	-	39	14,2	38	19,4
2-5 firt	-	-	14	5,0	52	26,5
1-2 firt	-	-	60	21,4	83	42,3
1 firt-nál kevesebb	-	-	-	-	18	9,1
egyéb	100	65,3	56	19,6	5	2,7
taxát nem fizető mágnás és nemes	22	14,3	39	14,2	?	?
Összesen:	153	100,0	280	100,0	197	100,0

A táblázatban szereplő három úrbéres összeírás összesített adatai elsősorban a taxafizető jobbágyok és nemesek jövedelemviszonyairól adnak felvilágosítást. Ezek aránya 1640-ben a teljes lakosságon belül 20,4 %, 1673-ban 66,2 %, 1692-ben pedig 97,3 %, de azzal a megszorítással, hogy 1692-ben a taxát nem fizető nemesek és mágnások számát nem ismerjük, így a fenti arány nem a teljes lakosságra vonatkozik. 1689-ben 223 lakott telekből és háztartásból 35 volt a nemesek és mágnások tulajdonában (15,7 %).¹¹³ Ezek nem szerepelnek az 1692. évi összeírásban, az arányok tehát a nem jobbágytelken élő és ezért taxát nem fizető nemesek nélkül értendők.

Az 1640. évi összeírás a taxafizetők alacsony aránya miatt kevésbé elemezhető és értékelhető, mint az 1673. és 1692. évi. Annyi azonban abból is kiviláglík, hogy a 10 forintnál többet fizetők aránya 20,4 %. Talán azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy taxafizetővé a város tehetősebb jobbágy és jobbágytelken élő nemes lakosai váltak. A robot helyett a bor- vagy pénztaxa fizetése a társadalmi emelkedés jele volt s erre az útra csak a vagyonosabbak léphettek. A nem taxafizetők nagy aránya (65,3 %) 1640-ben arra utal, hogy ez a folyamat csak a 17. század derekán kezdődött el. 1673-ban a mágnásokon

és nem taxafizető nemeseiken kívül a lakosságnak már csak 19,6 %-a nem volt taxás, 1692-ben pedig csak 2,7 %-a.

Úgy tűnik, hogy az a viszonylag tehetőse réteg a város jobbágy és jobbágytelken élő nemes lakosságának, amely 1640-ben már taxafizető, 1673-ban még megtalálható Tokajban. Erre utal, hogy a teljes lakosságból is 2,8 % évi 20 forintnál több taxát fizet se mellett, ha szőlőtulajdonos, természetesen fizeti a borötödöt, amely, a korábbiakból kitűnően számottevő mennyiség lehetett. Azok aránya, akik 10 forintnál több taxát fizettek (a 20 forintot is meghaladókkal együtt) 25,6 % volt. 1692-re azonban - bizonyára egy általános elszegényedési folyamat eredményeként - 10 forintnál több taxát mindössze egy tokaji polgár fizetett (0,5 %), ugyanakkor a jobbágytelken élő lakosság 97,3 %-a taxássá vált.

Ha az adófizetés szempontjából azokat tekintjük „középrétegek”-nek, akik 2-10 forint közötti taxával tartoztak földesuruknak, akkor e réteg aránya 1673-ban 19,2 %, 1692-ben 45,9 % volt. Ez utóbbi arány azonban nem a középrétegek megerősödését fejezi ki, hanem a gazdagabbak, a 10 forintnál több adót fizetők lesüllyedését és elszegényedését. Míg 1640-ben 20,4 %, 1673-ban 25,6 % fizetett 10 forintnál több taxát Tokaj lakosai közül, 1692-ben csak 0,5 %, azaz akik korábban ide tartoztak, azok az alacsonyabb kategóriákban jelentek meg. Míg a 2 forintnál kevesebb adót fizetők aránya 1673-ban 21,4 % volt, 1692-ben már 51,4 %, ami egyértelműen bizonyítja az elszegényedést.

Feltételezéseink bizonyosságot nyernek, ha néhány tokaji lakos esetében összehasonlítjuk a fizetett taxa változásait 1673 és 1692 között.

A taxa változásai 1673-1692 között ¹¹⁴

Név	a taxa nagysága (forint - dénár)	
	1673-ban	1692-ben
Bakó György	14,40	0,12
Csудо György (Györgyné)	14,40	1,00
Csontos György	10,00	4,00
Dombrády János	5,00	7,20
Görög István (Demeter)	14,40	2,00
Hunyady Mihály	8,00	?
Kiss Ferenc	10,80	5,00
Kántor Benedek (Mártonné)	5,40	2,00
Kállay Szabó Mátyás	14,40	0,24
Kéry János	14,40	4,00
Karácson Demeter	8,00	4,00
Müller Dávid	14,40	7,20
Mihályfalvy György	10,80	4,00
Nagy Mihályné	7,00	2,00
Rosnai Szabó János (Sámuel)	10,80	2,00
Szalacsy István	10,00	6,00
Szabó János	18,00	2,00
Szűcs Máté	14,40	2,00
Szűcs András	14,40	7,20
Szűcs János	7,20	1,00
Új János (György)	14,40	5,00
Veres Mátyás	14,40	7,20

Az általános tendencia a taxa csökkenése. A táblázatban szereplő 22 tokaji adófizető közül egyedül Dombrády János taxája növekedett 1673 és 1692 között, a többieké mind csökkent. A kisebbedés rendszerint csak egy kategóriát jelent, de Bakó György, Csudo György, Kállay Szabó Mátyás a leggazdagabbak közül a legszegényebbek közé kerültek. A középső adófizető került Görög Demeter, Görög István fia, Kiss Ferenc, Kéry János, Müller Dávid, Mihályfalvy György, Rosnai Szabó Sámuel, Szabó János, Szűcs Máté, Szűcs András, Új György és Veres Mátyás. A középső kategóriából került a szegények közé Szűcs János. Akiknek taxája kategórián belül változott (Karácson Demeter, Nagy Mihályné, Kántor Mártonné, Csontos György), az sem növekedett, hanem csökkent.

A részletes vizsgálatok az elszegényedést mutatják, amit a kortársak is megerősítettek. Az elszegényedés mellett voltak azonban olyan társadalmi folyamatok is a 17. század második felében, amelyek a rendelkezésünkre álló forrásokból egyértelműen kiviláglanak.

Az időbeli különbség és az eltérő bázis miatt a dézsmajegyzékek és a conscriptiók alapján végzett elemzések a tokaji lakosság vagyoni viszonyairól nem könnyen hasonlíthatók össze, annyit bizonyára megállapíthatunk végső konklúzióként, hogy a város lakosainak vagyoni helyzete sem a 16. sem a 17. században nem a rendi jogállás szerint alakult. A vagyonosság szempontjából csaknem teljesen értelmezhetetlen a jobbágy és zselér kategória, s nincs számottevő különbség sem a dézsmaadó szőlő után fizetett ötöd, sem a háztelek után járó census és a munkajáradék helyébe lépő taxa tekintetében a jobbágyok és a jobbágyteleken élő nemesek között sem. A rendi jogállástól (nemes, jobbágy, zsellér) függetlenül a tokaji társadalomnak a 16-17. században volt egy jómódú, sok bortermelő és magas taxát fizető gazdag rétege, volt egy jól körülhatárolható, az árutermelésben szintén résztvevő középső rétege és egy olyan alsó kategóriája, amelynek tagjai csak részben éltek szőlőbirtokuk vagy mesterségük után, többnyire napszámosok, kapások voltak.

A taxafizetők vagyoni rétegződésének vizsgálata során már bizonyos jelei megmutkoztak annak a folyamatnak, amire a társadalmi változások bemutatása során feltétlenül utalnunk kell, a város lakosságának nemcsak vagyoni viszonyai változtak, hanem a földesúrhoz fűződő kapcsolatai is. Ez utóbbi két dologban mutatkozott meg a 17. század második felében. A *nemesség arányának növekedésében és az ún. taxásodásban*, azaz a jobbágyok szolgáltatási rendszerének átalakulásában. A 16. században és a 17. század első felében még viaskodik egymással a földesúri szolgáltatások között a munkajáradék más formákkal, éppen azért, mert a szőlőművelésben a robot nem hasznosítható jó eredménnyel. Úgy tűnik nem vezettek eredményre a robot akkord-szerű felhasználásának kísérletei sem (az, hogy egy-egy szőlő minden munkájának elvégzésére kötelezték a város jobbágyait). Ezért a robot és a háztelek használatáért fizetett census helyére a 17. század második felében a pénzben, vagy borban fizetett taxa lépett. Nem történt azonban egyetlen kísérlet sem a szőlő használata fejében fizetett kilenced és tized pénzbeli megváltására vagy a terméstől független mennyiséggé alakítására.

A két folyamat közül a nemesség arányának növekedése lassú folyamat a 16. században és a 17. század első felében, de felgyorsul a 17. század második felében. Láttuk, hogy 1561-ben összesen két nemes háztartást írtak össze Tokajban (2,7 %) ugyanúgy, mint 1581-ben (2,2 %). Ugyanakkor 1625-ben csak a borötöddel adózó lakosság körében is már 20 nemes van (14,3 %). 1640-ben a conscriptióban a nemes háztartások száma 38 (16,9 %), amiből 16 helyben lakó nemes, 22 pedig a Tokajban kúriát tartó mágnások háztartása. 1673-ban a városban található 62 nemes a lakosságnak már 20,6 %-át jelenti.¹¹⁵ Az 1680-as évek végének különböző urbáriumaiiban eltérő adatok szerepelnek a nemesekről és a jobbágyokról. Legvalószínűbbnek tarthatjuk annak az urbáriumnak az adatát, amely szerint a jobbágyok aránya a városban élő cigányokkal és halászokkal

együtt sem magasabb 18,4 %-nál, azaz a nemesek alkotják a város népességének 81,6 %-át.¹¹⁶

A taxafizetők rétege a 16. században még ismeretlen volt a városban. Először kimutathatóan 1640-ben voltak taxafizetők a városban, akik szerződés szerint a szokásos szolgáltatások helyett bizonyos mennyiségű bort fizettek uruknak (qui iuxta conventionem pro servitiis solitis certum quantitate vinum solvunt).¹¹⁷ A servitium, ami helyett 31 tokaji jobbágy ekkor 1 csebertől 1 hordóig (5 cseber) terjedő mennyiségű bort fizetett, egyértelműen robotszolgálat, a bortaxa a robot helyébe lépett. 1673-ban a bortaxások mellett megjelennek a „pénzes taxások”, akik 1 forint 80 dénártól 12 forintig terjedő taxát fizetnek a földesúrnak, s van egy olyan csizmadia is a városban, aki nem pénzt vagy bort fizet, hanem az általa készített csizmából ad évente 6 párat urának.¹¹⁸

1692-ben még maradtak bortaxát fizetők is, a lakosság nagyobbik felét azonban a pénztaxások alkották, akik 12 dénártól 6 forintig terjedő összegben fizettek a földesúrnak. Ekkor a vargák fizettek termékükkel taxa fejében 2-4 pár sarut adtak az uraságnak. A két kovács taxája 50 illetve 100 patkó volt évente „szegestül”.¹¹⁹

A korábbiakban már utaltunk rá, hogy a taxásodás folyamata 1640 után gyorsult fel. 1673-ban már 66,2 %, 1692-ben pedig 97,3 % a taxafizetők aránya a város népességében. A taxára bocsájtás jellegzetes földesúri magatartás volt a 17. század második felében, aminek eredményeként eltűntek a robotoló jobbágyok s nem tértek vissza a 18. században sem. A folyamatra némi fényt vetethet az 1673 és 1692 között taxafizetővé vált jobbágyok vizsgálata. Az alábbi összeállítás néhány 1673-ban és 1692-ben is szereplő tokaji lakos helyzetét hasonlítja össze.

Taxára bocsájtottak 1673 - 1692 között

1673-ban		1692-ben	
név	állapot	név	a fizetett taxa
Sinka Miklós	subditus	Sinka Miklós	4,00 forint
Szabó István	subditus	Szabó István	5,00 forint
Bus István	subditus	Bus István	1,00 forint
Horváth György	subditus	Horváth György	2,00 forint
Jakab György	subditus	Jakab György	1,00 forint
Zoltán János	halász	Zoltán János	3,00 forint
Balla Mihály	halász	Balla Mihály	3,00 forint
Nagy (alias Halász) János	halász	Nagy János	0,24 forint
Szabó (alias Halász) György	halász	Szabó György	0,50 forint
Tóth János	servus	Tóth János	3,00 forint
Deszpot Mihály	miles	Deszpot Mihály	2,00 forint
Nagy János	miles	Nagy János	0,24 forint
Papp György	miles	Papp György	4,00 forint
Rácz István	miles	Rácz István	1,00 forint

Az összesítésben szereplő 14 tokaji lakos szinte az átalakulás utolsó szakaszában vált taxafizetővé. Volt közöttük a várban szolgáló katona, aki tokaji háza utáni kötelezettségeit váltotta át pénzfizetésre, volt korábban robotoló jobbágy, robot alól időlegesen mentesített városi szolga és hallal adózó uradalmi halász. Vagyoni helyzetük is meglehetősen változatos volt. Nyolcan a két forintot vagy annál többet fizetők közé kerültek, akik 1692-

ben a vagyoni erő szerint a város középrétegét jelentették (57,1 %). Hatan a vagyonosság alsó kategóriájába kerültek s taxásként is a szegények számát növelték.

Korábban már utaltunk rá, hogy a taxásodás útját a tehetősebb jobbágyok járhatták Tokajban is. Közéjük kell számítanunk az iparosokat, akik számára nem volt szokatlan a mesterségük termékével való adózás korábban sem. A gazdag szőlőtermelőknek sem okozott gondot a bortaxa megfizetése, ami viszont az uraság számára könnyen értékesíthető termék megszerzését jelentette. A fentiek e feltételezést megerősítik. Ugyanakkor némileg ellent is mondanak Bajomi János, Zrínyi Ilona prefektusa véleményének, aki az eddig elmondottakkal egyezően úgy látta, hogy „az szegénye az jobbágyoknak nem taxálhat”¹²⁰, hiszen az említettek 43 %-a ugyancsak szegény ember volt. Egy korábban megfogalmazott véleményem szerint a 17. század utolsó harmadában a pusztulás, a jobbágyok szökése olyan helyzetet teremtett, amelyben a földesurak is kényszerpályára kerültek. A robotszolgáltatásnál sokkal fontosabb lett a még megmaradó szolgáló népek (jobbágyok és jobbágytelken ülő nemesek) megtartása. Ezért kerülhettek taxás állapotba még a legszegényebbek is.¹²¹ Makkai László e kérdést vizsgálva úgy látta, hogy a taxára bocsátásban nem játszott szerepet a háborús csapások miatti elnyomorodás.¹²² Magam a fentiek fényében nem látok indokot korábbi véleményem megváltoztatására.

A taxásodás folyamatának első szakaszában kétségtelenül a gazdagabbak tudták elérni, hogy robot helyett borral vagy pénzzel fizessenek. Amikor azonban a taxások a lakosság többségét jelentették, a szolgáló népek megtartása érdekében bekövetkezett a szegényebbek taxára bocsátása is. A taxa összege jól alkalmazkodott a vagyoni erőhöz, nem volt elviselhetetlen, mint a 17. század második felében helyenként már korlátlanná váló robotszolgálat.

Az elmondottakhoz kapcsolódva néhány mondatot szólnunk kell a megnemesedés és a taxásodás egymáshoz való viszonyáról is. Aligha kétséges, hogy nemcsak párhuzamos, hanem összekapcsolódó folyamatokról volt szó. A taxafizető nemesek és a taxás jobbágyok között a legnagyobb különbséget az armális jelentette. A földesúrhoz fűződő viszony szempontjából azonban nem volt különbség közöttük. A feltörekvő jobbágyokban volt hajlandóság e különbség minimálisra csökkentésére. Időnként a földesúr sem kutatta, valóban rendelkeznek-e armálissal azok az alattvalói, akik nemesnek vallják magukat. Csak ezzel magyarázhatjuk, hogy Tokajban 1688-ban a nemesek között írták össze Bus Istvánt, Horváth Györgyöt, Szabó Istvánt, Kun Pált vagy Borbély Jánost, akik 1673-ban úgy szerepelnek, mint „subditi” s az urbárium szerint robotra is kötelezettek, amit szénakaszálással és a széna összegyűjtésével kell teljesíteniük. 1692-ben valamennyien taxafizetők, de nincs nyoma annak, hogy manumissiót szereztek volna uruktól és armalist a királytól, hogy nemesnek tekinthették volna magukat.¹²³

A 18. század nemességvizsgálatai során az ilyen álnemesek mind visszahulltak a jobbágyságba, Tokaj és a többi hegyaljai mezőváros taxás jellege azonban a sokféle urasági támadás ellenére sem enyészett el.¹²⁴

A tokaji társadalom áttekintését a 16-17. században nem fejezhetjük be anélkül, hogy ne utalnánk az 1697. évi hegyaljai kuruc felkelésre, amelynek központja Sárospatak mellett¹²⁵ Tokaj vára és városa volt.

Ismeretes, hogy 1697. július elsején a felkelők csellel elfoglalták a tokaji várat s három héten keresztül a város és a vár is a Tököly nevében szervezkedő kuruc vezetők, Tokaji Ferenc, Kabai Márton, Bajusz Gáspár ellenőrzése alatt állt. Vaudemont herceg császári parancsnok július 17-én csak utcai harcok révén tudta a felkelőktől visszafoglalni az egyébként csak sánccal körülkerített várost s csak két napi ostrom után a várat. Az ismeretlen szerző által írt „Cantio Tokai” szavai szerint a harcokban „Vérrel tájékozék az Tiszának hajja / Rakva volt holttesttel az város utcája”.

Nem lehet célunk a felkelés történetének áttekintése, hiszen róla monográfia is született.¹²⁶ Szólnunk kell azonban társadalmi bázisáról, mert a felkelést nem lehetne megmagyarázni a tokaji (és általában a hegyaljai) társadalom fentebb ismertetett helyzete nélkül.

A felkelés kirobbanása mögött kétségtelen ott szerepel annak a nemesedő, taxásodó, társadalmilag emelkedő tokaji és hegyaljai lakosságának a válsága, amely - amint láttuk - a 17. század végén már meghatározó rétege volt a hegyaljai mezővárosok népességének. Ez a jobbágyságból szabaduló, de parasztmódon élő és adóztatott réteg érezte elviselhetetlen tehernek a német katonák 1693-tól ismétlődő beszállását és a portióztatást s vált az idegen uralom ellen forduló kuruc mozgalmak bázisává.¹²⁷ Aligha véletlen, hogy a Tokaji Ferenc nevében 1697. július 1-én kibocsátott körlevél azokhoz szól: „valakik hazájokat és nemesi szabadságokat keresik és nyomorúság alól való fölszabadulásokat kívánják”. Ezek a vitézlő rend, a taxások, armalista nemesek soraiban élők voltak elsősorban, akik valóban úgy érezhették, hogy iparkodásukat az idegen hatalom keresztezi elsősorban. Közéjük tartozott *Bajusz Gáspár* a tokaji magyar őrség huszárkapitánya, akinek közreműködése nélkül Tokaji Ferenc aligha foglalhatta volna el a várat, amelynek német őrségét Tokaji sószállító tutajokon kívülről érkező kurucai, valamint Bajusz Gáspár várban lévő magyar huszárai együttesen tették ártalmatlanná.

Bajusz Gáspár - ugyanúgy, mint a várbeli katonák a század korábbi évtizedeiben - ezer szállal kötődött a városhoz is. Felesége, Csathó Erzsébet révén nemcsak szőlő, de háztulajdonos is volt Tokajban, bár szőlője, a többi armalista nemeshez hasonlóan nem szabad, hanem dézsmaadó szőlő volt. A vagyonát gyarapító kapitány nem sokkal a felkelés kitörése előtt újabb kőházat is vásárolt Tokajban.¹²⁸

A társadalmilag emelkedő, de válságba jutott taxás réteg képviselője volt Tokajból a felkelők között Rajkai Zsigmond és a város nótáriusa Szkárosi Sámuel is. A példák további felsorakoztatása nélkül talán elég, ha arra hivatkozunk, hogy Tokaj városából 11 szőlőbirtokos nemes már a felkelés kitörése előtt tudomást szerzett Tokaji Ferenc, Szalontai György és Kabai Márton szervezkedéséről s valamennyien csatlakoztak is a felkeléshez.¹²⁹

Hegyalja éppen azért lehetett egy nemzeti töltésű társadalmi mozgalom bázisa, mert feltörekvő lakossága súlyos válságba került a 17. század utolsó harmadába. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy Tokaj és népe más hegyaljai mezővárosokkal együtt egyik centruma lehetett a hat évvel később kirobbant Rákóczi-szabadságharcnak is.

- 1 *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVII. században. Bp. 1963. 228. l. *Szabó István*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 67-158. l. *Varga János*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Bp. 1969. 104-198. l. *Szazkin, Sz. D.*: A parasztság a középkori Nyugat-Európában. Bp. 1979. 316-398. l. *Kula, Vitold*: A feudális rendszer gazdasági elmélete. Bp. 1985. 1. 67-83. l. *Lütge, Friedrich*: Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Stuttgart, 1966. 119-145. l. *Dülmen, Richard van*: Entstehung des frühneuzeitlichen Europa 1550-1648. Frankfurt am Main, 1982. 40-51. l.
- 2 Zemplén megye Levéltára (ZmL) Sátoraljaujhely. Tokaj mezőváros levéltára. Tokaj jegyzőkönyve 1610.
- 3 *Szabó István*: Jobbágyok, parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből, Bp. 1976. 239-240. l.
- 4 *Orosz István*: A hegyaljai mezővárosok társadalma a 17. században különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira. (*Szabó István* szerk. Agrártörténeti tanulmányok) Bp. 1960. 5-6. l. Itt olvasható fejtegetéseim némileg módosultak az újabb adatok és kutatások fényében, különösen a szabad telkek és a szabad szőlők összefüggéseit illetően. 1960-ban kifejtett véleményemtől eltérően ma már nem tekintem a szabad szőlőket nemesi birtoknak. V.ö. *R. Péter Katalin*: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a XVII. század végén. Agrártörténeti Szemle. 1964. 171. l.
- 5 ZmL Tokaj jkve 1610. Az 1561. évi urbárium
- 6 U.o. Az 1673. évi urbárium
- 7 Magyar Országos Levéltár (MOL) Kamarai Levéltár. Regesta decimarum Rksz. B. 1164. Borötöd Tokaj 1625.
- 8 U.o. Urbaria et Conscriptiones (U et C) Fasciculus (Fasc) 58 Numerus (No.) 2.
- 9 Maksay Ferenc (szerk.) Urbariumok XVI-XVIII. század. Bp. 1959. 767. l.
- 10 A menekülések szükségessége a mindennapok valóságának része volt Tokajban. Erre utal pl. az az 1625-ben kötött zálogszerződés Vilmányi Isváné és Szabó Mihály között, amelyben szerepel az alábbi megjegyzés: „ha pedig, kitől Isten óltalmazzon, az városnak közönséges futása teörténnék (az én kiemelésem O. l.) azon esztendőök utánnis meg tartassanak”. (t.i. a szerződésben foglaltak). ZmL Tokaj jkve. 1625. márc. 11.
- 11 U.o. Az 1561. évi urbárium
- 12 MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj, 1625.
- 13 U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 2.
- 14 U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 6.
- 15 U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 18.
- 16 Szabó István: i.m. (Tanulmányok...) 258. l.
- 17 ZmL Tokaj jkve. 1631. dec. 15.
- 18 U.o. Tokaj jkve. 1634. márc. 11.
- 19 U.o. Tokaj jkve. 1636. febr. 17.
- 20 U.o. Tokaj jkve. Predikátor jövedelme VII. pont.
- 21 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 18.
- 22 ZmL Tokaj jkve. 1610. Schola mester jeövedelme. U.o. Deákok jövedelme.
- 23 U.o. Notarius tiszti és jeövedelme.
- 24 Néhány jegyzőkönyvi bejegyzés a „deákokról”: Kállay György deák, Benedek Diák, Sárvári István diák, Kászoni Mihály deák, Kerekes Bálint deák, Csenálosi György

- deák, stb. U.o. Tokaj jkve. 1626. márc. 12., 1628. márc. 9., 1628. dec. 14., 1633. szept. 22., 1634. márc. 11., 1641. márc. 23.
- 25 U.o. Tokaj jkve. 1641. nov. 28.
- 26 U.o. Tokaj jkve. 1641. márc. 23.
- 27 U.o. Tokaj jkve. 1631. márc. 6.
- 28 U.o. Tokaj jkve. 1642. márc. 14. V.ö. MOL U. et C. Fasc. 58. No. 2. Az 1715-ben készített országos adóösszeírásban - sajátos módon - Tokaj lakói között 35 polgárt írtak össze 42 zsellér és 20 taksás mellett. U.o.
- 29 *Varga János*: i.m. (Jobbágyrendszer...) 100-101. l.
- 30 ZmL Tokaj jkve. 1610. Városoknak törvényi es rend tartási I. cikkely.
- 31 U.o. I. cikkely.
- 32 U.o. Tokaj jkve. 1625. márc. 12.
- 33 U.o. Tokaj jkve. 1625. márc. 10.
- 34 U.o. Tokaj jkve. 1629. márc. 31.
- 35 U.o. Tokaj jkve. 1642. máj. 22.
- 36 U.o. Tokaj jkve. 1610. Városoknak törvényi es rend tartási XVII. cikkely.
- 37 U.o. Tokaj jkve. 1626. márc. 16.
- 38 *Varga János*: i.m. (Jobbágyrendszer...) 188. l.
- 39 ZmL Tokaj jkve. 1626. jun. 23.
- 40 U.o. Tokaj jkve. Az 1561. évi urbárium. *Maksay Ferenc*: i.m. 739. l.
- 41 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 17.
- 42 MOL U. et C. Fasc. 5. No. 15.
- 43 ZmL Tokaj jkve. 1610. „Fótos” marhának csak a külön őrzött nyáját tekintették, amelynek létszáma legalább a 20-at elérte.
- 44 U.o. Tokaj jkve. 1634. jul. 27.
- 45 U.o. Az 1561. évi urbárium. *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Bp. 1990. 191. l. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 739-740. l. MOL U. et C. Fasc. 5. No. 15.
- 46 ZmL Tokaj jkve. 1610. Az 1573. évi urbárium. *N. Kiss István*: A mezőgazdasági termelő népesség fluktuációja és extraneus birtoklás hegyalján a XV. század második felében. (*Makkai László szerk.*: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korában. Tanulmányok Zemplén megye XVI-XVII. századi agrártörténetéből.) Bp. 1966. 190-194. l. A zsellérek szőlőbirtokos voltát az is tanúsítja, hogy a dézsmajegyzék szerint 1572-ben Oláh Pál „miserabilis” lakosnak is volt 4 cseber bortermő szőlője.
- 47 MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj 1625. U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 2.
- 48 U.o. U. et C. Fasc. 5. No. 15.
- 49 *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 35-36. l.
- 50 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 2.
- 51 *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648) Bp. 1954. 668. l.
- 52 ZmL Tokaj jkve. 1626. jun. 9., 1628. jun. 23.
- 53 U.o. 1637. márc. 21.
- 54 U.o. 1642. márc. 14., 1642. jan. 17., 1643. jan. 15.
- 55 U.o. 1632. febr. 21.
- 56 U.o. 1631. márc. 6., 1632. márc. 11., 1634. jul. 27.
- 57 MOL U. et C. Fasc. 35. No. 86.
- 58 ZmL Tokaj jkve. Az 1561. évi urbárium.
- 59 *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 740. l.

- 60 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 2.
- 61 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 6.
- 62 ZmL Tokaj jkve. 1629. márc. 20.
- 63 U.o. 1630. febr. 13.
- 64 U.o. 1642. ápr. 27.
- 65 U.o. 1647. márc. 23.
- 66 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 2.
- 67 U.o. Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj 1625.
- 68 ZmL Tokaj jkve. 1632. márc. 11.
- 69 U.o. 1635. jun. 23.
- 70 U.o. 1626. jul. 17.
- 71 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 14.
- 72 ZmL Tokaj jkve. 1636. szept. 4.
- 73 U.o. 1635. jan. 17.
- 74 U.o. 1631. ápr. 9., 1642. márc. 6.
- 75 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 14.
- 76 ZmL Tokaj jkve. 1635. jan. 17.
- 77 U.o. 1636. szept. 14.
- 78 Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez (AZT) 1915. évf. 155. l. *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 48. l. *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőlje és bora. Tokaj. 1991. 290. l.
- 79 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (MGtSZ) 1994. 78-79.l. *Balassa Iván*: i.m. 291.l. *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 49. l.
- 80 *Hőgye István*: Szőlőmunkák és munkabérek a Hegyalján a XVII-XVIII. században. Borsodi Levéltári Évkönyv V. k. 1985. 206. l.
- 81 U.o. 191. l.
- 82 ZmL Tokaj jkve. 1626. aug. 8.
- 83 U.o. Tokaj jkve. 1610.
- 84 *Balassa Iván*: i.m. 299. l.
- 85 ZmL Tokaj jkve. 1610. Az szőlőknek örizésében való rendtartás.
- 86 *Román János*: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI-XVII. században. (*Makkai László* szerk.: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágytság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI-XVII. századi agrártörténetéből Bp. 1966. 614-617. l. A Tokajban fellelhető iparos foglalkozások a következők: asztalos, ács, bodnár, borbély, kardos, csizmadia, esztergáros, fazekas, gombkötő, gyertyamártó, halász, hordómérő, kerékgyártó, kerész, késcsináló, kovács, tapasztó, lakatos, mészáros, molnár, orvos, órás, ötvös, páncélos, portörő, sarlós, sarkantyús, sernevelő, seres, szabó, szakács, szíjgyártó, szűcs, takács, varga.
- 87 U.o. 587. l.
- 88 ZmL Tokaj jkve. 1635. jun. 23.
- 89 MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj, 1625.
- 90 *Maksay Ferenc*: i.m. (Magyarország birtokviszonyai...) 191. l.
- 91 MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj, 1625., ZmL Tokaj jkve. Az 1561. és 1673. évi urbárium. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 739-740. l. *Román János*: i.m. 591. l. A tokaji iparúzők arányát 1550-70 között 15-23 %-ra, 1690-1710 között 24-28 %-ra becsülte.

- 92 ZmL Tokaj jkve. Az 1561. évi urbárium. Az urbáriumból kiderült, hogy a leveleket Kassára kellett vinni s város dolgában ekkor sem szolgáltak. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 740. l.
- 93 U.o. 740. l., ZmL Tokaj jkve. 1610. Halászoknak rend tartások. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 771. l.
- 94 MOL G. 29. Rákóczi szab. harc. ltára. 82. cs. V. 3 c/g. Tokaj, Tarcal inventáriuma 1706.
- 95 U.o. V. 3 c/g. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 742., 766. l.
- 96 ZmL Tokaj jkve. 1610. évi törvénykönyv. Vásárbíró tiszti.
- 97 U.o Tokaj jkve. 1686. ápr. 14.
- 98 U.o. Tokaj jkve. 1610. Vásárbíró tiszti.
- 99 „Káposztás kertnek való föld” U.o. Tokaj jkve. 1626. dec. 11. „Méhes kert és gyümölcsös kert” U.o. 1638. jul. 24. „Szivás Kert” U.o. 1691. okt. 1. „Szilvás között való gyalog út” U.o. 1642. szept. 22. „Sylvás” 1642. dec. 16.
- 100 U.o. Tokaj jkve. 1610. A választott vásárbírákról, U.o. 1635. aug. 1., 1639. ápr. 23.
- 101 *Maksay Ferenc*: i.m. (Magyarország birtokviszonyai...) 191. l., *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 739-740. l. 767-771. l. *Nagy Gyula*: Zemplén vármegye a XV. század második felében. Sátoraljaújhely, 1888. AZT 1893. 297-305. l. *N. Kiss István*: i.m. (A mezőgazdasági termelő népesség...) 190-191. l. MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj 1625. U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 2., U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 6., U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 20.,
- 102 ZmL Tokaj jkve. 1610. évi törvények
- 103 *Babocsay Izsák*: Fata tarcaliensia azaz Tarcal városának főbb változásai 1670-1700. (*Rumy Károly György*: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, azaz A magyaroknak magyar nyelven írt emlékezetes írásai.) Pest, 1815.
- 104 *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 27. l. „Tarcalon több mint tízszeres, Keresztúrbán ötszörös, Tolcsván kétszeres a lakosság számának megfoghatkozása 1646-hoz képest. Egyedül Tokaj és viszonylag Tállya lakossága nem vesztett sokat a század második felében.”
- 105 A táblázat forrásai, 1572-re: *N. Kiss István*: i.m. (A mezőgazdasági termelő népesség...) 190-194. l., 1625-re: MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj. 1625.
- 106 *N. Kiss István*: i.m. (A mezőgazdasági termelő népesség...) 190-194. l.
- 107 MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj. 1625.
- 108 U.o. G. 29. Rákóczi szabadságharc levéltára 82. cs. V. 3/g. Extractus vinorum 1704.
- 109 *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 34. l.
- 110 *N. Kiss István*: Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. Történelmi Szemle 1960. 23. l.
- 111 *Kováts Zoltán*: A népesség. (*Rácz István* szerk.: Hajdúnánás története) Hajdúnánás, 1973. 36. l. A nánási névanyagból hiányzik Dankó Lukács neve, bár a család hajdúnánási illetőségéhez nem férhet kétség.
- 112 A táblázat forrásai: MOL U. et C. Fasc. 58. No. 2., U.o. Fasc. 58. No. 6., U.o. Fasc. 58. No. 20.
- 113 *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 766-767. l.
- 114 A zárójelben lévő nevek az 1692. évi adófizetőket jelentik, ha nem azonosak az 1673. évivel. Hunyadi Mihály 1692-ben 4 pár saruval adózott, ennek árát nem ismerjük. MOL U. et C. Fasc. 58. No. 20.
- 115 ZmL Tokaj jkve. 1561. évi urbárium. *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 740. l. MOL Reg. dec. Rksz. 1164. Borötöd Tokaj, 1625., U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 2., U.o. Fasc. 58. No. 6.

- 116 U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 15.
- 117 *Makai László*: i.m. (I. Rákóczi György birtokainak...) 374. l.
- 118 MOL U. et C. Fasc. 58. No. 6. A 6 pár csizmát Csizmadia Miklós fizette.
- 119 U.o. U. et C. Fasc. 58. No. 20.
- 120 Idézi: *Makkai László*: Robot - suma - taxa. Töténelmi Szemle 1964. 334. l.
- 121 *Orosz István*: i.m. (A hegyaljai mezővárosok...) 56. l.
- 122 *Makkai László*: i.m. (Robot...) 337. l.
- 123 *Maksay Ferenc*: i.m. (Urbáriumok...) 767-771. l., MOL U. et C. Fasc. 58. No. 6., U.o. Fasc. 58. No. 20.
- 124 *Orosz István*: Földesúri támadások a hegyaljai mezővárosok ellen a XVIII. század második felében. Agrártörténeti Szemle 1975. 40-41. l.
- 125 AZT 1910, 65-71. l. 1911. 70-74. l.
- 126 *Benczédi László*: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Bp. 1953. 93. l.
- 127 *Babocsay Izsák*: Fata tarcaliensia, azaz Tarcal városának főbb változásai (1670-1700) kiadta: *Rumy Károly György*: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, azaz a magyaroknak magyar nyelven írt emlékezetes írásaik. Pest, 1815.
- 128 *Benczédi László*: i.m. 41. l.
- 129 U.o. 41-42. l.1

A VÁROS PECSÉTRAJZA, A VÁROS CÍMERE

Napjainkban a címerek, azon belül is a városcímerek reneszánszukat élik.¹ Jobbára településeink, illetve azok vezetőtestületei, intézményei ragaszkodnak a közösségi múlt e jelképeihez, e jelképek alkalmazásához, szerepeltetéséhez. Nincs ez másként Tokaj esetében sem. Sőt azzal, hogy városunk gazdag és jeles múlttal, jeles történelemmel rendelkezik, polgárainak ragaszkodása igen erős a szülőföldhöz, a lakóhelyhez. Azt tapasztalhatjuk, hogy Tokaj lakóinak tartalmas és színes identitástudata van², - így lehetett ez a múltban is.

A városi *jogállás*, - mellyel a településrendszerben elfoglalt privilégiális helyzet jut kifejezésre, - szembetűnő, megkülönböztető jele volt a pecsét, illetve ennek nyomán a címerrajz. Ezek a rajzolatok, motívumok nem lehettek már véletlenek, feltehetően a közösség vagy annak birtokosa kereste meg ezekben a legmegfelelőbb jelképet. Ezzel - és a helység nevével - biztosították maguk számára az összetéveszthetlenséget. A városi címer tehát szoros kelléke a városi létnek. Nemcsak a szabad királyi városok (*civitas*), hanem a mezővárosok (*oppidum*) is éltek ezekkel. A városi címer-használat természetesen több vonatkozásban azonos lehetett a nemesi rend hasonló jogával.

A címer jelkép, eszköz arra, hogy kifejezze az adott város, annak vezető testülete saját létét, illetékességét. E pecsétnyomók illetve címerek rajzai több esetben utalnak a városi lét külsőségeire (pl.: Kolozsvár bástyák), attribútumaira, annak egyházi vonatkozásaira (pl.: Esztergom). A városi címer tehát, szemben a nemesi családok szokásaival a közösség jellemzőit ragadta meg, s aligha engedett holmi személyes ambícióknak, hacsak a mezőváros nem volt kénytelen eltűrni földesurának erőszakosságát, s át nem vette (a feudális jog alapján)³ annak címerképét, s azt szerepeltette pecsétjén.

A címer-adományozás, a címerszerzés (itt választásra is gondolhatunk) a városi lét tartozéka lehetett, különösen attól kezdve, hogy a település vezetőtestülete mind jobban megszerveződött, s egyre markánsabb hatáskört ragadott magához, gyarapodott munkája, szélesedett ki tevékenysége. Feltehetően a mezővárosok is ragaszkodtak ahhoz, hogy a jeltelenségből kiemelkedett közösség, vagy annak irányító csoportja, egy-egy címerképben önmagát meghatározza.⁴ Ily módon a pecsét, illetve címer a testület működésének elengedhetetlen kelléke, állandó velejárója, a „pecsétés levelek” kiadásának, kiadásának eszköze, szoros tartozéka lett. A város vezető testületének, irányító személyeinek számos alkalommal kellett pecsétjével bizonyítania létét, működését, polgáraiért ilyen-olyan okon helytállnia. Egy működő testület mindennapos tevékenysége közepette nem nélkülözhetette a pecsétet.

Természetesen ezzel párhuzamosan a pecsétrajzok, a város címerképei díszíthették a városházát, a templomot, illetve tárgyalótermeket, intézményeket. Rákerülhetett a város zászlajára, s más hadi eszközre is. A közhatalom jelképe, a pecsétnyomó-rajza, végtére is a város címere. Természetesen nem áll szándékunkban az, hogy e két kategóriát, a pecsét-rajzot illetve címerképet összemossuk, mindenesetre a városok jelképei már eleve szoros kapcsolatban voltak egymással, fedve egymást. Az államhatalom későbbi megerősödésével a városi jelképek jelentősége halványodott, s inkább díszítésül használták azokat.

A továbbiakban Tokaj város pecsétje, illetve ezzel szoros kapcsolatban a város címere érdekel bennünket. E kérdéssel már eddig is foglalkoztak.⁵ Az fontos számunkra, hogy mikortól használhatott a város magisztrátusa pecsétet, illetve mettől kezdve van Tokajnak

címere. Ezt követően pedig a pecsétrajz értelmezésével, annak módosulásával foglalkozunk.

A jelen kötetben az érdeklődő választ kaphat arra a kérdésre, hogy Tokaj mikor lépett elő az oppidumok státuszába (egyébként 1476-tól tartották számon oppidumként Tokajt).⁶ A város első - eddig ismert - pecsétnyomatán az 1549-es évszám szerepel a város neve, „THOKAI” mellett. Két közjel között még további két betű rajza, a „B” (?) és „Z” található. Olyan oklevelek, melyeken ez a pecsétnyomat szerepel mind az Országos Levéltárban, mind a Zempléni Levéltárban található. Első említése a Századokban, (1876. 424.) egy magángyűjteményből származik.⁷ Idézett szerzőnk pedig ezeket közli velünk: „Gyűjteményemben van egy magyar okmány 1586-ból, melyben Tokaj városa bizonyítja, hogy Eromyes Pál tokaji pincéjét elcserélte Garay I. János tarcali pinczéjéért és hogy Garay I. János megvett Tokajban egy házat Kristóf ispántól. Az okmányban sárga viaszra van nyomva Tokaj város húszas nagyságú pecsété, mely a következő: középpütt kereszt alakú fa van, mely körül egy kitátott szájú kígyó tekerődzik, jobbra-balra pedig szőlőtökék, lefüggő gerezdekkel és e körirat: * THOKAI 8. B. Z. 8. 1549. *.” Eddig az elsőként számontartott városi pecsétnyomat leírása. Magam ugyanezen pecsétnyomó viaszlenyomatát találtam meg egy Zemplén megyei levéltári iraton is. Ebben Szűcs Demeter tokaji főbíró és társai fogadott bírák ítéletlevele olvasható Bús Gáspár tokaji és Cionka László eszlári lakos közötti perben: „...szőlő örökségeket Thokaj Heg'ben, Hasonló képpen (a) városban lévő Házokott, pinczéket pusztá telkéket meglánczolván (megmérvén) megvehetik.” E nyomat egy kiváló állapotban megőrződött ívhártyán szerepel, méghozzá fekete viaszból, mely ötven év múltán is bizonyítja, hogy az 1549-es pecsétnyomót használta a város a század végén is.⁸

A város sorrendben második pecsétje a Zempléni Levéltárban két okmányon is megtalálható, éspedig egy 1651-es és egy 1652-es keltezésű hivatalos iratokon. Az első (1651) egy *záloglevél*, melyben arról tudósítanak a szerkesztők, hogy Tokaj városa zálogba veszi Kőlcsey Gábortól annak Deák nevű szőlőjét. A másik (1652) „Tokaj város örök valló levele a Mézes Mál alján, a Keskeny ágon lévő szőlőkről”. Rajza lényeges eltérést mutat az 1549-es pecsétnyomat rajzától. Központi motívuma továbbra is a keresztre tekeredő kígyó, mely kétségtelenül uralja a mezőt, mellette azonban egy sematikusan ábrázolt emberalak vehető ki, éspedig a keresztől jobbra. Ugyanakkor elmaradt a szőlőinda. Megállapítható, hogy a korábbi, a XVI. század közepén vésetett pecsétnyomót, melynek rajza bonyolultabb, egyszersmind naturálisabb ábrázolású is volt, a következő század elején egyszerűbb változattal cserélték fel, egyszerre tisztítva a képmezőt és közeledve a „bibliai értelmezés” irányába. A pecsétnyomat felirata: „THOKAY VÁROS PECZETI 1610”.⁹

Itt következhet az immár harmadik pecsétrajz, melyet a már idézett Századok-beli közlésben találhatunk, s ennek ismertetése így hangzik: „A második (ti. tokaji városi pecsét) valamivel kisebb, és itt a keresztre tekerődő kígyó visszanyúlik, úgy hogy szájával a farkát éri, szőlőtökék nincsenek: körirata ez: THOKAI VÁROS PECZETI: 1616.” Az itt közöltekkel kapcsolatban bizonyos ellenvetés merülhet fel. Ha ugyanis az előbbieken bemutatott (II. számú) pecsét még a század közepén (1651, 1652) is szerepelhetett, akkor nem nagy a valószínűsége annak, hogy egy 1616-os évszámmal jelzett (magyar nyelvű!) pecsétnyomó készült. Feltehető, hogy a nyomat nem volt tökéletes, ezért olvasata némiképp hibás lehetett. Így tévedhetett a közlő személy akkor, amikor 1610 helyett 1616-ot olvasott a rajz alapján. Ettől már nehezebb megmagyaráznunk azt, hogy miért nem szólott az egykorú (1876) közlő a rajz jobb oldalán elhelyezett figura (emberalak) létéről. Elkerülte a figyelmét?

Negyedikként az Országos Levéltárban fellelhető pecsétnyomó jöhet számításba. Motívumai nagyjából azonosak az előbbi, a II. számon elősorolt rajzolatával. Évszám azonban nincs rajta. Körirata pedig ez: „SIGILUM PRI OPPIDI T: TOKAI”.¹⁰ Feltűnő az,

hogy itt latin feliratot találunk. Ezek alapján feltehető, hogy a jelen pecsétnyomó is a XVII. század elején készíthetett.

A továbbiakban két azonos rajzolatú, de más-más feliratú (ötödikként és hatodikként) pecsétnyomót ismertethetünk. A pecsétnyomók mindegyike megvan. Az évszámmal ellátottat a Tokaji Múzeum gyűjteményében őrizzük, az évszám nélküli változat a B.A.Z. megyei levéltár tulajdona.¹¹ Rajzolatuk csaknem teljesen azonos. Az ötödik pecsétnyomóként is kezelhető tárgy a város állványra helyezett ún. száraz pecsétnyomója volt. Az állvány is rendelkezésünkre áll. Motívuma egy kisebb dombon álló, gömbben végződő száraz alkotta kereszt, rajta tekeredő kígyó, jól kirajzolt, tátott szájú, fullánkját kilökö kígyófej. Tőle jobbra jól kivehető, teljes ember alak. Körirata a következő: „T. TOCKAI. VÁROS * PECSETH * 1701 **”. Már az előbbi (4-es) pecséten is megfigyelhettük a település nevének egyik változatát, éspedig a T(ISZA) TOKAI-t. A hatodik rajzot latin nyelvű felirat keretezi: SIGILUM * PRI * T. TOKAI *. Ez csaknem azonos a negyedik nyomatával, csupán méretében mutatkozik különbözőség.

Ez a pecsétmaradt meg aztán egészen a polgári forradalomig, 1848-ig. A város magisztrátusa rendre e két, csaknem teljesen azonos rajzolatú változatot használta, alkalmazta. Annyira beleivódott e címerkép (s ennek biblikus tartalma) a köztudatba, hogy amikor a XIX. század vége felé, illetve a huszadik század elején megfestették épület- (és terem-) díszként Tokaj címerét, akkor ehhez az értelmezéshez nyúltak vissza. Noha a polgári kor elején (hetedik változat), majd a közigazgatási rendezés alkalmával is készült pecsétnyomókon pusztán a halomra állított kereszt, azon a tekeredő kígyó díszítette a pajzs központi felületét.¹² A város címerét tehát megfestették, mely egy hegyes (sziklás) tájat ábrázol, balról a már sokszor leírt kereszt a kígyóval, mely ezúttal kisebb sziklán áll, előtte hosszú köntösben lévő férfi alak (Mózes), aki vizet fakaszt a sziklából. A rajz körirata pedig ez: „KIVÁLTSÁGOS TISZA TOKAJ VÁROS CZIMERE 1707-ből”. Ezek közül az egyik változatot a Tokaji Múzeum őrzi. Ezt szerepeltettük e kötet illusztrációjaként. A másik a Hétszőlő Rt. tanácskozó termét díszíti ma is, s feltehetően a Rákóczi pince századfordulóján volt birtokosai, a Windischgräetzek rendelték meg ezt az alkotást.

A város címerrajzának szabad értelmezésére számos példát sorolhatunk fel.¹³ A XX. században több kísérlet történt arra, hogy magyarázzák a város címer ábrázolását. Egyik ilyen szabadon fogalmazott ábrázolás 1913-ból való (Sátoraljaújhely, a „bortemplom”). Itt Mózes egy markáns, mezítelen felső testű fiatal férfival helyettesítették, jobb kezében kardot tartván.

Amikor Mosolygó József megírta Tokaj történetét, amely 1930-ban meg is jelent a „magyar városok” sorozatban, a szerkesztők és a kiadók számára valaki azt tanácsolhatta, hogy a következő, dombornyomatos címerkép díszítse a borítót: „Hármas halomra állított vaskos kereszt, azon a tekeredő kígyó, két oldalt a kisebb halmok tetején egy-egy szőlőtőke, levelekkel, fűtökkel”. Hogy pontosan kitől származik ez az ötlet, nem tudjuk. Egy bizonyos, éspedig ekkor visszatértek a tokajiak ahhoz az ősi motívumegyütteshez, melynek központjában a biblikus jelkép állott, s ezt körülvette a szőlő. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ezzel lezárult a címertörténet Tokajban. Azok a rövid ideig élő címerábrázolások, melyek időközben (1973-ban, 1986-ban) születtek, csak alig számottevő kitérőnek tekinthetők, hiszen az újra városi jogokat kapott, avagy a visszanyert városi jog birtokában, Tokaj visszanyúlt a Mosolygó József-féle kiadványon szerepeltetett, immár heraldikailag is pontosan fogalmazott ábrázoláshoz. S ezt fogadta el a város vezető testülete a 2/1990-es rendeletével.¹⁴

A város zászlajáról is illik annyit leírnunk, hogy visszatért e téren is a hagyományos formához, éspedig a világossárga-égszínkék hosszant csíkozott zászlóformához, annyit változtatván azon, hogy a utalásként két folyóra (Bodrog és a Tisza) a kék sávok a zászló

két szélén, egyötöd-egyötöd szélességben futnak, közrefogva a sárga mezőt, melyen a város címere díszel.

A városok pecsét- alias címer-ábrázolásainak értelmezése, egy-egy jelkép tartalmi megfejtése, az egykorú szándék képi megfogalmazásából történő kihüvelyezése is feladatok lehet a kutatóknak. Nos, a jelenben sem térünk ki e feladat elől, hiszen az eddig előszámlált ismereteinkből is kitűnhet, hogy nemegyszer más és más értelmezést nyertek a pecsét- címer motívumai, miközben természetesen e jelképek kihüvelyezésére vállalkozunk. A magyarázatok közül említhetjük, túl az 1913-as ábrázolásbeli eltérést, azt a kettőt, melyek közül az egyik a keresztet pallosként - ebből eredően a pallosjogra való utalásként - értelmezi, avagy a másikat, amely a kígyót mintegy áttemeli a folklorba, azt koronás kígyóként fogja fel. Nos ezek a honismereti kutatás közepette fel-felbukkanó vélekedések (is) arra késztették e sorok íróját, hogy az 1549-es pecséttrajz tartalmi felfedésére kísérletet tegyen.

Induljunk ki a következőkből: Az általunk ismert pecsétnyomatok sorában az első az 1549-es. Érdemes tehát keletkezésének történelmi, társadalmi sőt gazdasági körülményeire rávilágítani. Tokaj a XVI. század közepén fontos földrajzi környezetben lévő mezőváros volt, szomszédságában a Diósgyőr-tokaji váruradalom délkeleti pillére, a Tokaji Vár (Hymes udvar).¹⁵

Már közel egy évtizede tény az ország háromrésze szakadása (1541. Buda eleste). A török a következő években rohamosan terjeszkedik, 1543-ban Siklós, Esztergom, Tata, Székesfehérvár, 1544-ben Visegrád, Nógrád, Hatvan kerül török kézre. A pusztulás mérhetetlen. Sehol olyan nemzeti vagy éppen nemzetközi erő, amely e nagy, a nemzet sorsát megpecsételő „áfium” ellen összefogást sürgetne.¹⁶

Tokaj egy évtized leforgása alatt jelentős stratégiai szerephez jutott, hiszen vára és a tiszai átkelőhely arra predesztinálta, hogy egyre jelentősebb mértékben vegyen részt a haza sorsát befolyásoló politikai, hadi eseményekben. Földesura a Szapolyaiak után Serédy Gáspár, aki Habsburg Ferdinánd főkapitányaként 1537-ben a Tokaji várat királyának elfoglalja. Adományként 1541-ben gyakorlatilag az egész uradalmat (Tokaj, Tarcál, Keresztúr, Kisfalud, Szegi, Mád, Zombor, Szerencs, Rátka, Tállya, Golop, Ond, Legyesbénye, Bekecs, Szada) bírta.¹⁷ 1544-ben a birtok unokaöccsére, Benedekre szállott. A reformáció híveként számontartott főúr, Perényi Gábor a sztropkói uradalom részeként volt Tokajban birtokos.¹⁸

A reformáció térhódítása különösen ezekben a tragikus évtizedekben szembeszökő. Rohamos terjedésének okai között az államhatalom szétesése, a zavaros állapotokat kihasználó birtokos nemesség, pénzéhes városi polgárság, az országgal, az adózó néppel mit sem törődő hatalmasságok közönye, továbbá az egyháziak visszaélései, züllöttségük keresendő. A korai magyar reformátorok kegyetlenül ostromozzák e fertőben élő társadalmat, a fejedelmeket, pénzhajhászokat. A reformáció különböző irányzatai az egyes országrészekben külön-külön is gyökereket vertek. Hegyalján előbb a lutheri, majd a kálvini irány tanai terjedtek el. (Tarcali zsinat, 1562.)¹⁹ Maga a tokaji lelkész, Batizi András is előbb Luther híve volt, később személyében összebékítette e két irányzatot. Ezért használhatták közösen Batizi Kátéját hosszú időn át. Irányultságában talán a Hegyalja gazdasági életében már ekkor is jelentős szerephez jutott „pentapolisz” (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben), illetve az általuk képviselt irányzat (Confessio pentapolitana, 1549.) is meghatározó lehetett.

Meg kell válaszolnunk azt a kérdést is, hogy a keresztre tekeredő (keresztre függesztett) kígyó miként kerülhetett Tokaj címerébe, illetve mindenek előtt a keresztre tekeredő kígyó motívumát honnan kölcsönözték a XVI. század közepén élt Tokajiak? Azok a tokajiak, akik a városi mivolt nélkülözhetetlen velejáróját, a pecsétnyomó rajzát megfogalmazták. 1549. Ki lehetett a motívumot kiöltő személy? A magisztrátus valamelyik tagja

vagy a város prédikátora? Milyen befolyása lehetett a földesuraknak, Perényinek és Serédynek? (Cuius regio, eius religio) Annyit bizonyosan állíthatunk, hogy az utolsóként emlegetett tételre, a földesúri nyomásra, ha sor is került, nem a földesurak címerképét vették át Tokaj pecsétnyomójaként. Anélkül, hogy itt részleteznénk az egykorú reformátorok hittételeiben, mindenekelőtt szónoklataikban oly gyakran alkalmazott bibliai fejtegetéseket, mindössze utalunk az általuk értelmezett magyar valóság és az ószövetségi párhuzamokra, illetve az ebből levont morális következtetéseikre.²⁰

Ha ragaszkodunk az időbeliséghez, akkor az ószövetségi történethez kell visszanyúlunk, amikor is az Úr parancsára Mózes a zsidó népet az Ígéret földjére vezette. Eközben a választott népet kishitűsége miatt megbüntette az Úr. A történet részlete ez: „És szólla a nép Isten ellen és Móses ellen: Miért hoztatok fel minket Egyiptomból, hogy meghalnánk e' pusztában? Mert nintsen kenyér, víz is nincsen, és a mi lelkünk megútálta ez alávaló kenyeret. Botsáta ezért az Úr a' népre tüzes kígyókat, kik mardosák a' népet, annyira, hogy sok nép halna meg Izraelből. Akkoron méne a nép Móseshez, és mondanák: Vétkezünk, mert szólottunk az Úr ellen, és te ellened. Imádjad az Urat, hogy vigye el mi rólunk a' kígyókat. És imádkozék Móses a' népért. És mondá az Úr Mósesnek: Tsinálj magadnak Tüzes kígyót, és emeld fel azt jegyül, és valaki megmarattatol, ha tekintend arra, meggyógyul. Tsinála azért Móses értzből öntött kígyót, mellyet felemele jegyül. És vala, hogy mikoron a kígyó megmaránd vala valakit, tekintene arra az értzből öntött kígyóra, és meggyógyul vala.”²¹

Amikor a Királyok (II.) könyve újra szóba hozza ezt a „jegyet” így szól arról: Ezekias „Ő rontá el a' magasságbéli óltárokat, és eltöré a' faragott képeket, és levágá a' berket, és eltöré az értz kígyót is, mellyet Móses tsinált vala, mert mind az ideig az Izrael' fiaí fő il-latot tésznek vala annak...”²² János evangéliumában már új tartalmat kap a kereszten függő kígyó: „Mert senki nem ment fel mennybe: hanem az, a' ki leszállott mennyből, tudniillik, az embernek Fia, ki a' mennyben vagon. Miképpen pedig felemele Móses a' kígyót a pusztában, aképpen fel kell magasztaltatnia az embernek Fiának. Hogy valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök életet vegyen.”²³ Tokaj címerének központi jelkép együttesét tehát nem értelmezhetjük másként, mint e Mózes által csinált és „felemelt” érc kígyóként, mely által az evangélista (is) hirdette a megtértek számára az üdvözülést, az üdvözülés távlatát. Hogy a címerkép lehetséges magyarázatai közül a legvalószínűbb ez, arra tanúság lehet a századfordulón képként megfestett címerrajz is, melyen az alkotó Mózeszt ábrázolja éppen akkor, amikor vizet fakaszt a sziklából. A magaslaton pedig ott áll a keresztre helyezett (felemelt) kígyó.

Ha már szó esett a kígyóról (érc kígyó), kínálkozik az alkalom, hogy szemlét tartsunk e „boszorkányos” állat körül. Több helyen szerepel a kígyó a bibliában is, ahol éppenség a sátán kígyó képében jelenik meg. Ugyanakkor számos hiedelem tapad ehhez az állathoz a népi társadalomban is.²⁴ Nem csoda hát, ha a tokaji címerállathoz (a kígyó) is tapad egy ilyen balhiedelem, jelesül koronás kígyó lenne a tokaji címerben. Miután a mózesi (Krisztus-jelkép) érc kígyó címerben, címerábrázolásban való szerepeltetése aligha vitatható, ezért nincs értelme további találgatásoknak akkor, amikor egy nagy rutinnal, de kevés törődéssel vésett pecsétnyomó mását (pecsétnyomat) értelmezzünk.

Maradt megfajtetlenül a szőlő-téma. Bár csábít annak lehetősége, már így első pillantásra is, hogy a Hegyalja híres, sőt világhíres termékére, a szőlőre (és borra) hivatkozva elfogadjuk tényként azt, hogy a jelen pecsétnyomóra semmi másért, pusztán e gazdasági tény illusztrálásaként került rá e jeles növény. Kétségtelen, hogy a szőlőnek köze lehetett ehhez. Azonban ezt a megállapítást ennyire határozottan elsősorban a történelmi visszatekintés kínálja, sőt erőszakolja. Pedig ez, - vagyis a „tokaji bor” meghatározó híre, neve, világhíre - a történetiségben ekkor még nem lehetett ilyen egyértelmű. A XVI. század közepén (1549) éppen kibontakozóban volt a későbbi évtizedekben Tokaj (és Hegyalja)

gazdasági életében mind nagyobb jelentőségre szert tett növény, a szőlő termesztése, illetve a bor készítése.²⁵ Mintha ekörüli kétségeinket igazolná az, hogy a XVII. század elejétől vésetett pecsétnyomókon nem szerepeltetik a szőlőt. Ezt követően 300 éven át nem is tartották fontosnak azt, hogy a pecsétnyomón, majd a város címerén ábrázoltassák a szőlőt, hogy ily módon utaljanak gazdasági szerepére, meghatározó voltára. Annak ellenére tették ezt, hogy tisztában voltak a szőlő és bor döntő szerepével. Csak a huszadik század elején kap ismét helyet a szőlő (s ezen keresztül a bor) Tokaj jelképében, - ekkor már elsősorban - a címerében.

Az 1549-es pecsétnyomón még (mind a vezető motívum, mind a társult szőlő) naturálishan, természetszerűen ábrázolt. Kétségtelenül megemlíthető itt a reneszánsz ember természetszeretete, annak visszatükröztetése ebben a pecsétrajzban. A címerkép-ábrázolás művészi megoldásáról annyi elmondható, hogy a XVI. századi embertől nem volt idegen a természetszerű ábrázolás. Noha nem vitás, hogy a viszonylag kis képmező akadályozhatta a metszőt abban, hogy szépen megoldja feladatát. Ennek ellenére is megállapítható, hogy a fő (centrális) motívumot térben ábrázolta a művész. A körötte szabálytalanul elhelyezett szőlő inda szabadon burjánzó növény létét sugallja. Amikor azonban a XX. század elején visszanyúltak az 1549-es ábrázoláshoz, a címerkép már dekoratív, jól komponált, kellően sematikus jelkép-együttest mutat: a kígyó (a keresztben függő kígyó) tátott szája, fullánkja (mérgező-tüzes) utal az állat biblikus szerepére, elhelyezkedése a keresztben már mértánias, dekoratív. A szőlőt pedig egy-egy tőke (szőlőtőke) jelképezi, éspedig aranylő fürtű szőlőtőke a címerkép bal és jobb oldalán.

Visszatérve az 1549-es pecsétrajzhoz, a szőlő szerepeltetésének szándékához, számunkra elfogadható az az érvelés, miszerint a szőlőábrázolás az egyre keresettebb tokaji-hegyaljai borra, annak gazdasági fontosságára utalhat. De hogy miért is hagyták el évszázadokon át e motívumot, miért nem szerepeltették a szőlőt, amely éppen ezekben az évszázadokban volt döntő gazdálkodásukban, arra ez a fajta érvelés nem tűnik elegendőnek.

Összefoglalásul a következőket mondhatjuk el: az 1990-ben szankcionált és ma is használatos városi címer évszázados, az 1549-es pecsétrajznak, a XX. század elején bevezetett címernek egyenes folytatása. Az alkalmazott jelképek jelentésánál utalnak a közösség (Tokaj) vallásos (talán a protestantizmusban megújulást, megtisztulást kereső) voltára, továbbá a munkájukat, gazdálkodásukat, egész tevékenységüket évszázadokon át jellemző, meghatározó növényi kultúrára.

Jegyzetek

- 1 *Bertényi Iván*: Kis magyar címertan. Bp. 1983., *Feiszt György*: Rövid magyar címertan és pecséttan. Bp. 1986.
- 2 *Bencsik János*: Honismereti, helytörténeti törekvések Tokajban. in. Szülőföldünk. Miskolc, 16-17. sz. 1991. *Bencsik János*: Mosolygó József szemlélete és hatása környezetére. in. Bencsik János-Szakál Jenőné (szerk.): Tokaj és Hegyalja IX. 1993. 81-88.
- 3 Az idevonatkozó törvényi gyakorlatra aligha kellene szakirodalmat idéznem, hiszen pusztán a XVIII. századi templomfoglalások is e körbe tartoznak. Ezt példázhatják Egyek, Tiszaórs és más települések, egyebek közt Tokaj esetei is.
- 4 A mezőváros. Magyar Néprajzi Lexikon. 3. k. Bp. 1980. 611.
- 5 *Zelenák István*: Tokaj régi címere. Szülőföldünk 12. Miskolc. *János István*: A kígyó ikonográfiája. Bencsik János-Szakál Jenőné (szerk.) Tokaj és Hegyalja I. 1989. Miskolc. *Bencsik János*: Tokaj városcímere a régiségben. in. Bencsik János-Keszei László (szerk.): Tokaj és Hegyalja XI. Tokaj, 1994.
- 6 *Papp Klára*: Tokaj birtokosai és birtoklástörténete a Mohácsivésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. in. Bencsik János-Orosz István (szerk.): Tokaj, várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. 67-68.
- 7 Századok. Bp. 1876. nn. 424.
- 8 Zemplén megyei Levéltár. (továbbiakban ZmL.) Tokaj nagyközség iratai. Iratok I.
- 9 Magyarázatul annyit, hogy 1604-ben elpusztult a város törvénykönyve, levéltárának egy része, s bizonyára pecsétnyomója is. A törvénykönyvet 1610-ben újrafogalmazták. (ZmL. Tokaj iratai.). Az Tokai Városnak eleiteől fogvan való törvények és rendtartásinak könyve. 1610. Újra kiadva, Miskolc, 1987. A kötet „előszavából” idézünk: „Az mit penigh ith mondonk, sok nemzetsegeknek peldaiok igaznak lenni megh bizonyittiak; kikben az Ur Isten, nem csak hatalmat, hanem az büneök ellen való haragiát is megh mutattia. Pelda lehet erre az mi nemzetsegönknek az Magyar nemzetnek mostani siralmas állapotya (es vaiha masokon mi tanultonk volna, az mint hogy masok immar tanulhatnak mi raitonk) melliet Isten, az igaz és üdvösseges tudomannak menteöl beösegesb ajandekaval latogatta megh, annal teöb ostorival kezde suitogatni az eö nyلمان valo akarattianak megh nem beöczüleseiért. /.../ Az teöb ostorok közzül penigh, melliekkel Isten ekkedigh saniargatot bennönket, ighen keserves az ellensegnek es sok fele hadaknak kegyetlensegek es kár tetelek, melliek miat ighen el morodot Orszagonk. Mert ninczen egész Europaban oly nemzetsegh, melynek keze savat ne erzette volna nemzeteönk; holot csak nem minden szomszed Orszagoknak raitonk es miattonk vagion veszekedések.”
- 10 A Tokaji Múzeum jónak látta 1986-ban, ha megbízást ad egy szakembernek, aki az OL-ban ilyen jellegű kutatást végez. Így került elő több, itt ismertetett pecsétnyomat. Sajnos, a latin nyelvű pecsét iratának keltezése nem ismert.
- 11 Tokaji Múzeum gyűjteménye, 63.37.1. ltsz. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, pecsétnyomó gyűjteménye.
- 12 Közölve, in. *Zelenák I.* im.
- 13 *Fehér József*: Sátoraljaújhely. Műemlékek, látnivalók. Bp. 1994. 10. A címerábrázolás megjelent *Bencsik J.* 1994. im.
- 14 Először szerepeltették az új - régi címert *Bencsik János-Zelenák István*: Tokaj, 1991. Képeskönyvben.
- 15 *Németh Péter*: Körév-Hímesudvar-Tokaj. in. *Uő.*: Királyok, ispánok, jobbágyok. Debrecen, 1988. Folklor és Etnográfia 48. 73-92.

- 16 *Hegy Klára*: Egy világbirodalom végvidékén. Bp. 1976.
- 17 *Papp K.*, im. Perényire., *Nagy Iván*: Magyarország családi címerekkel és nemzedék táblázatokkal. P-R. k. Pest 1862. 233. „Perényi Péter 1502-1548. ...a reformationnak első terjesztői közé tartozott.”
- 18 *Papp K.*, im. Serédy Gáspárra és Benedekre., *Nagy Iván*, im. S-Sz.k.
- 19 *Bucsay Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp. 1985. *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp. 1977. 58., *Gulyás József*: Tokaji református papok. Sárospatak, 1917., *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891. Batizi Andrásról: „...1545-ben tokaji papként vett részt az Erdődi zsinaton. 29 reformátorok egyike, akik a zsinat 12 cikkelyét aláírta...”, *Bitskey István*: Hitviták tüzeiben. Bp. 1978.
- 20 Vö. Tokaj törvénykönyve és más idevonatkozó szövegrészleteket.
- 21 Biblia, Móses' IV. Könyve, 21. rész 5-9.
- 22 Királyokról írott II. könyv. 18. rész 4.
- 23 János' Evangélioma III. rész 13-15.
- 24 *Erdész Sándor*: Kígyó. Debrecen.
- 25 *Komoróczy György*: Borkivitelünk észak felé. Kassa, 1944., *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991.

A város első ismert pecsétnyomata 1549-ből

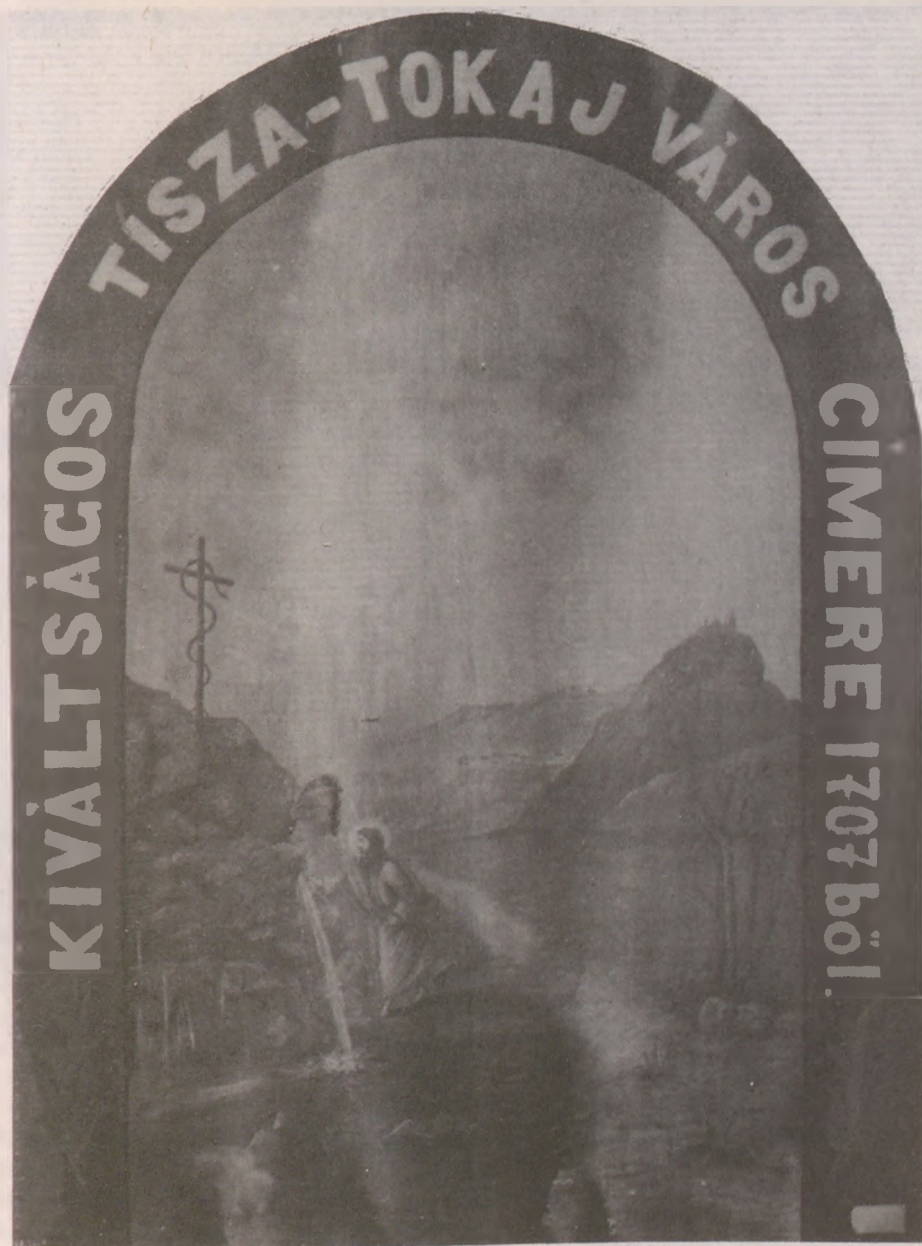

A város pusztulása után újjászervezett közigazgatás által igényelt új pecsét nyomata 1610.

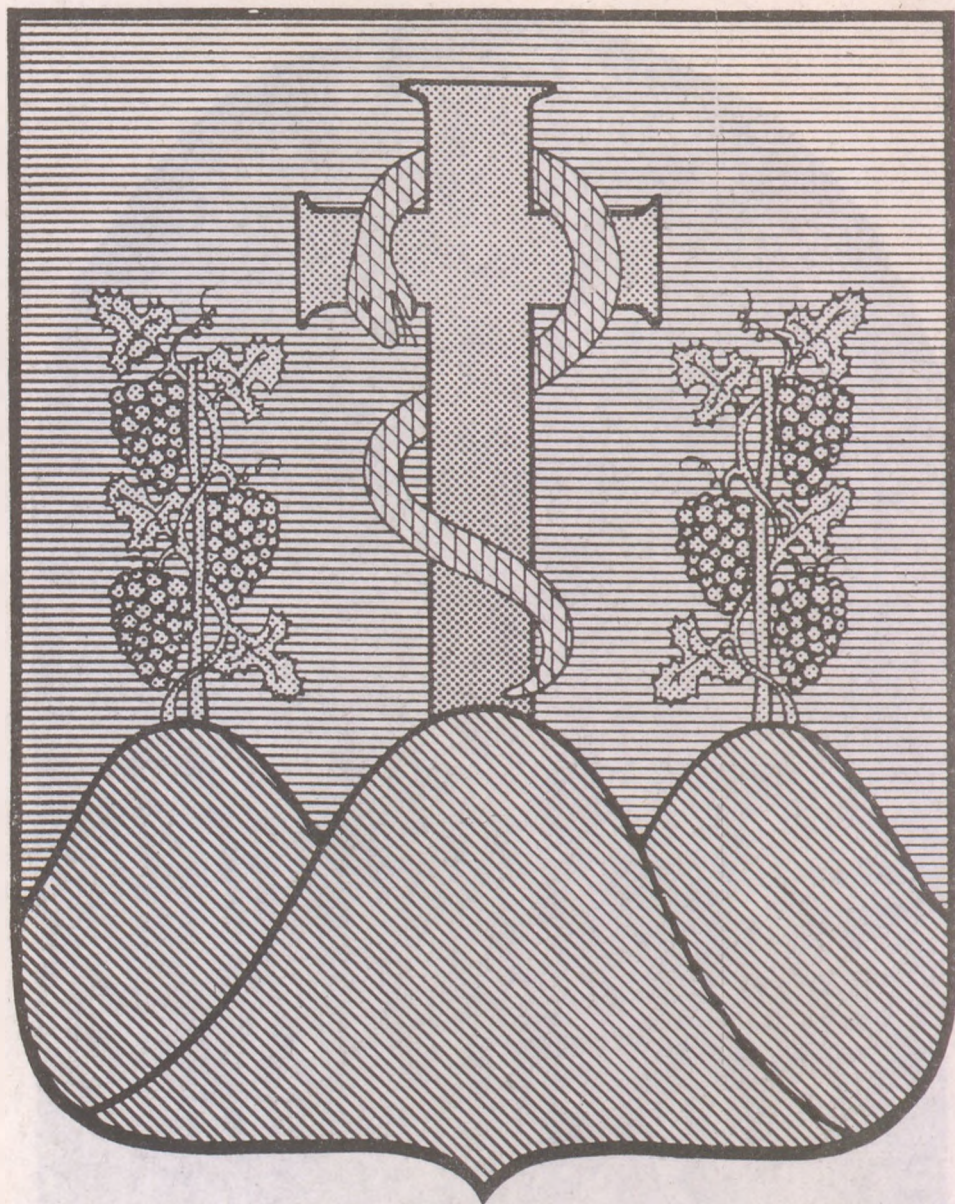

„T(isza) TOCKAI VÁROS PECSETII” feliratú pecsétnyomó 1701-ből.

Olajfestményen megörökített pecséttrajz a XIX. század végéről vagy a századforduló tájáról. A tokajiak identitásának szép bizonyítéka ez az ábrázolás, mely a városháza dísztermében függött.

A város 1989-ben visszatért régi címeréhez, s azt Valent Ede grafikus újra fogalmazta.

TOKAJ AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A FORRADALMAK KORÁBAN

Tokaj az első világháború időszakában

A kiegyezés után kibontakozó gazdasági fellendülés 1910 körül érte el tetőpontját Tokajban. Az első világháború előtt már több kőbánya is termelt. A feldolgozó ipar létesítményei — a Grósz-féle gyufa- és ecetgyár, a malom, a konyakgyár — és a kisiparosok apró üzemei ekkoriban megerősödtek. A helyi pénzintézetek — elsősorban a Tokajhegyaljai Takarékpénztár és a Tokajvidéki és Kereskedelmi Egyesület — szintén prosperáltak. Kiszélesedett a kereskedői réteg. Élénk volt a helyi árucseré. A Zákó- és a Morgenstein-féle nagykereskedések, a Kohü és a Lazarovits-féle fakereskedelmi vállalkozások távolabbi vidékek gazdasági vérkeringésébe kapcsolták be Tokajt. ¹ Jelentősebb gazdasági központtá mégsem válhatott a község. Ásványi vagyon még a közelében sem fordult elő. A tiszai hajózás csak a máramarosi fa- és só ideszállítását oldotta meg. Még középnagyságú üzemek sem alakultak ki. Ehhez kevés volt az itt felhalmozódott ipari- és kereskedőtőke. Az előző századvégi filoxéra-járvány miatt a tokaji bor termelése és exportja lehanyatlott. A szőlőrekonstrukció nehezen indult, s csak az 1910-es években teljesedett ki. Így a bortermelés bevétele nem járult hozzá a tőkefelhalmozáshoz. A megújuló szőlőtermelés ekkor került szembe azzal a helyzettel, hogy az alföldi borok elárasztották a belföldi piacot.

A XIX. század folyamán Tokajnak 1100 kh-s szántóterülete vált ármentessé, s néhány évtized alatt differenciált parasztsága alakult ki. A gyenge, vagy közepes termőképességű szántók a nagygazdaréteg szűk körű és kismértékű gazdagodását tették csupán lehetővé.

A háború kezdetéig ilyen korlátozott gazdasági fejlődés jellemezte a települést. Ennek megfelelően társadalma is csak félig-meddig volt polgári jellegű. A helyi társadalmi elit származás és anyagijavak tekintetében differenciált volt. Néhány polgárosodó dzsentrifamilia mellett a járási és községi közigazgatás alkalmazottai és az értelmiségiek alkották a gerincét. Közöttük jelentős erőt képviseltek a kőbányát, vendéglőt, szőlőt és boltokat birtokló integrálódott zsidó családok. A helyi társadalom többségét a tulajdonnal nem rendelkező kőbányászok és szőlőművelő napszámosok, valamint a kevés szántóval és szőlővel bíró kisparaszti és agrárproletár rétegek képezték. Viszonylag nagyobb volt a számaránya és a társadalom súlya a kisiparos és kiskereskedő rétegnek. Általuk töltötte be egy kisebb körzetben Tokaj a helyi piacok központ szerepét. Településünket 1905-ben így jellemezte a vármegyei monográfia: „Tokaj...járási székhely vasúti és távíróállomással, 736 házzal és 5.110, túlnyomóan római katolikus vallású lakossal. Járásbíróháza, adóhivatala, sóhivatala, két pénzintézete, négy olvasóköre van, továbbá konyak- ecet- és gyufagyára, nagy trachit kőbányája is, valamint állami kosárfonója is.” ²

Az első világháború ezt a korlátozott polgári fejlődést megtörte. A tulajdonosi és alkalmazotti rétegek helyzete labilissá vált, a kétkezi munkából élők az ellehetetlenülés állapotába jutottak.

A község lakói számára a háború kitörésének híre meglehetősen váratlanul érkezett. A háborúban egyetlen réteg sem volt érdekelve. Egyedül a helyi sajtó igyekezett a közhangulatot a hatalom által kívánt irányba terelni. A Tokaj-Hegyalja c. lap 1914. augusztus 30-i számában így ír: „A megindult népek harcában mi magyarok vagyunk a kiválasztot-

tak, kik az igazság fegyverével a kezükben, az Istenbe vetett rendíthetetlen bizalommal szállunk sikra az emberiségért, a világ békéjéért!...Ne csüggedjünk! az igazság anyala mellettünk áll tüzes ostorával, s hol az igazság anyala, ott az Isten!”

Nemsokára jöttek a behívók, frontra mentek a katonák. Aztán megérkeztek a hírek a sebesülésekről, a halottakról. Az itthon maradtakra megfeszített munka, szegénység, éhség és kétségbeesés várt. A közellátás pedig egyre romlott. Az élelmiszerhiányt a rossz termékek sora fokozta. A paraszti népeiségre a „fölsleges” készletek bejelentése után a rekvirálások köszöntöttek. Az alkalmazottak félénként hadikölcsön jegyzésére kényszerültek. A munkanélkülieket felszippantotta a hadsereg. 1916. végétől a szőlőbirtokosok már orosz hadifoglyokat kértek a bevonult férfiak pótlására.³ A háború felfokozta az amúgy is jelentős társadalmi ellentéteket. A szegények úgy ítélték meg, hogy az úri rétegekhez tartozók nem szenvednek úgy a háborútól, mint ők. Felmentést nem kaphattak a katonai szolgálat alól.⁴ Jól eladhatóvá vált az uradalmak gabonája és bora. A liszt- és kenyérjegy rendszer bevezetése, az ellátás hiányosságai ugyanakkor őket sújtják. Megfizethetlenné vált az élelem és a ruházat. A felgyorsuló infláció — mely a helyi pénzügyintézeteket is csaknem tönkre tette — elsősorban a kiskeresetűeket hozta lehetetlen helyzetbe.

A háborúban az állam is újfajta erőfeszítésekre kényszerült. Saját alkalmazottain kívül a rászorultak segélyezése is napirendre került. Egyre szélesebb lett a hadigondozottak tábora, mert nőttön-nőtt a hadiözvegyek, rokkantak és árvák száma. Ezeknek a gondoknak enyhítésére a kincstár 1916. októberében 50.000 koronáért megvásárolta br. Radványszky Béláné Tisza Paula grófnőtől az akkor lakatlan „Klastrom” épületét. Az országos hadigondozó hivatal rokkantiskolát nyitott benne, melynek vezetője Kreplin Árpád volt. Száz hadirokkantat helyeztek el az intézetben, s konyhakertészetre, méhészetre, baromfi- és nyúltenyésztésre, valamint kosárfonásra tanították őket. 1918. elején az iskola helyén tüdőbeteg-gyógyintézet létesült, majd 1920. május 1-től Hadiárva Intézet nyílt a gyógyintézet helyén.⁵

A háború idején, 1917-ben bekövetkezett, amitől Tokaj vezetői régóta félték: megnyírbálták a tokaji járás területét. Sárospatak már 1905-től küzdött azért, de amíg Tisza István, mint helybeli szőlőbirtokos védte Tokaj érdekeit, nem került sor a megcsonkításra. Bukása után azonban Erdőhorváti, Komlóska, Bodrogolaszi, Sára, Zsadány, Tolcsva, Vámosújfalú és Háromhuta községeket az új pataki járáshoz kapcsolták. Mindössze Tokaj, Tarcal, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Szegi, Szegilong, Erdőbénye és Olaszliszka alkotta a maradék járást. Így jelentősen csökkent Tokaj közigazgatási központ szerepe.⁶

1917-től általánossá vált a nyomor. A paraszti családok tagjainak már csak 120 kg búzát hagytak meg egy évre, a többit be kellett szolgáltatni. Népeledellé vált a korpá és a burgonya. Felgyorsult az infláció. 1917. nov. 16-tól 1 liter tej ára 80 fillér lett, a márc. 1-i 1 koronáról novemberre 2 korona 60 fillére emelkedett 1 kg cukor ára. A lakosság ekkorra már megelégtelt a háborút.⁷ A sajtó ugyanakkor tovább pufogtatta hazafias frázisait, s egyre sovínisztább hangnemre váltott.

A Sárospatak c. lap 1917. augusztus 19-i számában így ír: „Mikor 1914-ben megragadtuk a fegyvert, akkor is tudtuk, miért kész elvérezni a magyar fiúk, öreg népfelkelők milliója. A népek szabadságáért! ...Nekünk azért kell harcolnunk, hogy háborús érdemeink a békében a sziklaszilárd bázisunk lehessen a csehek, a nemzetiségiek, a belső, morális piszok ellen. Ezek vannak oly ádáz ellenségeink, mint az antant népek, sőt ádázabbak!”

Ez a morális piszok nem volt más, mint a háborúellenes hangulat, s az ennek nyomában terjedő forradalmi eszmék. A politika, a hatalom és a tömegek eltávolodása egymástól. Miközben a Sárospatak 1918. júl. 21-i számában továbbra is így ír: „...a küzdelem azonban számunkra csak diadalokat hozott. Állunk rendületlenül!” — a lakosság háborús

nyomora általánossá, a közhangulat teljesen a hivatalos politikával ellentétessé vált. A sok száz tokaji közül, aki a háborúban katonaként harcolt, 165-en vesztették életüket. Nagyobb részük a miskolci 65. és a 10. honvéd gyalogezred katonájaként halt hősi halált. Lényegesen nagyobb volt a hadifoglyok és sebesültek száma.⁸

Tokaj távol esett a frontoktól és a háborúellenes megmozdulások színhelyeitől. De a hírek mind a katonai vereségekről, majd az összeomlásról, mind a sztrájkokról és az államszervezet bomlásáról gyorsan ideérkeztek. A háború utolsó napjaiban pedig a katonavonatokkal maguk a harcok részesei is megérkeztek. Ők már egyenesen forradalmi híreket hoztak, s azok szellemében cselekedtek. Az emberek rendkívüli helyzetben találták magukat. „Kizökönt az idő.” Tokaj lakói is belekerültek az események sodrásába.

Az őszirózsás forradalom napjai Tokajban

1918. október 28-án este Nyíregyháza felől katona vonat érkezett a tokaji vasútállomásra. A katonák lövöldöztek, kiabáltak. A vonaton valóságos zendülés zajlott. Másnap a Szerencs felől érkező vonattal megismétlődött az eset. Állandó lövöldözés közben letépték tisztjeik rangjelzéseit, s felhangzott az „Éljen a köztársaság!” jelszó. A lakosság így értesült a forradalomról. Rendkívüli hangulat alakult ki a községben. Elsősorban a már hazakerült tokaji katonák vették át a forradalmi jelszavakat. Közöttük több katonaszökevény is akadt.

A következő napokon folytatódott a helybeliek aktivizálódása. A Galícia felől érkező vonatokkal az orosz forradalmat emlegető, a szocializmust éltető katonák jöttek. A Bécs felől hazafelé igyekvők jelszava ez volt: Le a burzsuziával! A háború befejezése felett érzet öröm mellé az új helyzet iránt táplált remények társultak. A szegény néprétegekhez tartozók az úri világ végét remélték. Különleges hangulat vett erőt rajtuk. A szocializmus tanai nem voltak ismeretlenek előttük. A tokaji járás 471 iparos a kb. 1/4-e Tokajban élt, s közöttük sok volt a szervezett munkás, szakszervezeti tag.

A monarchia különböző városait megjárt iparosok (Kulcsár József, és Kolláth Mihály kőművesek, Dörflein János, Jeroskovits József, Takács János asztalosok, Enyedi Lajos cipész, Bendl Ignác gyufagyári gépész és mások) politikai szempontokból képzetebbek voltak.⁹ Az eseményeknek a leszerelt katonák voltak a főszereplői.

A budapesti „őszirózsás” forradalom győzelmét november 1-én tudták meg Tokajban. Délelőtt 11 órakor megérkezett a Magyar Nemzeti Tanács távirata a közigazgatás vezetőjéhez, az 1918. július. 16-án járási hivatalba lépett Dr. Izsépy Zoltán főszolgabírónak. Arról értesítették, hogy a Nemzeti Tanács a hatalmat átvette, a képviselő testületet, a helyi vezetést és a lakosságot csatlakozásra szólította fel. A főszolgabíró azonnal ismertette a helyzetet Dienes Gyula községi bíróval és Gyöngyösi Lajos vezető jegyzővel. E tanácskozáson úgy döntöttek, várakozó álláspontra helyezkednek, s tájékozódnak a megyei vezetők véleményéről. Délutánra összehívták a képviselő testületet a csatlakozás megvitatására.¹⁰ A polgári iskolában és a vásártéri barak-kaszárnyában a kassai utászok kb. 100 fős tanfolyama volt elhelyezve, melynek parancsnoka, Valerián Zsigmond százados eddig eredményesen tartotta fenn a fegyelmet. Katonái november 1-én tudomást szereztek a forradalom győzelméről. Ez számukra a háború végét jelentette, ezért lelkesen ünnepelték a forradalmat. Parancsnokukat is az őszirózsá kítűzésére kényszerítették. A Szerencs felől érkező katonákkal karöltve, a raktárból szerzett fegyverekkel felszerelve, énekelve járták az utcákat. A lelkesedés a lakosságra is átragadt. A város felbolydult méhkaszhöz hasonlított. Mindenki az utcára tódult. A kiszolgált katonák közül néhányan a személyes bosszútól vezetve arra bíztatták társaikat, támadják meg a csendőröket, s végezzenek az őket szökés miatt börtönbe juttatott Turgyán János őrmesterrel. Mások ittas állapotban lelő-

véssel fenyegették az ellenségeiket. Az erőszakos cselekedetekre is elszántak közül Leskó Tibor tisznanagyfalui szakaszvezető volt a hangadó. Vezetésével már kora délelőtt feltörték a Klein Adolf főutcai házában elhelyezett katonai raktárt, ahol jelentős fegyverkészlet és felszerelés volt elhelyezve. Leskó, miközben azt kiáltotta: „Forradalom van, miénk a hatalom, öltözzetek fel szegények!”, puskákat és felszerelést dobált ki az összegyűlt embereknek.¹¹ A fegyverhez jutott hadviseltek lövöldöztek, s a napfolyamán rémületben tartották a lakosságot. Ilyen helyzetben ült össze a képviselőtestület. A megyei felettesektől kapott tájékoztatás alapján határozottan és kezdeményezőként léptek fel a közigazgatás vezetői. A képviselő testület kimondta a csatlakozást a Nemzeti Tanácshoz. Ahogy a választáviratukban írták: „Tokaj község képviselőtestülete örömmel és hazafiúi megnyugvással vesszük tudomásul a Magyar Nemzeti Tanács azon értesítését, hogy az ország kormányzatát átvette.” A községben plakát és dobszó adta hírül, hogy vége a király uralmának, s új kormány vette át a hatalmat. A helyi politikai elit felismerte: a rendszerváltás után is megtarthatja a hatalmát. Győztesnek érezték magukat a dolgozói réteghez tartozók is. A képviselőtestület november 3-án újra ülést tartott. Dr. Honétzy Géza ügyvéd javaslatára határozatot hoztak a helyi Nemzeti Tanács megalakításáról. Honétzy vezetésével bizottságot küldtek ki e célból azzal a megbízatással, hogy szervezze meg a polgárság minden rétegét képviselő nemzetőrséget. Tízezer koronát bocsátottak a Nemzeti Tanács rendelkezésére. A főszolgabírói hivatalt feloszlatták.

A Nemzeti Tanácsba a képviselőtestület beválasztotta négy tagját: Czigányi Béla volt községi bírót, Neumann Albert szőlőbirtokost, Karniss István rk. plébánost, Honétzy Gézát. A polgárság képviselői közül — valószínűleg behívás útján — tagja lett a testületnek Dr. Varga Lajos ügyvéd, Varga Lajosné és a kétkezi dolgozók közül Szabó János, Éles Sámuel, Duhari István, Takács János, Blonszki János és Dörflein János. A tanács elnöke Honétzy lett, aki egyre inkább irányító szerepkörbe került. A testületben egyenlő arányban volt képviselve a tulajdon szerint két részre oszló helyi társadalom. Ezért úgy látszott, biztosítva van a közmegegyezés. Irányítási gyakorlata azonban az úgynevezett úri osztályhoz tartozóknak volt a tanács tagjai közül.

Ugyanezen az ülésen üdvözölték a már megalakult katonatanácsot, mely a közrend és a nyugalom érdekében tevékenykedett. E szerv tevékenysége a nemzetőrség megszervezésére irányult, s nem a lakosság spontán kezdeményezésére jött létre, hanem a község vezetőinek befolyása érvényesült. A november 6-i képviselőtestületi ülésen megválasztották a nemzetőrség parancsnokát, Dr. Weisz Ferenc ügyvéd személyében. A 21 tagú fegyveres testületbe megbízható kiszolgált katonák kerültek. Megállapítható, hogy a forradalom Tokajban nem változtatta meg gyökeresen a hatalmi viszonyokat.

Tarcalon a hazatért katonák Czeglédi István vezetésével eltávolították állásából a jegyzőt. Ugyanez történt Tiszaladányban s számos más környékbeli településen. A járási főszolgabíró statárium életbeléptetését kérte a főispántól az ilyen „zavargások” megakadályozására. Előterjesztésében ezt írta: „A bujtogatók izgatása folytán, akik a mai államrenddel megelégedve nincsenek a tokaji járásban, de különösen Tokaj nagyközségben, a rend, a személy- és vagyonbiztonság teljesen felbomlott. Az öt főből álló helybeli csendőrség a rendet fenntartani képtelen, miért is statáriális eljárás azonnali életbeléptetése, valamint a helybeli csendőrségnek 15 fővel való kiegészítése elkerülhetetlenül szükséges.” A bajok okát az „úri párt” tagjai nem az életfeltételek megromlásában, a társadalmi feszültségek megnövekedésében látták, hanem a felbujtókat hibáztatták. A szegény néprétegek helyzete egyre romlott, s a megoldás nem a rendfenntartó erők megerősítésén múlt. A „népi igazságtevés” említett akciói mellett egyre szélesebb körben fogalmazták meg az agrárproletárok szószólói a földek, erdők, legelők kiosztásának gondolatát. Ahogy Kossuth jegyző 1925-ben írta 1918 őszéről: „Csörgették már a láncot az erdők alján....”

Zemplén megyében egyre inkább a szélsőséges szembenállás vált jellemzővé a társadalmi konszenzus kereséséig.

November folyamán a szomszédos községekben spontán népi megmozdulások voltak. A vagyonos rétegekhez tartozók körében összefogás alakult ki a rendfenntartókkal szemben. A község későbbi krónikása meglepedéssel írta: „Midőn a Károlyi forradalom fenekestől felforgatta az országot, Tokajban semmi változás nem történt. Sőt, midőn a szomszédos községbeliek saját községük kirablása után egy kis prédára bejöttek Tokajba és Löwy-féle rőfősüzetet fel akarták törni, az összesereglett tokaji polgárok azt megakadályozták.”¹² A polgári rend védelmében kitűnt Balogh István zászlós, aki „az 1918. évi októberi forradalom után úgy Tokajban, mint a Tokajt körülvevő falvakban a forradalom következményeként felborult rendet...élete kockáztatásával úgyszólván néhány nap alatt helyreállította és...nemcsak Tokajban, de Szabolcs vármegye dadai alsó járása, s a tokaji járás többi községében az élet- és vagyonbiztonság helyreállt”.¹³ A katonai állomásparancsnokság vezetője, Valerián Zsigmond zászlóalj parancsnok Weinfeld Arnold csendőrmestert szólította fel a nemzetőrség megszervezésére. A nemzetőrség első dolga Leskó Bertalan letartóztatása volt. Sógora Gergely János Tarcalra menekült. A rablás és fosztogatás miatt fogvatartott Leskót november 8-án Valerián parancsára a miskolci hadosztály-bíróságra kísérték. A vasútállomáshoz közeledve a két kísérő nemzetőr átadta őt Balogh István karhatalmi parancsnoknak, aki négy tárásával kísérte tovább. Másnap Leskót holtan találták az út mentén. Balogh 1920. évi vallomása szerint — az egyébként összekötött kezű rab — szökést kísérelt meg, ezért adott le három lövést. Ez az eset a szélsőséges cselekedetekre hajlamos egyének megrettentését volt hivatva szolgálni.¹⁴

A forradalom néhány napja után tehát megtorlásokra került sor.

A járási Nemzeti Tanács már november 10-e körül táviratban követelte a köztársaság kikiáltását. Ehhez csatlakoztak a szervezett munkások. A híres néphatározat megszületése után, november 18-án felvonulást rendeztek.¹⁵ A község többszáz lakója a főtérről induló menetben a gyufagyár melletti térre vonult, s itt elégették a monarchiát jelképező koporsót. Éltették a demokráciát és a köztársaságot. Ez a tüntetés volt az utolsó olyan akció, melyben a polgári rendhez és a népi rétegekhez tartozók együtt ünnepeltek. A régi adminisztráció megerősítette helyzetét. Az úri kaszinóban található „úri párt” legfontosabb feladatként a fegyveres közhatalom fenntartását szorgalmazta. A Bartha hadügyminiszter által még november 9-én („turbulens és lumpen elemek” jelenléte miatt) feloszlott nemzetőrség helyett új nemzetőr osztagot kezdtek szervezni. Ez a 40 fős polgárőrség a képviselőtestület december 6-i határozata alapján jött létre azzal a feladattal, hogy a tokaji járás területén biztosítsa a közrendet, az élet- és vagyonbiztonságot. Segítségére volt a helyi adminisztrációnak a megújuló vármegyei irányítás élén álló Buza Béla kormánybiztosfőispán. Vele egyetértésben a régi hatalom továbbélésének szervezője volt az agilis Izsépy Zoltán járási főszolgabíró. Őt 1919. januárjában alispán helyettesé nevezték ki, s helyére dr. Nemes Sándor került. A polgári rendszer megerősödése csalódással töltötte el az értelmiség baloldali gondolkodású tagjait, a szervezett munkásokat és más tulajdon nélküli rétegekhez tartozókat. November és december folyamán új szereplők jelentek meg a helyi politikai életben.

A demokratikus néphatározatok által kialakított hangulatban, s az új lehetőségekkel élve megindult a munkásmozgalom szerveződése. Irányítói a szociáldemokrata párt megalkotásában, s a néptömegek aktivizálásában látták a politikai és hatalmi viszonyok megváltoztatásának lehetőségét. Úgy ítélték meg, hogy Tokajban erőteljes jobbrtolódás történik, s míg a kormányban jelen vannak az MSZDP politikusai, itt a községben ez a tendencia nem érvényesül. Változtatni akartak az iparos, bányász és agrárproletár rétegek helyzetén. 1918. novemberében Mandzák Lajos, decemberben Varnjú István, Kolláth Mihály és Kulcsár József, januárban Forgács Lajos, Dörflein János és Éles Sámuel lépett

be az SZDP-be. Hamarosan ők lettek az események főszereplői. Újjá szervezték az 1908-1909 folyamán már rövid ideig működött MSZDP szervezetet. Az alakuló ülés valószínűleg december végén volt Varnjú István adótiszt lakásán, az úgynevezett Zákó-házban. Az említetteken kívül ott volt Dr. Halász Endre, Varnjú Istvánné és még néhányan. A taglétszám néhány hét alatt 100 fölé emelkedett. Párthelyiséget a romos Klastrom-épületben kaptak. Kapcsolataik elsősorban a budapesti szakszervezeti központhoz fűzték őket, s kevésbé jellemző a kapcsolat az újhelyi radikális szociáldemokratákkal, akik körében 1919. elején már nemcsak a szocializmus, de a proletárdiktatúra eszméi is megjelentek. A párt-székházra kitett vörös zászló eltüntetése és a visszaszerzéséért folyó fellépések jelezték, hogy a jobboldali politikai táborhoz tartozók ellenséges szemmel nézték tevékenységüket. Az incidens bevezetője volt a polarizálódott politikai erő összecsapásának. A szociáldemokrata pártszervezet ideológiai szempontból legjobban képzett tagja Varnjú István községi adótiszt volt, aki a szocialista szemléletet hirdette. Előbb alelnöke, majd elnöke, később titkára lett a szervezetnek. A vezetőség tagjai között volt Dörflein János, Kulcsár József és Kolláth Mihály. Éles Sámuel a földmunkások bizalmija lett, ami a földkérdés napirendre kerülését és a helyi SZDP általi felvállalását is jelentette.¹⁶ A Szociáldemokrata Párt a községi képviselőtestület 1919. január 23-i ülésén bejelentette működését, részt kért az irányításból. Ugyanakkor szűnt meg a helyi Nemzeti Tanács. A képviselőtestület ülésén az SZDP-nek a képviselőtét nem fogadták el, de a párt működését tudomásul vették. Ez a fogadtatás azt jelentette, hogy a képviselőtestület magát tekintette az egyedüli legitím irányító szervnek.

Az szociáldemokrata szervezkedés nagy hatással volt a dolgozó tömegekre. Ezt érezve a vezetők igyekeztek erőt felmutatni. Egy esetben a községházára hívták össze ülésüket. Budapesti példák nyomán „utcára vitték a politikát”, s ennek jegyében gyakran hívtak össze népgyűléseket a főterre, ahol esetenként több százán megjelentek. Ugyanakkor a képviselőtestülethez fűződő viszonyában együttműködésre kész volt az SZDP, illetve annak vezetője, Varnjú István. A gyűlések politikai mondanivalója a régi rendszer bírálata, a kizsákmányolás megszüntetése és a szocialista elképzelések ismertetése volt. A résztvevők között megjelentek a környékről bejáró napszámosok is. A hangulat egyre radikálisabbá vált, s a helyi hatalmasságok ellen fordult. Ilyen körülmények között a képviselőtestület is hajlandó volt az együttműködésre. Ez azonban csak taktikázás szándékával történt. Így akarták kifejezni a szociális problémák iránti érzékenységüket. A képviselőtestület február 1-i ülésén újra megjelent Varnjú István, s indítványozta egy téglagyár építését. Ennek kettős célja volt: a munkanélküliek foglalkoztatása és olcsó munkáslakások építése. A testület elfogadta az indítványt, s kérte az SZDP-t konkrét tervet benyújtására. A téglagyár ügyében később az a változás történt, hogy figyelmeztették az előterjesztőket, a párt nem folytathat gazdasági tevékenységet. A népgyűlések tovább folytatódtak. Az SZDP-ben ebben az időszakban viták alakultak ki. Szembekerültek egymással a régi szervezett munkások, akik mérsékelt nézeteket vallottak és egy radikális, bolsevik csoport.

Utóbbiak a bolsevikok artikulálan „tisztá” elveit vallották, s a régi hatalom felszámolását szorgalmazták. E nézeteket a munkanélküliség és a nyomor miatt teljesen indokoltan tartották. Érzelmi indíttatású politikájuk nagy hatást váltott ki a népgyűléseken. Az értelmiségiek közül Dr. Halász Endre és Dr. Vértes Gábor ügyvéd csatlakozott hozzájuk. Ateista nézeteik miatt a baloldaliak szembekerültek a vallásos emberekkel. Velük szemben az SZDP tagjai közül elsősorban Vajthó Tivadar postafőnök állott, aki a magántulajdonon alapuló társadalom védelmére kelt. A régi szakszervezeti tagok nézeteit a mérséklet jellemezte. A tagság többsége egyre inkább a kapitalizmus-szocializmus ellentétpártjában gondolkodott.

A szociáldemokraták 1919. február 2-ára ismét népgyűlést hívtak össze a főterre, melyen többen megjelentek az „úri párt” részéről is. Ez utóbbi vezére, Honéty Géza ügyvéd azzal próbálkozott, hogy megnyerje a népet. „Mégis csak úrnak kell vezetni a népet!” — ez volt az elfogadtatni szándékozott gondolata, mire azonban kö- és tojászápor, s lehurrogás volt a jelenlévők válasza. „Halljuk Varnjút!” — kiáltották. Nagy éljenzés közben kezdett szónoklatába. A népképviselő és a szegények sorsán javító intézkedésekről, a régi rend eziránt tanúsított érzéketlenségéről és a szocialista jövőről beszélt. „Vigyázzanak az urak, mert a munkásság már öntudatra ébredt, s nem lehet bolondnak tartani!” A sértett Honéty később Varnjú e gondolatáról állította, hogy felkeltette az előbb néposztály gyűlöletét az úri rend ellen.¹⁷

A február 2-i népgyűlésen döntött el, hogy a községi adminisztráció és a képviselőtestület elvesztette befolyását a lakosság többsége felett. Az ott elfogadott „néphatározatokat” felolvasták a képviselőtestület február 12-i ülésén. Ezen már részt vehetett — bár nem szavazati joggal, csak megfigyelőként — az SZDP öt tagja: Varnjú, Éles, Kulcsár, Kolláth és Fehér Ferenc. Az említett néphatározatok a szegény nép inséges helyzetén enyhítő javaslatokat tartalmaztak. Javasolták a jótékonsági tevékenység fokozását és a gyufagyártás megszervezését. E javaslatokat elfogadták, viszont elutasították a területi integritási-alap támogatását. Ekkor úgy tűnt, megoszlik a hatalom a két politikai erő között. Valószínűleg e fejlemények miatt vonult vissza a politikai szerepléstől Dienes Gyula, lemondva a községi bírói tisztéről. Helyettes bírónak Lefter Jánost választották meg.

Következő ülésén az SZDP politikájának további térnyerését tapasztalhatjuk. A párt küldöttei a munkavállalás, a munkavédelem, a bérek és a segélyek egyéb ügyeinek irányítására törekedtek. Szorgalmazták a fatelep és az üzletek tevékenységének ellenőrzését. A tél végére kimerültek a lakossági készletek, élelmiszer- és tüzelőhiány vált jellemzővé. Ezért született meg az SZDP egy kiemelkedően fontos javaslata: vállalja magára a község a közélémezés biztosítását. A képviselőtestület ehhez hozzájárult. Ebben döntő szerepe volt az SZDP-vel való együttműködéstől sem elzárkózó Gyöngyösi Lajos vezető jegyzőnek. Az ő elnökségével működő 3-3 képviselőtestületi, illetve SZDP-tagból álló bizottságot hoztak létre, megbízva őket a szükséges árukészlet beszerzésével. Ehhez a községi pénztárból megfelelő összeget utaltak ki. Egyetértésben, közös munkában született meg a hatósági üzlet, melyet az SZDP-ben „szocialista bolt”-ként emlegettek.

A forradalom időszakának politikai küzdelme ezzel eldőlt. A polgári elit befolyása csökkent, bár sorai megújultak. A monarchia korának tipikus vezető figuráit a kort értő fiatal vezetők váltották fel. Az SZDP tért nyert, s ez nem csak — a törvények által egyébként alá nem támasztott — képviselőtestület működésében, de a polgárországban is egyre több személyt megnyerő politikájában nyilvánult meg. A két tábor tagjai nem mondanak le arról, hogy a másikat kiszorítsák a hatalomból. Március folyamán azonban meg volt közöttük a konszenzus. Olyan határozat született, hogy a lakásinség enyhítésére — a létrehozandó téglanyagaiból, s kormánysegély igénybevételével — 20 lakást fognak felépíteni a Tarcali út mellett. Az SZDP javasolta, hogy a „Város földje” bérbe adott területéből kapjanak a leszerelt katonák, hadiözvegyek és rokkantak. Ehhez az indítékot a február 16-i, a földkérdést megoldó budapesti néphatározat adta. Maga az agrárproletár réteg is aktivizálódott, s földosztó mozgalom bontakozott ki. A gr. Szirmay Ottó-féle nagyhomokosi uradalomból 100 kh-t osztottak ki két holdanként a nincstelenek között. Jól működött Klein Adolf üzlethelyiségében a „szocialista bolt”. Leltározták az üzletek árukészletét is. Halász Endre üzletvezető az itt lévő sóházban raktározott sót elcserélte a környező falvakban cukorra, ecetre, petróleumra, s textíliákat szerzett be a közeli városokból. A boltban csak 10 % hasznot számoltak a beszerzési árhoz. Az ellátás az alapvető cikkekből biztosítva volt. A lakosság körében is általánossá vált a közvetlen árucseré. A közrend stabilizálódott.

Az 1919. március 15-i ünnepséget a szociáldemokraták rendezték. Erre a rakamaziak is átvonultak énekelve, vörös zászlókat lobogtatva. Fellépett az új énekkar, mely forradalmi dalokat énekelt. Március 17-én a Magyar Tanácsköztársaság létrejötte előtti utolsó ülését tartotta a községi képviselőtestület.

A Tanácsköztársaság helyi eseményei

A helyi politikai erők küzdelme váratlan fordulatot vett 1919. március 22-én. Az eseményt az egyik főszereplő, Varnjú István a következő képpen írta le visszaemlékezéseiben:

„A tokaji szociáldemokrata pártban nagyban folyt a munka a klastromban elhelyezett pártirodában, amikor mint derült égből a villámcsapás, jött Budapestről a távirat a pártvezetőségnek címezve, hogy miután a Károlyi-kormány lemondott és átadta a hatalmat az egyesült Szociáldemokrata és Kommunista Pártnak, mi is vegyük át azonnal a hatalmat Tokajban. A táviratot én vettem át a postán, mint párttitkár és persze azonnal rohantam a párthelységbe és egy órán belül összehívtuk, megszerveztük az egész vezetőséget. Átalakultunk kommunistákká...” Varnjú későbbi visszaemlékezése hangulatát az akkori események igazolják. A helyi szociáldemokraták a pesti események hatása alatt készen állottak a hatalom átvételére. Már nem a képviselőtestülettel együtt, hanem a polgári erők kizárásával akartak cselekedni. A párt vezetői eddigi tevékenységük és a népakarat helyeségének igazolását látták az eseményekben. Ez magyarázza a távirati felhíváshoz való azonnali csatlakozásukat. Felvállalták a proletárdiktatúra helyi szerveinek létrehozását, s a kommunista politikai célokat. Elhivatottnak érezték magukat e célok következetes megvalósítására.

A pártgyűlésen munkástanácsot hoztak létre, s ugyanakkor új katonatanács alakult. Március 22-én délután 3 órára összehívták a képviselőket a községházára, s itt Bendl Ignác pártelnök közölte, hogy a proletárdiktatúrát kikiáltották. Az SZDP nevében megjelent Bendl, Halász, Varnjú, Dörflein, Almási András és Dukari István mellett a katonatanács két tagja is jelen volt. A munkástanács nevében átvették a község irányítását. Bendl felszólította Gyöngyösi Lajos közjegyzőt és a többi tisztviselőt, hogy továbbra is lássák el hivatali munkájukat. Bejelentette, hogy a község élére 3 tagú intéző bizottság került. Tagjai: Almási, Dörflein és Bendl voltak. Még az nap délután népgyűlést tartottak a piac téren. Itt Halász Endre, a pártgyűlésen megválasztott járási direktórium elnök ismertette, hogy megalakultak az új hatalmi szervek, s a járási direktórium tagjai rajta kívül: Forgács Lajos, Varnjú István, V. Szabó János és Keselyák Béla tartalékos hadnagy, a katonatanács vezetője. Ismertették, kik a községi intézőbizottság tagjai. A visszavonult Bendl helyét az események másnapján Kulcsár József vette át. Az összegyűlt 500-600 főnyi tömeg előtt Halász Endre a proletárdiktatúra támogatására szólította fel a népet. Az új helyzet jellemzésére elmondta: Most a munkások diktálnak az uraknak, akik eddig őket kizsákmányolták. Aki pedig a Tanácsköztársaság ellen vét, az ellenforradalmár, s ezért halállal bünhődik.¹⁸ A diktatórium tagjai a nép előtt fogadalmat tettek az új rendszer szolgálatára. Halász felszólította a közalkalmazottakat, tegyék le ők is a fogadalmat Varnjú István előtt a járási direktórium épületében. Ez a járási fősolgabírói hivatal helyén működött, ahol az eskütétel meg is történt.

A hatalomátvétel a munkástanács irányításával történt. Ennyiben a helyi szocialista pártszervezet uralmáról beszélhetünk. (A munkástanács néhány még meg nem említett tagja aktív szerepet játszott az új hatalmi szervek tevékenységében. Közülük radikális cselekedeteivel és nézeteivel kitért Forgács Lajosné, Friedmann Sára és a formális hatalommal nem bíró Varnjú Istvánné, akik Halász Endrével együtt a későbbiekben a rendki-

vüli intézkedéseket szorgalmazták.) Az új hatalom birtokosai rendszerint a munkástanácsra hivatkoztak, mint a közvetlen demokrácia fórumára. A járás községeiben a tokaji direktórium tagjai szervezték a hatalomváltást. Már 23-án délelőtt telefon üzenetet küldtek a községi jegyzőnek. Az nap délután megjelent Erdőbényén a járási intézőbizottság négy tagja Halász vezetésével, két vörösőr kíséretében. A község házára hívták az SZDP tagokat, s jelenlétükben lemondatták a jegyzőt. Hírdetményt tettek közzé, melyben a közbiztonság megsértőit statáriummal fenyegették meg. A helyi postahivatalt egy szociáldemokrata párttag ellenőrzése alá helyezték. A hirtelen összehívott négyülésem a kommunista rendszer előnyeiről tartottak beszédet.¹⁹ Ehhez hasonlóan jártak el Tarcalon, Szegiben és a többi községben a különbséggel, hogy ott a helyi baloldali csoportok is aktív szerepet játszottak. A községi diktatórium tagjai március 22-én és 23-án Tokajban rajtaütészerű akciókat hajtottak végre. Varnjú István mint pénzügyi megbízott az adóhivatalban zárta a községi pénztárat, s a tisztviselőket a helyi pénzügyintézetekben lefoglalt összegek kezelésére utasította. Március 27-én direktórium tagok jelentek meg a Tokajhegyaljai Hitelszövetkezet, a Tokajvidéki Hitelbank a Tokajhegyaljai Takarékpénztár irodáiban, s azok kézpénzkészletét biztonságba helyezés céljából átadásra és az adóhivatalban való elhelyezésre kényszerítették. Mindez két vörösőr jelenlétében történt. Elismervényt adtak az átvett összegről, s azt a Rákóczi-Dessewffy kastély épületében elhelyezett adóhivatalba vitték. A direktórium tagjai, Varnjú István, Kulcsár József és Jeroskovics József aláírásával folyósították a kiadásokat. Lefoglalták a római katolikus egyház pénzét is. Mind ezt már nem a néptanács nevében, hanem a kormányzótanács rendeletei végrehajtása céljából, arra hivatkozva cselekedtek. A pénzügyintézetben semmi ellenállás nem volt. Március végén sor került a vörös népörség megalakítására Keselyák hadnagy vezetésével. Létrehozták a járási forradalmi bíróságot Enyedi Lajos, Mikola Károly és a tarcali Czeglédi István részvételével. A Tanácsköztársaság rendeletei végrehajtásával az úri osztály anyagi és politikai hatalmának megbénítására törekedtek. A Vörös Újság 1919. március 28-i számában, a „Proletárdiktatúra mindenütt vidéken” c. cikkében adta hírül, hogy Tokaj is csatlakozott a proletárdiktatúrához. A rendeletek végrehajtása az úri osztályhoz tartozók számára sérelmesnek, egyéni hatalmaskodásnak tűnt. Még a proletárdiktatúra oldalán állók is egyéni ambíciókkal magyarázták a történeteket.

A polgári rendszer helyi vezetőivel teljes szembeállítás alakult ki, de ők ebben a helyzetben visszahúzódtak a közéletből. Jellemző az úri párt vezérének, Honétzy Géának az esete, akit március 24-én az elmozdított erdőbényei jegyző helyére akartak áthelyezni, de végül a direktórium mérsékeltabb tagjai segítségével Tokajban maradhatott. A járási főszolgabírói hivatal tevékenysége teljesen megszűnt, a tokaji főjegyző, Gyöngyösi Lajos azonban tovább végezhetette munkáját. Dörflein János, a községi direktórium elnöke leginkább panaszokat hallgatott meg, s aláírta a jegyző által elintéztett aktákat. A hatalmi váltás folyamatába egyéni cselekmények szövődtek. Enyedi Lajos néptanács tag három vörösőr kíséretében lefoglalta Izsépy Zoltán volt főszolgabíró és sógora, Pekáry György vadászfegyvereit. A direktórium és a néptanács tagjai, mint az oszthatatlan hatalom képviselői, a központi rendeletek végrehajtói tevékenykedtek, s szociális diktatúráként értelmezték tetteiket. A községi „hatósági üzletet” annak vezetői 3.600 korona kézpénzzel átadták a direktóriumnak. Halász Endre ügyes kereskedőként cserélgette a környékbeli üzletekkel és lakossággal az árukat, ezért az ellátás az alapvető cikkekből továbbra is megfelelő volt. Fizetni csak havonta egyszer kellett, mert az árusítás havi jegyre történt. Az árakat maximumálták. A direktórium fellépett a „feketézők” ellen, s a rajtavesztők áruit ingyen osztották ki a szegények között. A sóellátás az itteni sóraktárak készleteinek igénybevételével történt.

Az „éhező szegény nép sorsának javítása” volt állítólagos célja az Újhelyből április elején Tokajba érkező Zöldhelyi Sámuel földművelésügyi megbízottnak. A községben vi-

szont nem volt kiosztható földbirtok, ezért azt javasolta Karniss István római katolikus plébánosnak, ossza ki az egyház földjeit haszonbérletben. A vásártéri barak-kaszárnya katonái által művelt 3 kh. községi szántó kiosztását is tervezte. Április 10-én Tarcalon kihirdette a földbirtokok szocializálásáról szóló rendeletet. A földbirtokosság legelőjének nincstelenek általi használatát engedélyezte. Tokajban is eltörölték a legelőjogot. Április 24-én Erdőbényén újra megjelent egy tokaji küldöttség, falugyűlést hívott össze és kihirdette a Tanácsköztársaság rendeleteit. A legelők mellett itt az erdőket is köztulajdonba vették, majd a község használatába adták. Olaszliszván az egyházi földek felparcellázását kezdeményezték, s azok bérleti díját a tokaji adópénztárba kérték befizetni.

A megyei és helyi földművelésügyi megbízottak a földosztás hívei voltak, de a szocializálási rendelet végrehajtására kényszerültek. Tokaj nincstelen paraszti népessége a nagyhomokosi uradalom szántói megszerzését akarta elérni. Ide márciusban a mádi erdőkből fát szállító kocsisok hozták a proletárdiktatúra hírért, amit a kastély felszerelése széthurcolására és a majorság állatai elfogására használt ki a nép.

Gróf Szirmay Ottó és tisztartója mentette a helyzetet, de a tokaji direktórium fellépésére a gróf elmenekült, a tisztartó fogházba került. Reismann Márton banktisztviselőt, mint termelőbiztost rendelték ki a szabadon engedett tisztartó ellenőrzésére. A cselédek fizetését felemelték. A gróf által szállításra előkészített élelmiszer-készleteket Kulcsár József lefoglalta, s a tokaji tanácsházán kiosztották az éhezők között.²⁰ A rendkívüli intézkedések április folyamán állandóak voltak. A községi képviselőtestület későbbi jelentése szerint a családi otthonokkal kényük-kedvük szerint rendelkeztek a direktórium tagjai, elmozdították a pénztintézetek vezetőit, s a csendőrséget, „fegyveres erővel raboltak el köz- és magánvagyonot”. Naponta történtek élelmiszer-, bor- és ruhanemű-rekvirálások. Elkobozták — Halász irányításával — Neumann Albert kerékpár és varrógépboltja áruit. Szász Gyula vendéglőtulajdonos kocsiját elvették, Reich Simon fakereskedő készleteit utalványra volt kénytelen kiadni a direktóriumnak. A vagyonos réteg tagjai nem érezhették biztonságban magukat. Friedmann Sára, a direktórium lakásügyi megbízottja több lakást elvett tulajdonosaitól, s azokba lakás nélküli szegényeket költöztetett. Több alkalommal irányította az élelmiszerkészletek rekvirálását. A diktatúra elől elmenekült polgárok lakásait feltörték, élelmiszerkészleteit szétosztották a szegények között. A helyi malom búza- és liszt-készletét a „szocialista boltba” szállították kiárusítás céljából.

A direktórium szervezeten végezte munkáját. Forgács Lajos járási direktórium tag ellenőrizte a községek intézőbizottságait. A pénzügyek irányítása Varnjú István dolga volt. Friedmann Sára mellett Mandzák Lajos borbély vett rész a bolti készletek számbavételében. Mikola Károly MÁV pénztáros a vasútállomáson vette át az igazgatást. Mandzák távolította el a postáról Vajthó Tivadart. Kolláth Mihály, Kulcsár József, Éles Sámuel, V. Szabó János és Almási András részt vettek a helyi hatalmi szervek döntései végrehajtásában. Tevékenységüket a népoktatásra is kiterjesztették. Megtiltották az iskolai vallásoktatást, s a tanügyi személyzetet a segélyek ígéretével beléptették a szakszervezetbe. Sípos Ferenc tanítót választották meg a direktórium tanügyi biztosává. A járás tanítói számára április 10-én Zemplén megye tanügyi előadója, Karádi György tartott előadást a szocializmus eszméiről. A község értelmiségi rétege megnyerésére törekedtek, közöttük azonban sokan nem álltak az új rendszer mellé.

A papok templomba járó híveiket természetes módon az ateista kommunisták ellen igyekeztek hangolni. A polgári rend hívei a főtéri gyűléseken és más alkalmakkor nemegyszer kétkedésüket fejezték ki az új rendszerrel kapcsolatban.

1919. áprilisában itt is lezajlottak a választások. Varnjú István a tanácsok országos gyűlésének tagja lett. A politikai tevékenység népgyűléseken is folyt. A kommunista rend ellen véleményyt nyilvánítókra kemény büntetés várt. Szárthury Richárd ny. ezredes pl. 3 évi fegyházbüntetést kapott, izgatásért, letartóztatták Édlisz Ernőt a szakszervezeti segély

körüli visszaélésekért. Ő esetenként a kommunisták ellen emelt szót. Ellenforradalmi akció szervezésének vádjával április 18-án letartóztatták Szatmáry Ferenc kereskedőt és a vízmű két gépészét, azonban a járási direktórium előtt tömeg gyűlt össze, s fellépésükre szabadon bocsátották őket. Április 20-án újra letartóztatták Derján Ferenc, Édlisz Ernő és Szegő Mór kereskedősegedeket csendháborítás vádjával. Forradalmi törvényszék ítélkezett felettük. Derjánt 10 évi fegyházra büntették. Április 23-án letartóztatták Balogh Istvánt, aki már 1918. őszén ellenforradalmi magatartást tanúsított. Fogdába került vele egyidőben a rakamazi jegyző és a katolikus pap, akik a román csapatok közeledtére szervezkedni kezdtek a vörösök ellen. Halász Endre járási direktórium elnök irányításával elfogták őket. Friedmann Sára felakasztásukat javasolta, azzal indokolva, hogy „másként nem tudják diadalra vinni a diktatúrát”. Ekkoriban mondta Friedmann Sára egy népgyűlésen: „Aki nem vallja a kommunista elveket, annak vére folyjon patakokban. Kikértem Pesten a népbiztos véleményét, hogy itt Tokajban a legmészébb menő terrort alkalmazzam.”²¹ Ugyanakkor Halász Endre is szélsőséges nézeteket hangoztatott. Közismert volt diktatórikus nézeteiről Varnjú Istvánné és Halász Endréné is. E vélemények mögött részben a túlbuzgó osztályöntudat, részben a román támadás hatásaként az ellenforradalomtól való félelem is állott.

Emellett a románok és a Tanácsköztársaságot ellenző polgárok együttműködésére lehetett számítani. Mérsékeltabb volt Varnjú István és Forgács Lajos. A Tokajba érkező Pogány József népbiztos azonban a diktatúra híveit erősítette meg álláspontjukban. Nyilvánvalóan az ellenséges hadsereg közeledése adott okot arra, hogy április 25-én Varnjú István az általuk kezelt, lefoglalt pénzüsszegek átadására szólítsa fel az adóhivatal tisztviselőit.

Április 28-án a román tüzérség lőtávólába került Tokaj, Pogány népbiztos parancsára minden 50 éven aluli férfit kivezényeltek sáncására a Rakamazon túli térségbe. A hadvezetőség ugyanis védekező hídfő kiépítését tervezte. Ezzel egyidőben Halász Endre járási belügyi népbiztos Pogány intézkedésére listát készített a megbízhatatlan, úri osztálybeli személyekről, s Varnjú István bevonásával parancsba adta letartóztatásukat. A vád kémkedés gyanúja volt. A listán szerepelt Plaththy Zsigmond kúriai bíró, Nemes Andor törvényszéki bíró, Nemes Sándor főszolgabíró, Gyöngyösi Lajos főjegyző, Tittes Rudolf pénztárnok, Szatmáry Ferenc kereskedő, s több vagyonos polgár: Briegel Ignácné, Császár Pálné, Krötzer Lászlóné, Korcsmáros József, Szepessy József, Mandzák János, Wohl Sámuel, Kreplin Károly, Kicsinkó Antalné, Tittes Rodolfné és Lefter János helyettes főbíró. Közülük a legtöbbet sikerült a vörösöröknek letartóztatni. A Tittes-ház pincéjébe zárták őket. Április 29-én a bujkáló Balogh Istvánt újra elfogták. Pogány József kikérdezte, majd Halász jelenlétében halálra ítélte. Ő azonban a vörösök elmenekülése után véletlenül a főszolgabírói hivatal pincéjében maradt, s kiszabadult. Április 30-án Plathyt, a két Nemest, Rothfuchst, Tittest, és Szatmáryt Budapestre szállították. A Mártírok utcai fogházba kerültek. Utóbbi megszökött s május 1-én már Tokajban volt. Április utolsó napján a proletárdiktatúra hívei elmenekültek Tokajból.

HONVÉDŐ HARCOK A ROMÁN INTERVENCIÓS CSAPATOK ELLEN

A román katonai igazgatás Tokajban

A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege április 26-án kiűrtette Nyíregyházát. Az I. hadosztály visszavonult Rakamazra. A hídon menekülők özönlöttek a Tisza jobb partjára, s e közben, április 28-án a tokaji férfi lakosság sáncot ásott Tiszaeszlártól Bashalmon át Balsáig. Senki nem figyelmeztette őket, hogy itt a román hadsereg, vonuljanak vissza! A székely hadosztály katonái egyre nagyobb rajokban érkeztek Tokajba, s a rakamazi hídfőre már nem is volt szükség. A Rakamaz térségében védekező I/22. csepeli vörös zászlóalj védővonalát április 27-én du. 6 órakor érték el a 16. román gyaloghadosztály erői, s a szívsós védekező harcok után állásait feladta. A Dessewffy-tanya felől ugyanis váratlan román támadás érte. Ettől kezdve a vörös csapatokat már nem lehetett együtt tartani. Este 10 órakor általános visszavonulásra kaptak parancsot. Reggelre átkeltek a Tisza-hídon.²² A visszavonulást biztosító tüzerüteg Varga Lajos tokaji főhadnagy vezetésével a rakamazi temetőtől a Finánc dombra települt át. A sáncot ásókat a román hadsereg ágyútüze ébresztette a veszély tudatára, s ekkor fejveszeten menekülni kezdtek. A folyók kiáradtak, s csak az ágyútüz alatt tartott vasúti és közúti töltésen lehetett közlekedni. Már a várost is lőtte az ellenség. A sötétség beálltával aztán hazajöttek a férfiak. Sokan azonban Sárospatak felé kerülve, 10 nap múlva értek vissza. Április 30-án a vörös csapatok Tokajból visszavonultak Miskolc irányába. Az I. hadosztály megmaradt 1.000 emberével, két üteggel igyekezett a tokaji hidakat biztosítani. A fegyelem azonban meglazult. A katonák önkényeskedtek, elhagyták kijelölt helyüket. Borospincéket törtek föl. A Vörös Hadsereg távozása után, 1919. május 1-én délelőtt összeült a képviselőtestület. Honéty Géza lépett fel kezdeményezően. A helyzetet úgy értékelte, hogy a forradalmi kormányzati szerv megszűnt, s néhány órán belül ellenséges megszállás alá kerül a város. Javasolta polgárőrség felállítását Balogh István vezetésével. Kitűzték a fehér zászlót a római katolikus templomra és a hídfőhöz, s küldöttséget menesztettek Rakamazra a román hadsereghez, hogy kíméletet kérjen a város számára. A megszállásra hamarosan sor kerülhetett. A Jodu ezredes parancsnoksága alatt álló román különítmény május 1-én elfoglalta a tokaji hidat. A román csapatok Mád-Szerencs-Újcsalános vonalig megszállták a délzempléni tájakat. A hídfőnél fehér zászlóval fogadta az ellenséget a város küldöttsége és Balogh István, aki május 1-én ismét a polgárőrség parancsnoka lett.²³ Ugyanazon a napon a képviselőtestület újabb ülést tartott, melyen már a számonkérés volt napirenden. Elrendelték a „hatósági üzlet” és a községi pénztár leltározását. A vöröskatonákat a fegyverek beszolgáltatására szólították fel. Vita bontakozott ki a képviselőtestületben Gyöngyösi Lajosnak a proletárdiktatúra alatti működéséről, de felmentést nyert azzal az indoklással, hogy terror kényszere alatt cselekedett. Lefter helyettes bíró lemondott, de Dienes Gyula távolléte miatt tovább folytatta tevékenységét.²⁴

A következő napok a bosszúállás jegyében teltek. A románok elfoglalták a várost, majd a vásártérre kihajtott lakosság előtt megbotozták a kommunistákat. Köztük volt Varnjú és felesége, Forgács és felesége, Friedmann Sári, Kolláth, Kulcsár, Enyedi, Dukari, Éles, Dr. Vértes Gábor ügyvéd és Fehér János. Rajtuk kívül megbotozták a Sári József családját, mert a megszállók egyikére véletlenül rálöttek. A 28 elfogott kommunistát őrizet alatt, túszként fogva tartották a községháza pincéjében. A lakosság javait a román katonaság mérték nélkül eltulajdonította. Ezért a képviselőtestület (május 5-én) meghívta ülésére a megszálló katonaság térparancsnokát, s állást foglalt a botozások és a rekvirálás ellen. Ugyanezen az ülésen bizottság felállítását határozták el a direktórium

működése alatti esetek kivizsgálására. A községi ügyészt megbízták, indítson bűnvádi eljárást a községi pénztárból eltűnt 3.000 korona elsikkasztásáért, a pénztár kezeléséért felelős direktóriumi tagok ellen. A román térparancsnokság működni engedte a képviselőtestületet, de sem a rekvirálásokat nem állította le, sem a hidat nem nyitotta meg. Ez utóbbi azért lett volna fontos a község számára, mert a lakosságot a Tiszántúlról akarták élelemmel ellátni. A Vörös Hadsereg északi hadjárata előtt május 15-én ülésezett utoljára a képviselőtestület. Ezen számba vették a polgári személyek vörös uralom alatti veszteségét, s azok kifizetését határozták el. A községi üzlet vezetője ellen a hiányok miatt bűnvádi eljárást kezdeményeztek.

A megszálló román hadsereg csapatainak kiűzése és a vörös katonai igazgatás időszaka

A Vörös Hadsereg csapatai 1919. június 1-én áttörték a román csapatok Sajó-Hernád menti védővonalát. Június 2-án a III. hadtest 4. hadosztály csapatainak bal szárnya Szerencs-Mád irányában, jobb szárnya Taktakenéz-Prügy-Tarcal irányában üldözte az ellenséget. A román csapatok az előző napon elszenvedett vereség hatására alig fejtettek ki ellenállást. A Tokaj-hegy térségében azonban — a tiszai visszavonulás biztosítására — fokozták harci tevékenységüket. A Szerencset elfoglaló 14. munkásezred június 2-án Tarcal-Bodrogkeresztúr irányába támadott, de erős tűzértségi ellenállásba ütközött. Másnap a hegyek felől átkaroló hadmozdulattal próbálkozott, s beérkezett tüzérségtől is erős támogatást kapott. A románok előbb Bodrogkeresztúrig, majd Tokajig vonultak vissza. Prügy és Mezőzombor felől a 22. munkásezred zászlóaljai június 2-án Tarcalnál kézitusában győztek, de a Tokaji-hegy magaslatait erős géppuskatűz miatt már nem tudták megszállni.

A román csapatok június 2-án estig elhagyták a községet, csupán utóvédük tartotta a frontot. Másnap hajnalban ez is visszavonult a Tisza mögé, s e közben a folyami és árteri hidakat felrobbantották, hogy megakadályozzák a Vörös Hadsereg átkelését. Rakamaz térségében jelentős ellenséges erők gyülekeztek, s jól kiépített állásokat foglaltak el. Tüzérségük a Desseffy-tanyától, gyalogságuk a rakamazi Aranyos-árokktól lötte Tokajt. A vörösök június 6-i balsai, majd 9-i újabb átkelési manővereit megakadályozták. Néhány nap múlva a Vörös Hadsereget átcsoportosították, itteni hadosztályai az északi frontra kerültek. Tokaj körzetében a 21. gyalogezred foglalt el védelmi állásokat. Parancsnoksága a Zinner-házban volt. A főtúcán, a hídfőnél lövészárkok húzódtak. Június 13-án a románok — miután több napon át tüzérségi és gyalogsági fegyverekkel tűz alatt tartották Tokajt és a 2. vörös dandár által megszállt taktaközi falvakat, megpróbálták hídfőt kiépíteni a folyó jobbpartján, amit sikerült megakadályozni. A rk. templomot, mely megfigyelőhelyül szolgált, e harcok közben találat érte. Az ellenség hadmozdulatait a vörösök főként repülőkről igyekeztek megfigyelni.

A hadiállapot miatt a polgári igazgatás szünetelt ezekben a hetekben. A járási direktórium Tarcalra költözött, vezetője Halász Endre a 2. dandár politikai biztosa lett. Az irányítását elsősorban Varnjú István végezte. Ezekről a napokról így emlékezett vissza: „A mi feladatunk főleg abból állt, hogy a katonaság rendelkezéseit végre hajtottuk. Június havában kiűrtettük Tokajt és a lakosság nagy része, meg mi is átköltöztünk Tarcalra. Forgács és Halász bevonultak a seregbe. A lakosság a Csurgó-közbe, Lencsésre és Kis-homokosra menekült...A hegyen megfigyelő tüzérűteg tartózkodott, amely a nyíregyházi utat lötte.” A gazdák a harcok miatt nem tudtak aratni, a termés a földeken pusztult. A lakosság ellátása nehezebbé vált, mint áprilisban, a volt tartalékok kimerültek. Ezért elsősorban a vörösök elől az ellenség által megszállt Tiszántúltra menekült kereskedők készle-

teit rekvirálták el. Weisz Herman, Szász Gyula és Bolgár Ignác üzletei jutottak erre a sorsra. Treuhaft Sándor és Lazarovits Adolf a hadsereg számára átadta fakészleteit. A közbiztonság romlott, lopásokra került sor. A lakosság pénzzel való ellátását Tarcalon Varnjú István végezte. Ennek célja az volt, hogy élelmiszerhez tudjanak jutni a községből elmenekültek. Segítette Varnjú tevékenységét Mandzák, Dörflein, Kulcsár, és Kápolta is. A katonaság kórháza számára is élelmet és fehérneműt kellett biztosítaniuk. A 2. dandár parancsnoksága június 15-én rendelte el Tokaj és Kistokaj kiürítését. Ebben az is szerepet játszott, hogy a polgári lakosság egy része megbízhatatlanná vált. Voltak, akik fényjelzéseket adtak a románoknak, mások — júliusban — átúsztak a folyón, hogy Szegedre menjenek, s be kívántak állni a szervezés alatt álló nemzeti seregbe.²⁵ A házakhoz beszállított vörös katonák fegyelme egyre romlott. Háromszor is letartóztatták — románokkal való barátkozás vádjával — Szatmáry Ferencet. A lakosság nagy része a változó hatalmi helyzetben kiábrándult a politikából, s már csak az élet és vagyónbiztonság, a túlélés foglalkoztatta. A helyből verbuvált vörös katonák egy része is így cselekedett. Az áprilisban még diktatórikus lépésekre hajló direktóriumai tagok visszavonultak a közéleti tevékenységtől.

Júliusban folytatódtek a rekvirálások, amit a hadsereg ellátása követelt meg. A községi alapítványi pénzeket is a hadsereg ellátására és az éhezők segélyezésére fordították. Az északi frontról történt visszavonulás után ismét előtérbe került a Vörös Hadsereg tiszai offenzívájának terve. A hadsereg állapotára jellemző a III. hadtest vezérkari főnökének jelentése: „a katonák hangulata az idő múlásával egyre romlik. Kevés a lőszer, a tüzerek pedig szöknek.” A főparancsnokság erőltette a támadást. Július 20-án hajnalban került sor a tiszai átkelésre. Ennek egyik frekventált helye Tokaj volt. Az 1. hadosztálynak alárendelt 21. székely gyalogezred a köd leple alatt Tokaj fölött átkelt a folyón, s kiüzte állásaiból az ellenséget. Tímár és Rakamaz elfoglalásával fedezte a hadtest fő erői átkelését. Ezek Tokaj hegyi utcáiban és a Csorgó-közben várták a hadihíd összeállítását. A Jacubi-féle utász különítmény tokaji lakosok segítségével leúsztotta a híd pontonjait és a rohamcsónakokat a Bodrog torkolatához. A köd miatt késve, 7 óra tájban megszólaltak a vörös tüzérség lövegei. A 9., 32 és 16. munkásezredek sikerrel átkeltek a kis hadihídon és Rakamaznál felzárkóztak a támadókhoz. Az ellenség visszavonult. A Vörös Hadsereg Balsától Tiszaeszlárig széles hídfőt foglalt el, s Nyírtelek irányába folytatta a támadást.

Az átkelés közben bebizonyosodott, hogy a fegyelem egyes csapatoknál felborult, a tisztikar egy része nem tekintette ellenségnek a románokat. A katonák pedig saját ellátásukkal törődtek. A Szolnok térségében elszenvedett vereség miatt július 26-án itt is megkezdődött a visszavonulás. E közben a román hadsereg ellentámadásba ment át. Tüzérségük július 28-án már ismét lőtte Tokajt. Átkelésüket ekkor még meggátolta a Lebújnál felállított vörös tüzérség. A Vörös Hadsereg zöme már 26-án visszavonult a folyó mögé. A románok 24-én egyre nagyobb teret nyertek a Bodrogközben és a Taktaközben, s hídfőt építettek ki Tiszaladány és Csobaj térségében. Ellenállásra már nem került sor. Július 30-án, a délelőtti órákban kisebb egységek, majd a 16. erdélyi hadosztály és más, frissen bevetett román csapatok érkeztek Tokajba. A románokat Balogh István vezette Tiszaladány felől a községbe. Nagy részt üres és romos házakat találtak. A pincéket a vörös katonák után a románok fosztogatták.

Így értek véget a háború és a forradalmak napjai Tokajban.

A polgári restauráció eseményei Tokajban

„A rendcsinálás örve alatt beözönlő oláhok rövid uralma hasonlíthatatlanul rosszabb volt, mint a vörös katonai közigazgatás. Élet és vagyonbiztonság nem volt”, — írta 10 évvel az események után Tokaj krónikása.²⁶

A csatazaj elnémulása után visszatérő lakosság zilált állapotokat talált. A vörös katonák nem kímélték házaikat és vagyontárgyaikat, de még rajtuk is túltettek a román megszálló hadsereg vezetői és tagjai, akik szervezeten kirabolták a községet. Tiltakozásról szó sem lehetett. A kíméletlen rekvirálás legalább egy hónapig tartott. A község 1919. július utolsó napjaitól november 16-ig román katonai igazgatás alatt volt. A románok aug. 2-ára összehívták a képviselőtestületet, melynek ülésén ismertették királyi rendeletüket, mely a rend fenntartására szólította fel a lakosságot és a magyar hatóságokat. Következő lépésként elfogatták és hadbíróóság elé állították Varnjú Istvánt és feleségét, Forgács Lajost és feleségét, Kolláth Mihályt, Kulcsár Józsefet, Dörflein Jánost, Eles Sámuel és Mandzák Lajost. Több direktóriumi és néptanács tag igyekezett a várható zaklatások elől megszökni, vagy elbújni. Halász Endre a vörös csapatokkal elmenekült. Sikerült Ausztriába jutnia. Az elfogottakat a város főterén a második román megszállás kezdetén megbottozták.

A képviselőtestülete említett ülésén 15 fős polgárőrség szervezésébe kezdett, melynek vezetését ismét Balogh Istvánra bízta. A város vezetői a súlyos helyzetben arra törekedtek, hogy könnyítsék a megszállás terheit. Erre augusztus 6-án alkalom kínálkozott. A román térszervezési bizottság ugyanis a megszállt területek megtekintése során Tokajba érkező Petain francia marsall köszöntésére szólította fel a város közigazgatási vezetőit. A vendégek fogadásával Wieland Andor főszolgabíró és az általa vezetett küldöttséget jelölték ki. Ezt a lehetőséget Lefter János helyettes főbíró javaslatára egy Petainnak szóló memorandum megfogalmazására használták fel, melyben a város megkímélését, a híd zárlatának megszüntetését, a búza és a bor elszállításának leállítását kérték. A fogadásra másnap, a vasútállomáson került sor, ahol ígéretet kaptak Petaintől a meghallgatásra. Ezt azonban a románoknak sikerült megakadályozni, s csak Mosoin tábornok, a tiszántúli román erők főparancsnoka elé jutottak el, aki ígéretekkel megnyugtatta őket, de a memorandum nem jutott célba.²⁷

A román katonaságnak a proletárdiktatúra vezetőivel szembeni megtorló tettei után az ellenforradalomban érdekelt helyi erők bosszúhadjárata következett. Arról, hogy ez hogyan történt, az augusztus 25-i mádi eseményekből megítélhetjük. Megjelent a községben Balogh István tokaji polgárőr parancsnok a 81. román gyalogezred 3. zászlóalj 10 katonájával. Utasította az előljárást a direktóriumi tagok összehívására. Az előállítottakat ütlegették, majd azok keresésére indultak, akik nem jelentek meg. Közülük Hollai Istvánt Balogh a nyílt utcán agyonlőtte. Tettét a bíróság önvédelemnek minősítette, mert Hollai állítólag szökni próbált, s kezét emelt Baloghra. A direktórium 4 elhurcolt tagjának holttestét később a tarcali téglagyár bányagödörében találták meg.²⁸ Hasonlóan durva módszerekkel lépett fel a polgárőrség Vencsellőn és a dadai járásban. Nagyhomokos-tanyán a Szirmay-uradalom intézője betanította a cselédeket, a románok érkezése előtt: „Itt nem volt kommunista senki, aki valakit beárul, azt lelövöm.”

A nyílt terror idején a Zempléni újság így írt: „Nem megtorlásról van itt szó, hanem jogos védekezésről”. A kommunistákat pedig megfenyegette: „...elér benneteket a rablók és gyilkosok, az izgatók és a hazaárulók méltó büntetése.” Az újság szept. 21-i számában közölte Olchváry Dezső államügyész véleményét: megbüntették azokat, akik a tanács hatalom idején a hatósági jogkört birtokolták és az akkori fegyveres erők tagjai voltak. Ebben az időszakban folytatták le a rendőrségi tényfeltáró nyomozást. A tokaji csendőrségen

kihallgatták a proletárdiktatúra korának helyi vezetőit. Többen előzetes letartóztatásba kerültek, majd az újhelyi fogdába kísérték őket. Előtte azonban a leggyűlöltebb személyekkel utcát separtettek, hogy megszegyenítsék őket. Október végén a képviselőtestület bűnvádi eljárást indított ellenük. A megtorlás napjaiban feloszlatták a polgárőrséget. Így akarták törvényes útra terelni az eseményeket. Közben a román parancsnokság okt. 7-én szabadon engedte az általa internáltakat, kivéve a román munkatáborba került Mandzák Lajost.

1919. november 16-án a megszálló román hadsereg elhagyta a délzempléni falvakat. Tokajból is kivonult a 10. ezredbeli géppuskás század 82 főnyi legénysége. November 23-án megérkeztek helyükbe a nemzeti hadsereg katonái. A képviselőtestület már nov. 16-án összeült, hogy újjászervezze hatalmát. A proletárdiktatúra helyi prominens személyiségei tetteiről tovább folyt a nyomozás, majd per indult Varnjú István és társai ellen. Eközben Kulcsár József hiánytalanul elszámolt a községi pénztárral a községi vezetőknek, akik mindent rendbe találtak. A képviselőtestület okt. 24-én mégis vádemelést határozott el Halász Endre, Varnjú és mások ellen a tokaji község kárára elkövetett sikkasztás és terrorban való bűnrészesség miatt. A főtárgyalásra 1920. június 10-16 között került sor Tokajban. A sátorlajújhelyi törvényszék bűnösnek találta a vádlottakat hatósági jogkör bitorlása, izgatás, magánlaksértés és más bűncselekmények vonatkozásában. Az ítélet súlyos fegyház- illetve börtönbüntetés, hivatalvesztés és a politikai jogok felfüggesztése volt. Ezeket a büntetéseket azonban később lényegesen mérsékelték.²⁹

A románok kivonulása után vizsgálat indult Gyöngyösi Lajos községi jegyző és Heinrich Béla járásorvos ellen is, Reichmann Márton bankigazgató ellen pedig elfogadtatási parancsot adtak ki. A képviselőtestület azonban kiállt mellettük. Gyöngyösi Lajost most is azzal mentette, hogy hivatali teendőit terror alatt látta el. A törvényszéki eljárás befejezése után a képviselőtestület is engedékennyé vált. A község magára vállalta az egykori hatósági üzlet hiányának viselését. A társadalmi feszültségek nehezen oldódtak fel. A szociáldemokrata pártszervezet megszűnt. Az Antan-hatalmak teljes győzelme idején a baloldali, radikális csoportok teljes vereséget szenvedtek. A szélsőséges fehérterror és a megtorlás után újjászerveződött a konzervatív polgári erők uralma.

A forradalmak bukása után 10 évvel készült Tokaj-monográfia szerzői már igyekeztek fátylat borítani a társadalom sebére, s a felelőséget — a kor szelleme szerint — az „idegenekre” hárították emígyen: „A kommunizmus napjaiban sem vesztette el fejét Tokaj népe...A direktórium polgári tagjai — ne is beszéljünk az idegenekről, kiknek fogyatékos tudása és féktelen nagyravágyása annyira megnehezítette életünket — a legnagyobb jóindulattal kezelték a rájuk bízott ügyeket. Igyekeztek minden módon a kedvében járni az intelligenciának, amit Tokaj úri társadalma azzal viszonzott, hogy a Kommun bukása után, amennyiben módjában állott, védelmezte és segítette őket, különösen az oláhok brutalitása ellen.”³⁰

Jegyzetek

- 1 *Mosolygó József*: Tokaj és vidéke. Magyar városok monográfiája VII. Bp., 105. l.
- 2 Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. é. n. 124. old.
- 3 szeptember 5-én 3 sebesült és 50 lábadozó volt a községben. Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. 1915. 51/23. 939. sz. Tokaj képviselőtestülete 100 orosz hadifoglyot igényelt. 623/14. 885. sz. A hadikölcsön jegyzésről u.o. 1915. 46/25146. sz. A község évente 10.000 hadikölcsönt jegyzett. A tokaji járásban több, mint 1 millió K. hadikölcsönt jegyeztek. Utóbbiról lásd a Zemplén c. lap 1917. január 24-i számát.
- 4 januárjában az 50-55 év közötti korosztályokat is besorozták, majd 1917. elején az idősebbeket is behívták népfelkelői szolgálatra. (Zemplén c. lap 1916. jan. 15-i ill. 1917. febr. 7-i száma. Utóbbi ír a cserekereskedelem megindulásáról. A kereskedők pénz helyett árut fogadtak el.)
- 5 *Mosolygó J.* im. 97. lap. A hadigondozás Tokajban már 1914-ben megindult, a Vörös Kereszt szervezésében, Vecsey Oláh Miklós egyik házában (a későbbi fősolgabírói hivatal épületében—Z. I.). A község vállalta a fenntartást. Itt 1915. januárjában 12 sebesültet ápoltak. Sárospatak c. lap 1915. jan. 10-i száma.
- 6 *Mosolygó J.* im. 59. lap. A kérdésről 1914-ben is nagy vita folyt. Tokaj kül-döttsége a kormánynál járt. (Zemplén c. lap 1914. jan. 10.) A vármegyei közgyűlés elutasította azt a kérést, hogy Tokajt és környékét Szabolcs vm-hez csatolják. (Zemplén vm-i közgyűlési jegyzőkönyv, 1461/13. 713. sz.)
- 7 *Zelenák Irén*: Az 1918-as őszirózsás forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság tokaji eseményei. Szakdolgozat 1960. Egri Tanárképző Főiskola. 1915-ben még fejtenként, havonta 18 kg. liszt volt kiosztható. Sárospatak c. lap, 1915. jan. 10. A gabona-termés zár alá vételéről a Zemplén c. lap 1917. júl. 7. száma tudósít.
- 8 *Mosolygó J.* im. 137. lapon közli a hősi halottak névsorát. A hadifoglyok sorsáról Pap Miklós írt: Adatok Tokaj legújabb kori történetéhez c. tanulmányban. (Borsodi történelmi évkönyv V. 1976.)
- 9 *Jeroskovics József* szóbeli közlése, 1968. Az őszirózsás forradalom eseményeiről *Zelenák I.* im. 11. old. ír Dörfflein János és mások visszaemlékezése alapján. Nemes Andor emlékiratait Pap M. im. közli.
- 10 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhelyi fióklevéltár. (Továbbiakban: S. L.) Tokaj község iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek. Az 1918. évből az alábbi közgyűlési jegyzőkönyveket használtam fel: febr. 14-i, márc. 19-i, máj. 23-i, jún. 11-i, júl. 16-i, nov. 1-i, nov. 3-i, nov. 6-i, dec. 7-i, dec.24-i. 1919. évből a jan.23-i, febr. 1-i, febr. 12-i, márc. 5-i és márc. 17-i.
- 11 Gyöngyösi Lajos tanúvallomása a Gergely János ellen folyó perben. Sátoraljaújhelyi Törvényszék. 1920. évi pere. B. 1336. sz. (S. L. 629. fond.) Nemes Andor emlékiratai, idézi Pap M. im. 86. l.
- 12 *Mosolygó J.* im. 63. l.
- 13 S. L. Tokaj község iratai, képviselőtestületi jegyzőkönyv 1920. júl. 31.
- 14 S. L. Sátoraljaújhelyi Törvényszék. 1920. B. 1336. Gergely János az ellene folyó perben Leskó elfogását Gyöngyösi Lajosnak róttá fel. Weinfeld Arnold rendőrparrancsnok szerint Leskót Balogh István zászlós lőtte agyon, akit Leskó ügyében csak tanúként hallgattak ki
- 15 Nov. 18-a és 1919. márc. 15-e eseményeit *Zelenák Irén* im. írja le, 14. ill. 20. lap. Tőle idézem a későbbiekben Varnjú visszaemlékezéseit, amit a szerző 1959-ben ka-

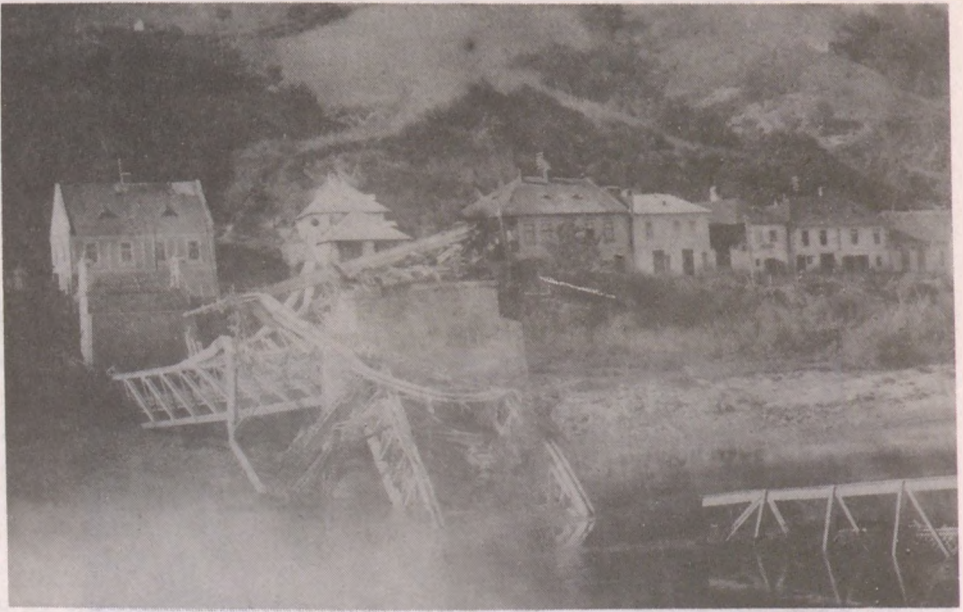
- pott az akkor 77 éves Varnjútól. Felhasználtam továbbá Varnjú vallomását, melyet az ellene folyó perben tett. S. L. Sátoraljaújhelyi Törvényszék, 1920. B. 1611. sz.
- 16 A helyi szociáldemokrata politikusokról, akik 1919-ben a direktórium ill. a falusi tanács tagjaiként vezető szerepet vállaltak, elsősorban Varnjú I. perének anyagát használtam fel. Tetteik, politikai nézeteik alakulása jól követhetőek a perhez mellékelt dokumentumokból. (A tokaji rendőrös nyomozati anyaga, feljelentések, vallomások, tanúkihallgatások. A tokaji főszolgabíró, Wieland Andor levele az ügyészségnek, Tokaj képviselőtestülete feljelentése község kárára elkövetett sikkasztásról, Szatmáry Ferenc levele az államügyésznek. A perben tett vallomások, Az egykori tüzök tanúvallomásai, Dr. Honétzy Géza, Dr. Gyöngyösi Lajos és mások tanúvallomásai.) Felhasználtam még Enyedi Lajos peranyagát. (1919. IV. 4668-750. fond.)
- 17 Honétzy Géza tanúvallomása Varnjú I. perében.
- 18 A proletárdiktatúra eseményei megírásához a Varnjú I. peranyaga mellett elsősorban a képviselőtestületi jegyzőkönyvek adatait használtam fel. 1919-ből a máj. 1-i, máj. 15-i, aug. 2-i, aug. 6-i, aug. 30-i, okt. 24-i, nov. 1-i, dec. 18-i. Bendl Ignác szerepéről, visszavonulásáról, valamint a perbe nem fogott Halász Endre márc. 22-i beszédéről Gyöngyösi Lajos emlékezett meg tanúvallomásában, a Varnjú I. perében. Halász Endréné, Varnjú Istvánné, Forgács Lajosné Friedmann Sára szerepéről, melyet a későbbiekben említek, szintén elsősorban ő, valamint az 1919-ben anyagi sérelmet szenvedett Szász Géza, Treuhaft Salamon, Bolgár Ignác és mások vallottak.
- 19 Az itt és a későbbiekben is említett erdőbényei eseményeket részben Dr. Heinrich Béla és társai ellen folyó per anyaga, Füzesséry Péter és Pollacsek János vallomásai, valamint az erdőbényei falugyűlésen készült jegyzőkönyv alapján rekonstruáltam. (S. L. Sátoralja-újhelyi Törvényszék 1920. B. sz. Az említett jegyzőkönyv 1959-ben készült Tanácsköztársasági Albumban található a szerencsi Zemplén Múzeumban.) Zöldhelyi Sámuel járási-földművelődésügyi népbiztos szerepéről az ellene folytatott per anyaga alapján írtam. Uo. 1920. B. 2284. Az uradalmak, s általában a mezőgazdaság és a falusi nép helyzetéről a Zemplén 1925. dec. 16-i száma, valamint a Vörös Hajnal c. lap 1919. ápr. 25-i száma ír. Az említett napi és hetilapok Sátoralja-újhelyben jelentek meg.
- 20 A nagyhomokosi eseményekről, a később említettekről is: Kovács Kálmán szóbeli közlése, 1970.
- 21 Dr. Heinrich Béla vallomása az ellene folyó perben és Neurohr Rózsi tanúvallomása a Varnjú-perben idézte Halásznét, Forgács Lajosnét, Friedmann Sári akasztást akar Tokajban. (Heinrich Béla vallomása az ellene folyó perben.)
- 22 A Vörös Hadsereg harcairól saját tanulmányom felhasználásával írtam. (A Tanácsköztársaság hadi eseményei Zemplén megyében 1968. A tanulmány az Istvánffy Gyula-pályázatra készült, a miskolci Herman Ottó Múzeumban található.) A tanulmányban felhasználtam a Hadtörténelmi Levéltár anyagát: Vörös Hadsereg főparancsnoksága iratait, a III. hadtest és I. hadosztály iratait, a vörös katona — visszaemlékezéseket, a légi felderítések anyagait és a téma történelmi irodalmát. A tiszai átkelésről (júl. 20.) írtakhoz felhasználtam Hornyák Lajos vöröskatona visszaemlékezését. Mosolygó J. im. foglalkozik a lakosság viszontagságos sorsával és a román megszállással.
- 23 A küldöttséget Lefter János helyettes községi bíró vezette.
- 24 A képviselőtestületben ezekben a nehéz napokban Honétzy Géza ügyvéd egyre inkább irányító szerepet vitt.
- 25 Id. Nyesti Lajos szóbeli közlése. (1983.)
- 26 *Mosolygó J.* im. 51. 1.

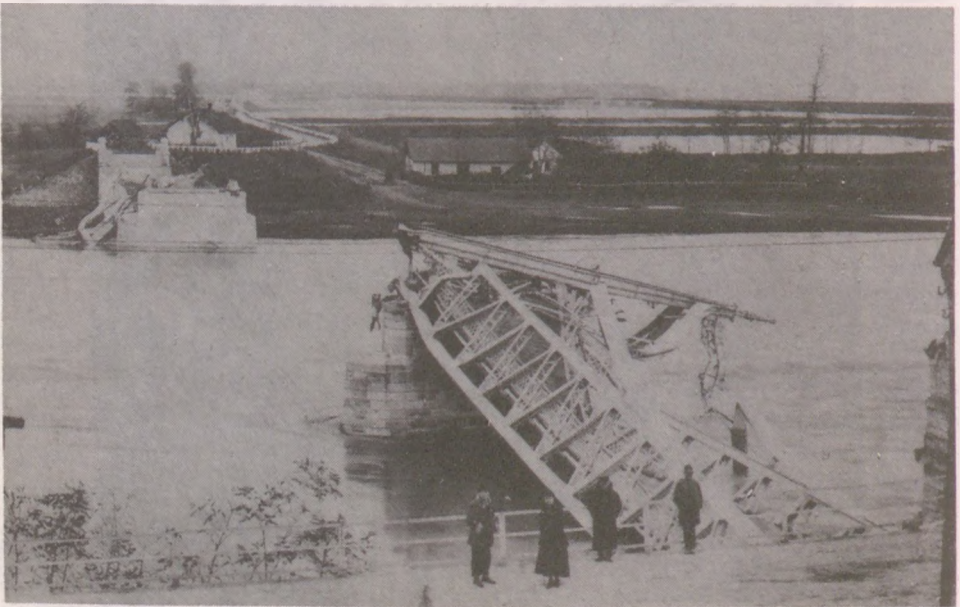
- 27 Uo. 49. 1. A küldöttség tagjai voltak: Hartfogel Ferenc jegyző, Dr. Goldmann Mór ügyvéd, Marcsek János és Mosolygó József lelkészek.
- 28 Sátoraljaújhelyi Törvényszék. Balogh István pere. (1920. V. 151.) Tanácsköztársasági Album 1959. Szerencs, Zemplén Múzeum.
- 29 Káposzta József és társai pere (S. L. Sátoraljaújhelyi Törvényszék, 1920.B.) A per folyamán Dr. Honétzy Géza mint védő, Dörflein, Kolláth és Mikolai felmentését kérte, mert bűncselekményt nem követtek el. Dr. Lóránd Ernő védő Varnjú, Forgácsné és Kulcsár esetében a vád elejtését kérte. Szerinte Varnjú az akkor érvényben lévő rendeletek szerint járt el.
- 30 *Mosolygó J.* im. 63. 1.

Mosolygó József (1883-1959) görögkatolikus paróchus, helytörténész, feleségével, s egy rokon kislánnyal.

A román megszállók által 1919-ben felrobbantott tokaji közúti híd roncsai Tokaj felől.

A román megszállók által 1919-ben felrobbantott tokaji közúti híd roncsai Rakamaz felől.

TOKAJ GAZDASÁGI - TÁRSADALMI HELYZETE A HORTHY - KORSZAKBAN

A háború és a forradalmak napjai véget értek, de Tokaj válságos helyzete csak ekkor mutatkozott meg igazán. A boldog békeidők ígéretes lehetőségei szertefoszlottak, pedig nemrég - egy kortárs szavaival - „már-már úgy látszott, hogy Tokajból nagy vidék kereskedelmi empóriumává lesz.” „A csonka ország legelhagyatottabb, legárvább és legszegényebb vidéke a Hegyalja. A trianoni béke fenyeget és pusztít bennünket.” - fogalmazta meg tíz év elmúltával a másik kortárs, Lázár Miklós képviselő. Tokaj főszolgabírája, Fejér Andor az 1930-ban megjelent monográfiájában ezt írja: „A tokaji járásnak éppúgy, mint a Hegyalja többi részének közgazdasági viszonyai nagyon rosszak. Amióta a trianoni határ fojtogató nyomorúsága a nyakunkba szakadt, a bor értékesítése terén napról napra rosszabbak a viszonyok... Mi fog történni velünk akkor, ha néhány évi jó szüretet fogunk pincénkben tartani?!”¹

Társadalmi és közigazgatási viszonyok az 1920-as években

Tokaj szorgalmas lakói a viharos események elmúltával ugyanott akarták folytatni tevékenységüket, ahol az összeomlás előtt abbahagyták. A mély válság egyes összetevői már jól láthatóak voltak, mások azonban csak hónapok - évek elmúltával éreztették hatásukat. A szegények a mindennapi megélhetési gondok szorításában éltek, a polgári rétegek tevékenységük megújításával próbálkoztak. Idő kellett ahhoz, hogy az új helyzet lehetőségeit, a válság mélységeit felmérjék. A forradalmak változásaiban bizók kiábrándulva fordultak el a politikától, s a társadalom perifériáira szorultak. A hatalom pozícióiba visszakерült régi vezetők újjászervezték az 1919. aug. 2-i kormányrendelettel visszaállított helyi közigazgatási rendszert.²

A két világháború közötti évtizedekben megmaradt Tokajnak a közigazgatás szerkezetében elfoglalt helye, azonban csökkentek fejlődési esélyei. Járási központ maradt, de lényegesen kisebb lett az a terület, amelynek központja volt. A megye legkisebb járása volt a tokaji, és ráadásul nem volt jó közlekedési kapcsolata a járás településeivel. Fennállt az a veszély, hogy a járás megszűnik, s területét a szomszédos járásokhoz csatolják. A balsai Tisza-híd építésekor felmerült az a gondolat, hogy Olaszliszván is épüljön meg a Bodrog hídjára, ami Tokaj közlekedési helyzetének romlását, további gazdasági hanyatlását idézhette volna elő. Ezért 1922-ben, majd 1925 és 1926 folyamán ismételt felvetették a község vezetői Tokaj átcsatolását Szabolcs megyéhez.³ A községet sokirányú kapcsolat fűzte a taktaközi és Tisza bal parti szabolcsi falvakhoz, ennek ellenére nem volt reménye közigazgatási kapcsolatok kialakítására, inkább a Zemplén megyén belüli határokat kívánták a kéréssel megváltoztatni. A járási központi szerep megszűnésének lehetősége nemcsak a közigazgatásban foglalkoztatottakat érintette volna hátrányosan, de az a veszély fenyegetett, hogy Tokaj a többi, múltbeli virágzásához képest hanyatlásnak indult kisebb hegyaljai „mezőváros” - Tarcál, Keresztúr, Mád, Tállya, Tolcsva - sorsában osztozik. Tokaj társadalmának struktúrája a két világháború között nem változott meg lényegesen, csak még kifejezettebbé váltak a társadalmi különbségek a polgári fejlődésben érdekelt vagyonosok és a kiszolgáltatott helyzetű dolgozó rétegek között. A nagytőkés és nagybirtokos osztály tagjai nem éltek községünkben, csupán itt lévő kisebb-nagyobb birtokaik

művelésén és borkereskedelemben betöltött pozícióikon keresztül érvényesült a befolyásuk a község életére. A helyi társadalmi elit a középosztály különböző rétegeiből állott. Ezek a rétegek jól érvényesítették érdekeiket a konzervatív Horthy-rendszer keretei között.

Politikai nézeteikre a forradalmak elutasítása volt a jellemző. A hatalom társadalmi bázisát az állami hivatalnokok, a fizetésből élő értelmiségiek mellett a birtokos parasztság és az iparos - kereskedő rétegek képezték. Ezek együttesen a lakosság jelentős részét képezték, különösen más hasonló nagyságrendű községek társadalmi képletéhez hasonlítva. A járási és községi közigazgatás ezeknek a rétegeknek a hatalmi és irányító szervezete volt. Ugyanakkor a tulajdonosi rétegek adóik által jelentősen hozzájárultak a községi intézmények fenntartásához és a település fejlődéséhez. Közhivatalnoki, kereskedelmi és más tevékenységük mellett ők voltak az árutermelő birtokok tulajdonosai, s ők képezték a helyi vásárlóközönség igényesség és fizetőképesség tekintetében legfontosabb részét.

A tokaji járás településeinek demográfiai adatai

A község neve	A lél ekszám alakulása				Természetes szaporodás 1921-1930	Vándorlási különbözet 1921-1930%	Népsűrűség fő/km ²
	1914	1920	1930	1941			
Tokaj	5.200	5.073	5.844	5.903	715	1,1	210,7
Bodrogkeresztúr	2.074	2.174	2.279	2.248	441	-15,5	76,2
Bodrogkisfalud	909	936	1.154	1.160	223	-0,5	79,1
Szegi	447	479	500	515	107	-17,9	54,0
Szegilong	378	407	428	440	65	-10,8	62,1
Bodrogolaszi	1.284	-	-	-	-	-	-
Bodrogzsadány	711	-	-	-	-	-	-
Sáva	168	-	-	-	-	-	-
Erdőbénye	2.414	2.380	2.950	3.116	370	8,0	64,4
Erdőhorvát	1.304	-	-	-	-	-	-
Komlóska	697	-	-	-	-	-	-
Háromhuta	854	-	-	-	-	-	-
Olaszliszka	2.576	2.744	2.924	2.993	466	-10,4	74,2
Tarcal	4.001	3.839	4.063	4.004	590	-9,5	75,5
Tolcsva	3.242	-	-	-	-	-	-
Vámosújfalud	648	-	-	-	-	-	-
Összesen:	26.907	18.041	20.142	20.379	16,5 %	-4,9	88,6

Forrás: Zemplén Naptára, 1914.

Az 1930. évi népszámlálás I. Demogr. adatok. KSH. Bp. 1932

Az 1941. évi népszámlálás I. Demogr. adatok községenként KSH Bp. 1947

*Tokaj lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása
(1900-1949)*

Év	A lakosság száma fő	A népesség gazdasági ágazonként										Összes aktív kereső
		Mezőgazdaság		Ipar		Közlekedés		Kereskedelem		Egyéb		
		Összes	Aktív	Összes	Aktív	Összes	Aktív	Összes	Aktív	Összes	Aktív	
1900	5110	1690	559	1415	506	316	88	473	167	1216	533	1889
1930	5844	1247	527	2305	849	457	136	578	220	1257	580	2312
1941	5903	1502	693	2127	744	365	112	489	182	1420	816	2547
1949	5074	1455	726	1704	637	409	123	260	113	1246	569	2168

Forrás: Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adataira.
Miskolc, 1970. 620. old. táblázata alapján.

A lakosság többségét azonban az érdekérvényesítés lehetőségeitől úgy a vagyonszerzés, mint a politikai életben való részvétel viszonylatában egyaránt háttérbe szoruló vagyontalan vagy a megélhetéshez semmiképpen nem elegendő tulajdonnal rendelkező, ipari és mezőgazdasági fizikai dolgozók, kőbányászok és agrárproletárok alkották. A szegények körében a háború és a forradalmak éveiben elmélyülő nyomor az 1920-as évek első felében is általános volt. A közszükségleti cikkeket alacsony fejadag szerint jegyre osztották. A liszt-, cukor-, a világításhoz szükséges petróleum. és a dohányellátás igen rossz volt, egyedül a só volt elegendő.⁴

A község a törvények szerint közigazgatási szempontból önállóan intézte belső ügyeit. Határozatait saját tisztviselői által hajtotta végre. Rendelkezett a község vagyona felett, s emellett sokféle területre kiterjedt a hatásköre. Vezető szerve a községi képviselő-testület azonban formális irányító szerepet töltött be, s a valóságos irányítást, - tárgyalt időszakunk folyamán -, egyre inkább a községi elöljáróság látta el. Ennek tagjai a községi bíró és helyettese, a közgyűlésen választott négy tanácsbeli, a közgyám és a községi orvos voltak. Tokaj község bírái: 1907-1917 között Horváth Lajos, 1917-1919 között az ingadozó, többször lemondó Dienes Gyula, az őt helyettesítő, majd megválasztott Lefler János, 1919-1920-ig. Lefler azonban lemondott, őt Dienes Gyula helyettesítette., majd a nyugdíjas Kudász Kálmán követte 1921-1923, azonban ő is hamarosan lemondott. Frits Gyula helyettesítette, majd 1923-1926 között ő szervezte bíróként a község életét. Váratlan halála után Veress Viktor töltötte be a bírói szerepkört, sokat téve a település fejlődéséért. 1931-ben újra megválasztották, de kénytelen volt lemondani.

A község befolyásos emberei a legnagyobb adófizetők listájára felkerült virilisták voltak, akik közül többen a Zemplén megyei törvényhatósági bizottság tagjaiként képviselték a település érdekeit.

A községet felügyelő és nemcsak közigazgatási, de politikai szempontból is irányító szerepét a járási főszolgabíró töltötte be. A múlt század végétől 1918-ig Füzesséry Ödön volt a főszolgabíró, akinek jelentős befolyása volt a község életére. Utóda Izsépy Zoltán (1918-1922), majd távozása után Bárczy Gusztáv volt, akit 1927-től 1940-ig Fejér Andor követett. A megyei törvényhatóság, személy szerint az alispán a főszolgabírón keresztül tartotta a kapcsolatot a községgel. A törvényeket ismerő jegyzők valóságos befolyása egyre nagyobb lett a tárgyalt időszakban. Gyöngyösi Lajost a kommunistákkal való együttműködés vádjára 1921-ben felmentették, de a vezető jegyző az 1914-től itt működő, hadifogságból visszatért Hastvogel Ferenc volt, aki két évtizeden át, 1940-ig köztiszteletet vívott ki tevékenységével. Közigazgatási jegyző 1921-től Kossuth István, adóügyi jegyző Kürthy Pál volt. Hosszú szolgálat után nyugdíjba ment Székely Károly városi ügyész, helyére Honétzy Gézárt választották meg.

Ezekben az években generációváltás zajlott le a vezető posztokon, ennek ellenére fennállt a hatalmi viszonyok folyamatossága. A képviselő testület összetétele is alig változott az 1922. évi választásokig. Ekkor történt csak meg az 1916-ban megválasztottak helyett újabb személyek bekerülése. A képviselő testületet 50%-ban újíították meg minden választáson. Az új tagok fele az adófizetők listájáról, fele választások útján került be a testületbe. A régi tagok közül Frankel Pinkász, Bolgár Ignác, Seiler Mór, Löwy Henrik kereskedők, Vécsey Oláh Miklós földbirtokos, a már említett Kudász Kálmán, Honéczi és Füzesséry, Czigányi Béla nyugdíjas községi bíró, Reizmann Márton bankigazgató, Engl Emil, a hitelbank elnöke, valamint Antalóczi József, Barna Mihály, G. Nagy András és Erdős József mezőbíró, gazdálkodók voltak befolyásos helyi képviselők. Az 1922-ben megválasztottak közül a későbbiekben Frits Gyula mézeskalácsos, Horváth János ref. lelkész, Neumann Albert, Lazarovits Adolf, Treuhaft Salamon kereskedők, Goldmann Mór, a gazdák közül L. Nagy Péter, id. Lakatos József és Miglécz József, valamint Záborszky József voltak az irányítás részesei.⁵

A szőlőtermelés és a borkereskedelem helyzetének változásai az első világháború után

A Tokaji-hegy száz év előtti 3000 kat. holdat kitevő szőlőterületének az egyharmada esett Tokaj község határán belülre. Ez a terület nagyrészt lösszel fedett, ezért a filoxeravész késve pusztított, csak 1885-ben és a következő évben haltak el a tőkék. 1896-ban 600 holdnyi hegyi ültetvényből 425 kat. holdat kellett volna újratelepíteni, annyira tömeges volt a pusztulás. Az alszőlők kevésbé mentek tönkre. A lassan kibontakozó rekonstrukció 1904-1906. között érte el a tetőpontját, s így az első világháború előtti években váltak termőképessé az ültetvények. A magas és meredek fekvésű területek újratelepítése csak itt-ott történt meg, s az is inkább hazai vasszökökkel. Bár a birtokosok számon tartották, mint szőlőt, ezeket a területeket, de a mai napig csak a kőgátak emlékeztetnek arra, hogy a Himnusz által is megénekelt Tokaj szőlőhegyei egykor jobb napokat láttak. Dr. Krötzer László községi orvos, Neumann Albert szőlőbirtokos és Benedek Pál mérnök tűnt ki elsősorban az újratelepítés során szakértelem és szervezőkészség vonatkozásában, s az ő szőlőik adták a mintát a többi gazda számára. A legnagyobb oltványszülő a gr. Dessewffy-féle hitbizományi birtok volt az Óvár-dűlőben.⁶

A rekonstrukció nyomán a Hegyalja, s benne a Tokaji-hegy új ültetvényekkel díszelt. 1911-ben a Hegyalja szőlőterülete 8628 kat. hold, az évi musttermése 126.000 hl. volt. A településeknek a bortermelésben betöltött szerepét jól mutatja az említett évi terméseredményeket bemutató táblázat (1941-ben):

Tokaj	6.640	Sátoraljaújhely	8.700
Sárospatak	6.110	Mád	12.550
Tállya	21.340	Tolcsva	15.180
Erdőbénye	11.100	Olaszliszka	9.000

Az oltványszülők ültetése elsősorban Tállya, Tolcsva és Mád határában történt nagy területeken, s a munkát - az akkor alkalmazott Greiner-féle metszési mód alkalmazását - óriási mennyiségekkel hálálták meg a munkát az ültetvények. „A Hegyalja versenyre kelt a buckával” - írja egy kortárs. A külpiacon boraikkal újra megjelenő kereskedők azonban kedvezőtlen tapasztalatokra tettek szert, mert a francia és olasz borok meghódították piacukat. Belföldön ugyanakkor az alföldi, olcsó borok szorították ki a hegyvidékieket. A termelés és a piaci igények megbomlott egyensúlyát még a háborús konjunktúra sem tudta

teljesen helyreállítani. Több évben ugyan rossz termés volt, mert a peronoszpóra ellen még nem mindenki permetezett, de 1918-ban már ismét 6.409 hl. must termett Tokajban.⁷

Megteltek a Hegyalja pincéi, mindenki bort árult, de eladásra csak igen alacsony áron volt remény. Ebben a helyzetben szervezték még 1918. febr. 14-én a tokaji szőlősgazdák a hegyközséget, melynek fenntartását a község is támogatta. 1920-ban újjászervezték, elnöke Frits Gyula, majd Neumann Albert, a későbbiekben Lipót volt.

A szőlőtermelők gondjait az állam tetézte be, ugyanis háborús kiadási fedezésére az 1890-ben már bevezetett borforgalmi adó emelésére kényszerült. A háborús összeomlás napjaiban válság tört ki az újhelyi kávéházi borpiacon, mert a bankhiteleket felvett kereskedők nem tudták átvenni a lekötött tételeket, s a készletek a termelők pincéiben maradtak.⁸ Az ellenséges hadseregek közeledésével kialakult demarkációs vonalak, s majd a trianoni békében rögzített határok elvágták természetes piacaitól a Hegyalját. A „belföld” kicsi lett, s éppen a tokaji bort vásárló felvidéki tájak kerültek határon túlra. Elveszett a sokévszázados piac, Galícia és Krakkó környéke. Határok sora vágta el piacaitól a termő-tájt. Egyes országokba egyáltalán nem lehetett bort szállítani, másol a vámpolitika alakult kedvezőtlenül. „Itt kezdődött Tokajnak a gazdasági tönkremenése. Azóta, mintha a balsora üldözné a várost, jó szüretje egyszer sem volt, sőt az utolsó három évben semmit sem termett a Tokaji-hegy. ...A tokaji asztali és pecsenyeborokat nem lehet drágábban értékesíteni, mint a homoki szőlők termését. Pedig óriási a különbség a két szőlővidék munkája és termése között. ...Ismét oda jutottunk, ahol a 80-as évek végén voltunk a filoxeravész idején” - írja a város történetírója 1930-ban. A birtokosok számára ráfizetésessé vált a szőlőművelés. A napszámbeérek megnöttek, s a gazdáknak az a törekvése, hogy egy napszám két liter bor árával legyen egyenlő, nem volt tovább tartható. Tokajban 1920-ban 40 korona volt a férfi, 26 a női, 20 a gyermeknapszám.⁹

Úgy a község, mint a kormány segíteni kívánt a gazdákon. Előbbi megszervezte a községi szeszfeldét, s a törköly feldolgozásával javulhatott a termelés jövedelmezősége. Mailott Nándor a Tokaj-mádi kerület nemzetgyűlési képviselője befolyásával sikerült elérni, hogy a Lengyelországgal kötött vámegegyezmény kedvező volt a borexport számára. A kormány 1923. évi rossz minőségű mustermés hasznosítása miatt engedélyezte a borkészlet feldolgozását borpárlattá. A jó törekvések ellenére nem javult a helyzet, mert 1924-től természeti csapások követték egymást. 1925-ben az esős nyár miatti rothadás, a következő évben a téli fagyok és a peronoszpóra vitték el a termést. 1926-ban az akkori 785 kat. hold területen 0,6 hl. volt az átlagtermés, ugyanis csak 200 hl. must termett Tokajban. A következő évben téli és májusi fagy, majd a peronoszpóra tizedelte meg a termést. Az a csoda, hogy a szőlőbirtokosok nem hagytak fel a termeléssel, pedig üres zseb és pince jellemezte a helyzetet. A válság állandósulása arra ösztönözte őket, hogy számba vegyék a bajok okait.

Legfőbb problémának a belső piac leszűkülését, az általános szegénység miatti alacsony fogyasztást és a borkereskedelmet gátló adó- és illetékfizetési viszonyokat látták. A bort, mint árucikket forgalmi és fogyasztási adó, az aszúborok esetében fényűzési adó, azonkívül kimerési és forgalmi illeték terhelte. Ezért született meg a bor szabad kereskedelmének, a kismértékbeni (50 l alatti) szabad árusítás engedélyezésének követelése. Elégedetlenek voltak a kormány kereskedelmi politikájával is. Felmérték, miért változott meg a lengyel borpiacon. Világossá vált a birtokosok számára, hogy a termelést, a kereskedelmet és a minőségvédelmet is át kell alakítani.¹⁰

Tokaj területének nagyobbik fele a Kopasz-hegyre esik. Legjobb szőlőterületei a „déli oldaliak” és a délkeleti fekvésűek. Ezek eredetileg a kincstári (Rákóczi) birtokokhoz tartoztak, de századunkra nagyrészt magánkézbe kerültek. Dülök szerint a Nagyszőlő (53 kh.), Hétszőlő (47 kh.), Talytó (30,5 kh.), Nyesti (44 kh.), Baksa (23 kh.), Kis Garai (14,5 kh.), Szarka (15 kh.), Ménesdoldal (113,5 kh.) feküdtek az egykori Nagy-Mézesmálon, a

hegy déli lejtőin. A Lencsés (81 kh.), Szerelmi (32,5 kh.), Donát (régi nevén Tófeli) (34,5 kh.), Óvár (31 kh.) és Palota (27,5 kh.) voltak az egykori Kis-Mézesmálon, ami a hegy Tisza felé eső nyúlványa. Ezek alatt u.n. aljszőlők helyezkedtek el, a Túrzó (11 kh.), Mogyorós (17 kh.), Kónya (10 kh.) és a Békató (24,5 kh.), melyet területének kb. a felét szántóként művelték. A város fölött az Aranyos (61,5 kh.) és a Garai (26,5 kh.), északkabra a Hidegoldal (50 kh.) és Melegoldal (29,5 kh.) fekszenek. A Csorgó-völgyben a Szappanos (34,5 kh.), Hitvány (29 kh.), Gatya (24,5 kh.), Pálkocsi (15 kh.), Pécsi (15,5 kh.) és Máriás (31,5 kh.), a hegy keleti lejtőin a Verebes (62,5 kh.) és a fölötte fekvő Batka (15,5 kh.), az északi nyúlványokon a Keskenyág (32,5 kh.), Izdenczi (30 kh.), Dobó (22,5 kh.), Boglyos (10,5 kh.), Rákóczi (17,5 kh.), Bartus (12,5 kh.), és Malomfeli (24,5 kh.) vannak.

Ezek területének 60-70%-át még szőlőként művelték, de a magas, meredek és északi fekvésű területek a filoxeravész óta parlagon álltak. Az 1000 holdnyi szőlőterületből 1904-ben már csak 832 holdat tartottak nyilván. 135 kat. holdat, mint parlaggá vált szőlőterületet tartottak számon, s a következő években az előbbieken kívül 57 szőlőt mentesítettek az adótól újratelepítés miatt 5-6 éves időtartamra. Az 1000 holdnyi szőlőterületből az említettek kivül is sok lehetett a filoxéra által megritkított tőkeállományú ültetvény. Már 1904-ben sok parlag volt a Ménesdoldal, Lencsés, Garai, Aranyos, Hidegoldal, Szappanos, Hitvány, Batka és Dobó dűlőkben. A szőlőterület Kb. 400 gazda tulajdonában volt. Az említett parlagos területek, s rajtuk kívül a Szarka, Garai, Kengyeles, Gatya, Bartus és Malomfeli dűlők, valamint az aljszőlők, mint hosszú idő óta kisbirtokosok által művelt területek többségükben már a szétaprózottság miatt sem voltak alkalmasak árutermelésre. Részben családi, részben községen belüli fogyasztásra termelhettek ezeken a hegyoldalakon.

A gazdaságosan művelhető árutermelő szőlőbirtokok a Talytó, Nagyszőlő, Hétszőlő, Lencsés alja, Tapasztó, Szerelmi, Donát, Óvár, Máriás, Melegoldal, Pécsi, Dobó, Izdenczi, Rákóczi, Verebes és Kis-Garai dűlőkben helyezkedtek el. Ezek a területek évszázadok óta kincstári ill. a Rákóczi és más nagybirtokok részei voltak. Az első világháború után a nagyobb birtokok a következők voltak: gr. Desseffy Aurél (41 kh.) birtoka az Óváron, gr. Szirmay Ottó (13 kh.) és neje, gr. Teleki Mihály birtoka (21 kh.) a Talytón, Szirmay László (4 kh.) és Kurucz Dezsőné (14 kh.) birtoka a „Kun György”-ben, Tisza Kálmán örökösének a birtoka a Nagyszőlő, Hétszőlő és Lencsés dűlőkben, Vecsey Oláh Károly (13 kh.) és a kincstári birtok a Hétszőlőben. Ez utóbbi 25 kh-t tett ki. Termését a tarcali pincékbe szállították. A vincellér iskola vezetője (Gyenes Kálmán), s tanult intézők irányították ügyeit.

A filoxeravész után, majd pedig az 1929-es fagyokat követően sok volt a tulajdonos változás a szőlőkben.

A legnagyobb birtokszerző Binét Miklós volt, aki megvásárolta gr. Tisza Kálmáné Dégenfeld Ilona 30 kat. holdat meghaladó szőlőit és 13 kat. holdas pallagjait. Ugyanő megvette báró Radvánszky Albertné 4 kat. holdas szőlőjét és 1 kh pallagját, valamint Pap utcai házát 3 pincével. Veress Viktor megvette Harsányi Lajos (9 kh.) a Pécsi, a Römer-testvérek (3 kh.) a Melegoldali dűlőben lévő szőlőit. Tittesz Rudolf és fia, György is több szőlőt vásároltak, s utóbbi megvette Galbavi Józseftől az u.n. Szapolyai-vadászkastélyt a pincével. Övé lett Krötzer László 10 kh.-as minta-ültetvénye a Dobón. Honétzy Géza megvásárolta Horthy István Kanducson fekvő szőlőjét szép borházzal és pincével. Goldmann Istváné lett Székely Károly birtoka, a Nagyszőlő-alja. A volt kincstári szőlők-ből szerzett 2-5 kh.-as birtokot Vajthó Jenő (Nagyszőlő), Dienes Gyula (később Géhl István), Friedmann Adolf (később Weisz Lipótné), Kaszárdá János (Hétszőlő-dűlő), Szász Gyula, Frenkel Dezső, Löwy Henrik (Kis-Garai).¹¹ Rajtuk kívül a helyi polgárság számos tagja rendelkezett 1-3 kat. holdas szőlővel. A paraszti gazdálkodók közül kevés

foglalkozott nagyobb szőlővel, mert az sok munkaidőt kívánt. Ők inkább 0,5 kh körüli szőlőkben termelték meg saját szükségletre boraikat. Hasonló volt a kisebb kereskedők és iparosok helyzete. Nem is számított tokaji polgárnak az, aki nem birtokolt szőlőt.

A helyi társadalom sajátos rétegét képezték a vincellérek. A nagyobb gazdaságokban a tarcali vincellér iskolát járt szőlészek kezelték a szőlőt és pincét. Önállóan intézték a gazdaság ügyeit. A kisebb, 2-5 kh.-as szőlőkben olyan vincellérek dolgoztak, akik maguk is fizikai munkát végeztek. Nagyobb munkákra azonban felfogadtak néhány napszámost.

A nagybani kereskedelemhez nagy tételekben eladható egységes minőségű bor szükséges. Ezt ismerték fel a tokaji árutermelő szőlőbirtokosok, akik már 1906-ban kezdeményezték a Tokaji Bortermelői Társasága Rt. megalakulását. Alapítói Goldstein Kálmán körzeti orvos, Sándor Fülöp, Vajda Dezső, Kolozs Mihály, Kolozs Jenő, Rajner Sándor, Rajner Miklós, Schiffer Leopold, Schiffer Ferenc és Schiffer Henrik voltak, majd 1908-tól belépett Kicsinkó Antal, Krötzer László, Gyöngyösi Lajos és Széchen Vilmos. Első üzleti évükben csupán 899 hl. Bort, 1909-ben 1153 hl-t értékesítettek. Ugyanakkor Tokajban és környékén 60-90 hl-t. Évi mennyiségben kívülállótól is vettek bort. 1910-ben 17 sárospataki birtokos, közöttük hg. Windisch-Graetz Lajos is belépett a részvénytársaságba, s ettől kezdve az üzleti forgalom két-háromszorosára nőtt. Az export is fokozódott. Borkészleteik évi 50.000 hl. körüli mennyiségben állt rendelkezésükre.

Az első világháború alatt a borárak emelkedtek. 1916-ban megvettek egy nagy budafoki pincét. Itt kommersz, a Hegyalján pedig nemes borokat palackoztak. Pesten új irodát és mintatermet rendeztek be. A tokaji Rákóczi-pince épülete 1917-ben, maga a pince 1921-ben került a tulajdonukba. 1916-tól jelentős alaptőke-emelést hajtottak végre, s a részvényesek köre nagybirtokos és polgári származású tőkésekkel bővült. Ugyanakkor már nem hegyaljai, hanem országos jellegű vállalkozás alakult ki. Egyre több részvény került a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank tulajdonába. A 107 tokaji részvényesből 1917-re 63 maradt. Néhányan továbbra is részesei voltak az igazgatótanácsnak. Az 1919 közepéig tartó piaci konjunktúra miatt borkészleteiket egyre növelték. Aztán a belső piac és a viharos események miatt a forgalom hanyatlott, s különösen Tokajban jelentős készleteket rekvirált el a katonaság. A gyengülő forgalom mellett új kiadások jelentkeztek, mint a vagyonszármazás. A hanyatlást 1923-tól új üzletpolitikával akarták megakadályozni, de a mezőgazdasági árukereskedelem nem hozott hasznot, 1927-től veszteséges lett a vállalkozás.¹²

A háborús konjunktúra végén, 1918-ban Nyíregyházán alakult meg a Tokajvidéki Áruforgalmi Rt., melynek kiemelt tevékenységi köre volt a bor- és szeszkereskedelem. Szervezői és alapítói között találjuk Frenkel Dezső, Löwy Henrik, Goldmann Mór, Grósz Vilmos, Bolgár Ignác, valamint Bodnár Sándor és Izsépy Zoltán tokaji polgárokat. A részvénytársaság „mindennemű kereskedelmi ügylettel” foglalkozott, de legjövődelmesebb árucikk a bor volt.¹³

Tokaj szántóföldi gazdálkodása és állattenyésztése

„A mezőgazdasági termelés Tokajban annyira jelentéktelen, hogy nincs is róla mit tárgyalni „ - írta Mosolygó József 1930-ban. Ez a megállapítás annyiban jogos, mert a szántóterület nagysága, s a földek 5 és 12,5 aranykorona közötti termőképessége alapján a szántóföldi termelés nem jelentette Tokaj gazdagodásának alapját. Ha azonban az agrárnépesség arányát, s a földművelésnek a lakosság eltartásában betöltött szerepét nézzük, igaztalan a fenti állítás. Tokaj helyzete sok más hegyaljai községéhez hasonló a mezőgazdaság szempontjából. Az 1000 kat. holdat alig meghaladó szántóterület az árvízmentesítés után vált művelésbe foghatóvá, mert alacsony ártéri szinten fekszik. Törzsét a Nagy-

fűz (229 kh.), Ively (265 kh.), Fegyveres (193 kh.) és Újrét (276 kh.) dülök alkották. Ezenkívül az aljszőlőben és a hegyen voltak elszórtan szántóterületek. A mezőgazdasági lakosság túlnépesedése miatt ezek nem elégítették ki a parasztság földszerzési igényeit, ezért a szomszéd falvak területén (Zugoly-hát, Bitang, Tavaszföldek, Úrirét) szereztek szántókat, s a községi gazdálkodás keretében időnként művelésbe fogták a legelő egy részét (Újtörés, Szőlőiskola). Az állattenyésztéshez jobban adva voltak a lehetőségek. A szarvasmarha-tenyésztés számára jelentős területek álltak rendelkezésre: a Középlegelő (725 kh.), Felsőmező (299 kh.) mellett a gulyalegelőként használt Szöglegelő (295 kh.) és a 825 kat. holdas Bodroγκöz kaszáló rétje. Árvizes években vált fontossá a Kopasz-hegy parlagterülete és a kisparaszti gazdálkodás keretében hasznosított sok hegyi kaszáló.

Kistokaj népessége a tárgyalt időszakban egyre nőtt, 1943-ban már kb. 2500 fő volt. Itt a lakosság nagy része földművelésből élt. Az összes lakosságon belül a mezőgazdasági népesség 1900-ban 33%, 1930-ban 21,3%, 1940-ben 25,4% volt, s ugyanebben az időszakban az aktív mezőgazdasági keresők aránya 29,5%-ról 23,5%-ra csökkent. Uradalmi birtok a község területéhez nem tartozott. A legelők nagy része a közbirtokosság (1923-tól Legeltetési Társulat) tulajdonában volt, s ehhez a bikatartáshoz szükséges 14 kh szántó és 25 kh rét tartozott. A község szántóterülete 72 kh („Város földje”) az Ivelyben, a 84 kh „Város rétje” a vár közelében feküdt. Ezeket hat évente, licitálás útján bérbe adta a község, s jelentős bevételre tett szert általa. Azok a viták, amelyek a község és a közbirtokosság között évtizedeken át folytak, 1913. évi tulajdonjogi rendezéssel megszűntek. Körülbelül 870 kat. hold szántót a kisbirtokosok műveltek, tulajdonukban volt kb. 680 kat. hold bodroγκözi rét, s a közbirtokosság legelőin - fűbér, vagy a telkek után járó legelőjog alapján - tartották állataikat.

A határ rendkívül aprózódott szalagparcellákból állt. Tokaj 1904. évi földkönyve szerint az említett szántóterületeken 479 birtokrésznek kb. 150-200 tulajdonosa, a szőlőterületeken 291 birtokrésznek kb. 400 tulajdonosa, a réteknek kb. 200 tulajdonosa volt. A tulajdonnal bírók nagyobbik fele volt parasztgazda, a többi iparos, kereskedő és értelmiségi foglalkozást űzött. Ez a helyzet lényeges változást nem szenvedett a tárgyalt időszakban. Az 1920-as években, a Nagyatádi-féle földreform községünkben nem járt földosztással, mert nem volt felajánlható uradalmi terület. A tehető paraszti réteghez tartozók földbérlettel növelték gazdaságukat. A békeidőben létrejött néhány nagyobb parasztgazdaság a húszas évekre szétaprózódott 15-20 kat. holdas részekre. Nyesti Mihály örökösei, ifj. Karika Gábor, Literáti Nagy Péter és testvére György, Görgei Gábor, Sári József, Dolák András örökösei és a húszas évek végén itt megtelepülő Bernáth József gazdaságai voltak közülük a legjelentősebbek.

Tokajban a 10-15 holdas gazdák is tehetőnek számítottak. A nagygazdák legtöbbször bankkölcsön segítségével fejlesztette gazdaságát, Karika és Sári cséplőgépet, Bernáth többféle gépet vásárolt a gazdaságához. Többen tanyát építettek viszonylag távol eső földjeikre, melyen azonban csak nyáron tartózkodtak. Nagy küzdelmet folytattak az agyagos és szikes talajokon - s ahogy a Mosolygó-féle monográfiában olvashatjuk - már nem is lehetne fokozni a szakszerűséget és eredményességet, amelyet ők felmutattak. A szántóföldeken a norfolki négyes forgót alkalmazták, s a növénytermesztést a gazdaság igénye szerint ló-, ökor- és sertésállomány egészítette ki. A kitartó munkával 31 kat. holdas gazdaságot tartó Nyesti Lajos véleménye szerint „nem volt könnyű a parasztgazdák helyzete a húszas években. Enni volt, de pénz az nem. Elvették a gazdák kedvét a termeléstől. Az akkori pénzügyminiszter, Hegedűs Lóránd nagyon értett az újabb és újabb adók kitalálásához. A forgalmi és a kereseti adó is az ő nevéhez fűződik. Aztán a sok adó úgy megjavította a havi fizetések életét, hogy zsúroztak, tobzódtak amikor az adófizetők, köztük jómagam is roskadoztunk az adóterhek alatt”.¹⁴

*Tokaj területének művelési ágak szerinti hasznosítása
1904 - 1941. között (kat. holdban)*

Művelési ág	1904	1925	1930	1936	1941
Község területe	4.821	4.821	4.810	4.821	4.896
Szántó	1.033	1.040	1.132	1.032	1.041
Kert	124	125	137	124	126
Rét	771	768	689	768	768
Szőlő	832	785	605	832	823
Legelő	1.202	1.204	1.310	1.203	1.204
Nádas	27	28	28	27	28
Erdő, sarjerdő	-	71	67	70	71
Földadó alá nem eső ter.	732	763	842	762	761

Források: Tokaj földkönyve 1904-ből (Polgármesteri Hivatal irattára)
Közli az 1936. évi helyzetet, részben 1904. évi adatokkal, 1937. évi bejegyzés
Zempléni Gazda, 1926. 24. sz. 5. old. (részben régebbi adatokkal)
Az 1930. évi és az 1941. évi népszámlálás adatai
(M. Stat. Közl. 1942, ill. KSH 1947)

Községi és közbirtokossági tulajdon és kisbérlet Tokajban, 1925-ben

Tulajdonos	Terület	A földbirtok kat. holdban művelési ágak szerint							
		szántó	kert	szőlő	rét	legelő	erdő	nádas	földadó alá nem eső
Tokaj község	607	72	2	4	84	20	38	28	359
Ebből kisbérlet	182	72	2	4	84	20	-	-	-
Közbirtokosság /Legeltetési Társul./	1.118	14	2	3	25	1.056	9	-	9

Forrás: Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímár) 1925.
M. Kir. Statisztikai Hivatal Bp. 1925.

Az állatállomány alakulása Tokajban 1935-1945 között

	1935	1936	1937	1938	1939	1943	1944	1945
szarvasmarha	474	476	360	508	460	766	435	423
sertés	77	77	234	253	266	570	913	428
ló	266	385	278	264	216	249	235	176
juh	11	30	276	332	382	106	85	13

Forrás: Zemplén vármegye. Vármegyei szociográfiák XI. Szerk. Csíkvári Antal
Zempléni levéltár, Tokaj község közigazgatási iratai 196/1943, 75/1945,
valamint az 1943. február 18-i állatösszeírás

Megjegyzés: Az állatok száma a szaporulat és a vágások miatt az év folyamán erősen ingadozik. Ez a lovak számát kevésbé befolyásolja.

A gyümölcsstermelés részben a 124 kat. holdnyi belterület kistokaji részén és a hegyi parlagokon volt jelentős, mindez azonban csak a családi és a helyi piaci igények kielégítését szolgálta. A meredek hegyoldalak és mély fekvésű árterek nem alkalmasak igényes gyümölcsstermesztésre. A húszas években néhány nagyobb gyümölcsöst telepítettek: Fejes László kertje a Csorgóban, Trenhaft Salamoné a Thurzó-dűlőben, Sári József a Nyestiben. Facsemetével a múlt század végétől, az ismétlő iskolások által művelt faiskola látta el a községet.

Tokaj ipara, kereskedelmi- és hitellete az 1920-as években

Községünk egyetlen felhasznált természeti nyersanyaga a Tokaji-hegy andezitje. A 19. sz. második felében fellendült bányászata a háború éveiben alábbhagyott, mert a kő iránti kereslet az építkezések elmaradása miatt erősen csökkent. A legnagyobb un. Tarmac-bányában a háború után folytatódott a munka, de már meg sem közelítette a régi, napi 100 vagonnyi termelést. A bányászható kő egyre fogyott, s 1938-ra be kellett zárni az üzemet.

A kiegyezés után fellendülő tokaji faipar a tiszai fausztatásra épült. A trianoni határok elvágták a fakitermelés tájait a feldolgozó üzemektől, ezért évtizedes visszaesés következett be. Az itteni gyufagyár Lengyelországból hozott gyufaszálakat használt fel, s hagyományos módon állította elő termékét. Grósz Vilmos az 1912-ben leállított üzemet újjá szervezte. 1917-ben Kistokajban új telephelyet vásárolt és épített ki. Modern gépek segítségével 43, később kb. 80-90 főnyi, többségében női munkaerővel napi 180.000 doboz és tasak kénes és „svéd” gyufát állított elő. A gyár egyike lett az ország legjelentősebb üzemének, a belső piac jelentős részét ellátta áruval. 1926 táján ezért tovább növelték a munkáslétszámot.¹⁵

Válságba kerültek a háborús összeomlás éveiben Tokaj kis könnyűipari üzeimei is. Leállt a termelés az Első Tokaji Cognacgyárban. Rövid ideig helyiségeiben működött a hegyaljai szőlőbirtokosok törkölyfőző üzeme. Aztán újra beindult a szesz- és konyakgyártás. Évente 10-15.000 üveg konyakot hoztak forgalomba.

Működött még egy kis ecetgyártó üzem, amely Grósz Fülöp tulajdonában volt, s a Lieber-féle börgyár. A háború alatt sem állt le a termelés az Első Tokaji Hengermalomban. Creplin Béla 1924-ben gőzüzemről elektromos őrlésre állította át a malmot, s teljesítményét napi 100 mázsa liszt előállítására fokozta. A község vezetői szerettek volna több munkaalkalmat teremteni, ezért a Bakonyligetet megpróbálták egy tervezett fűrészüzem létesítésére értékesíteni, de az ügylet meghiúsult. Aztán 1923-ban egy budapesti cég a közléplegélőn kívánt hasonló céllal területet vásárolni, de elállt szándékától. Végre Lipták Pál pesti vállalkozó hozott létre egy gőzfűrész-telepet a Mogyorós-dűlőben, amely azonban nem tudott megerősödni.¹⁶

A kőbányászat adta a húszas években a legtöbb munkaalkalmat Tokaj lakóinak. A folyammérnöki hivatal az újra beinduló mederszabályozási és partvédelmi munkálatokhoz szükséges követ itt kívánta kitermelni, mivel közvetlenül a Bodrog parton bányát lehetett létesíteni. Ezért jött létre az 1923-ban megnyitott Patkó-bánya. A következő években 20 fővel dolgoztak, akik egyetlen pallódeszkán, talicskán tolták a követ az uszályokra. A harmincas években aztán 100-150 bányászt foglalkoztató üzemmé fejlődött. A kő iránti kereslet növekedése miatt két bánya is nyílt az 1920-as években a hegy déli lejtőin. A Reókh István tulajdonában lévő Hubertus-bányából előbb lovas szekereken szállították a követ a vasútállomás rakodójára, majd 1927-ben siklót építettek, amelyen

csillék jártak. A termelés felfutott, s ezért a Bodrog parton is rakodóteret kellett bérelni. A szekerek által idehordott követ uszályokra rakva szállították az Alföldre. 1926-ban Binét Jenő létesített bányát a Ménesdoldalon. Innen szintén lovas szekerek szállították a követ és vasúton vitték tovább. Néhány év múlva már 80-100 bányászt lehetett itt foglalkoztatni.

A fejlődés eredményeként 1930-ban a népesség 39,4%-a, az aktív keresők 36%-a az ipari termelésben volt érdekelt.¹⁷ Joggal állapította meg Tokaj történetírója 1930-ban: „A mai Tokajnak...kereskedelme, ipara lényegesen nagyobb mint az alföldi mamut nagyközségé. Ezt nagyban elősegíti az a körülmény, hogy Tokaj minden nagyobb várostól jó távolságra fekszik... Így Tokaj a körülötte sűrűn fekvő 20-25 községnek ipari és kereskedelmi gócpontja maradt. Ezért képes Tokajban mintegy 100 kereskedő és 200 kisiparos mesterember tisztességesen megélni.

De más kötelékek is Tokajhoz fűzik ezeket a községeket. A falusi nép gazdasági termékeit a tokaji napi piacon értékesíti, tehát itt szerzi be ipari szükségleteit is.”¹⁸

A község „békeidőkben” kialakult helyi kereskedelmi kapcsolatai nehezen éledtek újra a háború végén. A román csapatok kivonulása után a város vezetői siettek megszervezni a tiszai átkelést, mert hiány volt napi élelmiszerekben. A Bodrogról áttelepített komp csak 1920 tavaszán indult be. Aztán a hidak megépülésével állt helyre a helyi piaci egyensúly. Heti három alkalommal; szerdán, szombaton és vasárnap forgalmas napi piacokat tartottak.

Nevezetes volt Tokaj a vásáraitól is. Évente hat alkalommal nagy állat- és kirakodóvásárok színhelye volt a község. Ezek rendje évszázadok alatt alakult ki: volt egy „tavaszi” márciusban, a „nyári” júniusban, aztán a júliusi „sarlós- vagy aratóvásár”, a szeptemberi „dióverő”, az októberi „szüreti” és a decemberi „karácsonyi” vásár következett. Valamennyit a hó 20-a után tartották.¹⁹ A vásárok vonzáskörzete 40-50 km-re is kiterjedt. A helyi kereskedők egy része itt értékesítette áruját, s néhány kisipari ágazat mesteremberei, mint a kosárfonók és kádárok más települések vásárait is jártak. A tokaji bolthálózat erősen differenciált volt, s a kisiparosok műhelyeivel együtt ki tudta elégíteni a vásárlók iparcikk iránti igényeit. Ugyanakkor a környék falvai - kivéve Bodrogkeresztúrt és Tarcalt - fejletlen üzlethálózattal rendelkeztek. A fejlődő Tokaj vonzotta a munkaerőt is, ezért a vidék egyetlen pozitív vándorlási különbözetű települése volt a tárgyalt időszakban.

A gazdasági fellendülés motorjai a helyi bank- és hitelintézetek szerencsésen átvészelték a nehéz éveket. Közülük a legnagyobb a Tokaj-Hegyaljai Takarékpénztár még 1918-ban is fokozni tudta nyereségét annak ellenére, hogy a forradalom alatt szünetelt az üzleti forgalom. A Tanácsköztársaság alatt pénz- és értékpapír készleteit lefoglalták, majd a harcok idején borkészletei nagy részét, 1200 hl-t elrekviráltak. A veszteséggel zárult 1919-et és az inflációs éveket nehezen vészelték át, a bank alaptőkéje csaknem megsemmisült.

A pengő kibocsátása után sikerült megszerezni újra a működéshez szükséges alaptőkét, s így helyzetük konszolidálódott. A bank igazgatóságának elnöke Székely Károly, majd 1927-től Frenkel Zoltán, főkönyvelője Tittesz Rezső volt. Zemplén megye független pénzügyintézetei közül - bevételeiket tekintve - az első helyre kerültek. Részvényeseik között a helyi szőlőbirtokosok és kereskedők voltak a jelentősebbek. Szintén tőkeerős volt a helyi üzletemberek által működtetett Tokajvidéki Hitelbank, melyet elismert szakértők, Reismann Márton, majd 1927-től Krausz Artúr vezettek. A kisemberek bankjaként működött a Tokaji Hitelszövetkezet. 1908-ban 254, 1918-ban 327 tagja volt, s számuk 1922-re 1028-ra növekedett. Elnöke Karniss István rk. plébános, pénztárosa Bidovszky György volt. A kisebb méretű tevékenységet folytató Miskolci Kölcsonös Önségélyező Hitelszövetkezet fiókját Liebermann Sámuel izr. tanító vezette.²⁰

A község fejlődése az 1920-as években

A román csapatok kivonulása után a lakosság létfenntartását és a községi gazdálkodás újjászervezését próbálták megoldani a község irányítói. A község helyzetén segített a román katonaság fenntartási költségeit megtérítő államsegély. Lassan megindult a polgárok gazdasági tevékenysége, mely a hegyközség, az iparterület és a kosárfonók közkereseti társasága megindításában nyilvánult meg. Újjáéledt a kereskedelem is, ekkor szervezték meg a Hanga Szövetkezetet.

A romos, használhatatlan középületek helyrehozására nem volt elegendő forrás. Hasonló volt a polgárok helyzete. Ezért kezdeményezték az adózó polgárok a vagyon- és jövedelemadó csökkentését a pénzügyminisztériumnál.

A kormány 120.000 korona költséget biztosított a hidak újjáépítésére, amire Tokajnak is égetően szüksége volt. A vasúti híd igen gyorsan, 1920. szeptemberére elkészült, a közúti híd építése egy évvel később fejeződött be. A két híd ünnepélyes átadására 1921. október 29-én került sor. A kormány azonban hidvám fizetésére kötelezte az áthaladókat, hiába kérte a lakosság és a vármegye a vámmentes használatot. Arra hivatkoztak, hogy békeidőben nem kellett fizetni, s ez nagyban hozzájárult Tokaj fejlődéséhez és az itteni piac jó ellátásához.²¹

A község vezetői folytatni akarták a település városiassá tételét, ami olyan szépen megindult a századelőn. Ezért nemegyszer erőn felüli beruházó és fejlesztő vállalkozásokba kezdtek. A lakosság körében évek óta jelentkező telekigényt a Tarcali és Ladányi út közötti 23 házhely kimérésével elégitették ki, majd kiépítették Kistokajban a közvilágítást.

A lakosság igényelte polgári leányiskola létesítését, ami az érdekelteknek az egyetlen iskolázási lehetőséget jelentette. Mivel a polgári fiúiskolát, fenntartását 1914-ben átvette az állam, a község felvállalta az új intézmény létrehozását. A község átadta erre a célra a háború alatt megszűnt kosárfonó-iskola épületét, s elkészíttette a tantermi berendezéseket.

A község bevételeinek szűkössége nem tett lehetővé nagyobb vállalkozást. Sokba került a tisztviselők fizetése, az iskolák, és a járványkórház fenntartása, emellett csak járdaépítésre jutott pénz. A lakosság is igen szegény volt. A háború hősi halottainak emlékéét megörökítendő szobor felállítása lelkesen indult, majd abbamaradt a gyűjtés.

A nagyfokú nyomor enyhítésére 1922-től országos akció indult „Horthy Miklós segélyalap” elnevezéssel, amelyhez a község is csatlakozott. A vagyon alapján kivetett gyűjtőakció a szegények kenyérral való ellátását szolgálta.²² A következő évben meg kellett szervezni a hatósági lisztellátást a téli nyomor enyhítésére. A nyomorgók a munkahely hiánya miatt nem rendelkeztek semmiféle bevétellel. Valószínűleg a munkahelyteremtés szándékával kértek állami segítséget a bodrogszabosztó védőtöltés megépítésére, de az állam nem tudott támogatást adni. Az évtized közepétől a fellendülő gazdasági tevékenység, a több munkaalkalom miatt enyhült a nyomor, bár a szőlőkben a rossz termékek miatt elhanyagolták a munkákat, s a napszámosok bevétel nélkül maradtak.

A község lélekszámának növekedése újabb és újabb házhelyek kiosztását tette szükségessé. 1926-ban a mai Vásártér úton, két év múlva az újtelep (Bocskai, Báthori utcák) összesen 76 telkét mérték ki. A következő években - főként Falusi Kislakás-építési Kölcson igénybevételével - sorra készültek az un. FAKSZ-lakások. A szabályos szalagtelkes utcákban kőalapra vályog, vagy vert fal épületeket emeltek. A beköszöntő válság miatt aztán sokan nem tudták visszafizetni a kölcsönöket, s az építkezést félbehagyni, vagy a lakást eladni kényszerültek. Ebben az időszakban égető problémája volt a községnek a kistokaji gyermeklétszám emelkedése miatt az iskolaépítés. Három tanteremben több,

mint 300 tanulóat kellett elhelyezni, ami még délelőtt-délutáni váltó tanítással is nehéz volt. El is határozta a község 2, majd 3 tanterem építését, ami azonban elhúzódott.

A két világháború közötti időszakban Tokaj oktatási intézményei az előző évszázadban kialakult szerkezetben működtek. Az elemi iskolák felekezeti szerint tagolódtak, s bennük az egyházi irányítás mellett állami felügyelet is érvényesült. A legnépesebb a katolikus iskola volt, melyet 1926-ban emeltek a romos régi épület helyett. Három tanterem és a kiegészítő helyiségek tették modernné az iskolát. A görögkeleti egyháztól bérelt telken tanítói lakásokat is építettek. Az iskola igazgatója, Rónai Gyula mellett két tanító működött az intézményben.

Népes volt az izraelita iskola is, melyet Liebermann Sámuel, majd Lefkovits Henrik irányított. Két tanterembe jártak az írni-olvasni tanulók, a harmadik csoport a népes jesíva volt, ahol alapfokú rabbiképzésben vettek részt a tanulók.

A görög katolikus iskola 1 tantermébe 60-70 iskolás járt, akiket váltó tanítással Bobik Andor oktatott.

*Tokaj lakosságának anyanyelv szerinti és vallási összetétele
(1881-1941)*

I. Anyanyelv szerint	1881	1910	1920	1925	1930	1941
Magyar	3.886	5.047	5.016	nincs adat	5.785	5.886
Német	171	33	26	nincs adat	29	5
Tót (szlovák)	199	16	16	nincs adat	15	3
Oláh (román)	-	1	1	nincs adat	1	-
Rutén (ruszin)	31	1	-	nincs adat	-	1
Szerb	2	2	-	nincs adat	-	1
egyéb	49	7	12	nincs adat	14	6
beszélni nem tudó	141	-	-	nincs adat	-	1
Összesen:	4.479 fő	5.105 fő	5.073 fő	5.069 fő	5.844 fő	5.903 fő
II. Hitfelekezet szerint						
Római katolikus	1.734	2.055	2.079	2.064	2.470	2.655
Görög katolikus	401	638	677	678	819	812
Görögkeleti katolikus	10	2	9	nincs adat	9	14
evangélikus	126	104	112	111	128	128
protestáns	986	1.187	1.264	1.264	1.448	1.453
unitárius	1	-	1	nincs adat	nincs adat	nincs adat
izraelita	1.161	1.119	930	942	959	816
egyéb	-	-	-	10	11	-
írni olvasni tudó	1.981	3.531	nincs adat	nincs adat	4.458	4.935
nem tudó						

Forrás: Az 1881. évi népszámlálás I. Orsz. M. Kir. Stat. Hív. 1882. Az 1910. évi népszámlálás. Első rész KSH.Bp. 1912., Az 1920. évi népszámlálás. A legfontosabb demogr. adatok községenként. Magy. Stat. Közl. 69. köt. Bp. 1923.

Hajdú Z.: Az 1925. évi közig. tájékoztató lapok felhasznál. Borsodi Levéltári Évkönyv V. KLNy. mell.

A református iskola is ebben az időben kapott új épületet. Az egyetlen terembe itt is 60-70 iskolás járt. Itt a tanító Ungváry Gyula, majd Uray László volt. A kistokajiak a nagy távolság miatt az állami iskolába járták gyermekeiket, s csak a hitbuzgóbbak küldték őket a felekezetibe.

A tovább nem tanuló gyermekek heti két alkalommal az un. ismétlő iskolába jártak, melyet 1925-től ismét megindítottak számukra. Az iparitanuló-iskola a katolikus iskolában működött. A lakosságot a nagy vallási buzgóság jellemezte, de számottevő ellentétek nem voltak az egyes egyházi közösségek között.

A zsidó származású és vallású népesség száma az első világháború után lényegesen lecsökkent, amihez az akkori társadalmi feszültségek és megélhetési gondok is hozzájárultak. Valószínű, hogy sokan kivándoroltak, mások a nagyvárosokba költözhettek, mert lélekszámuk csökkenése nem magyarázható a 24 hős halott elvesztésével. A közösség vagyonos kereskedő és iparos zsidó polgárai igen nagy szerepet játszottak a gazdasági élet újraindításában a háború után.

A korszak végén került sor a laktanyaépítésre. Hazánk számára a kisantanttal való szembenállás miatt az 1919-es tapasztalatok szerint fontossá vált a térség. 1926-tól merült fel az árkások megtelepítése Tokajban. Az előljárásság a vásárteret ajánlotta fel, de a katonai szempontoknak a Felsőmező felelt meg jobban.

A tervek szerint 1929-re kellett volna felépíteni a laktanyát, de csak 1931-ben került átadásra. Kisebb létesítményei építésére a község kapott megbízást. A helyörség 1930-ban települt meg Tokajban. A 14 kat. holdas területen jó gyakorlóter is rendelkezésre állt.

A húszas évek minden gondja-baja ellenére a kultúra és a sport terén is jelentős alkotások születtek. Levente Sport Egyesület létesült, mely a tribünnel is ellátott sportteret kapta használatra a Portus területén. Cziffer Jenő gátfelügyelő kezdeményezésére tiszai strandfürdőt alakítottak ki a Bakonyliget mellett, amivel az egészséges életvitel mellett az idegenforgalom fejlesztését is segíteni kívánták. Magánkezdeményezésre megindult az un. Döry-féle autóbuszjárat Keresztúr-Tokaj és Gáva-Tokaj útvonalon, hogy javítsanak a környék kedvezőtlen közlekedési helyzetén. A községi bíró, Frits Gyula javaslatára kapott megbízást Mosolygó József a Tokaj-monográfia megírására. A község széépészeti bizottsága hárs- és juharfasort ültetett az akkori Horthy Miklós úton, mely mai napig a település egyik vonzó részévé emeli a két híd közötti városrészt. Később elkészült a hősök ligete is, bár a Horváth Gyula szobrászművész és Krausz Ferenc öntő ma ott álló szobra felállítására csak egy évtized elteltével gyűlt össze a pénz.

A képviselő testület 1928-tól részvények vásárlásával is szorgalmazta az akkor alakulóban lévő Tokajhegyaljai Pinceszövetkezeti mozgalom megalakítását, abban a reményben, hogy itt jön létre a központi létesítmény. Újhely befolyása érvényesült, s ez volt az egyik momentuma annak, hogy Tokaj központi szerepe egyre kevésbé érvényesült a Hegyalján.²³

A nagy gazdasági világválság hatásai

Tokaj ipari üzemei a gazdasági fellendülés éveiben nem tudtak igazán megerősödni. Már 1928-ban felszámolásra került a Lieber-féle börgyár. A fűrészüzemet tulajdonosa a községnek ajánlotta fel, de a képviselő-testület nem látta kifizetődőnek az átvételét. A termelés leállt. A konyakgyár szintén tönkrement, szünetelt a munka 1932-ig. A gyufagyár sem bírta a világpiacon kibontakozó konkurencia harcát, egyre rosszabb helyzetbe került. 1929-ben Grósz Vilmos kénytelen volt átadni üzemét a Szikra Magyar Gyűjtőgyár Rt. budapesti cégnek. A kortársak szerint nem a termelés fellendítése, hanem a versenytárs üzem bezárása volt a vásárlás célja. 1930-31 folyamán a gyárat felszámolták,

munkásait szélnek eresztették.²⁴ A kőbányák - elsősorban télen - szüneteltették a termelést, mert alig volt megrendelés. A kisiparosok helyzete tragikusra fordult. Az elszegényedett, bevételhez nem jutó lakosság szinte teljesen beszüntette vásárlásait, ezért a meseterembereknek csak elvéve akadt munkája. Felütötte fejét a kontárkodás. Tizenkét iparos bevonatta iparengedélyét. 1932-ben 228 ipartestületi tag - bevétel híján - nem fizetett tagdíjat.²⁵ Legjobban a takarékpénztár bírta a válságot, a nyeresége összecsúszva még nőtt is. A hitelszövetkezet tagjainak száma a 20-as évek 1000 fölötti létszámáról 1931-re 421 főre csökkent. A két hitelintézmény helyzetének alakulása mutatja, hogy a gazdagabb pénzemberek intézménye át tudta vészelni a válságot, a kisemberek viszont kivették a pénzüket. Figyelemre méltó azonban, hogy a takarékpénztár részvényeseinek köre is megváltozott. 1930-ban az igazgatóság egy része kicserélődött, s az új tagok az elmúlt évtized sikeres vállalkozói lettek: Frenkel Rezső, Grósz Vilmos, Lazarovits Adolf, Löwy Henrik és még néhányan. A hitelbank helyi fiókjában szintén nemzedékváltás történt. Goldstein Kálmán a Bortermelő Rt. szervezője, Helfy Dezső, Grosz Izrael, Seiler Mór helyi üzletemberek, Vecsey Oláh Károly szőlőbirtokos találhatók 1930-ban az igazgatóság tagjai között.²⁶

A borfogyasztásban a válság idején erős visszaesés következett be, ezért a kereskedelem is lehanyaglott. A Tokaji Bortermelő Rt.-t már a húszas évek második felében is csak a borágazat jövedelmezősége tartotta felszínen, s ennek megszűntével fel kellett számolni a vállalkozást. 1931-ben beszüntették tevékenységüket, eladták a vállalkozás vagyonát képező ingatlanokat és készleteket. Sikerült adósságaikat megtéríteni, s 1933-ban megszüntették a vállalatot.²⁷ A tokaji szőlőbirtokosok közül számosan az 1929-től működő Tokajhegyaljai Bortermelő Pinceszövetkezetébe léptek be. Ez volt az újraindulás lehetősége.

Tokaj paraszti népességét nagyon erősen sújtotta a válság. A nagygazdák nem tudták fizetni a bankok által visszakövetelt kölcsöneiket. A termények ára és kereslete nagyon visszaesett. Közülük néhány gazda vagyonát a bank elárvereztette. Már rosszabb volt azok helyzete, akik kevés földjük mellett munkavállalásra kényszerültek. A munkalehetőségek szinte teljesen megszűntek, a családok kereset nélkül tengődtek.

Az állam központi felvásárlással mentette a termelőket, de az infláció miatt nem pénzzel, hanem adóban beváltható bolettával fizetett. A 10 kh. alatti földön gazdálkodókat kenyérmag-segélyben részesítették, hogy folytatni tudják a termelést. A nagygazdák búza helyett takarmányféléket vetettek, mert ezért nem bolettát, hanem némi pénzt kaphattak. Igen nehezen tudtak ugyanis pénzhez jutni, amire pedig tartozásaik kiegyenlítésére szükségük volt.²⁸

A szőlőtermelőket a húszas évek végének rossz termései miatt elszegényedve érte a nagy gazdasági válság. A kormány azzal sietett a Hegyalja szőlőbirtokosainak segítségére, hogy 1928-29 folyamán kedvező kölcsön felvételét tette lehetővé. Ez azonban csak a vagyonos rétegnek kedvezett, a kistermelőknek nem, mert a kölcsönt megfelelő vagyoni fedezet híján nem vehették igénybe. A birtokosok érdekeit az új hegyközségi törvény (1929) is biztosította, mert a munkabérek megállapítását a hegyközségekre bízta. A válság terheit így a napszámosokra próbálták áthárítani. Szigorították a munkafeltételeket. A birtokosok ugyanis úgy látták, hogy különösen a Dél-Hegyalján laza a munkaerkölcs, s a munkaidőt nem töltik ki a napszámosok. Utóbbiak viszont a munkabér értékének csökkenése miatt voltak elkeserítő helyzetben. Ekkor nagy természeti csapás érte a szőlőket. 1929 telén hosszantartó, -25 °C alatti fagyok voltak, s a Hegyalján sok területen erős tökepusztulást hoztak. Különösen a mézben gazdag lősztalajjal borított Tokaji-hegyen volt nagy kár, szinte teljesen kifagytak az ültetvények. Erősen károsodtak az oltványszőlők, mert a bő termésre irányuló metszési mód mellett a tőkék legyengült állapotban voltak. A bort eladni nem tudó gazdák elhanyagolták a szerves trágyázást. A legyengült

szőlőtőkék - különösen a száraz hegyoldalon - elpusztultak. A Tokaji-hegy erősen parlagon hagyottá változott, siralmas képet nyújtott. A birtokosok a bor elkészítésén alacsony ára miatt nem tudtak bevételhez jutni, s ezért az 1929-ben felvett kölcsönöket nem tudták visszafizetni. A kormány kénytelen volt tartozásait hosszúlejáratú amortizációs kölcsönné alakítani.

Lázár Miklós, a nemrégiben lemondott Mailott Nándor tokaji képviselő utóda 1930. április 2-án nagyhatású képviselőházi interpellációjában a borpiac katasztrofális helyzetére hivatkozva kérte a kormányt a bor fogyasztási adója eltörlésére. Átfogó elemzésében bebizonyította, hogy az adó 1924. évi bevezetése óta az országban 40 literről 17 literre csökkent az egy főre eső évi borfogyasztás. Ugyanekkor Franciaországban 170, Olaszországban 67 liter volt a fogyasztás.

Kimutatta, hogy a gazda már 15 hl/kat. hold évi termés esetén is ráfizet, pedig az előző évek átlaga 11-12 hl/kh volt. A Hegyalján több tízezer ember számára volt a megélhetés alapvető forrása a szőlőtermesztés. A gazdák számára az egyetlen segítség a bor kismértékbeni árusításának lehetővé tétele volt.²⁹

A kormány a pinceszövetkezetek létrehozásán fáradozott, s a lengyelországi export fokozására törekedett. Ugyanekkor a Tokaji-hegy nagyobb szőlőbirtokainak felújítása elhúzódott, mert a tulajdonosok a válság tapasztalatai után vonakodtak bankkölcsönt igénybe venni. A gazdasági válság miatti munkanélküliség, s a nehéz megélhetési körülmények miatt éleződtek a társadalmi feszültségek.

Az 1920-as években a fizikai dolgozók érdekvédelme Tokajban teljesen megoldatlan volt. Először a kőbányászok alakították újjá szakszervezetüket 1926-ban, de ez is csak szűk körre terjedt ki. A szervezkedés vezetője, Ott János megalkuvást nem ismerve lépett fel az öt céljaitól eltéríteni igyekvő csendőrséggel szemben.

A válság elején, 1928-ban a régi szociáldemokraták újra létrehozták szakszervezetüket. Orosz Ferenc, Vajda Márton, a Gyoroki testvérek, Petrus István, Enyedi Lajos és 20-30 társuk vállalta a részvételt. A csendőrség, mely 1919 óta megfigyelés alatt tartotta a felforgatóknak tartott személyeket, erőszakosan lépett fel ellenük, gyűlésüket szétzavarta, a vezetőket drasztikus eszközökkel próbálta eltántorítani a mozgalomból.³⁰

A község vezetői, elsősorban Veress Viktor bíró a településfejlesztés szándékán túl a munkanélküliek foglalkoztatása és a sokakat érintő megélhetési gondok enyhítése céljából olyan beruházásokat próbáltak szervezni, melyek részben közvetlen foglalkoztatást, részben a kőbányák újbóli üzemeltetésén át az említett problémák feloldását segítették.

1928-tól szorgalmazták a főutca útburkolatának elkészítését és az alatta lévő csatornahálózat kiépítését. Számítottak központi segélyre, tekintettel arra, hogy az utat 1926-ban állami fenntartásúvá nyilvánították. Hosszú huzavona után a kereskedelmi minisztérium felvállalta a kiadások felét, a másik felét a község kénytelen volt bankkölcsönből fedezni. A Rádi István tervei alapján Hacker Emil budapesti vállalkozó által 1931-ben felépített útburkolathoz és járdához a kockakövet a három tokaji kőbánya szállította. A főutca építéskor támadt az az igény, hogy a rendezetlen telekhatárokat és az utcákat szabályosan kellene kiépíteni. A rendezéshez 1929-től Greskovics (Geccsényi) Lajos személyében községi mérnököt alkalmaztak.

Tokaj régi problémája a hegyről lezúduló csapadékvíznek a Bodrogba történő vezetése, mert nagy záporok után kő- és sártenger halmozódott fel a közutakon. Ezért került sor az utépítéskor az átereszek kiépítésére is. Különösen a Pap utcai és az Ördögárok (Lencsésvölgyi) nevű csapadék-levezető árkok kialakítása segítette az átmenő forgalom zavartalanságát. Később folytatták a két híd között is a kockaköves út építését, csatornázták a mozi utcáját, beburkolták a sáros időben járhatatlan kistokaji Újsort, (Petőfi u.) Barna-sort (Tompá u.) és Óvodaközt. A kulturális célú fejlesztések között fontosabb a mozgóképszínház 1928. évi átadása és a három kistokaji tanterem befejezése

volt. A görögkeleti templomot, mely használaton kívül állt, műemléknek nyilvánították. A községfejlesztésben nagy érdemeket szerzett Veress Viktor méltó társai voltak Heinrich Béla járási és Nagy Ferenc Községi orvosok. A nemrég idekerült, de hamarosan köztisztviselést kivívó Nagy Ferenc 1930-ban így látta a község egészségügyi helyzetét: „Tokajban a legtöbb lakás ma is nedves. Jól esik látni a hatóság szigorú ellenőrzését, amely legalább az új lakásoknál megköveteli a falak vízmentesítését biztosító szigeteléseket. ...Az elmúlt 20 év adataiból mégis szomorúan állapítható meg, hogy az általános egészségügyi viszonyok rosszak. A meghaltak 41,4%-a 20 éves koron alul van. Az elhalálozások 14,6%-a pedig tuberkulózis miatt következik be.” Ezért alakították meg a Vöröskereszt helyi szervezetét és a Stefánia Szövetség helyi fiókját, mely utóbbi a gyermekek egészségéért tevékenykedett. Nem sikerült azonban az a terv, amely a felekezeti szegényházak kórházzá egyesítését célozta.

A lakosság részben a folyók, részben a talajvizet feltáró kutak vizét itta. Ez nagyon egészségtelen volt, ezért 1925-től 1930-ig vízvezetéki közutakat helyeztek el, s új, mélyebb kutat fúrtak a vízmű területén.

A képviselőtestületi üléseken a kereskedők a még mindig meglévő út- és hídvámok megszüntetését kérték a községekből ide irányuló forgalom növelése érdekében. Erről azonban a növekvő községi kiadások miatt nem mondhatott le az előljáróság.

A településfejlesztés során vita bontakozott ki a község túlzott vállalásai okán. A főutca felett hangulatos közvilágítást alakítottak ki, ami sokba került. Ennek az lett a következménye, hogy Veress Viktor 1931. évi újraválasztása után lemondott, s helyére a kistokaji gazdálkodók jelöltjét, Lakatos Mihályt választották meg bírónak.³¹

Tokaj gazdasági és társadalmi helyzete az 1930-as években

A válság éveiben ismételten bebizonyosodott, hogy a község lakosságának megélhetést adó gazdasági ágazatok mennyire ki vannak téve a különböző változásoknak: a természeti csapásoknak és a világpiac hatásainak. A fagy által félig-meddig kiirtott szőlők újratelepítése hosszú évekre visszavetette a bortermelést. A bor iránti igény a szegénység miatt ismételten lehanyaglott. A kőértékesítés szintén. Ami pedig a legalapvetőbb probléma volt Tokajban: a lakosság jelentős hányada nem rendelkezett a saját eltartásához szükséges szántóterülettel. A húszas évek második felének lassú javulása után mély válságba került a település. A megnövekedett népség nagy része a nyomor állapotába süllyedt.

Legelőször a szőlőbirtokosok próbálkoztak ebből a helyzetből kiutat találni. Felismerték, hogy a belső idegenforgalom növelésével értékesíthetik borkészleteiket. Jó szervezőre találtak Lázár Miklós személyében, aki a Reggel c. lap tulajdonos-főszerkesztőjeként kellő propagandát tudott kifejteni ahhoz, hogy az általa megtervezett szüreti hét rendezvénysorozatára felfigyeljen az ország. Azt is elérte, hogy a MÁV kedvezményt nyújtson. Úgynevezett „filléres” vonatok indultak: két gyorsvonat Budapestről, egy Debrecenből futott be Tokajba 1932. október 16-án. A több ezer vendéget fűvőszenekear fogadta. A helyi kereskedők egyhetes szüreti vásárt rendeztek. Felvonulás, vándorgyűlések és értekezletek gazdagították a programot, melynek végén Lázárt diszpolgárrá választották. A sikeres akción felbuzdulva a következő években mindig megrendezték a szüreti napokat. 1937-ben Ózdról is indítottak filléres vonatot. Ez évben kb. 10.000 belföldi vendég érkezett Tokajba. A rendezvény napjainkig tartó hagyománnyá vált. Sikere ellenére az is kiderült, hogy ilyen módon nem lehet megoldani a borértékesítés problémáit.³² A község gazdasági élete nagyon lassan javult. Az 1935. évi jó termés adott biztatást a lakosságnak.

A fűrészüzem talpra állításával 1932-től új tulajdonos próbálkozott, kevés sikerrel. 1935-ben Neuberger József budapesti fakereskedő és Halász Vilmos ungvári vállalkozó

megalapították a Faipari Kft-t. A Tiszán érkező tutajok szálfaít lóvontatással az üzembe szállították, ahol a gőzüzemű gatter-fűrészekkel napi 80-100 m³ fűrészárút készítették. Ezt vasúton Miskolcra, Nyíregyházára és más városokba szállították. 30-40 munkásnak nyújtott munkalehetőséget az üzem. Azonban a vállalkozás nem tudott igazán megerősödni, ezért tulajdonosai túladtak részvényeiken.

A községi megrendelésekkel életben tartott kőbányák a harmincas években fokozatosan megerősödtek. A régi Tarmac-bánya ugyan egyre kevesebbet termelt, s 1938-ban beszüntette működését, de a Patkó-, Hubertus- és Binét bányák egyenként 80-100 kőbányászt is foglalkoztattak. Viszont egymás számára jelentettek konkurenciát. Verseny folyt közöttük a megrendelőkért. A kisebb vállalkozók ezért csak időlegesen tudták bányáikat működtetni. Együttesen a kőbányák jelentették a legfontosabb megélhetési lehetőséget a munkaerő túlkínálat körülményei között. A harmincas években már kialakult kőbányász réteg mellett a paraszti foglalkozású férfiak is keresethez jutottak rakodómunkásként, vége fuvarosként. A nagyarányú vasúti szállítás mellett fellendült a tiszai hajózás is. Szász Géza tokaji vállalkozó 6 uszályt alkalmazott gőzvontatóval, egy Wágner nevű tiszafüredi tulajdonos 5 uszályt használt a kőszállításhoz motoros vontatással.

Újjászervezte tevékenységét több kisüzem. Az ecetgyár tulajdonosa 1938-ban német berendezéseket vásárolt. Frinz-féle erjesztéssel 8 naponként 30 hl ecetet állítottak elő. Piacuk Miskolc, Debrecen és Nyíregyháza térsége volt. A konyakgyár különféle pálinkákat, likőröket és rumokat készített, amit főként a belső piacon értékesített. 1940-ben az új tulajdonos felújította az üzem tevékenységét.

A lakosság ellátásában fontos szerepe volt a hengermalomnak, melyet 1940-ben felújítottak, s ezáltal teljesítménye napi 250 q-ra emelkedett. Említésre méltó Jenei Márton olajütő- és daráló üzeme. Nemcsak Tokaj, de 4-5 környékbeli község gazdáai is itt dolgoztatták fel terményeiket.

Tokaj és környéke lakosságát kb. 200 kisiparos látta el iparcikkokkal és szolgáltatásokkal. Az ipartestület fennállásának 100. évében, 1936-ban például a két sajátos helyi iparág, a kosárfonás és a kádár 15 ill. 6 mestert foglalkoztatott. A helyi vásárokon kívül 30-40 km-re is eljártak, hogy árúiknak piacot találjanak. A 3 pék több községbe is szállított kenyeret. A 10 asztalos, 12 kőműves, 7 szabó, 7 lakatos mellett számos iparág volt képviselve. Egyes mesterek nemcsak a helyi igényeket elégítették ki, de keresettek voltak munkáik a távolabbi településeken is. A mesteremberek társadalmi rangja számarányuknál nagyobb volt. Közülük 1922-ben 4, 1937-ben 7 képviselőtestületi tagként tevékenykedett.³³

Tokaj kereskedelme a 30-as években egyre nagyobb méreteket öltött. A lakosság számarányához képest ugyan csak 7-8%-ot tett ki a kereskedelemből élők aránya, de jelentőségük sokkal nagyobb volt. Más településekhez viszonyítva a tokaji kiskereskedelmi tevékenység messze meghaladta a hasonló népességű községeket, s legalábbis vetekedett a kisvárosokéval. Tokaj legtávolabb ható vonzereje élénk kereskedelmi élete volt. Ilyen szempontból a vonzáskörzet nemcsak közvetlen környékére terjedt ki. Legforgalmasabb üzletei és kereskedő cégei a következők voltak: Seiler Manó és testvérei vasüzlete, Wohl Jolán vaskereskedése, Lazarovits Gyula és Lazarovits József, valamint Treukaft Salamon fakereskedése, Löwy Henrik divatáru-, Kohn Szerén és Stern Lajos cipőboltjai, Frankel Pinkász rőfösüzlete, Klein Lipót sör-, szesz- és borkereskedése, Taub Ábrahám, Krauszman Henrik, Frenkel Dezső és társai borpincészete, a Krausz-Holló féle Rákóczi-pince, Engel Farkas fűszer-nagykereskedő vállalkozása, Kohn Hermann és Kohn Bertalan, valamint Bohlmann Fülöp húsüzlete. Rajtuk kívül nagyon sok kiskereskedő működött a legkülönbözőbb területeken.

Évtizedekig működött Heln Sámuel gyarmatárú és élelmiszerkereskedése, a Hegyaljai Gábor vezette Rákóczi-vendéglő, az Arany Sas és Fekete Sas vendéglők, s mellettük a Hangya szövetkezet vendéglője.³⁴

Az iparosok és kereskedők száma a korszak végén, 1944-ben 378 fő volt. Közöttük azonban olyan iparendélyhez kötött foglalkozásúak is vannak, mint bérkocsisok és fuvarosok, a piaci árusok, kereskedelmi ügynökök, sőt még cselédszerző is akad. Az összeírás - a kor megkülönböztető és kirekesztő törvényei szerint - élesen elkülöníti a zsidó származású és vallású magyarokat. Ez a megkülönböztetés a gazdasági életben és az emberek mindennapi kapcsolatában nem volt jellemző, de a politikai és irányítási tendenciák nyilvánvalóan rombolták az emberi kapcsolatokat is. A statisztikák alapján pontos képet lehet alkotni a zsidó népesség tevékenységéről. Az említett nyilvántartás szerint az iparosok és kereskedők 39%-a, 148 fő volt zsidó származású, 230 fő pedig „keresztény”. Az előbbieket közül 80 volt kereskedő, 34 iparos, 11 bérkocsis, a többi vállalkozó, ügynök és egyéb foglalkozású. A kereskedők közül 16-an rőfös, ruha és rövid-áruboltos, 8 fő vas-, edény-, üveg- és kosárüzletet, 1-1 papír ill. könyvesboltot, 3 cipőboltot, 16 szatócs-fűszer- és élelmiszerboltot üzemeltetett. Heten foglalkoztak bor-, nyolcan fakereskedéssel, hárman illatszere-árúsítással. A többiek között akad baromfi-, bőr-, toll-, kötél- és gyümölcsárus, ószeres, ócskás, piaci árus, termény-, liszt-, rádió- és ásványolajkereskedő.

Az Arany Sas vendéglő tulajdonosa Wassermann Gyula, az ugyanott működő kávéháza Engländer Sándor, a Fekete Sasé Horovitz József volt. Rajtuk kívül két kisebb vendéglőtulajdonos és 4 kocsmáros is élt Tokajban.

A már említett gyártulajdonosok és más vállalkozók mellett számos iparosmester is volt a zsidószármazásúak között, pl. 10 férfiszabó, 4 varrónő, 4 cipész és 1 cipőfelsőrész készítő, 3 pék, 3 bádogos, 1 szobafestő, 1 haskötő- és fűzőkészítő, 1 villanyszerelő, 1 kifőző és 1 előnyomda iparos. A „keresztény” kereskedők száma jóval kevesebb volt, 20-30 körül lehetett, viszont számosan voltak a más boltjában alkalmazottak is.

A mesteremberek száma iparáganként - a fellelhető adatok szerint - nem állapítható meg pontosan. Feltűnő azonban a cipészek nagy, 20 fölötti száma, legalább 10 szabó, 5 kovács, 4 géplakatos és 1 lakatos, 9 kőműves, 4 ács, 4 fodrász, 4 kádár, 6 hentes- és mézszáros, 9 kosárfonó, 9 asztalos élt Tokajban. Dolgozott még 2 kerék-, 2 kötélgyártó, 2 kárpitos, 2 mézeskalácsos, 2 fényképész, 2 szikvízgyártó, 1-1 szobafestő, műszerész, órás, kalapos, bádogos, valamint 20-30 fuvaros.

Ha léteztek is etnikai, vallási és más feszültségek az iparosok és kereskedők között, nem az volt a jellemző, hanem az előbbiektől független konkurenciaharc. Az 5800-5900 lakosú településen, valamint a hozzá tartozó kb. 20.000 lakosú vonzáskörzetben nehezen élt meg ennyi kereskedő és kisiparos.³⁵

A sokévszázados sókereskedelem ebben az időben még mindig megvolt. A Tokaji Sóhivatal látta el a tiszaparti sóházból a környéket akkor is, amikor már nem a vízen érkezett a só. A 10 és 200 q közötti szállítások Nyíregyháza, Nagykállós, Mátészalka, Hajdúnánás, Büdszentmihály, Sátoraljaújhely, Abaújszántó és Szerencs környékére irányultak a harmincas évek végén.³⁶

Tokaj mezőgazdasági népessége aszerint nőtt vagy csökkent, hogy az ipar és a kőbányászat mennyire vette fel az agrárnépesség munkaerő-főlöslegét. Az 1930. évi népszámlálás 527 fő (18,4%) mezőgazdasági keresőt tartott számon, de a gyufagyár bezárása után ez a szám megnőtt, 1943-ban 882 főt tett ki. A második világháború alatt a kőbányászat hanyatlása miatt hasonló volt a helyzet. Az 1935. évi mezőgazdasági összeírás adatai szerint a paraszti birtokok terület-nagyság szerinti megoszlása a következő volt:

0 - 1 kh.	184
1 - 5 kh.	118
5 - 30 kh.	142
30 - 100 kh.	6
100 - 1000 kh.	1
1000 kh. felett	1 ³⁷

A legnagyobb birtokosok továbbra is a Legeltetési Bizottság ill. a község. Nyilvánvaló, hogy sem a 0 - 1, sem az 1 - 5 kat. holdat birtoklók nem tudtak megélni a földművelésből, s más kereső foglalkozást is vállalniuk kellett. Csak 5 - 30 és a 30 - 100 kat. hold közötti birtokosok voltak valódi parasztgazdák. A földdel rendelkezők száma 452 volt, s ez csaknem egyezik az 1904. évi 450 - 480 tulajdonosi létszámmal. Hasonló a helyzet a paraszti gazdaságok számával is, ha a néhány holdasokat is ide számítjuk. Eszerint a község paraszti népessége a vizsgált korszakban nem változott, legfeljebb a belső arányok tolódtak el részben az öröklés során bekövetkező birtok aprózódás, részben egyes tehetős gazdák vagyonszerzési törekvései miatt. A mezőgazdasági népességből 1935-ben 240 fő gazdasági munkás, 70 fő cseléd volt.

A paraszti szőlőtulajdon továbbra sem volt jelentős. Az 1940-es évek elején 156 kat. holdat tett ki. Ekkor a parasztok szántóterülete 795 kh., amit 128 kh haszonbérletben művelt terület egészített ki. A 150 - 250 parasztgazdaságra átlagosan igen kevés föld jutott.

A szűk paraszti rétegről - 1943-ból - pontos adataink vannak, mely szerint Tokaj 20 kh feletti tulajdonú nagygazdái:

id. Bernáth József	48 kh,	melyből szántó	45 kh.
Kohn Hermann	74 kh,	„ „	56 kh.
id. Lakatos József	23 kh,	„ „	17 kh.
ifj. Karika Gábor	42,5 kh,	„ „	35 kh.
Magura József	47 kh,	„ „	46 kh.
Nyesti Lajos	21 kh,	„ „	17 kh.

Magura József egészben, Nyesti Lajos részben haszonbérletben művelte gazdaságát.³⁸

A harmincas években néhány gazda un. akcióföldet vásárolt. Ehhez bankkölcsönnel, részletfizetésre lehetett hozzájutni a kishomokosi Szomjas-féle birtokon, a Zugoly-hát határrészen. Kötött, szikes talaját nehéz volt művelni. A nagygazdák rendszerint felesbe, harmadosba adták ki földjük egy részét, ha kevés volt a családi munkaerő és a gép a gazdaságukban. A gazdák eredményesen termelték a cukorrépát a szerencsi gyár számára. Pénzbevételeiket tenyészállatok nevelésével fokozták. A vagyonosabbak saját cséplőgépet vásároltak, s bércséplést vállaltak. Magura József kertészkedett, s a helyi piacon értékesítette a zöldségféléket. Néhány új gyümölcsöst telepítettek a 30-as években. Ilyen volt Bernáth József, Kőrössy Sámuel almáskertje, Lefkánits Mihály vegyes gyümölcsöse, Sári József alma-körte ültetvénye, L. Nagy Bertalan mandulása, Nagy Ferenc meggy és őszibarack gyümölcsöse. A továbbképző iskola 8 kh almást telepített a Bodroglókban. 1943-ban 3600 olyan gyümölcsfát tartottak nyilván, melyeket a szőlőkben ültettek. 1940-ben fajták szerint az alábbiakat írták össze:

alma 1766, körte 366, barack 402, cseresznye 163, meggy 15, dió 171,
mandula 208 fa.

A kerti növények közül Tokajban a téli salátát termelték nagyobb mértékben.³⁹

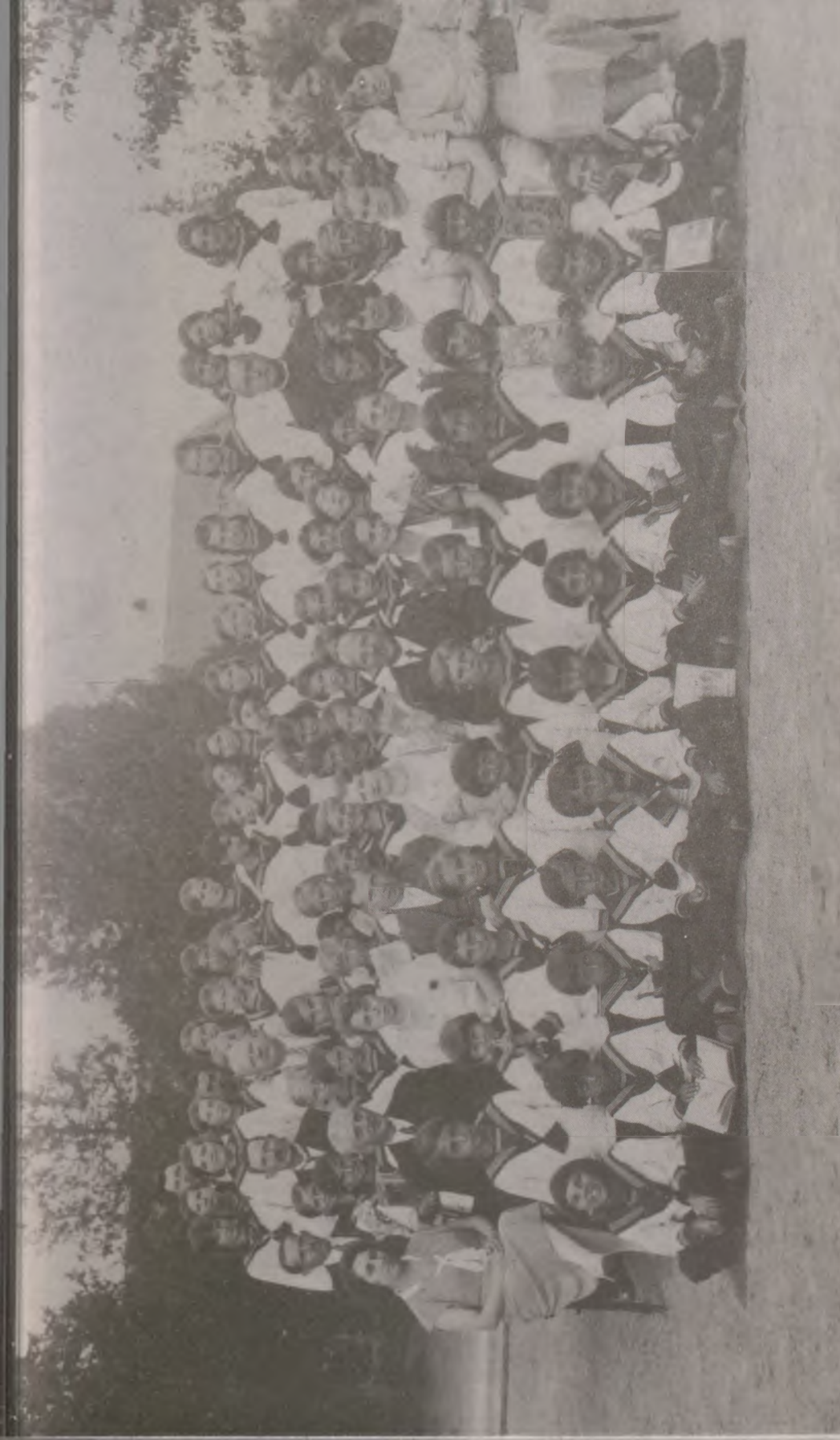
A tokaji kőbánya termékeinek szállítása, berakodás a Bodrogon. 1930-as évek.

A bányászok rézfúvós zenekara, az 1930-as évekből. Vezetőjük: Küretyes György.
(TM. 85.184)

A Nyíregyházi Alapítványi Erzsébet Arvaház lakói és irányítói az 1933/34-es évben.

A tokaji cipészipari továbbképző szaktanfolyam hallgatói, 1936-ban.
Alul középtűt Fehér Andor főszolgabíró, uo. balról a 3. Tasnádi Ferenc főjegyző.
(M. 91 224)

A szőlőtermesztés és a borkereskedelem alakulása a harmincas években

Az 1929. évi fagykárok pótlása lassan történt, a Hegyalja szőlőterülete még 1940-ben is csak 8804 kat. hold volt. Tokaj helyzetének sajátosságai a Hegyalján belül az összehasonlítható adatokból olvasható ki:

A község neve	Szőlőterület (kat. hold)	Ebből oltvány, ültetvény	ill. hazai	Csemege szőlők területe
Tokaj	643	48	597	4
Tarcal	660	58	602	10
Bodrogkeresztúr	191	191	-	2
Tállya	1065	1065	-	6
Mád	685	685	-	3

Amíg Mád, Tállya, Keresztúr szőlőit megújították, Tokaj, Tarcal határában a kevesebbet termő hazai vesszőkkel ültették be a szőlőterületeket.⁴⁰ Tokaj 643 kat. holdnyi területéből 534 kh volt a hegyi, 107 kh pedig az aljszőlő. Az ültetvények nagyobbik felét, 305 kat. holdat még 1914 előtt telepítették. A két háború között 205 kat. hold hegyi szőlőt és az aljszőlőket telepítették újra, főként sima vesszőkkel. 1940-ben gr. Teleki Mihály ültette be 24 kh területű birtokát a Talytó dűlőben. A furmint és a hárslevelű mellett alig volt más fajta az ültetvényeken. Főként pótlásként telepítették a rizlinget, saszlát, csabagyöngyét és a szőlőskertek királynője nevű csemege-fajtát.⁴¹ A harmincas évek közepén más borvidékeken kevés volt a termés, ezért a hegyaljai értékesíteni lehetett a belső piacon. Tokajban 1937-ben 3200 hl, 1938-ban 3383 hl, 1940-ben viszont csak 723 hl termett. Ez a visszaesés a kemény tél, a kései tavaszodás, a hűvös esős nyár és a peronoszpóra kártétele miatt következett be. Az egész Hegyalján csak 5930 hl termett, az átlagtermés 64 liter volt katasztrális holdanként. Különösen a Dél-Hegyalján alakult ki katasztrófális helyzet. Az 1930-as években 13 hl/kh volt az átlagtermés a Hegyalján.⁴²

A tulajdonviszonyok - legalábbis a jelentősebb szőlőterületek vonatkozásában - alig változtak az évtized folyamán. Az 5 kh feletti szőlőt birtokló tulajdonosok az alábbiak voltak:

20 kat. holdnál többet birtokoltak:

gr. Dessewffy Aurél	40 kh	1308	négyszögöl
Binét Jenő	25 kh	732	„
M. Kir. Udvari kincstár	25 kh	83	„
gr. Teleki Mihály	21 kh	838	„

10 - 19 holdasok:

Dr. Honéty Géza	16 kh	1268	„
Jászóvári Premontrei Prépostság	15 kh	1356	„
Kurucz Dezsőné	14 kh	68	„
gr. Szirmay Ottó	13 kh	729	„
őzv. Neumann Albertné	12 kh	1396	„
Klein Lipót	12 kh	1240	„
Frenkel Dezső	10 kh	1030	„

5 - 9 holdasok:			
özv. Tittesz Rudolfné	9 kh	1397	„
Schiffer Henrik	9 kh	185	„
Kohn Hermann	8 kh	1266	„
Heln Sámuel	8 kh	1063	„
Wohl Jolán	8 kh	800	„
özv. Szász Gyuláné	8 kh	663	„
Vecsey Oláh Károly	8 kh	352	„
Tittesz György	8 kh	274	„
Róm. Kat. lelkészi javadalom	7 kh	571	„
Vajthó Jenő	6 kh	518	„
Vecsey Oláh Miklós	5 kh	1173	„
Veress Viktor	5 kh	1176	„
Szász Géza	5 kh	1158	„
Krausz Arnold	5 kh	1035	„
M. Kir. Földmű. o. Államkincstár			
	5 kh	1004	„
Kürthy Pál	5 kh	420	„
Klein Jenő	5 kh	297	„
Dr. Loránd Ernő	5 kh	38	„

Ez a 29 birtokos a 643 kat. hold szőlőterületből 320 kat. holdat birtokolt (csaknem 50%).⁴³ A paraszti szőlők 176 kat. hold 27% területét is figyelembe véve a különböző iparos, kereskedő, értelmiségi szőlőterület ekkor 147 kh-t (22,6%) tett ki.

Tokajban sok a nagy pince, összes hosszúságuk meghaladja a 12 km-t. A fenti szőlőbirtokosok általában rendelkeztek ilyen pincékkel, s jelentős borkészleteket tartottak értékesítés céljából. A községi adóhivatal a harmincas években számontartotta a borkészleteket, mert a boreladás után járó adó fontos bevételi forrása volt. 1939-ben például 720 hl óbort írnak össze a nagyobb termelőknél, akik közül a helybeliek 1170 hl mustot szüreteltek. Azok az idegenbeli birtokosok, akik 5 kat. holdon felüli területtel rendelkeztek, Tokajban 2.155 hl-t tároltak az új termésből. Nem készült kimutatás közülük azokról, akik elvitték termésüket a községből. A saját fogyasztásra termelő kisparaszti szőlőtermelők terméseredménye sem ismert.

Jobb volt a termés 1943-ban, az 5 kat. holdon felüli területtel rendelkezők esetében 8.882 hl-t tett ki, s ezt közepes eredménynek tartották. Kevés aszú termett, a must többsége, kb. 5.000 hl jó minőségű peccsenyebornak, kb. 3700 hl asztali bornak való minőségű volt. Szüretkor 5120 hl óbort volt még a 31 olyan gazda pincéjében, akinek az új termése meghaladta az 5 hl-t. Közülük az egyik összeírás szerint Binét Miklós 278, özv. Neumann Albertné 257, özv. Szász Gyuláné 180, Szász Géza 67, Wohl Jolán 217, Rómer Miklósné 87, Krausz Arnold 68, Kohn Sándor és Kohn Lajos 69 - 69, Klein Lipót 65 hl. Egy másik összeírás szerint: a Windisch-Graetz-féle Rákóczi pince 720 hl, a Frankel-féle Borpince-és Áruforgalmi Rt. 420 hl, gr. Dessewffy 500 hl, Jászóvári Premontreiek 420 hl, Földi Béla 226 hl, Vajthó Jenő 200 hl, özv. Tittesz Rudolfné 224 hl, Bobik Andor 139 hl, Honéty Géza 140 hl, Balogh Sándor 136 hl, Tittesz György 114 hl, Kurucz Dezsőné 100 hl, Stumpf Mátyás 72 hl, Helm Sámuel 50 hl, Radvánszki Ferenc 50 hl, Nagy Ferenc 65 hl, Körössy Sámuel 64 hl, Tasnády Ferenc 46 hl, Horváth János 46 hl bort tárolt.⁴⁴

Ezek a bortermelők rendszerint más jövedelem forrással is rendelkeztek. Akad köztük földbirtokos, kereskedő, ügyvéd, lelkész, orvos, iparos és közhivatalnok. A kor egyik szőlőbirtokosa és írója Ambrózy Ágoston úgy jellemezte a helyzetet, hogy a szőlőterme-

lés mellékfoglalkozássá vált. A rossz termésű években ráfizetéssel kellett számolni, bő termés esetén viszont jelentős volt a bevétel. Ezért terjedt el a tokaji mondás, a szőlőből nem lehet megélni, csak meggazdagodni.

A birtokosok kereskedelmi tevékenységét csak részben ismerjük. A különböző hegyaljai vállalkozásokon keresztül értékesítették boraikat. A kisebb 1 - 10 kat. holdas termelők általában a Tokajhegyaljai pinceszövetkezetbe léptek be. Tagjai közül 23 itt lakó, s néhány idegenbeli, de itteni birtokos volt tokaji. A két alapító tag Veress Viktoron és Czeller Istvánon kívül belépett még Gébl Györgyné, Görgey Gábor, Gyöngyösi Lajosné, Hartvogel Ferenc, Hirtl Kálmán, özv. Imre Ernőné, özv. Krötzer Lászlóné, Lengyel István, Laib Lajosné, L. Nagy Péter, Radvánszki János, Szász Gyuláné, Szász Géza, Szász Józsefné, Szarvas Kálmán, Tóváry Tamás, Tittesz Rudolfné, Vécsey Oláh Miklósné, Vécsey Oláh Károly, Weisz Mór és Tokaj nagyközség. Többségükben olyanok, akik más kereskedelmi tevékenységet nem folytattak. A pinceszövetkezet állami felügyelet alatt, szigorú minőségellenőrzést megvalósítva törekedett a bor exportálására. Ez a tevékenység azonban ebben az időszakban sem járt a remélt eredménnyel. A cég a hagyományos lengyelországi piacon szerette volna értékesíteni a bort, ezért Krakkóban nagy pincét vásárolt. Tevékenysége azonban nem volt sikeres, 1939 és 1941 között csődbement.⁴⁵ A harmincas években eredményesen kapcsolódott a borkereskedelembe egy helybeli magáncég. A Tokaji Bortermelők Társasága alkalmazottja Krausz Ernő (Arnold) és az újhegyi Dr. Holló Andor ügyvéd közkereseti társaságot hozott létre. A társaság felszámolása időszakában, 1931-ben Krausz megvásárolta a Rákóczi-pincét épületeivel együtt. Hg. Windisch-Graetz Lajos évi tiszteletdíjért nevét adta a vállalkozáshoz, amely így Hg. Windisch-Graetz Lajos Borpincészete Tokaji Rákóczi-pince név alatt működött 1932-től 1944-ig. Az előző évtized hibáiból okulva nem törekedtek más tőkéstársak bevonására. A vállalkozást mindvégig Krausz irányította, Holló csendestársként vett részt az üzletben. Tevékenységüket évről-évre fokozni sikerült, de nem értek el az igazán nagytételű szállításokig. 1937-ben összesen 16.458 db félliteres és 3.000 db 0,2 literes palack nemes bort értékesítettek. Raktáron ugyanakkor 8762 palack maradt. Sok kisebb megrendelést elégitettek ki. Körülbelül 800 budapesti és 500 vidéki ügyfelet tartottak nyilván. Vendéglők, kocsmák mellett rangosabb éttermek és szállodák, azonkívül magánszemélyek és gyógyszerészek alkották a vevőkört. Utóbbiak gyógyszerként árusították az aszút.

Az 1938-tól megnövekedett országterületen tovább szélesítették piacaikat. Két budapesti, egy-egy szegedi és munkácsi lerakatot hoztak létre, s emellett ügynöki hálózat is működött. Kassáról a Felvidék, Szegedről a Dél-Alföld és Észak-Erdély, Munkácsról Kárpátalja ellátását szervezték. Az export mindvégig másodlagos maradt tevékenységükben. Külföldi vevőkörük elsősorban Németországra és Hollandiára terjedt ki. Emellett Bern, Strassbourg és London borkereskedő cégeinek is szállítottak. Vásárlójuk volt V. György angol király és Pacelli bíboros. A bort helybeli birtokosoktól vásárolták fel. Ügyfelük volt br. Haller kisleludi birtokos mellett gr. Szirmay Ottó, Tittesz György, Éles János, Földi Béla és több kisebb termelő. Megpróbálkoztak a Rákóczi-pince idegenforgalmának fellendítésével. Az Óvár u. 38. sz. ház megvásárlásával a pincét kibővítették, s a turisták számára kijáratot építettek a szőlőhegyre.⁴⁶

Társadalmi és közigazgatási viszonyok az 1930-as években

A harmincas években a kőbányászat és az ipar egyre több munkaalkalmat adott a község lakóinak. Az évtized vége felé a szőlőtermelés is sok napszámot foglalkoztatott. A lakosság helyzete ezáltal javult, de a szegénység továbbra is széles rétegekre kiterjedt. A szegény sorsú gyerekeket még 1937-ben is segélyakciók indításával kellett támogatni. Az

állami és községi alkalmazottak helyzete jó volt. A kereskedők és iparosok között nagy volt a differenciálódás. A konkurenciaharcból győztesen kikerülők meggazdagodtak. Befolyásos tagjaik 1937-ben elérték, hogy a házaló kereskedelmet a képviselőtestület megtiltotta. Ezzel az intézkedéssel a legszegényebb zsidó családokat sújtotta.

Maga a község szegény keretek között gazdálkodott. Az előző időszak beruházásai miatt mindvégig el volt adósodva. Legfőbb bevételi forrása ekkoriban a fogyasztási adó volt, ami azonban a rossz borteremést hozó években erősen visszaesett, s ilyenkor a községi pótdadót voltak kénytelenek megemelni.

Az 1931- és 1937. évi helyi képviselőtestületi választások a vagyonos rétegek befolyásának érvényesülését mutatják. Legjobban a helyi értelmiségi - alkalmazotti réteg és a gazdaság különböző területeinek vagyonos, sok-sok adót fizető polgárai voltak képviselve. Kistokajból a gazdálkodók jelöltjei kerültek a testületbe. Jellemző a különböző társadalmi közösségek és szerveződések hangsúlyos képviselete. Tag volt például három lelkes, Mosolygó József, Belák Sándor és Horváth János; az Orsz. Magyar Kereskedelmi Egyesület helyi vezetője, Frankel Pinkász; a hegyközség elnöke, Klein Lipót; az Ipartestület elnöke, Gyúrkó Tamás. Teljesen hiányzott a kőbányászok, sapszamosok és kisparsztok képviselete. A község irányítója a vezető jegyző volt. A megyei irányítás szerepe csökkent, az állami befolyás nőtt, különösen a harmincas évek végén. Ezzel párhuzamosan a községi képviselőtestület tevékenysége formálissá vált. A község lakosainak száma 1941-ben érte el a csúcst, 5903 fő volt a lélekszám. A település nagyságrendjéhez képest sok állami közhivatal működött, járásbíróház, közjegyzőség, állampénztár, postahivatal, MÁV állomásfőnökség, forgalmi adóhivatal, sóhivatal és pénzügyőri szakasz. A rendőrök mellett csendőrség képviselte a közhatalmat.⁴⁷

A társadalom differenciáltságát és a civil társadalom szerveződésének előrehaladottságát bizonyítja a sokféle polgári egyesület létezése. A már említett hegyközség, ipartestület és az OMKE mellett a „Hangya”, a Faluszövetség, a Legeltetési Társulat, strandfürdő egyesület, két nőegylet, járási úri és polgári kaszinó, polgári dalárda, úri vegyes kar, lövészegyesület, tűzoltó-egyesület és a Stefánia szövetség is tovább működött.⁴⁸

A helyi társadalom szerveződésében nagy szerepe volt a polgári iskolának. Nemcsak a középosztályhoz és a kispolgársághoz, de a dolgozó osztályokhoz tartozó tehetséges fiatalokat is képezte. 1930-ban 117 fiú és 86 leány tanuló járt ide. A későbbiekben a létszám 200 fölé nőtt. A 10-17 fő közötti nagyságú tantestületet 1913-tól 1932-ig Lengyel Mihály, majd 1944-ig vitéz Kohányi Albert igazgatta. Fenntartásához a község jelentős mértékben hozzájárult. Az iskola vallásos és nemzeti szellemben nevelt. Az idegen nyelvek - latin és német - mellett a testnevelés és a képzőművészet oktatására, a tanulók műveltségének formálására határozottan törekedtek. A polgárban sokféle felekezethez tartozó fiatal tanult. Az 1939/40. tanévben például 95 róm. kat., 35 gör. kat., 5 református, 5 evangélikus és 15 izraelita vallású. Bár külön hitoktatás folyt, a felekezetek közötti béke területe volt az intézmény.⁴⁹

Az egyházak határozottan törekedtek közösségük összetartására, emberi és világnézeti befolyásolására. A római katolikus közösség 1912-ben felújította templomát, majd iskoláját is, lelkésze Karniss István plébános szentszéki tanácsos széleskörű társadalmi tevékenységet fejtett ki. A későbbiekben a KALOT-egyesület is működött. A gör. kat. lelkész, Mosolygó József szintén a helyi szerveződések egyik mozgatója volt, miként Horváth János és utóda Kovács Lajos ref. tiszteletesek is. Az izraelita hitközségről 1930-ban Lefkovits Henrik a Tokaj monográfiájában azt írta: „a magyarországi orthodox hitközségek között a tokaji a legelőkelőbbek közé tartozik”.⁵⁰ Főrabbija 1924-ig Strasszer Akkiba, majd veje Jungreis Nándor volt. Tokaj zsidó lakosságának száma az első világháború után erősen csökkent. A 24 hősi halott mellett ez a nagymértékű el- és kivándorlással magyarázható. A lassú kivándorlás később is folytatódott. A vallási viszonyokra az

ortodox felfogás mellett a hasszid irányzat elterjedése is jellemző volt. Ennek az irányzatnak a hívei számára építette 1928-ban jelenleg is meglévő imaházát Seiler Mór kereskedő. A helyi zsidóság betago­lódott a magyar társadalomba, s ahhoz hasonlóan alakult belső differenciáltsága. Jól működtek községi szervezetei, a temetkezési szentegylet és a segélyegylet. A hitközség elnöke Grósz Vilmos majd Klein Lipót voltak.

A zsidó népesség létszáma a következőképpen alakult:

1880:	1161 fő
1900:	1119 fő
1920:	930 fő
1930:	959 fő
1941:	816 fő ⁵¹

A helyi magyar zsidó közösség Tokaj fejlődésében mind gazdasági és társadalmi, mind pedig kulturális szempontból jelentős szerepet játszott. Különösen pedig a válságos időszak után, a gazdasági tevékenység megszervezésével a község polgári fejlődésének előmozdítója volt.

A harmincas években - az idő előrehaladásával egyre fokozódóan - az állami irányítás a társadalmi-politikai élet jobbratolódásának jelenségei tapasztalhatók. Az 1930-tól ide települt laktanyában folyt a miskolci 7. határőr század, a szintén miskolci 13-as árkász század és az egi 14-es árkász század kiképzése. 1934-től elkészült az országzászló a vasútállomással szemben, s ezután itt tartották a nemzeti ünnepeket, a békés revízió jegyében, leeresztett zászlók alatt. A háborús évek közeledtével aktívabb lett a leventék kiképzése. 1939-ben s a kárpátaljai bevonulás időszakában Cziffer Jenő megalakította a „rongyos gárda” lövészcsapatot. A gyufagyárba, mely üresen állt, kerékpáros utászcsapat költözött. Aktív volt a MOVE tevékenysége, s hangsúlyosabban működött a vitézi szék helyi alakulata. A nyilaskeresztes párt 1941-től fokozta tevékenységét Tokajban. Szervezői azzal nyerték meg a pártba belépő szegényparaszto­kat, hogy földet ígértek. Később a polgári pártok megszűnésével egyoldalú lett a politikai tevékenység a községben.

Tokaj helyzetének alakulása a második világháború éveiben

A háborút megelőzően Tokaj gazdasági életében egyaránt voltak biztató és kedvezőtlen tendenciák. A szőlőtermelés az állami felvásárlás kezdetétől kedvezőbb helyzetbe került, amit a telepítési kedv növekedése is bizonyított.

A kőbányák összesen 300 - 400 munkást foglalkoztattak, s értékesítési gondjaikat sikeresen oldották meg. Kiegyensúlyozottá vált a fűrészüzem termelése. A község azonban továbbra is nehéz helyzetben volt. Mint azt egy 1941. évi képviselőtestületi ülésen megállapították: „... a község a múltban olyan vállalkozásokba ment bele - jobb anyagi viszonyok között - amelyeket már nem tud teljesíteni. Így szemmel látható, hogy a fejlődés megtorpant... Szá­mottevő adóalanyok nincsenek, mert a község lakosságának 60 %-a kőbányász és napszámos.”⁵² Nagy teher nehezedett az adózó szőlő-, föld- és háztulajdonosokra. A községi pótdadó, melyet az adóalap arányában vetettek ki, 1939-ben 76 volt, 1940-ben 85, 1941-ben 98, 1942-ben 140 %-ra nőtt. Különösen az 1940. és 1941. évben csökkent le a gazdák és a község jövedelme a rossz szőlőtermés következtében. A kiterjedt iskolahálózat fenntartása és a számos közalkalmazott fizetése emésztette fel a község bevételeit, ezért jelentősebb fejlesztésre nem gondolhattak. A község vezetése az 1940-es években többször is megváltozott. Helyi választásokra 1940. október 29-én került sor. Több új képviselőtestületi tagot választottak, például Tasnády Ferencet, Radvánszki Ferenc órást, Nagy János cipészt, Kolláth Elek és Kublik János kőműveseket, Birinyi Endre kovácsot, Cziffer Jenő gátfelügyelőt, Lakatos József, Soós György és Gáll Miklós gaz-

dalkodókat. Tasnady Ferenc vezető jegyző 20 éves Tokajban eltöltött közszolgálat után nyugalomba vonult, utódának Áts Tivadart választották meg. A beteges Lakatos Mihályt az 1939-ben első tanácsbelinek előlépett Kovács Kálmán helyettesítette, s 1941-től őt választották községi bírónak. Egy év után azonban lemondani kényszerült, s utóda a háború végéig működő Pfiszter Kálmán lett. A községi bírónak a szerepe ezekben az években megváltozott, háttérbe szorult a rendeletek végrehajtásáért felelős vezető jegyző mögött, s csak másodlagos kérdésekben volt döntő szerepe.

1938-ban megjelent az első un. „zsidótörvény”, s ezzel Tokajban is megkezdődött a zsidó származású polgárok jogainak csorbítása. A kirekesztő politika következtében egyre inkább elvesztették gazdasági és politikai pozícióikat. Állampolgári és emberi jogaik csökkenésével gazdasági tevékenységük is romlott.

1939-ben eltöltötták őket a vezető állások betöltésétől, ami nemcsak az érintettek számára volt káros, de vállalkozásaik üzleti tevékenysége is visszaesett. Például a Tokaji Borpince és Áruforgalmi Rt. tevékenysége 1942 és 1943 folyamán erősen csökkent. A zsidó származású vezetők helyére több esetben un. stróman került, aki az igazi tulajdonossal megegyezve vezette tovább a vállalkozást. A Hubertus-kőbányát Hortobágyi Jenő, a Binét-bányát Lefler György vette át. A Rákóczi-pince vezetője, Krausz Ernő átadta a helyét tulajdonostársának, Tasnady Ferencnek, aki 1941-től 1944 végéig igazgatta a vállalkozást. Ebben az időszakban hivatalosan hg. Windisch-Graetz Vince, Szirmay Gabriella és Tasnady volt a tulajdonos, egymás közötti megegyezés szerint azonban Holló Andor és Krausz Ernő is részesedett a nyereségből. A front közeledtéig zavartalanul folytatták az üzleti tevékenységet, akkor azonban a pincéket meg kellett nyitni a légmentesítés számára. Ezt megelőzően a borkészleteket néhány pinceágban befalazták.⁵³

A Faipari Kft. zsidó tulajdonosai a háború kezdetekor igyekeztek eladni a részvényeiket. 1942-től a céget a „Vitézek Termelő-, Beszerző- és Értékesítő Szövetkezete” vette át, s a tulajdonosok között ott találjuk a vitézi szék néhány prominens vezetőjét. Az üzemet csak a front heteiben állította le termelését.

A háború éveiben egyre nehezebbé vált a lakosság élelmiszerellátása, melyet a községi előljárárság szervezett. Már 1941-ben bevezették a kötött élelmiszergazdálkodást, s csak jegyre lehetett alapvető élelmiszereket kapni. A jegyek kiosztása a község házában történt, ahol - mit egy közgyűlési jegyzőkönyvben olvashatjuk - „a forradalmi időkre emlékeztető tumultuózus jelenetek alakultak ki.” Az elégedetlen, éhező lakosság a helyi vezetőket hibáztatta a rossz ellátásért. Egyedül a sóellátás volt zavartalan. A tokaji sóház raktáraiból az oroszok ideérkezéséig lehetett sót kapni.

Az élelmiszerkereskedelmet a termelés szabályozása, a termés számontartása és a termény beszállítás megszervezése útján irányították. A bolti árakat 1940-től a járási főszolgabíró ellenőrizte, s a kereskedelmi haszon mérséklésére törekedett. A gazdák termelő tevékenységét szintén irányították, számontartották vetésterületüket, s a rászoruló gazdáknak - 1943-ban például 77-nek - vetőmagsegélyt is biztosítottak. A hadbavonultak családjai gabona ellátását megszervezték, s külön figyelemmel kísérték a gyermekek helyzetét. Ennek ellenére az ellátás romlott, mert 1943-ban, s különösen 1944-ben egyre kevesebb élelmiszer jutott a lakosság ellátására. Például 1943-ban 1421 és 1622 fő között ingadozott havonta a zsírral nem rendelkezők száma, s részükre 1 hónapra csak 20 - 30 dkg zsír volt kiosztható. A szappan és a világításra szolgáló petróleum is igen kevés volt. Hiába kötelezték a 64 élelmiszerárúzó üzletet és a 39 italmérő helyet nyílt árusításra, mert raktári készletekkel nem rendelkeztek. A mezőgazdaságban bevezetett Jurcsek-rendszer keretében a gazdakönyvek segítségével ellenőrizték a termés további sorsát, s az állatállomány alakulását. A nagygazdákat olajos magvak és más ipari növények termelésére kötelezték.

Az ország hadbalépése után a kormány katonai lépéseitől, s a harctéri helyzettől függetlenül váltakozott a katonának behívottak száma. 1943. áprilisában a hadköteles zsidó férfiakat is munkaszolgálatra kötelezték.⁵⁴ A polgári lakosság honvédelmi tevékenysége keretében sokan vettek részt a sárospataki repülőtér építésében. Az év júliusában számbavették a harc áldozatait. Eddig két tokaji halt hősi halált: Tamás István honvéd és Bújtor Jenő törzsőrmester. Később Nemes István orvos is osztozott sorsukban. 1943. áprilisában 23 hadirokkantat és sebesültet tartottak számon a helybeliek közül. Még az év szeptemberében újabb évfolyamot, 36 főt soroztak be, a következő évben pedig a már alkalmatlannak nyilvánítottak újrasorozása is megtörtént. A háború utolsó évében a felnőtt férfi lakosság nagy része valamilyen formában részt vett a harctéri, vagy védelmi tevékenységben.

Tokaj német megszállására 1944. március 20-án került sor. A laktanyába német parancsnokság költözött, amely átvette a polgári hatóságok irányítását, s mindent alárendelt a német érdekeknek. A megszálló katonákat fizetség nélkül kellett kiszolgálni az üzletekben. A zsidóság helyzete egyre rosszabb lett. 1943 tavaszán állami tulajdonba vették ingatlanaikat, melyek Tokajban 170-180 kat. hold szőlőt, szántót és rétet jelentett. Ezeket a termelést úgy biztosították, hogy használatra kiadták a vidéki szék tagjainak, vagy más személyeknek. A zsidó lakosok életét a német megszállás után közvetlen veszély fenyegette. Már április közepén elrendelték a tokaji és környékbeli zsidók összegyűjtését. A zsinagógában és a környező épületekben rendezték be a gettót, ahol a keresztény lakoságtól elkülönítve, a csendőrség felügyelete alatt vártak néhány napot az elszállításig. A szerencsétlen sorsú emberek gyalogoszlopban, az idősek és gyermekek szekereken tették meg az utat a bodrogkeresztúri vasútállomásig, onnan vasúton Sátoraljaújhelybe vitték őket. Rövidesen megindult a deportálás. Többségük Auswitzba, kisebb részük Birkenaubába és más lágerekbe került.

Április 24-én a helyi közigazgatás számbavette a gazdátlanul maradt zsidó ingatlanokat, majd leltározták az üzletek raktári készleteit, s lezárták a lakásokat. Hét rőfös, négy divatárú, három kézimunka, három cipő, egy-egy ruha, hat bőr és papírárú üzlet és 13 lakás került erre a sorsra. A napi szükségleti cikket árusító szatócs és élelmiszer üzletet már ezt megelőzően keresztény boltosok vették át. A május 26-i összeírás szerint 117 lakás, 42 üzlet, 6 műhely, 13 raktár és 11 iroda volt az elveszett zsidó vagyon. Az igazi veszteség azonban a helyi zsidó lakosság pusztulása volt. A tokaji gettóból kb. 1000-1200 embert vittek el, s a későbbiekben csupán 100 személy tért vissza.

A helyi gazdasági életben rendkívül fontos szerepet játszó zsidóságot elveszítette a község. „A zsidók elszállításával kapcsolatosan a községi pótlódó befolyása ez idő szerint teljességgel bizonytalan” említi a korabeli közgyűlés jegyzőkönyve.

A nyilas hatalomátvétel után fokozódott a lakosság kiszolgáltatottsága. A kőbányák üzemeltetését 1944. januárjától munkaszolgálatosokkal biztosították. Előbb szerb és román, majd kb. 100 főnyi zsidó munkaszolgálatost foglalkoztattak, de a front közeledtekor beszüntették a termelést.⁵⁵

Tokaj felszabadítása és megszállása

1944. szeptemberétől felgyorsultak az események, a front közeledett. Erőteljesebbé vált a német katonai irányítás. A tokaji nemzetőrszázad a Felső-Tisza megfigyelésére és a partizán-tevékenység megakadályozására kapott parancsot. Egyre sűrűbb volt a katonai csapatmozgás. A németeket kiszolgáló nyilas vezetés az ország értékeit Nyugat felé „menkítette”. Kihirdették az állatállomány begyűjtését. A lakosság vermet ásott, hegyi

bunkereket készített, hogy legyen módja hol meghúzódnia a harcok időszakában. Aki tudott, terményt és állatot rejtett el családjá számára.

Ekkor már minden hadköteles tokaji férfi a hadseregben szolgált, csak az idősebb korosztálybeliek maradtak családjukkal. A nemzetőrök közül is behívót kaptak az idősebbek, a fiatalokat pedig útnak indították Németország felé. Az Erzsébet-szobornál, a Fináncdombon és a vasútállomás fölött 1943 óta magyar légvédelmi tüzérűteg teljesített szolgálatot. Eredetileg a hidak védelme volt a feladata.

Októberben a csendőrség és a közigazgatási szervek Szerencsre költöztek át, a lakosságot pedig felszólították a község elhagyására. Várható volt az oroszok előretörése Nyiregyháza felől, s számítani lehetett arra, hogy a község a tűzérés célpontjává válik, ha az átkelést itt akarják kierőszakolni. A hadseregeket megelőzték a menekülők tömegei, akik napokon át özönlöttek a hidon keresztül, hogy ne kerüljenek orosz uralom alá. A tokajiak közül is számosan csatlakoztak hozzájuk.

A nyáron kiépített rakamazi és a Tisza bal parti védőállásokba október 20-tól német és magyar katonai egységek települtek. A jobb parti árvízvédelmi gáton és a hegy kiugró ormain lövészárkok és géppuskafészek voltak készítve. Az első orosz tankok 26-án jelentek meg Rakamaz keleti végénél, de a fináncdombi üteg kilőtte az egyiket, s erre visszafordultak. Október utolsó napjaiban azonban a 40. szovjet hadsereg és az alárendeltségében hasonló IV. román hadsereg egységei széles fronton elérték a Tiszát. A lakosság ekkorra beköltözött a pincékbe és a bunkerekbe. Sokan Bodrogkeresztúrra, vagy a hegy védett völgyeibe menekültek.

A németek számára értelmetlenné vált a rakamazi hídfő védelme, ezért visszavonultak a jobbpartra, a szovjet és román egységek felzárkóztak a folyóig, ahol beásták magukat. A németek a visszavonuláskor - november 2-án reggel - felrobbantották az ártéri és folyami hidakat.

A szovjetek nem erőltették a tiszai átkelést, mert itt a terep nem kedvezett számukra. A hegyi állásokból könnyen meg lehetett azt akadályozni. Néhány napig nem történt nagyobb esemény. A szovjet hangszórókból elhangzott a velük érkező magyarok üzenete: „Ne féljeteK, magyar testvéreim...” A lakosság ekkor még nem annyira a jövőre, mint a túlélésre gondolt.

A tiszai átkelésre Tokajtól távol, Ároktőnél illetve Komorónál került sor, s így Tokaj elfoglalására sem Rakamaz, hanem Tiszalök irányából nyomult előre az orosz és a román hadsereg. November 8-a és 9-e táján előbb magányos felderítők úsztak át a Tisza több pontján, Tiszatardos, Csobaj és Prügy térségében, majd kisebb román egységek is átkeltek. A németek részéről nem volt kiépített védelmi vonal, csupán néhány katona próbálta fenntartani a frontot. November 9-e és 11-e között a jobb parti falvak a románok kezébe kerültek, s Tardosnál pontonhid építésébe kezdtek. Néhány német páncélos még ellentámadást hajtott végre Csobajnál, de tartós sikert nem ért el. A pontonhídon szovjet csapatok, közöttük tankok is átkeltek s Prügy körzetében gyülekezve felkészültek a Miskolc - Kassa útvonal kettészakítására.

Közben a gyalogság november 16-án Tiszaladányt is megszállta, s a front Tokajt is elérte. A faluszéli német és magyar állásokat előbb a Holt-Tisza - Ively - Füzesér, majd a Görbető - Ively - Határköz vonalról támadtak a románok. A Taktaközben elért szovjet-román előrenyomulás értelmetlenné tette a németek számára a Tokaji-hegy védelmét, mert már Szerencsért és Miskolcért folyt a harc.

A 8. német hadsereg 15. hadosztálya és a 24. magyar gyalogos hadosztály, melyek Tokajt megszállva tartották, visszavonultak az un. Karola állásba, mely a Bodrogparton húzódott. A november 20-án megújuló szovjet támadás már Tokaj és Tarcal birtoklásáért folyt. A németek aznap esti kivonulása után a lakosság ébren töltötte az éjszakát, s tudta, hogy kora reggel egy másik hadsereg veszi birtokba a községet.

Az első felderítők 21-én reggel 5 óra körül érkeztek Kistokajba, fasiszták után kutatva, s mert ellenséget nem találtak, a község főteréig nyomultak előre. Újabb harcra csak Keresztúr előterében, a Lebuj-kanyarnál került sor, ahol a visszavonulók védelmi állásokat foglaltak el. A szovjet csapatok a Tiszán át, 1944. november 22-én érkeztek a községbe.

A nyár óta harcoló szovjet csapatok ideiglenesen leállították a támadást, ezért három hétre megmerevedett a front. Ezalatt a románok pontonhidat állítottak fel a két mai hid közötti részen, mellyel lehetővé vált a szovjet hadsereg gyors átcsoportosítása a jobb partra. Ezt a hidat azonban a magyar tüzerek a Meszes-majortól szétlőtték. Ekkor a Bodroγκőzt is érintő új cölöphíd építésébe kezdtek, melyre mozgósították a polgári lakosságot.

A kistokaji városrészben beszállásolt román katonák fegyelmezetlenül viselkedtek a lakossággal szemben. A megszállás óráiban egy békés lakost, Falussy Józsefnét agyonlőtték. Az oroszok a régi városrészben nyertek elhelyezést. A lakosság vagyontárgyait ők sem kímélték.

A Budapest bekerítéséért folyó harcokkal egyidőben, december 13-án felújított szovjet támadás eredményes volt, s felszámolták a németek hegyaljai védelmi vonalát. December 13-án bevonult a szovjet hadsereg Keresztúrhoz, Szerencsre és sok környékbeli településre. A front gyors ütemben eltávolodott Tokajtól. A községben szovjet katonai parancsnokság létesült, s még 1-2 hónapig román és szovjet katonák voltak beszállásolva a község házaiba. A harcok során aknatalálat érte a községházát, s az orvosi lakásba is tűzérési lövedék csapódott. A háztetők cserepei lehullottak, az ablakok a légnyomástól betörték. Négy szovjet és több román, valamint néhány német katona lelte halálát a községért folytatott harcban. Többségük Tokaj temetőiben nyugszik.⁵⁶

A helyi orosz katonai parancsnokság december 21-én Lefler Györgynek, az általuk kinevezett községi bírónak a szervezésében demokratikus gondolkodású emberekből egy új összetételű testületet hívott össze, mely a lakosságot volt hivatva képviselni és vezetni. Ezen a gyűlésen megjelent Tóth János hentesmester, mint kijelölt rendőrparancsnok, Pótári István, Burcsik Gyula, Pokorny Lajos, Gyurkó Pál, Nyesti András, Petrus István, Nyesti Lajos, Bán János, Kuhár Lajos, L. Nagy Bertalan és Zelenák István, valamennyien gazdálkodók, iparosok és agrárproletárok, csupán a jegyző, Várhegyi Károly volt a régi községi előljáróság tagja. A község bírójának a megszálló hatóságok bizalmát élvező Lefler Györgyöt választották meg.⁵⁷ Néhány héttel később az orosz parancsnokság, a megszálló hatalom embertelen arcát mutatva, elhurcolt Tokajból 36 ártatlan férfit és nőt, akik semmiféle háborús bűntettet nem követtek el. Többségük a donyeck vidéki szénbányákban dolgozott embertelen körülmények között.⁵⁸

Tokaj háborús vesztesége elsősorban nem a találatot kapott épületekben, a hidak felrobbantásában és a vasútvonal szétrombolásában leledzik, hanem az emberéletek pusztulásában. Az elhurcolt zsidó népességen kívül 103 hősi halottat tartunk számon, akiknek neve felkerült a második világháborús emlékműre. Közöttük vannak a fronton elesettek és az orosz munkatáborokban elpusztultak nevei is. A tokaji járás községeibe 1948 folyamán 738 hadifogoly tért haza.⁵⁹ Számos helybeli lakos sorsa ma is ismeretlen.

Jegyzetek

- 1 *Mosolygó József*: Tokaj és vidéke. Budapest, 1930. Az idézetek a 9. 105. és 136. lapon találhatóak.
- 2 Alispáni jelentés a közigazgatási állapotokról. Borsod - Abaúj - Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhelyi Levéltár, rövidítve S. L. Zemplén vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, IV.-B 148. 1920. 79. lap. 56/4. 627. sz.
- 3 Ugyanott, 1923. IV.-B/51.-576/10.353. sz.
- 4 Ugyanott, 1920. 345/7243. sz.
- 5 L. Tokaj község közigazgatási iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek. 1920 - 1944. A fejezet megírásához alapvető források voltak a közgyűlési jegyzőkönyvek.
- 6 Borászati Lapok, XXVIII. évf. 1896. évi 6. sz. 98. lap és a 12. sz. 214. 1. A szőlőrekonstrukció sok munkaerőt lekötött, s csökkentette a kivándorlás mértékét a Hegyalján. A tokajiak kivándorlásáról 1904-től vannak adataink. Számuk alakulása:1904: 14 fő, 1905: 26 fő, 1906: 24 fő, 1907: 23 fő, 1908: 9 fő, 1909: 19 fő, 1910: 11 fő, 1911: 12 fő, 1912: 9 fő, 1913: 16 fő, 1914: 29 fő. A háború alatt a kivándorlás szünetelt. Tokaji Múzeum, Történeti Dokumentumok, 77. 115. sz.
- 7 Zemplén c. lap (Sátoraljaújhely), 1912. febr. 3-i szám. Az idézet Waltherr László cikkéből, az 1917. nov. 8-i számból.
- 8 *Csikvári Antal* (szerk.) Zemplén vármegye. Vármegyei szociográfiák, Budapest, 1940. 93. lap. Nem hivatalos, kávéházi bortözsde Tokajban is működött az Arany Sasban, Englander Gyula kávéházában. Wassermann Gyula szóbeli közlése, 1983.
- 9 A tokaji képviselőtestület mezőgazdasági bizottságának jegyzőkönyve. S. L. Tokaj község közigazgatási iratai, 185. doboz.
- 10 Zempléni Gazda, 7. évf. (1927) 22. sz. 9. lap, 1928. évi 8. sz. 3. lap, 1926. évi 5. sz. 5. lap, 10. sz. 13. lap, 14. sz. 5., 9. és 13. lap, 16. sz. 4. lap, 1927. évi 12. sz., 13. sz. 10. lap, valamint S. L., Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 1923., IV.-B.51.-489. lap, 805. 13885/923. sz. és 1926.-IV.-B.54. -338/8145/926. sz.
- 11 Tokaj község földkönyve, 1904. Készült a kataszteri felmérés alkalmából. Tokaj Város Polgármesteri Hivatala adattára. A későbbi tulajdonosi változások is megtalálhatók benne.
- 12 L. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai. Cégbírószági iratok. Okmánytár 136.
- 13 Ugyanott. A Tokajvidéki Áruforgalmi RT. iratai.
- 14 A statisztikai adatok Tokaj község földkönyvében találhatóak. (Lásd a 11. sz. jegyzetet.) A képviselőtestületi jegyzőkönyvekben és *Mosolygó J.* (1930) könyvében található adatokon kívül felhasználtam még *Zelenák István*: Nyesti Lajos tokaji gazdálkodó élete. Az Istvánffy Gyula - pályázatra készült, megtalálható a Magyar Néprajzi Múzeumban (1986).
- 15 L. A Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság iratai (77. doboz). 42. sz. Átadási jegyzőkönyv 1929-ből. A közgyűlési jegyzőkönyvek adatain kívül felhasználtam még: *Boros László*: Tokaj ipara. Kézirat, 1973. 34. lap. (Tokaji Gyufagyár, Antalóczi András visszaemlékezése.)
- 16 A faipar, konyak-, bőr- és ecetgyártás történetéhez a képviselőtestületi jegyzőkönyvek adatai, s *Mosolygó J.* és *Boros L.* említett munkáit használtam fel.
- 17 Borsod - Abaúj - Zemplén megye története és legújabb kori adattára, Miskolc, 1970. 619. lapon közölt statisztikai adatokat vettem át.
- 18 *Mosolygó J.* i.m.(1930). 54. lap.

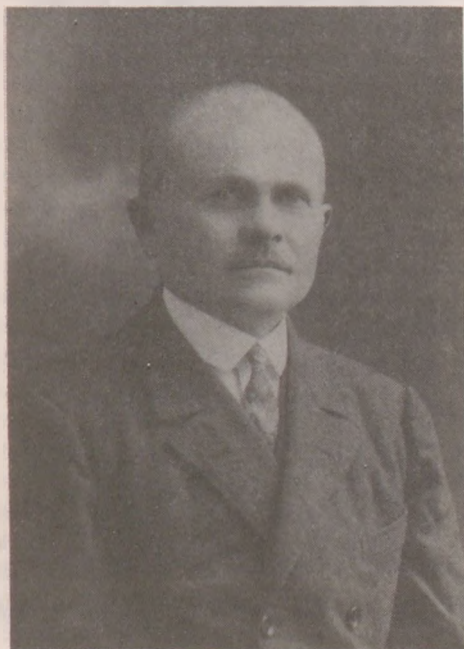
- 19 Zemplén Naptára, 1914. közli a vásárok időpontját. Az átkelés, hídépítés témakörében az 1919. és 1920. évi közgyűlési jegyzőkönyvek tartalmaznak adatokat.
- 20 L. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai. Cégbírószági iratok. Okmánytár 8. és 146. sz., valamint *Mosolygó J.* i.m. 104. lap.
- 21 A közgyűlési jegyzőkönyveken kívül felhasználtam: S. L. Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyve. Alispáni jelentés a közigazgatás helyzetéről. 1920. évi IV.-B/49.-408/3119. sz.
- 22 Az 1920-as években 1-3 fő közötti a Tokajból évente kivándoroltak száma. Ebben az időszakban a kivándoroltak nem tértek vissza. Tokaji Múzeum, Történeti dokumentumok, 77.115. sz.
- 23 A képviselőtestületi jegyzőkönyveken kívül felhasználtam *Mosolygó J.* i.m. (1930).
- 24 L. A Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság iratai (77. doboz), 42. sz.
- 25 A tokaji Általános Ipartestület előljáróinak évi jelentése, 1933. febr. 19. Tokaji Múzeum, Történeti dokumentumok, 104. sz.
- 26 L. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai. Cégbírószági iratok. Okmánytár 8. és 146. sz., valamint *Mosolygó J.* i.m. 104. lap.
- 27 L. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai. Cégbírószági iratok. Okmánytár 354. sz. és Tokaji Múzeum, Történeti dokumentumok, 85.234. sz.
- 28 Nyesti Lajos tokaji gazdálkodó élete (Lásd a 14. sz. jegyzetet).
- 29 Zempléni Gazda, 1927. 22. sz. 9. lap, 1928. évi 7. sz. és 13. sz. 5. lap, 1929. évi 10. sz. és 22. sz., 1930. évi 10. sz. Lázár M. beszéde az 1930. évi 8. sz.-ban.
- 30 *Pap Miklós*: Adalékok Tokaj legújabb kori történetéhez. KLNy a Borsodi Történelmi Évkönyv V.(1976). köt. 102. lap.
- 31 L. Tokaj közigazgatási iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek adatai, valamint Dr. Nagy Ferenc Tokaj egészségügyéről írt sorai *Mosolygó J.* i.m. 88-91. lap.
- 32 1932. okt. 22-i és 1937. okt. 14-i közgyűlési jegyzőkönyvek.
- 33 L. Tokaj község közigazgatási iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek, 1933-1940. adatai alapján, valamint *Boros L.* i.m. (1973) 34. és 35. lap.
- 34 *Zelenák István*: Tokaji zsidó emlékek. kézirat, 1978. Készült az Istvánffy Gyula - pályázatra. Megtalálható a miskolci Herman Ottó Múzeumban.
- 35 Községi nyilvántartás a kiadott iparendéylekről. (1944-1960). Tokaj, Városi Polgármesteri Hivatal irattára.
- 36 L. A Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság iratai. Tokaji kincstári kegyúri ingatlanok. (77. doboz). 314/1944. Tokaji Sőhivatal.
- 37 *Csikvári Antal*: Zemplén vármegye. Vármegyei szociográfiák, IX. 77. lap.
- 38 L. Tokaj község közigazgatási iratai. 1943. (198. doboz) és a 2180/1944. sz. irat.
- 39 Községi szőlőgazdasági és kertészeti kérdőív (1943). S. L. Tokaj község közigazgatási iratai, valamint Nyesti Lajos tokaji gazdálkodó élete (Lásd a 14. sz. jegyzet) adatai alapján.
- 40 *Molnár László*: Tokaj - Hegyalja és gazdasága. Sárospatak, 1942. 21. lap.
- 41 Községi szőlőgazdasági kérdőív (Lásd a 39. sz. jegyzetet).
- 42 *Molnár L.* i.m. (1942) 31. lap és Alispáni jelentés a közigazgatási helyzetről, 1940. (S. L. Tokaj község közigazgatási iratai, V(277. sz. doboz.)
- 43 L. Tokaj közigazgatási iratai, szőlőgazdasági kérdőív, 1942/3.
- 44 Ugyanott, 1943. év végéről (V/199. sz. doboz), valamint borkészletekről készült listák 1939-ből. (V/277. doboz) és kimutatás az idegenben lakó birtokosokról (u. ott, F-jegyzék).
- 45 L. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai. Cégbírószági iratok. Okmánytár 354. sz., valamint Tokaji Múzeum, Történeti dokumentumok, 85.234. sz.

- 46 Krausz Lajos volt főkönyvelő írásbeli közlései, 1986., valamint Tokaji Múzeum, Történelmi dokumentumok, 86.204., 81. 2. és 86.586.sz.
- 47 L. Tokaj közigazgatási iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1933-1940.
- 48 *Mosolygó J.* i.m. (1930). 64. lap.
- 49 A tokaji polgári iskola évkönyvei. Tokaji Múzeum, Történelmi dokumentumok.
- 50 *Mosolygó J.* i.m. 87. lap. Az izraelita hitközség és a zsidó lakosság történetéhez lásd a 334. sz. jegyzetet.
- 51 *Kepecs József* (szerk.): A zsidó népesség száma településeinként. Tokaj. KSII, Budapest, 1993.
- 52 L. Tokaj közigazgatási iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek 1940-1944.
- 53 Krausz Lajos írásbeli közlései, 1986.
- 54 A zsidóság történetével kapcsolatban: S. L. Tokaj község közigazgatási iratai, 1943. és 1944. év. (198. doboz). közölnek adatokat. Az 1944. évi iratanyagból sok hiányzik, például az elhurcolt zsidó személyek listája (2200/1944. sz.). A zsidó ingatlanokról adatok találhatóak a szőlősgazda kérdőíven (1943. nov. 3.) és a 2230/1944. sz. iraton. A zsidó vagyon végleges leltára a Sátoraljaújhelyi Törvényszék 1944-V/200. sz. található. A közigazgatási iratok közül a 2180/1944. és 2420/1944. sz. tartalmaz adatokat a témáról. A zsidó lakosság deportálásáról lásd még a 34. sz. jegyzetet.
- 55 Szmik László szóbeli közlése, 1993.
- 56 A katonai események forrásai: *Száva Péter*: Magyarország felszabadítása. Tanulmányok. Zrínyi-Kossuth. Budapest, 1975. *Pap Miklós*: Adalékok Tokaj legújabb kori történetéhez (1976). Saját kis tanulmányom a Tokaj környéki harcokról, mely megjelent a Szülőföldünk, Észak - Magyarország c. Hazafias Népfront - kiadványban, 9. köt. (1986. dec.), 16. lap.
- 57 Lásd *Pap M.* (1976). 106. lap.
- 58 Községi bizonyítvány a deportálásokról (S. L. Tokaj község iratai, 1945. 177/1945. sz. Az elhurcoltak neve és születési éve: Rajli Lajos 1926, Stumpf Mátyás 1905, Heindrich János 1921, Wéber Antal 1908, Venczel Imre 1912, Bucskó Miklós 1928, Koletár István 1908, Henel Miklós 1901, Brezovcsik Kázmér 1928, Nagy István 1924, Brilló Sándor 1906, Keresszegi Albert 1926, Keresszegi József 1924, Juhász Pál 1907, Lóczi István 1913, Handa Lajos 1900, Tiszai Gyula 1926, Sipos Sándor 1924, Wéber Gusztáv 1913, Süveges Sándor 1921, Kereszturi István 1924, Trakberger Mária 1920, Trakberger Margit 1927, Rajner Mária 1917, Selemberger Zoltán 1927, Rudolf Erzsébet 1925, Polcz Irma 1919, Brilló Magdolna 1925, Gréti Irén 1925, Bartók Rozália 1914, Kék Rozália 1925, Tokaji Gyuláné 1916, Blonszki Anna 1911, Fintor Erzsébet 1916, Tokár Magdolna 1925. (Tokaj, 1945. febr. 24. Aláíró: Németh Mihály községi bíró.)
- 59 S.L. A Zemplén megyei szociális felügyelőség iratai. 1945-1948. XX. 208. (15. doboz)

Az Orosz (ma Vasvári P.) utca 5 sz. alatti lakóház, a valamikori Vajthó-féle kisvárosi lakóház, épült kb. 1870.

A nagymúltú tokaji sóhivatal utolsó tárnokmestere,
Palágyi (Pistyák) Mihály (1872-1971?).

A szőlőbirtokos Liphay - Székely család tagjai 1911 körül. (Tokaji Múzeum, 88.211)

Frits Gyula (1860-1926) mézeskalácsos mester, az ipartestület elnöke 1914-1923 között.
(TM. 88.51)

A NÉPESEDÉS TÖRTÉNETE A XVI. SZÁZADTÓL 1990-IG

1. A XVI-XVIII. század

A történetkutatók figyelme az elmúlt évtizedekben egyre intenzívebben fordult a népesedési kérdések irányába. Tokaj mezőváros nem nagy települése az országnak, mégis igen sok történelmi dokumentum maradt fenn róla. Kedvező a földrajzi fekvése: fontos tiszai átkelőhely, kereskedelmi utak találkoznak itt. Ugyanakkor uradalmi központ, s végül világszerte jól ismert boraí tették híressé. A tokaji uradalom szerepét, jelentőségét már korábban megvilágította Módy György egy összegző tanulmányában.¹ A középkorkutatás eredményeire támaszkodva N. Kiss István igen gazdag forrásanyaggal, annak részletekbe menő feldolgozásával színes képet rajzolt a XVI. századi viszonyokról.² Az ő gondos vizsgálatai alapján megállapíthatjuk a dézsmajegyzékekből és urbáriumokból, hogy Tokaj város népessége a XVI. században megközelítette az ezer főt.

A XVII. század forrásokban sokkal szegényebb, mint a XVI. Szerencsére a XVII. század végéről, a török kiverése utánról maradt fenn egy viszonylag részletes urbárium. Ennek az 1688-ban felvett anyagát Maksay Ferenc adta ki.³ Minden urbárium más és más forráskritikát igényel. Itt egy gondosan elkészített összeírást olvashatunk. Névanyagát a későbbi forrásokkal, anyakönyvekkel egybevetve arra következtethetünk, hogy Tokaj népessége ekkor elérhette az 1500-at. Az össznépesség alakulásának kérdését - folyamatában - a 2. alfejezet végén tárgyaljuk.

A XVI-XVII. századi gazdasági és társadalmi viszonyokat igen színesen elemzi Orosz István különböző tanulmányaiban.⁴ A XVIII. századra kevésbé terjedt ki eddig a kutatás. Most ezt a hiányt próbáljuk pótolni. Fő célunk a névanyag szintjéig lehatoló olyan elemzés, mely bizonyítja a népesség egy részének folyamatos meglétét. Már N. Kiss István is felfigyel arra a problémára, hogy milyen jelentős a népességmozgás a XVI. században. Ugyanez mondható el a gazdagabb, anyakönyvi névanyag feldolgozásával a XVIII. századra is. Ez nagyban megnehezítette kutatásainkat. A Tokajban ideiglenesen tartózkodó családnevűek „kiszűrése” különlegesen nehéz munkát jelentett. Igen sok olyan névvel találkoztunk, amely a forrásokban csak egyszer fordul elő.

Mielőtt a már korábbi forrásokban bemutatott XVI-XVII. századi családi névanyag mellé felvonultatnánk új gyűjtésünket, az elrendezett névanyagot, még említést kell tenni a XIX. század második felével kapcsolatos kutatásokról. Boros László az 1870-től tízévenként megismételt népszámlálások alapján próbál néhány fontos problémára rávilágítani.⁵ A népmozgalmi adatok gyűjtése, rendszerezése azonban majd mélyebb elemzési lehetőséget teremt. A második alfejezetben a XIX. század népességfejlődésével, a harmadikban a XX. századdal foglalkozunk.

A XVI., a XVII. és a XVIII. századra gyűjtött és elrendezett névanyag bemutatása előtt néhány fontos tájékoztatást kell adnunk. Az N. Kiss István tanulmányában közölt névanyag Tokaj esetében az 1572-es bordézsmá névanyagával kezdődik. A XVI. századra vonatkozó névanyagot általában aláhúzással jelöljük. A legkorábbi esztendő az 1572-es, az ebben az esztendőben összeírt családnevekhez még egy felkiáltójelet tettünk.⁶ - Ahogy már említettük, 1688-ban a Rákóczi uradalomról, így benne Tokajról, egy részletes urbá-

rium készült.⁷ Táblázatunk ebben a kérdésben egyértelmű. Annyit kell megjegyeznünk, ha egy családnév csak egyszer fordul elő, akár a XVI. században, vagy akár az 1688-as urbáriumban, akkor nem szerepel táblázatunkban. E téren kivétel a későbbi királyi rendeletre Mária Terézia korában készült urbárium. Ezt az összeírást ugyan Dunántúlon 1767-ben hajtották végre, Tokajon ennek elkészültére 1774-ben került sor.⁸ Az ebben az urbáriumban fellelhető névanyagot teljes egészében közöljük.

Feltárásunk első ízben terjed ki az egyházi anyakönyvek névanyagára. Különleges nehézsége a tokaji demográfiai kutatásoknak, hogy több felekezethez tartozik a város népessége. A legrégebb anyakönyv a református egyház tulajdona. Ebben 1714 év végéről vannak szórványos adatok, majd a bejegyzések 1715. januárjától válnak rendszeressé.⁹ - A római katolikus anyakönyv vezetése 1729. július 21-én kezdődik.¹⁰ A minden hónapot fellelő esztendő tehát 1730. Nehezíti a demográfiai kutatást, hogy nem tudjuk, a görög katolikus népesség mióta él Tokajban. Annyi a biztos, hogy anyakönyvüket 1750. szeptember 27-től vezetik.¹¹

Egy-egy anyakönyv teljes névanyagának feldolgozására nem gondolhattunk. Ez majd a jövő feladata, ha lesz hozzá erő és pénz. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján olyan reprezentációt alakítottunk ki, amely átfogja a község lakosságának 80-90 %-át. A XVIII. században nagyon magas a születési arány, de nagymérvű a halandóság is. Ezért, ha az anyakönyvekből egy 5-6 éves időszak névanyagát feldolgozzuk, akkor a fentebb említett mértékben ismerjük meg a településen élőket.

A református anyakönyvet 1714-1720-ig, a római katolikus anyakönyvet 1729-1736-ig, a görög katolikus anyakönyvet 1750-1755-ig dolgoztuk fel a névanyagot mérlegelve. E három felekezet anyakönyveit ugyanígy egy azonos időszakban is kigyűjtöttük még: 1780-tól 1785-ig.

Az anyakönyvi névanyag felhasználásán kívül ugyancsak kigyűjtöttük egy másik sajátos forrásban előforduló családneveket. Ez az 1715-ös, majd 1720-ban megismételt országos összeírás: nem közvetlenül az adó kivetésére szolgált, hanem arra, hogy az országgyűlés által megállapított hadiadót (contributio) arányosan osszák el a vármegyék között. Mivel mind a földesuraknak, mind a megyéknek és természetesen az úrbéres népességnek is érdeke volt, hogy minél kevesebben kerüljenek be ebbe az összeírásba, így ez az összeírás csak a módosabb gazdák névanyagát tartalmazta. E forrás helyes értékelésére Dávid Zoltán adott útmutatást.¹² Ennek ellenére így is meghatározó jellegű ez az összeírás, mert az egész Magyarországra kiterjedt. A mi egybevetésünk is további forráskritikai észrevételekre ad lehetőséget.

Családfők és háztartásfők neve és száma

Ssz.	Családi név	1688 Urb. H.	1714- 1720 Ref. Cs.	1715		1720 össz. Házt.	1729- 1750- 1736 1755 R.kat. G.kat. Család		1774 Urb. H.	1780 - 1785		
				Orsz.						Ref.	R.kat.	G.kat.
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
1.	Ács	1					1	1				
2.	Ádám				1					1		
3.	Alföldi		1		1							
4.	Almási					1		1			3	
5.	András				1			1				
6.	Arany	1							1			
7.	Árokszállási				1	1						
8.	Asztalos	1	2	1				1				
9.	Bagdi							1	1			
10.	Bajszk (Bajusz)	1			1	1						
11.	Baka(i)	2							1			
12.	Bakó	1						1				
13.	Balási							1		1		
14.	Balla	3							1	1		
15.	Balog !	1	1	1				1	3	1		
16.	Barta	1	1		1			2	1	1		
17.	Bártfai				1			1				
18.	Batai							2	1			
19.	Belevári							1	2			
20.	Bene		1		1							
21.	Benkovics					1		1				
22.	Bényei							1	1			
23.	Beregszászi		1		1							
24.	Bodnár !		3	1	2	1	1		1			
25.	Borbély !	5	2	3	2				1			
26.	Bossányi							1	1			
27.	Böszörményi	1	1					1	1			
28.	Brunner					1		1				
29.	Bujdosó						1	1				
30.	C(z)akó		2						1			
31.	C(z)eglédi							1			1	
32.	C(z)igány		2			1			1	1		
33.	C(z)jika		2		2							
34.	Csányi							1	2			
35.	Csengei							1	2			
36.	Csinálosi							2	1			
37.	Csiszár							1		1		
38.	Csizma(zia)		3	1	1			1	1			
39.	Csontos	2	1							1		

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
40.	Csordás		1			1					
41.	Damkó							1			
42.	Darva		1	1							
43.	Dávid							2			
44.	Deák		1	1							
45.	Debreczeni	1	1	1				1	2	1	
46.	Derecskei							1	1		
47.	Dési !							1	2		
48.	Diós	1	2	1	1			1			
49.	Dobó !		2	1							
50.	Dombik							1		1	
51.	Dombrádi	1	1		1						
52.	Dorogi							1			1
53.	Ébert							1		1	
54.	Egyedi							1			
55.	Erdélyi	2	1					1	1		
56.	Erdilkóczi							1			
57.	Erdős							1	2		
58.	Erős	1		1	1						
59.	Fabricius							1			
60.	Farkas !	2	2	1				3	5		
61.	Fási							1	1		
62.	Fazekas	1		2				1	1		
63.	Fejér						1		1		
64.	Fekete !							1	2	1	
65.	Fiovszki							1			
66.	Fitler							1			
67.	Fodor					1			1		
68.	Fogarasi							1			1
69.	Földesi							1			1
70.	Freilich							1			
71.	Gáspár	1						1			
72.	Gombkötő	2	2	2	2						
73.	Gonus							1	1	1	
74.	Gönczi	1	1								
75.	Győri		1	1							
76.	Halász(i) !		1		1				2		1
77.	Hoffer							1			
78.	Horváth	2	3			1	1				1
79.	Hrabovszki							1		1	
80.	Ilki							1			
81.	Izsó		2		2						
82.	Jakab	2	2		1			2	1		
83.	Jászai							1	1		
84.	Juhász	1	3		1		2	1	1		2

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
85.	Kállai	2	1		1				1		
86.	Kapos							1			
87.	Kántor	1						1	2		
88.	Karádi							1	1		
89.	Karakas		1		1			1	1		
90.	Karikó							1			
91.	Kassai	1						2	5	1	
92.	Kecskés		1	1							
93.	Kelemen		1	1					1		
94.	Keller							1	1		1
95.	Kenyér							1			
96.	Kerégyártó		1	1				1			
97.	Keresztes	2							1		
98.	Keresztúri							1	1		
99.	Király		2							1	
100.	Kiss	9	13	1	3	1	3	7	12	2	3
101.	Kocsis		1	1		1		1			3
102.	Kocsordi	1								2	
103.	Kollár							1	1		
104.	Kolosi							1		1	
105.	Komáromi							1	2		
106.	Kondor							1		1	
107.	Korik					1				1	
108.	Kormos							1			
109.	Kovács	4	4	1		1		2	6	1	
110.	Kozma		1			1	1	1	1		
111.	Köntés							1			
112.	Körösi		1					1	1		
113.	Kőszegi							1	1		
114.	Kristóf							1			
115.	Kuczler							1			
116.	Kucsera							1			
117.	Kulcsár		1					2			1
118.	Kun !	1						2	2		
119.	Labussa							1			
120.	Lakatos	2	2	1					4	1	
121.	Lantos							1			
122.	Lénárd							1	1		
123.	Lengyel		2	1	1	1					
124.	Lévai		1					1	2		
125.	Leviczki							1			
126.	Lippai	1		1	2					2	
127.	Liptai	1			1						
128.	Liszkai	1	1					2	2		
129.	Lőtsei							1		2	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
130.	Magyar		1		1					1	
131.	Majlát		2	1							
132.	Mándoki		1	1							
133.	Meleg							2	1		
134.	Mészáros !	2	2	2					2		
135.	Mezei !		2	1	1						
136.	Mihály							1			
137.	Mikó	1		1		1			3		
138.	Miskóczi		1						2		
139.	Molnár !	1	4	1				2	4	2	2
140.	Monori							1		2	
141.	Morali							1			
142.	Nagy !	5	5	2	3	1	4	2	6	4	3
143.	Nagyidai							1			
144.	Német		1	1							
145.	Némethy					1		1		1	
146.	Nota							1			1
147.	Nyitrai	1	2		1			1	2		
148.	Oláh !	4	3	1	1			3	3		
149.	Ónody		1	1	1					1	
150.	Orosz		2	1	1			3	3		
151.	Osváth		1							1	
152.	Ötvös		2	2							
153.	Paksy							1	1		
154.	Pammer							1			
155.	Pap	2	4	1			1	1	6	1	1
156.	Pápai							1			
157.	Paraskovics							1			
158.	Pásztor							1	1	1	
159.	Pata(k)y	1	1					1		1	
160.	Pávai		1		1						
161.	Poroszlay							1			
162.	Puskás	2	2					2			
163.	Püspök							1			
164.	Rác	3	1	1	1		2	1		1	1
165.	Rosnyai		1		1						
166.	Roszkovics							2	1		
167.	Sallai	1			1						
168.	Sándor							1			
169.	Séni							1		1	
170.	Sinka		1		1		1				
171.	Skultéti							1	1		
172.	Soltész						1	2			2
173.	Stenger							1			
174.	Szabó !	11	22	5	2	2		3	4	1	1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
175.	Szalai							1			
176.	Szántai							1			
177.	Szarka !			1					1	1	
178.	Szathmári		1					1			
179.	Székely							2	1		
180.	Szekeres							1			
181.	Szendrei		2							1	
182.	Szerencsi							1			
183.	Szeriháj							1			
184.	Széplaki			1					1		
185.	Szilgyvártó	2	4	3	1	1					
186.	Sziksza							1	1		
187.	Szilágyi	1		1	1	1		2	5	1	
188.	Szombati	2	1					1	1		
189.	Szondi							1			
190.	Szornajter							1			
191.	Szölösi		1	1	1			1	1		
192.	Szűcs	9	5	2	4	1	2	2	4		
193.	Takács							1		2	1
194.	Tálás	1	2			1	1	2			
195.	Tasnádi							1			
196.	Teleki							1			1
197.	Ternyei	1	2					2			
198.	Tikos							1			
199.	Tokaji	1	1	1	1			2	1		
200.	Tóth	2	4		1	1		5	4	4	2
201.	Török		1			1	1	1			2
202.	Trócsányi							1	2		
203.	Új	1			1						
204.	Újfalusi						2	3			
205.	Újhelyi							1	1		
206.	Újlaki				1		2				1
207.	Újvári		1		1	1					
208.	Ungvári		1			1					
209.	Üveges							1			
210.	Vadász							1	2		
211.	Vágó							1	1		
212.	Vámosi							1			
213.	Váradi	1	4	1	2			1	1		
214.	Varga !	1	2				1	2	2		1
215.	Vásárhelyi							1	2		
216.	Vasas						1	1	1		
217.	Veres !	8	1				1				
218.	Volanter							2			
219.	Zahorák							1			

A zsidóság

A korábbi fejezetekben utalás történt arra, hogy Tokaj város életében, főként kereskedelmében mily jelentős szerepet vittek az izraelita vallásúak. A zsidóság XVIII-XIX. századi történetéről összefoglaló munka még nem jelent meg, de az új helytörténeti kutatások feltárták, hogy nyugat felől már a török kiverése után (1686) érkeznek szefárd zsidók. A középkorban hazánkban élő zsidó családok folyamatos meglétét csak Budán, valamint néhány felvidéki és erdélyi városban lehet feltételezni. - A zsidóság nagyobb tömegei Lengyelországnak 1772-ben történt felosztása után jönnek Magyarországra. Ezek az ún. askenázi családok telepedhettek meg elsősorban Tokajban. Fényes Elek 1837-ben kiadott földrajzi-statisztikai munkájában 173 izraelita vallásút említ Tokajban.¹³

A tokaji izraelitákra vonatkozó anyakönyvet 1827. április 1-jétől vezetik. Az ő esetükben is 6 év névanyagát dolgoztuk fel 1832. december 31-ig.¹⁴ A következő családoktól születtek gyermekek ebben az időszakban:

Amsli v. Anslí	Izsák	Naflo
Berkó	Jajge	Pinkász
Czipre (2)	Jakab	Reiz
Farkas (2)	Jaszlir	Rochel
Frid	Klein (2)	Rochli
Fumel	Kuper	Salamon
Gabris	Lázár	Schlesinger
Goldman	Leichter	Schmoll
Goldstein	Lenner	Schwarz
Hael	Lichtman	Spitz
Hentsin	Mayer	Szabó
Heszli	Malka	Veisz
Iczik	Moyses	

A zárójelben lévő szám a családok számát jelenti.

A már közölt XVI-XVII. századi, valamint a XVIII. századból, három különböző típusú forrásból kigyűjtött, betűrendbe szedett családi névanyag együttes közlésével elsődleges célunk az volt, hogy bemutassuk Tokaj városának tősgyökeres népességét. Azt a népességet, amelyik évszázadokon át kitartott földjén. E családnevek viselői hagyták ránk örökül a mai Tokajt. Őértük is íródott ez a monográfia. E névsorral a tiszteletet szeretnénk nekik megadni.

E kegyeleti, ugyanakkor leszármazottaik tudatát erősítő szándékunkon kívül ez a névanyag sokféle módon elemezhető, mondanivalója sokrétű.

Első szembeötlő probléma, amivel már a neves gazdaságtörténész, N. Kiss István is szembe találta magát, hogy nagy a népmozgás, korabeli néven: migráció. A népesség keresi a jobb megélhetést. A törvény ugyan röghöz kötne a jobbágyot, de vizsgálódásaink szerint ez lehetetlennek bizonyul, kötés a megélhetés kötöttsége. Ahol jobbágytelke, földje van, ez megköti, de ha életfeltételei rosszak, vagy reménykedik egy jobb lehetőségben, akkor továbbmozdul. A XVI. századra nézve, gondosan vázolta ezeket a folyamatokat N. Kiss István. Adathiány miatt nem mondhatjuk ezt el a XVII. századi Tokajról, de a XVIII. században bizonyíthatóan igen nagy a mozgás. Ennek bizonyítására csak néhány százalékos adat a feltárt 219 családnév alapján: a családneveknek csak 11,4 %-a olyan, amelyek a XVI. századtól a XVIII. század végéig megtalálható Tokajban; 42,9 %-a a családneveknek a XVIII. század elejétől kezdve van meg a forrásokban; ugyanakkor feltárt névanyagunk 45,7 %-a olyan, amelynek viselői csak a XVIII. század közepétől éltek a városban. A népességmozgás, a források értékelésének kérdésére még visszatérünk.

Az a bizonyos 11,4 %-os, gyökeresnek mondható családi névanyagnak azonban a valóságban sokkal nagyobb a súlya a városban, mint ahogy ezt a százalék kifejezi. A XVI. századtól 1785-ig nyomon követhető névanyag: Ádám, Balog, Bodnár, Borbély, Dési, Farkas, Fekete, Fodor, Horváth, Jakab, Kiss, Kovács, Kun, Lakatos, Mészáros, Molnár, Nagy, Oláh, Pásztor, Szabó, Szarka, Szikszai, Szűcs, Tóth, Varga. E családnevet viselők túlnyomó többsége református. Ez is bizonyíték e családok ősi volta mellett, hisz ez az ellenreformáció kora (II. József), a reformátusság csak morzsolódik.

Ezeket kívül még van néhány XVI. századtól rendszeresen előforduló családnév, amelyekre az 1780 és 1785 közötti 6 esztendőben minden református, római katolikus és görög katolikus egyházi anyakönyvi adatot ugyan kigyűjtöttünk, de nevük nem fordul elő. Ezek: Ács, Dobó, Sziogyártó, Tálás és Varga. A most lezáródó kutatások szintjén nem lehet eldönteni, hogy e családnevűek valóban eltűnt-e Tokaj életéből, vagy csak arról van szó, hogy a kutatott hat esztendőben nem történt körükben családi esemény. Ezt a ma élők, akik e tanulmányt olvassák, könnyen ledönthetik.

Névanyagunk vizsgálata, annak elemzése két, egymásnak ellentmondó kérdést vet fel. Az egyik az, hogy e névanyag tükrözi a népesség egy részének állandóságát. Ugyanakkor az új névanyag a beköltözőket jelenti, de az „ősinek” mondott családokon belül is lehet népességmozgás. E családnevek elég gyakoriak a magyarban, tehát el is költözhetek közülük, de ilyen családnevűek érkezhettek is.

Forrásaink értékelése, az anyag helyes értelmezése szempontjából érdemes néhány családnévre, a forrásokban való előfordulására pillantást vetni. Ezzel közelebb kerülünk ahhoz, hogy városunkról, népességének nagyságáról helyes képet alkossunk.

A Dési családnév mára fennmaradt legrégebbi bordézsmajegyzékben szerepel - 1572-ben. A rendszeres XVII. századi előfordulások után már 1688-as urbáriumban sem találjuk. Majd újra összeírják a Dési családát az 1774-es urbáriumban. Az 1780-as évek református anyakönyvében két Dési családtól keresztelnek gyermeket. Első pillanatra azt gondoljuk, hogy a XVI. századi Désiak nem azonosak a XVIII. század utolsó évtizedeiben Tokajon adózókkal. Tehát ez az ősi család, - nagy valószínűsége annak, hogy kihalt vagy elköltözött, és újratelepülők a XVII. század végén szereplők. De annak a lehetősége is fennáll, hogy e XVI. században reformátussá lett mezővárosban a Désiak a XVIII. század első felében is éltek, csak feltárt forrásainkban nevük nem került elő.

Elhhez teljesen hasonló a *Fekete*, *Pásztor* és *Szikszai* családnevűek esete. Kicsit más már a *Fodor* családnevűeké. A XVI. században mind a dézsmajegyzékekben, mind az urbáriumban ott vannak. Itt az a nagyon érdekes, hogy amikor az adózásra készült összeírás névanyagát dolgoztuk fel, akkor nevük nem szerepelt: 1688, 1715, 1720 és 1774. Ugyanakkor az 1729-1736 közötti római katolikus anyakönyvben van Fodor nevű család. Az ő esetükben azt tartjuk legvalószínűbbnek, hogy nem a XVI. században itt élő Fodorokról van szó. Sőt az a nagyon valószínű - felekezeti eltérés miatt - más-más családkról van szó a XVIII. században.

Demográfiai kutatásunk során állandóan találkozunk a magas halandóság miatti népességpusztulással. E magas halandóság - szerintünk - a legfőbb oka annak, hogy ősi családnevekkel egy bizonyos idő után nem találkozunk. Erre hadd álljon itt példaként a *Sziogyártó* családnév. A XVI. században mind a bordézsmajegyzékben, mind az urbáriumban ott vannak. Az 1688-as urbéri telekösszeíráskor két adózó háztartást írtak össze. Az 1714-től 1720 végéig kigyűjtött református egyházi anyakönyv adataiból az derült ki, hogy ebben a bő hat évben 4 Sziogyártó család élt Tokajban. Az 1715-ös országos összeíráskor három adózó háztartást írtak össze ilyen néven, az 1720-as összeíráskor már csak egyet. Az 1929 és 1936 közötti református anyakönyvben már csak egy Sziogyártó családnak születik gyermeke. Ettől kezdve nincs több adat. Több évtizedes kutatói munkám

alapján állíthatom, hogy ebben az esetben nem arról van szó, hogy a Sziogyártó család elköltözött Tokajból, hanem, ahogy ebben a korban mondták: magva szakadt.

E problémakörhöz tartozik, hogy találtunk 18 olyan családnevet, amelyre adatok csak 1720-ig voltak. Az összes családi névanyag 8,7 %-a. Elég jelentős arány! 1736-ig követhető a tokaji létük 7-nek, e családnevűek pedig a XVI. századtól voltak a város adófizetői. Ezekkel az adatokkal arra akartunk rávilágítani, hogy nemcsak a migráció miatt fogyhat a város népessége, hanem a kor magas halandósága is okozza egyes családok eltűnését.

A beköltözőkre is következtethetünk a családnevek alapján. 1729 és 1755 között 11 új családnév jelenik meg (5,0 %). Meglepően nagy az új családnevek száma 1774 után. 41 az olyan családnév, amely mind az urbáriumban, mind az egyházi anyakönyvben előfordul. Ez az összesnek 18,7 %-a. Ezenkívül még van 48 olyan családnév, amelyik csak az 1774-es urbáriumban szerepel. Ez 21,9 %. Ezek további kutatást igényelnek: hogyan lehetséges, hogy sem a református, sem a római katolikus, sem a görög katolikus anyakönyvben nem találjuk nyomukat?

Az adóösszeírások forráskritikájához is hozzájárul a névanyag feltárása. Az 1715-ben és 1720-ban végrehajtott országos összeírásból hiányzik 13 családnév, amely mind korábban (1688, 1714-1720), mind a későbbi forrásokban szerepel. Ez is egyértelműen mutatja, amit már nagyon régóta tudunk, hogy az országos összeírásokra megfelelő forráskritikával építhetünk csak. A több évtizedes tapasztalat alapján azt lehet megállapítani, hogy ez a hiányzó névanyag viszonylag nem nagy. Nagyon érdekes, és nehezen találunk rá magyarázatot, hogy sok név csak az országos összeírásban fordul elő, sem korábban, sem később nem. Az 1715-ös összeírásokról 97 adózót írtak össze, 1720-ban meg 79-et.¹⁵ Táblázatunkban ugyanakkor 62 családi név akad 1715-ből is és 1720-ból is. Kik lehetnek a hiányzó adózók? N. Kiss István és Orosz István tanulmányait figyelembe véve extraneusokra gyanakszunk, olyan szőlőbirtokosokra, akik más településeken éltek, s nem kerültek be az országos felvételbe.

A demográfiai elemzés egyszerűbb, de sokféle mondanivalót magában rejtő lehetősége, ha az anyakönyvek adatait szám szerint dolgozzuk fel. A következő összesített táblázatban két felekezet adatait közöljük a XVIII. század első feléből. Részletesebb, évtizedenkénti bontásban az adatokat a „Függelék” részben találjuk.

Születések - fogamzások időny hullámzása

Születés-fogamzás hónapja		1715-1749 Ref.	1730-1749 R. kat.	Összesen	%
Január	Április	130	44	174	8,8
Február	Május	110	55	165	8,4
Március	Június	111	53	164	8,3
Április	Július	116	39	155	7,9
Május	Augusztus	80	41	121	6,1
Június	Szeptember	89	38	127	6,5
Július	Október	68	46	114	5,8
Augusztus	November	109	61	170	8,6
Szeptember	December	133	50	183	9,3
Október	Január	147	48	195	9,9
November	Február	142	54	196	9,9
December	Március	139	68	207	10,5
Összesen:		1374	597	1971	100,0

Az elmúlt évtizedek történeti demográfiai kutatásai azt mutatták, hogy igen megbízhatóak a keresztelési anyakönyvek, azok vezetése. Mindenki számára fontos volt, hogy az újszülött nehogy „pogányként” haljon meg, s igyekeztek minél előbb keresztvíz alá tartani a kisdedet. Az egyház is nagyon fontosnak tartotta ezt. Az a tapasztalatunk, ha minden anyakönyvi adatot kigyűjtünk és rekonstruáljuk a családok demográfiai helyzetét, rendkívül ritka az, hogy ne találnánk meg a gyermek, a szülő születési adatát. Eddigi vizsgálódásaink szerint (ún. Henry - Fleury-féle családrekonstrukciós módszer) a hiány mértéke sohasem érte el az 1 %-ot. Ez még a mai statisztikai felvételeknél is igen jónak mondható!

Ennek és következő összesített táblázatoknak az a célja, hogy bemutassuk a népesedési folyamatot. Ehhez legjobb eszköz: a születési adatok feltárása, összegzése; majd az össznépeség megközelítő ismerete után az ezer lakosra jutó születési arányok kiszámítása.

A halandósági viszonyok vizsgálatára kevesebb figyelmet fordítunk. Egyrészt azért, mert általában az elhalálozottak bejegyzése megközelítően sem történt olyan lelkiismeretesen, mint a megszületetteké. A csecsemők, kisgyermek halotti bejegyzése maradt el elsősorban. De néha a nagyon szegény felnőttekről sincs meg a halotti adat. A reformátusok esetében erre még van magyarázat, az a gyakorlat, hogy a tanító úr is temetett. Ez olcsóbb volt, de a bejegyzés elmaradt. Érdekes, hogy a római katolikusoknál a tanítóval való temetés gyakorlata kevésbé volt meg, mégis nagyok a hiányosságok. E forráskritikai megállapításra más, családrekonstrukciós vizsgálat folyamán jutottunk.

Táblázatunk egy kicsit megtévesztő. Úgy látszik, hogy a XVIII. század első felében a reformátusok élnek túlnyomó többségben. Az összehasonlítás azonban akkor reális, ha azonos időszakot vetünk egybe. Így már reálissá válik a kép. 1730 és 1749 között 840 református gyermeket kereszteltek; ugyanebben a két évtizedben 597 római katolikus. E fél évszázadról tehát azt mondhatjuk, hogy a városban a reformátusok 58,5 %, a római katolikusok 41,5 %-ban éltek.

A születések száma alapján megállapítható, hogy legkevesebb fogamzás Tokajban október hónapban történt. Ez országosan nagyon sajátos jelenség. A fogamzások szempontjából legkedvezőbb hónap a március.

Születések - fogamzások idényhullámzása

Születés-fogamzás hónapja		1750 - 1799				
		Ref.	R. kat.	G. kat.	Összesen	%
Január	Április	242	207	108	557	9,5
Február	Május	228	218	109	555	9,4
Március	Június	213	189	92	494	8,4
Április	Július	174	166	74	414	7,0
Május	Augusztus	157	162	62	381	6,5
Június	Szeptember	154	172	63	389	6,6
Július	Október	176	181	71	428	7,3
Augusztus	November	208	200	109	517	8,8
Szeptember	December	220	215	70	505	8,6
Október	Január	241	223	94	558	9,5
November	Február	265	221	81	567	9,7
December	Március	229	213	70	512	8,7
Összesen:		2507	2367	1003	5877	100,0
% -ban:		42,7	40,3	17,0	100,0	

A XVIII. század második feléről már sokkal pontosabb és valószínűen megbízhatóbb képünk van. Ennek az az alapvető magyarázata, hogy 1750. szeptemberétől a községben megtelepedő görög katolikusokról is vezetnek anyakönyvet. Egész biztos az, hogy már korábban is éltek görög katolikusok Tokajban, de hogy hová vitték gyerekeiket keresztelni, nem tudjuk. Gyűjtött adataink alapján, a kereszteltek számából jól meghatározható az egyes felekezetekhez tartozók aránya. Egy kicsivel nagyobb arányban élhettek görög katolikusok a városban, mert az 1750. szeptemberével kezdődő anyakönyvük alapján az 1750-es esztendő csonka, hiányzik belőle 9 hónap keresztelési adata.

A reformátusok még valamivel többen vannak, mint a római katolikusok. Arányuk az össznépeességben 42,7 %. A római katolikus népeesség aránya - a keresztelések száma alapján - 40,3 %; 17,0 %-ra tehető a görög katolikusok részesedése a városban.

A termékenység szempontjából ebben a fél évszázadban már az augusztus és szeptember hónap a legkedvezőtlenebb (6,5 és 6,6 %), de igen alacsony a termékenység, a fogamzás július és október hónapban is (7,0 illetve 7,3 %). A fogamzások idényhullámszáának alakulására, más településekkel való egybevetésre a XIX. századról szóló fejezetben térünk ki.

A születések számából - bizonyos határok között - következtetni tudunk az össznépeesség nagyságára is. Első, viszonylag biztos népeességi adatunk az 1784 és 1785 telén végrehajtott népszámlálástól van. A korabeli kifejezés szerint a jogi népeesség száma, amely megfelel a mai értelemben vett állandó népeesség számának: 2942 fő.¹⁶ Ebből és a kereszteltek számából megközelítően visszamenőleg is meg lehet határozni az ezer lakosra jutó születések mértékét. E kérdéssel a következő fejezetben foglalkozunk. A népeességfejlődés folyamatát a keresztelési adatok alapján nagyon jól lehet nyomon követni. A „Függelék” részben látjuk részletesebben ezeket. A reformátusok évtizedenként kigyűjtött keresztelési adata rögtön olyan kérdést vet fel, amelyre nem tudunk választ adni. Az 1715-ös esztendőben minden hónap keresztelési adata rendelkezésünkre áll. Az 1719-ig terjedő 5 esztendőben egy évre átlagosan majd 54 születés esik. Az 1720-as esztendővel kezdődő évtizedben egy évre csak 26,5 a születés. Mi ennek a magyarázata? Ily nagy mértékben esett volna Tokaj református népeességének száma?

Közismert, Esze Tamás és más történészek munkájából, hogy a török hódoltságot felszámoló Habsburgok a nyugatihoz hasonló abszolutizmus megvalósítása érdekében az ellenreformáció eszközét is felvonultatták. Fel lehet tételeznünk, hogy a református népeesség alacsony keresztelési száma, - a későbbiekhez képest - összefüggésben lehet az ellenreformációval. Például a vegyes felekezetű házasságot kötők frigyre lépését nem tekintették elfogadottnak, hivatalosnak. Az egyik félnek római katolikus hitre kellett térni, reverzálist kellett adni. Ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy a nagy ellenreformációs nyomás következtében 1720 és 1729 között csak 26,5 az évi átlagos keresztelések száma, míg 1730 és 1739 között 42,8. Ha nem ez az ok, akkor jelentős református népeesség költözött be Tokajba ezekben az évtizedekben.

Az 1730-as évtizedtől kezdve a születések átlagos számából - úgy véljük - már hiteles képet alkothatunk a felekezetekhez tartozók népeességfejlődéséről. Az 1750-es évtizedtől vizsgálható a görög katolikus népeesség alakulása is a kereszteltek száma alapján.

Az 1730-as évektől, ahogy említettük, jelentősen megemelkedik a reformátusok körében a keresztelések évi átlagos száma: 26,5-ről 42,8-re. Ha egybevetjük azzal, hogy a következő évtizedben csökkenés tapasztalható, majd onnan kezdve a korszak magas halandósága miatt csekély, de rendszeres a születési növekedés; ha ezt figyelembe vesszük, akkor azt kell feltételezni, hogy az 1730-as évtizedben nemcsak római katolikusok telepedtek meg Tokajban, hanem reformátusok is. Egyébként ettől kezdve a római katolikusok kereszteléseinek számát is ismerjük. Ebben az évtizedben egy évre 29,8 keresztelés jut. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy ekkor még kétharmad-egyharmad az arány a refor-

mátusok és római katolikusok között. Ez később a római katolikusok javára módosulni fog, tehát a bevándorlók száma a római katolikusok körében nagyobb, mint a reformátusokéban. Azt azonban a névanyag elemzése alapján biztosan állíthatjuk, hogy a XVIII. század elején a többségében református Tokajban szép számmal éltek római katolikusok is. Pl.: Horváth, Kiss, Kovács, Mikó, Nagy, Szabó, Szijgyártó, Szilágyi és Tóth. Természetesen e családnevűek egy része református is.

Az 1740-es évtized születéseinek alakulása mindkét felekezetben hasonló: nem emelkedik az egy évre jutó kereszteltek száma. Reformátusok esetében még - ahogy már említettük - némi csökkenést is mutatnak az adatok. A korábbi 42,8-es átlagról az 1740-es évtizedben 41,2-re esik vissza. A római katolikusok közt az évi 29,8-es átlag 29,9-re nő. Ez lényegében stagnálás, mert egy évtized során csak 1-gyel kereszteltek több gyermeket, mint az 1730-as évtizedben. E népességfejlődés megtorpanásának okát jól ismerjük. Hatalmas pestis pusztít az országban 1737-től kezdve. Van, ahol elhúzódik 1741-ig. A járvány nem egyforma mértékben tizedeli a lakosságot. Mégis azt állapíthatjuk meg az eddigi különböző részletességű feltárások alapján, hogy minimálisan a népesség 5 %-át vitte el a járvány, de van, ahol az mutatható ki, hogy a népesség 20-25 %-a meghalt. Tehát néhol minden ötödik, sőt minden negyedik ember elhalálozott.¹⁷

A tokaji felekezeti anyakönyvek a járvány túlzottan nagy pusztítását ugyan nem mutatják, de mivel az elhalálozottak korát nem jegyzik be, így nem tudjuk ellenőrizni, hogy a csecsemő- és gyermekhalottak benne foglaltatnak-e a kétszeresére emelkedett halottak számában. 1737-ben, ahogy másutt is, ősszel dühöngött a járvány, de áthúzódott 1738-ra is. A tokaji adatok az eddigi feltártakhoz hasonlókat mutatnak. A reformátusok körében az elhalálozottak száma 30 körül volt a pestis pusztítása előtt, de 1737-ben 58, 1738-ban 51 halálesetet jegyeztek be.¹⁸ Hasonló arányú emelkedést mutat a római katolikus anyakönyvben bejegyzett halottak száma is.¹⁹ A pestis pusztítása előtt 20 körül volt az elhalálozottak száma; 1737-ben 33; 1738-ban 29 a bejegyzés. Nagy a valószínűsége annak, hogy valójában nagyobb arányban pusztított ez az epidémia. Gyanús jelenség, hogy 1740 után „elveszett” a reformátusok halotti anyakönyve. Debrecenben a járvány után hosszú ideig nincs halotti bejegyzés. A lelkészek is áldozatul estek a járványnak.

Ha erre az évtizedre jobban odafordítjuk figyelmünket, láthatjuk azt a jelenséget, amit mostanában kezd a történeti demográfia tudománya feltárni, vizsgálni, hogy a nagy epidémiák mellett, mint amilyen az 1708-1709-es, valamint az 1737-1738-as pestis (gugahalál, fekete-halál, mirigy) volt, majd hasonló mértékben pusztítanak az állandóan jelentkező járványok, az endémiák (himlő különböző fajtái, torokgyík, vérhas, tüdővész). Ezek valamelyike emelhetette meg az elhalálozottak számát 1732-ben. A következő évben is többen hálnak meg, mint a korábbi években. 1732-ben a református egyházi anyakönyvben 43, a római katolikusban 38; 1733-ban a református anyakönyv 44, a római katolikus 26 halotti bejegyzést tartalmaz.

Az állandóan jelenlevő fertőző betegségek halálozást okozó következményeire az 1740-es évtizedből is vannak adataink, de csak a római katolikus anyakönyvből, mert a református elveszett. Két évben is majd háromszorosára emelkedik az elhalálozottak száma: 1747-ben 67; 1749-ben 62 a bejegyzett halottak száma. Országos járványról, endémiáról nem tudunk ebben az évtizedben. A felsorolt főbb járványos betegségek valamelyike pusztított. Amikor vannak haláloki bejegyzések - XIX. század első fele -, akkor kiderül, hogy nem egyszer több fertőző betegség is szedi áldozatait - főleg a gyermekek köréből.

A népességfejlődés folyamatának bemutatása során kitérünk a halandóságra is. Ez ugyanis visszahat az általános népességfejlődésre, azon belül a legfontosabbra: a születések alakulására. Hogy az 1740-es évtizedben megtorpan a születések számának emelkedése, az a korábbi évtized(ek) magas halandóságával áll összefüggésben. Mindezt már nagyobb pontossággal tudjuk nyomon követni a XVIII. század második felétől.

A „Függelék”-ben havonkénti bontásban közölt keresztelési adatok alapján évtizedről évtizedre jól megfigyelhető a népességfejlődés, s ennek valószínű mértéke felekezetenként.

Évtized	Református	Római kat.	Görög kat.
	kereszteltek száma		
1750 - 1759	348	421	174 ^x
1760 - 1769	488	420	237
1770 - 1779	499	478	124
1780 - 1789	592	529	246
1790 - 1799	580	519	222

^x csak 1751-től!

Az 1750-es évtizedben a római katolikus kereszteltek száma nagy mértékben megnövekedik. Az előbbi évtized 299 kereszteltségéhez képest most 421. Vagy tömeges beköltözés, vagy az ellenreformáció nyomása - a lehetséges ok. A későbbi évtizedben stagnálást, majd fokozatos emelkedést mutatnak az adatok. A római katolikus népesség nagysága állandósul ebben a fél évszázadban. Meglepő a református kereszteltek számának visszaesése az 1740-es évtizedhez képest: 412-ről 348-ra. Ez az ellenreformáció vagy a járványok következménye? Nem tudjuk biztosan. A református megkereszteltek száma nagyot emelkedik az 1760-as évtizedben. Kisebb beköltözések emelik a reformátusok számát? Esetleg az ellenreformáció nyomása enyhült? Azt mindenesetre láthatjuk a kereszteltek számából, hogy ebben a fél évszázadban még többségben vannak a városban a reformátusok.

A görög katolikus kereszteltek számának az 1770-es évtizedben történő visszaesésére még nincs magyarázatunk. A többi évtized kereszteléseinek számából arra következtethetünk, hogy a görög katolikus népesség száma állandósult ebben a fél évszázadban.

Fontos kutatási eredménynek tartjuk, hogy az 1780-as és 1790-es évtizedben mindhárom felekezet keresztelései ugyanazt mutatják: megállt a születések emelkedésének száma. A későbbi emelkedő tendenciát látva egyértelmű, hogy ekkor még nem tudatos családtervezésről, a születéskorlátozásról, annak korai bejelentkezéséről van szó - bár ilyen már kimutatható a Dunántúlon, hanem ez az endémiák népességpusztító hatásával hozható összefüggésbe. A születések száma alapján az állapítható meg, hogy ebben a két évtizedben a népességnek természetes úton való szaporodása megállt.

A *halandósági viszonyok* alakulásának egyetlen forrását az egyházi anyakönyvek jelentik az 1880-as évekig. Ez után a kiegészítés után felállított Központi Statisztikai Hivatal is kezdett érdeklődni a „természetes népmozgalom” alapvető adatai iránt. Már többször utaltunk rá, amikor az összefüggést be kívántuk mutatni a születések alakulása és a halandósági viszonyok között, hogy milyen forráskritikai problémákkal kell megküzdeni, ha a halotti anyakönyvekből az igazat próbáljuk megközelíteni.

A református anyakönyv halotti része e szép veretes mondattal indul: „A szomorú halál által élők közül kivágattatnak...”. Az első bejegyzés 1714. december 25. Mándoki Istvánné az elhalálozott. ²⁰ 1715-től 1719. december 31-ig 267 bejegyzést találunk, az évi átlag tehát 53,5. Az 1720-as évtized átlaga 48,5, az 1730-as éveké 39,9, pedig ekkor pusztított a fekete halál, a pestis. Ezek elképesztően magas átlagok, ha egybevetjük a keresztelések évi átlagával. Az 1710-es évtizedben egy évre 53,8; az 1720-as évtizedben 26,5; az 1730-as évtizedben 42,8 születés jutott. Tehát feltárásunk szerint Tokaj népessége természetes úton nem szaporodott, hanem fogyott az 1710-es és 1720-as évtizedben. Ilyenek voltak a halandósági viszonyok, de lehet, hogy elköltözések csökkentették a né-

pességet. Ma már nehéz eldönteni, különleges véletlen, ha erre a problémára valamilyen forrásban utalást találhatunk. Mindenesetre azt, hogy az 1730-as évtizedben ily jelentősen megemelkedik a születések száma, csak beköltözésekkel tudjuk magyarázni. A református népesség halandósági viszonyait nem lehet a további évtizedekben elemezni, mert 1740-től 1789-ig terjedő időszakra eddig még nem került elő a halotti anyakönyv.

A római katolikus népesség halotti anyakönyvi adatait a „Függelék 4.” tartalmazza.²¹ A XVIII. század első felének problémáira, a nagy pestisre és az egyéb járványok (endémiák) okozta magas halandóságra már utaltunk.

A halandóság mértéke a különböző hónapokban más és más. Láthatjuk, hogy igen kedvező májustól augusztusig. A XIX. század elejétől kezdve rendszeresen bejegyzik a halálokokat a plébánosok, lelkészek. Az eddig részfeltárásokból tudjuk, hogy szeptember hónapban a gyermekeket pusztítja elsősorban a bélfertőzés, a dizentéria. Októbertől kezdve a legkülönbözőbb halálokokkal találkozunk. Novemberben talán legjellemzőbb a „hektika”, a tüdőbaj okozta elhalálozás. A téli hónapok magas halandósága után sok helyen tapasztaltuk az országban, hogy a március igen kiemelkedő a halandóság szempontjából. Mind a XVIII. század első felében, mind a második felében Tokajban a március és az április hónapban a legnagyobb a halandóság. Több vizsgálat után ezt a halandósági maximumot összefüggésbe hoztuk vitaminszegény táplálkozással és egyes társadalmi rétegeknél a viszonylagos alultápláltsággal. Természetesen a csecsemő- és gyermekhalottak adják túlnyomó többségét az elhalálozottaknak e két hónapban is.

A XVIII. század második felében az elhalálozottak száma együtt emelkedik a keresztek számával, sőt végig meghaladja ezt. Tokaj esetében korrigálni kell azt a forráskritikai megállapítást a történeti demográfiának, hogy a halotti anyakönyvek vezetése a csecsemő- és gyermekhalottak esetében hiányos. Ha ilyen Tokajban előfordult, akkor még megdöbbentőbb az eredmény: természetesen szaporodása a római katolikus népességnek nincsen a XVIII. század második felében. Az 1750-es évtized évi 42,1-es kereszteleési átlagával szemben 43,7 az elhalálozottak átlaga. Fogyás! -- Az 1760-as évtizedben az évi 42,0 kereszteleéssel szemben 46,5 az elhalálozási átlag. Fogyás! Az 1770-es évtized valamelyik endémia különleges hatását mutatja. Az évi 47,8-es kereszteleési átlaggal szemben 53,7 a halálozási átlag. Egészen megdöbbentő az 1780-as évtized: az 52,9-es kereszteleési átlaggal szemben 74,2 az elhalálozottak átlaga. Ez magyarul, nem statisztikailag azt jelenti, hogy 213 fővel fogyott természetes úton a római katolikus népesség! Minimális fogyást hoz még az 1790-es évtized is. 519 kereszteleési adattal szemben 522 az elhunytak száma.

A tokaji feltárás bizonyítja, amit már az eddigi rész kutatások valószínűsítettek, hogy igen csekély a népességszaporodás a XVIII. században. Eddig -- a rész kutatások alapján -- azt lehetett fölteni, hogy a két nagy pestises epidémia miatt a század első felében minimális, 1-2 ezrelékes a természetes szaporodás, de a XVIII. század második felében kedvezőbb, esetleg elérheti egyes helyeken a 4-6 ezrelékes természetes szaporodást a népesség. A tokaji adatok elemzése szerint nem számolhatunk a XVIII. században 4 ezrelékes természetes szaporodással évente. Ennél kevesebb lehetett. De valóban jó a következtetés? Nem elköltözések csökkentik-e esetleg a születések számát, ugyanakkor növelik a maradék öregek a halandóságot? Minden kutatás újabb és újabb problémákat vet fel. Az utódainknak is marad bőven feltárandó anyag és megoldandó feladat.

2. A XIX. század

A mostani demográfiai elemzésünk vezérfonalát a keresztelési anyakönyvből kigyűjtött adatok adják. Ezzel -- úgy véljük -- a legjobban meg lehet közelíteni a népesedés folyamatait. Az évtizedenként csoportosított adatokat hónapankénti bontásban a Függelék 5. és 6. számú táblázatai tartalmazzák.

1800-tól az 1820-as évtizedig egyenletes növekedés látszik a születések számának alakulásában. Mindhárom felekezet körében az 1820-as évtizedben legtöbb a születés a XIX. század első felében. Mind az 1830-as, mind az 1840-es évtized visszaesést hoz. Tudjuk, hogy 1831-ben hatalmas epidémia pusztított az országban, a kolera vagy népi szemléletes nevén: a keleti hányszékelés. A probléma jól fel van tárva: a Tisza folyó mentén kezdett terjedni. A kor közegészségügyi viszonyai már jobbakk voltak, mint a XVIII. században, így sikerült gátat vetni a kór terjedésének bizonyos idő után. Országosan a népesség 5 %-ra tesszük a veszteséget. Ez is hatalmas elhalálozott tömeg, de már kevesebb a XVIII. század első felében pusztító pestisjárványhoz képest. Ezt azért mondtuk itt el, a születések alakulásának tárgyalásakor, mert a születések visszaesését az 1830-as évtizedben kapcsolatba hoztuk az 1831-es kolera visszahatásával. kevesebb a házasságra lépő fiatal pár, így kevesebb a születés is.

A kolera hatása kihat az 1840-es évekre, de az 1840-es évtized több más endémiától is terhes. Himlők („hólyagos” és „veres”), diftéria („roncsoló toroklob”), dizentéria (vérhas), tuberkulózis és tífusz a fontosabbak. A tífusz különösen 1848-ban és 1849-ben pusztított. Ez összefüggésben lehetett a hadműveletekkel, a seregek mozgásával. Ennek konkrét elemzését Tokaj esetében nem végeztük el, de a születések visszaesése ezekkel az endémiákkal is összefüggésben lehetett.

A születések számának alakulása jól mutatja a városon belüli felekezeti viszonyok lassú változását. Valószínű, hogy némi beköltözési többlettel magyarázható az, hogy a római katolikus népesség többségbe kerül a református népességgel szemben. A görög katolikus népesség tartja a városon belül a XVIII. században kialakult arányát. Következő táblázatunk a fél évszázad összesített adatait mutatja be.

Születések - fogamzások idényhullámzása

Születés-fogamzás hónapja		1800 - 1849				
		Ref.	R. kat.	G. kat.	Összesen	%
Január	Április	256	289	94	639	8,8
Február	Május	233	305	102	640	8,8
Március	Június	259	343	113	715	9,9
Április	Július	224	296	109	629	8,7
Május	Augusztus	182	224	87	493	6,8
Június	Szeptember	172	209	61	442	6,1
Július	Október	173	222	90	485	6,7
Augusztus	November	182	255	86	523	7,2
Szeptember	December	244	322	103	669	9,2
Október	Január	277	294	101	672	9,3
November	Február	262	291	114	667	9,2
December	Március	265	310	103	678	9,3
Összesen:		2729	3360	1163	7252	100,0
%-ban:		37,6	46,3	16,1	100,0	

Annyiban nem teljes a kép, hogy a XIX. század első felében megindult az izraelita felekezetűek betelepődése. A legrégebbi anyakönyvből kigyűjtött névanyagot az előző fejezetben közöltük a XVI-XVIII. században itt élők névanyaga után. Azt a konkrét adatot érdemes újra idézni, amit a neves statisztikus, Fényes Elek 1837-re megad. Ő 173-ra teszi a zsidók számát.

Új összefüggésekre mutat rá - felekezeti tekintetben - Fényes Elek munkája.²²

Felekezet	Népesség száma	%
Római katolikus	1061	33,1
Görög katolikus	321	10,0
Evangélikus	310	9,7
Református	1205	37,5
„Óhitű, nem egyesült”		
Ortodox katolikus	138	4,3
Zsidó	173	5,4
Összesen:	3208	100,0

A születések (keresztelések) száma alapján meghatározható felekezetenkénti népesség és Fényes Elek adatközlése között elég lényeges az eltérés. Nyilvánvaló, hogy a Fényes Elek által megadott adatsor a valóságot sokkal jobban megközelíti. Itt már szerepelnek az evangélikusok, valamint az „óhitűek”, mai terminológiával élve: ortodoxok. Az ortodoxok száma és aránya nem nagy, de ezek régóta itt élhettek a városban. Bizonyára a kereskedelem, a kézműves ipar tárgyalásakor esett szó róluk.

Fényes Elek adatközlése alapján még a reformátusok vannak többségben 1837-ben. A keresztelési adatok mást mondanak. Lehetséges lenne, hogy a módosabb, nagyobb birtokkal rendelkező reformátusok körében már ekkor elkezdődött bizonyos családtervezés? Még nem az egyke, csak a kettőcske! Avagy a római katolikus kereszteltek száma azért több, mert messzebb vidékről is ide hozták keresztelni a kicsit? Ma már nehéz eldönteni, avagy e kérdés is további vizsgálódást igényel. A görög katolikusok száma messze elmarad a keresztelések alapján megállapítható aránytól. Ez esetben nagyobb biztonsággal állíthatjuk, hogy kicsit távolabbi helyekről is hozhattak keresztelni gyermeket.

A fogamzások idényhullámzásának kérdése

Az egyházi anyakönyvekből a számszerű adatgyűjtést évről évre havonkénti bontásban elvégeztük. Az évenkénti összesítést a „Függelék”-ben közöljük. A fél évszázadonként összevont adatok táblázatait tanulmányunk szövegébe építettük be.

Adósok maradtunk eddig a havonként kigyűjtött, majd összesített adatainknak a fogamzások szezonálisára vonatkozó értékelésével. Tettük ezt azért, hogy az e téren bekövetkező változásokat nagyobb, másfél évszázados összefüggésben mutathassuk be. Előbb a tokaji adatokat, a fogamzások mértékének különbözőségét jellemezzük, majd hazai és francia feltárásokkal vetjük ezeket egybe.

Két nagy kérdés köré tömörítjük az adatokból és arányokból levonható következtetéseket. Melyek azok a hónapok, amelyekben viszonylag több fogamzás következik be, s melyek azok a kedvezőtlen hónapok, amikor a fogamzások száma és aránya visszaesik. Keressük ennek főbb okait. Ez az elemzési szempont is közelebb visz bennünket nemcsak

a demográfiai viszonyok jobb megértéséhez, hanem az élet, a küzdelem jobb megismeréséhez.

Látni fogjuk az országos és franciaországi feltárásokkal való egybevetésből azt a sajátosságot, hogy a XVIII. század első feléből fennmaradt adatok alapján Tokajban a március hónapban fogan a legtöbb gyermek. Ez nem kirívó, mert általában Magyarországon is, Franciaországban is a kitavaszkodás idején születik a legtöbb gyermek. Sorrendben utána - azonos értékkel - két hónap következik: február és január. Ez egy általános jelenség. Összefüggésbe hozható a téli hónapok kevesebb munkájával, de azzal is, amit itt nem elemeztünk, hogy a fiatal házások november és január hónapban kötnek elsősorban házasságot. Az egybekelést követő hónapban már rendszerint bekövetkezik a fogamzás. E két tényezővel magyarázzuk a téli hónapok magasabb termékenységi arányát.

A legkedvezőtlenebb hónap Tokaj esetében, amikor a legkevesebb fogamzás történik, az október. Ebben viszont sajátos a helyzet. Országosan októberben emelkedni szokott a fogamzások száma és aránya. Rövidülnek az esték, a betakarítás munkája a végéhez közeledik. Nem így Tokajban. Itt a munka dandárja október lehet, a tokaji szüret hónapja. A fogamzások aránya természetesen visszaesik. A másik két kedvezőtlen hónap már az országoséhoz hasonló: augusztus és szeptember. Mindkettő a nagy betakarítási munkák és a cséphadaróval történő cséplés ideje. Csépelni kell a behordott gabonát, mert már a múlt évi kifogyott! Sokféle mezőgazdasági munka torlódik ekkor a gazdálkodóra. Hiszen a tarlót, ha van eső, fel kellene szántani, jó lenne minél előbb az őszi gabonát vetni, és így tovább. Érthető, hogy visszaesik a fogamzások aránya. Érdekes jelenség, hogy márciusban ugyan magas a halandóság, alultápláltsággal, vitaminszegény táplálkozással próbáltuk ezt magyarázni. Ez az ország más területén rendszerint összekapcsolódik a fogamzások visszaesésével. Tokajban nincs így. Ez - szerintünk - azzal áll összefüggésben, hogy az év során meg tudják termelni az emberek a kellő mennyiségű ételmet. Így tavaszra nem kell a szegényebbeknek küszködniük az alultápláltsággal.

A XVIII. század második felében a fogamzások idényhullámozása lassan kiegyenlítődik. Egyre kisebbek a „kilengések” az egyes hónapok arányai között. Ez az életkörülmények javulására vall. Legkedvezőbb a termékenység szempontjából a február, ezt követi az április és a január. Nyilvánvalóan más az oka a januári és a februári magasabb fogamzási aránynak, megint más az áprilisinak. Az előző a hosszú téli éjszakákkal, a pihenéssel és a fiatalok házasságkötésével áll összefüggésben, az április a kitavaszkodással, a vitaminban gazdagabb táplálkozással.

Legkedvezőtlenebb az augusztus és a szeptember. A körülmények nem változtak. A mezőgazdasági termelés a városka megélhetésében a döntő, most végzik nagy munkáit.

A XIX. század első felében mintha tovább folytatódna a kiegyenlítődés. Érdekes, hogy a termékenységre legkedvezőbb hónapok közül most a június tört előre. Ezt még a „kitavaszkodással” magyarázzuk. De már ekkor ott van a szőlőben a nagy kapálás időszak, ott van az anyaszéna kaszálása, s mégis... talán esős júniusok voltak ebben a „fél évszázadban”. Nehéz minden tényezőt mérlegelni, hogy azok közül melyik a legfontosabb. Június után változatlanul a téli hónapok a legkedvezőbbek a fogamzásra: január, február és december.

Változatlanul legkedvezőtlenebb a szeptember. Ez országos jelenség. A mezőgazdasági termelés munkaigénye meghatározó. Az október a következő hónap. Hiába, Tokaj az Tokaj! Itt a szüret, a nagy munka.

A születés dátumából könnyen meghatározható a fogamzás hónapja. Eddig a tokaji adatokat elemeztük, néhány esetben kitekintettünk az országra, hol mutatkozik eltérés Tokajban. A történeti kutatásoknak legrégebb hagyományai a francia történeti demográfiának van. Európában a francia társadalom jutott elsőnek a tényleges fogyas állapotába. Ez már a harmincas évek közepén bekövetkezett. A politikusokon, az egyházia-

kon kívül a történettudomány figyelme is a népeségkutatás felé fordult Franciaországban. Ez az 1930-as évek óta folyó munka fejlesztette ki a nemzetközileg elismert családrekonstrukciós módszert. Ez az anyakönyvek adataira támaszkodva majd 80 szempont szerint tudja elemezni a múlt demográfiai viszonyait. E szempontok közül egyik a fogamzások idényhullámzásának vizsgálata. A következőkben néhány fontosabb hazai kutatási eredményt és néhány franciaországi feltárás adatait, arányszámait mutatjuk be.

Fontosabb hazai és franciaországi egybevetések²³

Helység	Időszak	A fogamzás a következő hónapokban			
		a legkevesebb		a legtöbb	
		százalékban			
Crulai	1612-1699	szept. (5,4)	okt. (5,8)	jún. (12,9)	máj. (12,0)
Szeged	1668-1699	szept. (6,0)	okt. (6,2)	jan. (10,7)	jún. (10,2)
Crulai	1700-1746	okt. (6,1)	szept. (6,6)	jún. (12,2)	ápr. (10,2)
Szeged	1700-1749	szept. (6,3)	aug. (6,5)	máj. (10,0)	jan. (9,9)
Debrecen	1703-1749	szept. (6,2)	okt. (6,5)	ápr. (10,5)	máj. (9,6)
Tokaj	1715-1749	okt. (5,8)	aug. (6,1)	márc. (10,5)	febr. (9,9) jan. (9,9)
Ile de France falvai	1740-1792	szept. (7,2)	okt. (7,3)	jún. (10,6)	júl. (9,5)
Bas-Quercy	1744-1792	szept. (5,8)	okt. (6,3)	jún. (13,0)	júl. (11,0)
Pest megyei községek	1741-1800	szept. (6,3)	márc. (7,0)	jan. (10,7)	jún. (10,2)
Debrecen	1750-1799	szept. (6,0)	okt. (6,6)	jan. (9,8)	ápr. (9,6)
Szeged	1750-1799	szept. (6,4)	aug. (6,7)	jan. (10,0)	ápr. (9,9)
Tokaj	1750-1799	aug. (6,5)	szept. (6,6)	febr. (9,7)	jan. (9,5) ápr. (9,5)
Debrecen	1800-1849	szept. (6,6)	okt. (6,7)	jan. (10,0)	febr. (9,5)
Szeged	1800-1849	szept. (6,3)	aug. (7,0)	jan. (10,3)	dec. (9,7)
Tokaj	1800-1849	szept. (6,1)	okt. (6,7)	jún. (9,9)	jan. (9,3) márc. (9,3)
Borsod m-i. községek	1820-1869	szept. (6,5)	aug. (7,2)	dec. (9,8)	ápr. (9,4)

Az eddigi hazai és franciaországi elemzések alapján egyértelmű, hogy a fogamzások kedvező alakulása szempontjából két időszak különíthető el. Az egyiket a téli hónapok foglalják magukba. A másik a késő tavaszi - kora nyári hónapokra esik. Tehát a március, április május, sőt még a június is e hónapok közé sorolható - egyes területeken. A francia példák esetében is mezőgazdasági termeléssel foglalkozó településekről, falvakról van szó. Bár a magyarországi elemzések nagyobb városokra is kiterjednek, de népességük többsége ez esetben is mezőgazdasági munkából él. A fogamzások szempontjából a kedvező és kedvezőtlen hónapoknak ez a nagy különbsége elsősorban ezzel állhat összefüggésben. Elgondolkodtató az, hogy a tokaji helyzet néhány esetben eltér más magyarországi területeken kimutatható viszonyoktól. Ugyanakkor néha több hasonlóságot mutat a francia területekre vonatkozó feltárásokkal. Különösen így van ez a legkevesebb fogamzást mutató hónapok esetében. Franciaországban is, ahogy Tokajban, általában az október hónap a legkiemelkedőbb a szeptember mellett. A fogamzások visszaesésének mértéke

különösen megegyező. Bizonyára a mezőgazdasági munkák zömének szeptemberre, októberre történő esése okozza ezt. Franciaországban az óceáni éghajlat hatása, Tokajban a szüreti munkák az okozói az októberi negatív csúcson? Olyan franciaországi településekről van szó, ahol a szüret szintén különleges megterhelést jelent az egyéb mezőgazdasági munkák mellett? Elemzésünk ilyen gondolatokat vet fel, ami még további vizsgáldást kíván.

Abban azért nagy megegyezést mutat mindegyik feltárás, hogy általában a szeptember hónap a legkedvezőtlenebb a fogamzások szempontjából, ehhez kapcsolódik október és augusztus.

A XIX. század közepéig a vizsgált területeken a mezőgazdasági termelés és a vele kapcsolódó munkák voltak a meghatározóak. A XIX. század második fele az erőteljesebb kiegyenlítődéssé irányába mutat. A XX. században áll elő az a helyzet, hogy minimális eltérésekkel, de minden hónapban egyenlő mértékben oszlanak meg a fogamzások. E kérdések elég közismertek, ide vonatkozó adataink bemutatását nem tartottuk szükségesnek.

Az össznépesség alakulása

Fejezetünket a XIX. századról egy olyan táblázattal zárjuk, amely bemutatja a keresztelési anyakönyvekből nyert összesített adatokat a XVIII. század elejétől. Ehhez kapcsoljuk a XIX. század második felének népmozgalmi adatait. A keresztelési adatokra támaszkodva megközelítő pontossággal meg tudjuk határozni az össznépességet olyan időszakban is, amikor még nem rendelkezünk ilyen adattal. Attól kezdve, hogy vannak megbízható népeségi adataink (1784-85), természetesen ezekre is támaszkodunk: támpontul szolgálnak ahhoz, hogy az ezer lakosra jutó születési arányokat meghatározzuk. Ez azért fontos, mert így válik feltárásunk országosan is összehasonlíthatóvá. Kutatásunkban arra a lényeges kérdésre keresünk választ, hogy mikor is indul el a születéskorlátozás, mai szép szóval családtervezés. Az ország felelős vezetői, de hazánk ügyéért aggódó minden magyar embert kell, hogy foglalkoztasson népünk fogyása, elfogyásának ügye.

Következő táblázatunk tükrözi azt, hogy folyamatában mutatjuk be a népesedési viszonyok alakulását. Sokszor ütközünk furcsa népeségi kiugrásokba egyes helytörténeti munkákban. A kutató ilyenkor többnyire csak egy forrásra építi mondanivalóját. Ha többféle forrásból merítjük adatainkat, akkor meg kell találnunk az összhangot közöttük.

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy a XVIII. század első évtizedeinek keresztelési adataira nehéz építeni, mert ez az időszak az ellenreformáció túlkapásaival terhes. természetesen a református egyház anyakönyveire vonatkozik ez a bizonytalanság.

Az 1730-as évektől rendelkezünk mind a reformátusok, mind a római katolikusokra keresztelési adatokkal, s bizonyos folyamatosság figyelhető meg ezekben.

A nemzetközi történeti demográfiai szakirodalomban az elmúlt évtizedekben jelentős előrehaladás történt. A feltárások alapján megállapíthatóvá vált a születési arányoknak egy reális középpértéke. Megtelepült lakosság esetében a születések száma ezer lakosra számítva 40 és 45 közé tehető. Ha ennél magasabb érték állapítható meg az anyakönyvi adatok alapján, akkor olyan településről van szó, amelyik újonnan települt, amelyben még kis számban élt idős népesség.

Keresztelési (születési) adatok és a valószínű arányszámok ²⁴

Évtized	Ref.	R. kat.	G. kat.	Izr.	Ev.	Összesen	Valószínű össznép.	Ezer lakosra	Össznép adat
		kereszteltek száma							
1720-1729	264	-	-	-	-	265	600	44,1 ?	
1730-1739	428	298	-	-	-	726	1700	42,7	
1740-1749	412	299	-	-	-	711	1600	44,4	
1750-1759	348	421	191	-	-	960	2200	43,6	
1760-1769	488	420	237	-	-	1145	2700	42,4	
1770-1779	499	478	124	-	-	1101	2600	42,3	
1780-1789	592	529	246	-	-	1367	3200	42,7	1784: 2957
1790-1799	580	519	222	-	-	1321	3100	42,6	
1800-1809	515	572	292	-	-	1379	3300	41,8	
1810-1819	545	693	205	-	-	1443	3500	41,2	
1820-1829	626	755	239	-	-	1620	3800	42,6	
1830-1839	552	648	227	75	85	1587	3700	42,9	1837: 3208
							közép-nép		
1840-1849	491	692	200	115	69	1547	3600	43,5	
1850-1859	502	897	228	278	75	1980	3900	50,8	1857: 3992
1860-1869	489	1021	217	339	68	2134	4456	47,9	
1870-1879	463	901	224	350	56	1994	4745	42,6	1870: 5012
1880-1889	550	937	508	(540) ^x	76	2535	4647 ?	54,6	1880: 4479
1890-1899						2480	4962	50,0	1890: 4815
									1900: 5110

^x = Az izraelita anyakönyv csak 1880-ig van meg. Ebben az egy esztendőben 54 szülöttet jegyeztek be. Ez alapján vettük az évtized születéseinek számát 540-re. Mivel ez az adat számított, illetve bizonytalan, ezért a valószínű össznépesség is más, kisebb az itt megadottnál.

Annak, hogy a születésszám bizonyos határokat nem léphet túl, két fő oka van. Egyik az, hogy a szoptatásnak van bizonyos fogamzásgátló hatása. Ha az édesanya másfél, két évig szoptatja gyermekét, akkor átlagosan 26-28 hónapra születik a következő gyermek. Ha a kicsi pár hetes, hónapos korában valamilyen betegségben meghal, akkor a fogamzás rövidesen bekövetkezik. Másik tényező, amelyik határt szab a népességfejlődésnek, a magas halandóság. A termékenységi időszakot megért nők elég sok esetben az első szüléskor - szépszis - meghalnak. A férfiak halandósága is rosszabb a mainál, így nagyon sok a megözvegyült házastárs, mindez visszahat a termékenységre. Csak ha 40 éves korukig, termékenységi időszakuk végéig házasságban élnek a nők, akkor születhet átlagosan 7-8 gyermek egy családban.

E magasnak látszó születési arány ellenére a gyermekek kis száma marad életben. Nyolc élveszületés kell ahhoz, hogy 3 megérje a házasságkötési kort. Öt élveszületés esetén átlagosan kettő marad életben. E magas halandóságból következik, hogy Magyarországon a XIX. század 80-as évtizedéig nem beszélhetünk évi 5 ezreléknél magasabb természetes szaporodásról. A XVIII. század természetesen ennél kedvezőtlenebb, de erre már tokaji elemzésünk is tárt fel adatokat.

A nemzetközi történeti demográfiai irodalomból most csak egy összegző munkára utalunk. Mitchell Brian igyekezett összegyűjteni az európai országoknak a születési, a halálozási és a természetes szaporodási arányszámait. ²⁵ Ennek alapján az állapítható

meg, hogy Európában a születési arányok ezer lakosra 40 és 45 között mozognak. Ha ezt az európai kutatási eredményt tokaji adatokkal kapcsolatban használjuk, akkor megállapítható, hogy bizonyos születésszám mellett milyen nagy a népesség. Az előbb bemutatott táblázat e számítási eredményt mutatja.

A reformátusok és római katolikusok születésszáma alapján Tokaj népességét az 1730-1739-es évtizedben 1700-ra tesszük; ez esetben az ezer lakosra jutó születési arány 42,7. Az 1740-es évtizedben a születések számában visszaesés van, ennek alapján 1600 főre becsüljük a város népességét, a természetes szaporodás 44,4.

Az 1750-es évtizedben a római katolikus keresztelek száma jelentősen megemelkedik, ugyanakkor a református keresztelek száma nagyot csökken. Hogy ez a római katolikusok beköltözésével és a reformátusok elköltözésével volna összefüggésben, elég valószínűtlen. Lehetséges, hogy ez csak az ellenreformáció következménye. Az, hogy a görög katolikus népességről is vannak már adataink, következménye annak, hogy a keresztelek összes száma megemelkedik, s így 2200 főre tehető az összlakosság. Ez esetben az ezer lakosra jutó születési arány 43,6.

Az 1760-as évtized a református keresztelek számában jelentős emelkedést hoz, a római katolikusok esetében az előző évtizedhez hasonló. A görög katolikus keresztelek száma is szépen növekszik. Ezekből arra következtetünk, hogy a város össznépsége ebben az évtizedben eléri a 2700-at. Ezer lakosra 42,4 születés jut.

Az 1770-es évtizedben a református keresztelek száma nem növekszik, a római katolikusoké igen, de nagyon visszaesik a görög katolikusoké. A keresztelek adatai alapján azt mondhatjuk, hogy a város össznépsége kissé csökkent: 2700-ról 2600-ra. Ez esetben a születési arány 42,3.

Az 1780-as évtized mindhárom felekezet esetében kedvező, jelentősen emelkedik a keresztelek száma. A korábban bemutatott módszert alkalmazva a keresztelek számából azt állapíthatjuk meg, hogy a város össznépsége 3200 körüli, ez esetben 42,7 ezrelék a születési arány. Ellenőrzésként ott van az 1784-85 fordulóján katonai segédlettel végrehajtott első magyarországi népszámlálás adata. A mi számított össznépségünknel ez kevesebbet ad meg: 2957 a „jogi népesség”, vagyis az állandó lakosság. Az elmúlt évtized történeti demográfiai kutatásait alátámasztják a tokaji vizsgálatok eredményei. Az országos és helyi elemzések arra mutatnak, hogy egyrészt a nemesek ellenállása miatt, másrészt azért, hogy a nagyobb településeken nehezebben tudták a népességet megszámlolni, ezért a valóságban az egyes helyeken 5-10-15 százalékkal nagyobb népességgel lehet számolnunk, ha a valóságos helyzetet akarjuk megközelíteni. Hogy az 1784-85-ös népszámlálási adat a valósághoz képest kisebb, ahhoz az is hozzájárult, hogy katonai segédlettel hajtották végre, nem volt meg a kellő számú szakember a népszámlálás elvégzésére. Hogy a népszámlálás szerint Tokajban 2957-en éltek, mi pedig azt állítjuk, hogy ebben az évtizedben 3200 körüli az összlakosság, ez összhangban van a legújabb forráskritikai elemzések következtetéseivel.

Az 1790-es évtizedben kicsit csökken a születések száma. A rendszeresen pusztító járványok, endémiák húzódnak meg emögött. Számítási módszerünket alkalmazva 3100 főre tesszük a város össznépségét.

Most évtizedenként nem mutatjuk be feltárásunk és számításaink eredményét. Táblázatunk az eredményeket tartalmazza. Összegzésként annyit állapíthatunk meg, hogy a XIX. század első felében csak lassú népességnövekedés következett be. 1800-tól 1849-ig 3300-ról 3600-ra nőtt a város népessége.

Van a XIX. század közepéről egy össznépségi támpontunk. Fényes Elek földrajz-statisztikai munkájában 1837-ben 3208-ra teszi a város lakosságát. A mi számításaink szerint ebben az évtizedben 3700 körüli az összlakosság. A Fényes Elek munkájában közölt adatokról az új forráskritika ugyanazt állapítja meg, mint a II. József korabeli népszá-

széirásról. Településenként 5-10 százalékkal nagyobb a népesség. Ha ezt a kiegészítést megteesszük, megközelítően hasonló eredményre jutunk. Lehetséges azonban, hogy 10 százaléknál nagyobb a hiány, akkor pedig a mi számításunk adja a reális eredményt.

A XIX. század közepétől kezdve rendszeresen állnak rendelkezésre össznépeségi adatok, így az ezer lakosra jutó arányok megbízhatóbban állapíthatók meg. Az 1850-es évtizedre kiszámított 50,8 ezrelékes születési arány túlzottan magas mind az előző évtizedhez képest, mind több közép-európai ország arányszámához képest. A számításához felhasznált népmozgalmi adatokat bázisnak fogadtuk el, a gondot az 1857-es népszámlálás össznépeségi adata jelenti. A Bach-korszakban, a passzív rezisztencia idején az ellenállás még egy népszámlálás „szabotálására” is kiterjedhetett egyes körökben. Az évtizedre jellemző számításához, az ahhoz szükséges évtizedre jellemző középnépeség megállapításához részben az általunk kimunkált 1840-es évtized közép-népeségi adatát használtuk fel. Ha a népszámlálás a valóságosnál kisebb össznépeséget ad meg, akkor a kiszámított ezer lakosra jutó születésszám is kisebb a valóságban. Vajon mennyivel több a város népessége? Erre nincsen támpontunk. Így annyit tudunk mondani, hogy a valóságban 50,8 ezreléknél kisebb a születési arány.

Az 1860-as évtizedre kiszámított 47,9 ezrelékes arány is kisebb a valóságban, ha nagyobb népesség élt az 1857-ben megszámlolt 3992 főnél.

1870-től 10 évenként hajtanak végre népszámlálást Magyarországon. Ezeket már megbízhatónak fogadja el a forráskritika. Az 1870-es évtized 42,6-es születési aránya jól illeszkedik a XVIII. és XIX. század első felére kiszámított (feltételezett) születési arányszámokhoz. Az 1880-1889-es évtized igen magas születési arányszáma különféle tényezőkkel magyarázható. Az izraelita felekezet születési adatai csak 1880-ból maradtak meg. Lehetséges, hogy ez a születések tekintetében kiugróan magas volt, így tehát az erre épített évtizedes születési átlag a valóságosnál magasabb. A másik az a kedvező tényező, hogy ebben az évtizedben országosan pozitívan alakulnak a halandósági viszonyok. A diftéria elleni oltások kötelezőek, más fertőző gyermekbetegségeket is sikerült visszaszorítani.

Az 1890-es évtizednek is hasonlóan magasak a születési arányai. Itt az okoz bizonytalanságot, hogy az 1900-as össznépeségi adatot a forráskritika pontosnak tartja ugyan, de nincsenek meg a zsidók születési adatai. Így még magasabb lehet a valóságban e születési szám. Ez a születési arány pedig már így is eléggé eltér az országos átlagtól.

A természetes szaporodás vagy fogyás

E lényeges kérdéssel eddig azért nem tudtunk foglalkozni, mert részben hiányoztak az adatok, részben meg azért, mert eddig elvégzett elemzéseink azt mutatták, hogy a halotti anyakönyvek vezetésében hiányosságok mutatkoznak, s e hiány mértékét igen nehéz meghatározni. Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy a halotti anyakönyvezés a XIX. századtól mindegyik felekezet esetében pontossá válik.

A „Függelék 7.” táblázat tartalmazza tízévenkénti felekezeti bontásban a halotti anyakönyvek adatait. Ezt már hivatalos kiadványban jelentették meg 1828-tól kezdődően. Mi a csoportosítást, az összegzést és az össznépeségi adatok figyelembevételével az arányszámokat határoztuk meg.

Kapott eredményeink összhangban vannak a korábbi időszakra feltártakkal. Mégis meglepő, hogy az elhalálozottak száma egészen az 1870-es évtizedig mindig több, mint a megszületettek száma. Az 1850-es évtizedben egyenlíti ki a születések száma a halálozókat. Az 1880-as évtized igen magas születési arányt mutat, 56,2 jut ezer lakosra. A halandóság csökken az előző évtizedhez képest, bár még mindig igen magas, ezer lakosra számítva évi 44,0. A kettő különbsége azt a természetes szaporodási mértéket mutatja,

ami az országra jellemző ebben az évtizedben: Tokajban 12,2, országosan 12,1.²⁶ A halandóság rendkívül magas Tokaj esetében. A születési arány még kedvező, tehát a születéskorlátozás megindulásáról sem beszélhetünk az 1880-as években.

Az 1890-es évtized arányszámaiból azért nem tudjuk megadni, mert az izraeliták anyakönyve ebből az időszakból nem maradt meg.

Adatgyűjtésünkön nyugvó elemzésünk lényeges tanulsága az, hogy a városban az 1830-as évtizedektől kezdve az 1880-as évtizedig mindig többen haltak meg, mint születtek. Tehát az a népességfejlődés, ami a népszámlálási adatokban tükröződik, mind beköltözés eredménye. Ha hozzávesszük a feltárásunk szerint kimutatható népességfogyást évtizedről évtizedre, akkor a beköltözés mértéke még nagyobb.

Mi lehet ennek a magyarázata? Már említettük, hogy tudunk az állandóan jelenlévő fertőző betegségek időszakonként fellépő járványáról az 1840-es, az 1850-es és 1860-as évtizedben is. 1873-ban pusztított az utolsó kolerajárvány Magyarországon. Az évtized második felében újabb megpróbáltatás szakadt Tokajra. A szőlőket elpusztította a filoxéra. Mégis ilyen mérvű népességfogyást eddigi elemzéseink során nem tapasztaltunk, mint amikor ezt az időszakot vizsgáltuk. Ez annyira sajátos, hogy magyarázata további vizsgáldást igényel.

3. XX. század

A népesség alakulása szempontjából leglényegesebb az, hogy hogyan módosul az összlakosság száma. Ez azonban a belső problémákról nagyon keveset mond.

Össznépesség a népszámlálások alapján²⁷

Népszámlálás éve	Össznépesség	Népszámlálás éve	Össznépesség
1900	5110	1949	5074
1910	5105	1960	5031
1920	5073	1970	5301
1930	5844	1980	5477
1941	5903	1990	5358

Ez az egyszerű megközelítés is mond valamit. Az 1941-ig tartó növekedésben az első világháború évtizede megtorpanást hoz. Tokaj népe életében még nagyobb tragédiát jelent a második világháború. A zsidóság elhurcolása, kiirtása a fő tényező abban, hogy a népesség jelentősen fogy a két népszámlálás (1941 és 1949) közötti időszakban. Ezután újra megindul egy kisebb népességnövekedés, de 1980-tól ténylegesen fogy a város népessége. A baj súlyosabb, és sajnos nehezen orvosolható, mint ahogy ezt néhány össznépességi adatból gondolhatnánk.

Vessünk egy pillantást a 8. sz. függelékben közölt adatsorra. A születések száma 1900-tól az utolsó kigyűjtött adatig, az 1989-es évig, a születések száma állandóan csökken. 1970-től 1989-ig évenként is megadjuk a Borsod-Abaúj-Zemplén megye Statisztikai Évkönyveiben megtalálható adatokat.

Az össznépességi adatokban tükröződő fogyáshoz képest a természetes fogyás (születések és halálozások különbözete) nagyobb.

Az 1960-at megelőző népszámláláshoz (1949) képest csak 43 fő a lakosság fogyása, azért csak ennyi, mert még pozitív volt a születések és halálozások mérlege. A vándorlási különbözet (elvándorlás) nem érte el a 100 főt.

1970-ig még növekszik az össznépesség 270 fővel. Ha hozzávesszük a természetes fogyásból előálló népességvesztéséget, akkor láthatjuk, hogy 565 a vándorlási különbözet, ennyi a beköltöző.

Népszámlálás éve	Összes népesség	Természetes szaporodás vagy fogyás (-)
1949	5074	
1960	5031	136
1970	5301	- 299
1980	5477	- 464
1990	5358	-758

1970 és 1980 között minimális a város népességnövekedése: 176. A természetes fogyás ebben az évtizedben 464, ebből következik, hogy a bevándorlási többlet 640.

A népesség főbb korcsoportok szerint²⁹
(1949 - 1990)

Népszámlálás éve	Tokaj			Országos %
	Korcsoport	Népesség	%	
1949	0-14	1364	26,9	27,3
	15-39	1955	28,5	39,8
	40-59	1224	24,1	22,3
	60- x	531	10,5	10,6
Összesen:		5074	100,0	100,0
1960	0-14	1356	26,9	28,1
	15-39	1641	32,6	38,6
	40-59	1160	23,1	21,6
	60- x	874	17,4	11,7
Összesen:		5031	100,0	100,0
1970	0-14	1008	19,0	24,5
	15-39	2077	39,2	37,7
	40-59	1170	22,1	23,5
	60- x	1046	19,7	14,3
Összesen:		5301	100,0	100,0
1980	0-14	1299	23,7	23,7
	15-39	2048	37,4	36,2
	40-59	1169	21,4	25,5
	60- x	961	17,5	14,6
Összesen:		5477	100,0	100,0
1990	0-14	1213	22,6	22,2
	15-39	2097	39,2	35,6
	40-59	1060	19,8	24,8
	60- x	988	18,4	17,4
Összesen:		5358	100,0	100,0

A legutóbbi népszámlálás adata alapján megkezdődött az összlakosság fogyása. Ez ugyan csak 119, de a természetes fogyás 758. Ebből következik, hogy 639 beköltöző talált megélhetést Tokajban.

Vajon meddig tudja tartani magát - külső erőből - ez a nagy múltú városka? Ha a korösszetételt megvizsgáljuk, szomorú a kép, rossz a tendencia.

Mind a természetes népmozgalom (születések és halálozások számának alakulása), mind az ún. „mechanikus népmozgalom” (az oda- illetve elvándorlás különbözete) együttesen befolyásolja a népesség korösszetételét, a korcsoportok szerinti arányok változását. Ezek együttes hatásaként egy fokozatos elöregedést tapasztalunk. Táblázatunk ezt érzékelteti az elmúlt négy évtized adataival, illetve a belőlük számított arányszámokkal.

Fájó jelenség, hogy a *0-14 éves korcsoportban* élők aránya egyre csökken. Az ország népe nagyon sokat tud az ún. Ratkó-korszak „túlnépesedéséről”, avagy az 1974-től 1976-ig tartó „demográfiai robbanásról”. A néhány évet felölelő időszakon kívül azonban a népességfogyás tendenciája a meghatározó. Csak nagyon idézőjelbe téve megnyugtató az, hogy Tokaj esetében ez a népességcsökkenési illetve elöregedési folyamat megegyezik az országos átlaggal. Se nem rosszabb, se nem jobb. A 0-14 évesek aránya Tokajban 1949-től 1990-ig 26,9 %-ról 22,6 %-ig csökken 1990-re, míg országosan ebben a négy évtizedben 27,3 %-ról 22,2 %-ra.

Az elöregedési folyamat másik mutatója a *60 éves és idősebb korcsoportban* élők arányának változása. 1949-től 1990-ig ezek aránya 10,5 %-ról 18,4 %-ra emelkedett. Országosan 10,6 %-ról 17,4 %-ra.

Országosan már csökken az aktív keresők *15-59 éves korcsoportjának* aránya, Tokajban ugyanakkor stagnálás mutatható ki. Az utóbbi kettő azért negatív jelenség, mert a növekvő idős (nyugdíjas) népességet egyre csökkenő vagy stagnáló népességnek kell eltartania. Ilyen demográfiai helyzet miatt a következő években, évtizedekben a nyugdíjak reálértékének megtartása szinte lehetetlen lesz. Megoldás a nyugati, gazdag országok gyakorlatára, ahol hasonló elöregedési folyamat megy végbe: olcsó vendégmunkásokkal kell pótolni a hiányzó munkaerőt. Ma pillanatnyilag nálunk a szakképzetlen munkaerőnek munkával való ellátása a fő gond. Ez ugyan oldódni fog, de a szakképzett, jól dolgozó munkaerő hiánya gazdasági fejlődésünk egyik akadályává lesz.

Akár a népmozgalmi arányszámokat, akár a korösszetétel arányszámait tekintjük, az országoshoz képest Tokaj rosszabb helyzetben van. Kevésbé vigasztaló az, hogy vannak Tokajnál rosszabb helyzetben lévő városkák is, ahol az elöregedés folyamata még erőteljesebb. Fővárosunk is ilyen település, ahova már évtizedek óta majd 20.000 főnek kell évente beköltöznie, hogy a város létezni tudjon.

Még szomorúbb, hogy vannak régóta egykézű területei az országnak (Ormánság, Sárköz, Kemenesalja, Észak-Magyarország községei), ahol a tokajinál jóval rosszabb a helyzet. Nehéz lenne számbavenni azokat a községeket, számuk a százat jóval meghaladja, ahol már csak 50 évnél idősebbek laknak, ahol már nem lesz többé keresztelés. A régóta egykézű területeken kívül általában a határmenti területek vannak a legrosszabb demográfiai helyzetben. Ezek távol estek a nagyobb ipari, közigazgatási központoktól, s így a fiatal népesség elköltözött ezekből. Szemléletesen úgy lehet ezt kifejezni: két végén égették a gyertyát. Nagyfokú volt az elvándorlás, ugyanakkor a születéskorlátozás eltűlése ezekre a településekre is kiterjedt.

Vigasztalhatjuk magunkat, hogy Tokaj a „középmezőnyben” helyezkedik el? A születéskorlátozás kezdetét a XX. század elejére tesszük. Azóta ez a folyamat tart, némi beköltözés enyhítette ennek a folyamatnak a hatását az össznépességre. Az már biztos, hogy sem Tokajban, sem országos méretben nem lehet az elöregedés folyamatát megállítani. Erre lehetőségünk az 1960-as és 70-es években volt, s azt elmulasztottuk. Vigasztalhatjuk

még magunkat, hogy a nyugati, nagy és gazdag országok népessége is fogy - belsőleg. Ezek „vendégmunkásokkal” pótolják a hiányt. Nekünk még „szerencsénkre” válhat Trianon. A határokon túli magyarságot átcsalhatjuk. Sajnos nem kell őket csalni, jönnek, özönlenek majd, ha gazdasági helyzetünk rendeződik, lesz munkalehetőség. Mert sorsuk most is, valószínű, hogy a későbbiekben is a miénknél sokkal rosszabb lesz.

E nagy múltú, híres város - úgy-ahogy - még fenn fogja magát tartani a következő évtizedekben is, én ebben szeretnék reménykedni.

Statisztikai kép Tokaj és az ország népmozgalmi arányairól ³⁰

Évtized	Tokaj			5 éves ciklus	Országos		
	Szül.	Hal.	Term. szap.		Szül.	Hal.	Term. szap.
	ezer lakosra				ezer lakosra		
1900-09	34,2	24,8	9,4		36,3	24,7	11,6
1910-19	24,4	20,2	4,2		27,1	22,5	4,6
1920-29	28,3	16,3	12,0		27,7	18,4	9,3
1930-39	20,8	13,5	7,3		21,1	14,9	6,2
1940-49	18,7	14,4	4,3		19,7	15,2	4,5
1950-59	18,6	15,9	2,7	1951-55	21,2	11,1	10,1
				1956-60	16,5	10,3	6,2
1960-69	12,1	17,9	-5,8	1961-65	13,2	10,2	3,0
				1966-70	14,6	11,0	3,6
1970-79	12,3	20,9	-8,6	1971-75	16,1	11,9	4,2
				1976-80	15,8	12,9	2,9
1980-89	11,4	25,3	-13,9	1981-85	12,4	13,7	-1,4
				1986-90	12,0	13,8	-1,8

Megköszönöm főiskolai hallgatóimnak, Bogdán Gyulának, Krommer Mártának és Lévai Anitának lelkiismeretes, pontos adatgyűjtő munkájukat, melyet Tokaj város önkormányzatának anyagi támogatásával végeztek.

Keresztelések (születések) száma, idényhullámzása ³¹

Reformátusok

Születés - fogamzás hónapja		1715- 1719	1720- 1729	1730- 1739	1740- 1749	1715- 1749	%
Január	Április	30	16	48	36	130	9,5
Február	Május	22	14	42	32	110	8,0
Március	Június	24	31	28	28	111	8,1
Április	Július	24	25	37	30	116	8,4
Május	Augusztus	16	13	22	29	80	5,8
Június	Szeptember	11	20	29	29	89	6,5
Július	Október	12	11	22	23	68	5,0
Augusztus	November	19	30	20	40	109	7,9
Szeptember	December	19	27	45	42	133	9,7
Október	Január	29	28	56	34	147	10,7
November	Február	32	27	38	45	142	10,3
December	Március	31	23	41	44	139	10,1
Összesen:		269	265	428	412	1374	100,0

Születés - fogamzás hónapja		1750- 1759	1760- 1769	1770- 1779	1780- 1789	1790- 1799	1750- 1799	%
Január	Április	45	42	50	51	54	242	9,7
Február	Május	29	42	52	52	53	228	9,1
Március	Június	35	51	41	43	43	213	8,5
Április	Július	23	33	30	49	39	174	6,9
Május	Augusztus	23	26	26	44	38	157	6,3
Június	Szeptember	20	32	25	32	45	154	6,1
Július	Október	28	26	37	46	39	176	7,0
Augusztus	November	27	48	37	46	50	208	8,3
Szeptember	December	19	39	49	59	54	220	8,8
Október	Január	27	58	47	51	58	241	9,6
November	Február	35	44	60	73	53	265	10,6
December	Március	37	47	45	46	54	229	9,1
Összesen:		348	488	499	592	580	2507	100,0

Keresztelések (születések) száma, idényhullámzása ³²

Római katolikusok

Születés - fogamzás hónapja		1730- 1739	1740- 1749	1730- 1749	%
Január	Április	27	17	44	7,4
Február	Május	31	24	55	9,2
Március	Június	26	27	53	8,9
Április	Július	19	20	39	6,5
Május	Augusztus	19	22	41	6,9
Június	Szeptember	23	15	38	6,4
Július	Október	25	21	46	7,7
Augusztus	November	25	36	61	10,2
Szeptember	December	22	28	50	8,4
Október	Január	23	25	48	8,0
November	Február	27	27	54	9,0
December	Március	31	37	68	11,4
Összesen:		298	299	597	100,0

Születés - fogamzás hónapja		1750- 1759	1760- 1769	1770- 1779	1780- 1789	1790- 1799	1750- 1799	%
Január	Április	36	30	46	50	45	207	8,8
Február	Május	34	40	42	54	48	218	9,2
Március	Június	34	46	33	42	34	189	8,0
Április	Július	43	32	21	34	36	166	7,0
Május	Augusztus	25	40	39	21	37	162	6,8
Június	Szeptember	26	34	35	32	45	172	7,3
Július	Október	39	33	36	35	38	181	7,6
Augusztus	November	37	33	41	54	35	200	8,5
Szeptember	December	37	31	43	54	50	215	9,1
Október	Január	25	32	60	43	63	223	9,4
November	Február	39	39	39	61	43	221	9,3
December	Március	46	30	43	49	45	213	9,0
Összesen:		421	420	478	529	519	2367	100,0

Keresztelések (születések) száma, idényhullámszáma³³

Görög katolikusok

Születés - fogamzás hónapja		1751- 1759	1760- 1769	1770- 1779	1780- 1789	1790- 1799	1751- 1799	%
Január	Április	17	25	10	29	27	108	10,7
Február	Május	22	24	12	26	25	109	10,8
Március	Június	13	25	18	15	21	92	9,2
Április	Július	17	17	6	14	20	74	7,4
Május	Augusztus	14	13	7	19	9	62	6,2
Június	Szeptember	9	14	6	13	21	63	6,3
Július	Október	15	10	9	26	11	71	7,1
Augusztus	November	13	41	8	28	19	109	10,8
Szeptember	December	14	11	12	23	10	70	7,0
Október	Január	18	18	11	20	27	94	9,4
November	Február	4	24	13	23	17	81	8,1
December	Március	18	15	12	10	15	70	7,0
Összesen:		174	237	124	246	222	1003	100,0

Halálozások száma, idényhullámzása ³⁴

Római katolikusok

Hónap	1700- 1709	1710- 1719	1720- 1729	1730- 1739	1740- 1749	Összesen
Január				18	25	43
Február				20	37	57
Március				31	34	65
Április				38	25	63
Május				21	25	46
Június				15	22	37
Július				13	15	28
Augusztus				19	25	44
Szeptember				17	39	56
Október				19	31	50
November				13	26	39
December				15	26	41
Összesen:				239	330	569

Hónap	1750- 1759	1760- 1769	1770- 1779	1780- 1789	1790- 1799	Összesen
Január	59	30	41	65	43	238
Február	44	28	54	76	41	243
Március	39	50	45	67	51	252
Április	43	54	47	63	56	263
Május	22	35	46	61	52	216
Június	22	28	39	45	38	172
Július	33	36	35	52	32	188
Augusztus	20	41	33	62	32	188
Szeptember	30	38	48	58	48	222
Október	33	40	59	63	51	246
November	36	41	53	60	37	227
December	56	44	37	70	41	248
Összesen:	437	465	537	742	522	2703

Keresztelések (születések) száma, idényhullámzása ³⁵

Reformátusok

Születés - fogamzás hónapja		1800- 1809	1810- 1819	1820- 1829	1830- 1839	1840- 1849	1800- 1849	%
Január	Április	42	51	51	67	45	256	9,4
Február	Május	42	47	57	56	31	233	8,5
Március	Június	53	50	59	52	45	259	9,5
Április	Július	43	48	46	51	36	224	8,2
Május	Augusztus	37	39	39	34	33	182	6,7
Június	Szeptember	39	33	39	34	27	172	6,3
Július	Október	23	33	60	29	28	173	6,3
Augusztus	November	33	33	43	32	41	182	6,7
Szeptember	December	46	48	54	45	51	244	8,9
Október	Január	61	48	69	45	54	277	10,2
November	Február	54	48	52	58	50	262	9,6
December	Március	42	67	57	49	50	265	9,7
Összesen:		515	545	626	552	491	2729	100,0

Római katolikusok

Születés - fogamzás hónapja		1800- 1809	1810- 1819	1820- 1829	1830- 1839	1840- 1849	1800- 1849	%
Január	Április	52	43	78	66	49	289	8,6
Február	Május	60	61	76	61	47	305	9,1
Március	Június	70	74	69	59	71	343	10,2
Április	Július	47	52	71	65	61	296	8,8
Május	Augusztus	28	59	61	34	42	224	6,7
Június	Szeptember	30	43	49	38	49	209	6,2
Július	Október	22	50	57	50	43	222	6,6
Augusztus	November	45	48	49	55	58	255	7,6
Szeptember	December	50	79	67	54	72	322	9,6
Október	Január	67	61	48	56	62	294	8,7
November	Február	53	45	72	53	68	291	8,7
December	Március	47	78	58	57	70	310	9,2
Összesen:		572	693	755	648	692	3360	100,0

Keresztelések (születések) száma, idényhullámozása ³⁶

Görög katolikusok

Születés - fogamzás hónapja		1800- 1809	1810- 1819	1820- 1829	1830- 1839	1840- 1849	1800- 1849	%
Január	Április	31	9	18	25	11	94	8,1
Február	Május	18	15	27	21	21	102	8,8
Március	Június	26	21	24	23	19	113	9,7
Április	Július	34	18	17	17	23	109	9,4
Május	Augusztus	20	14	22	18	13	87	7,5
Június	Szeptember	12	13	12	15	9	61	5,3
Július	Október	23	24	19	15	9	90	7,7
Augusztus	November	18	15	18	19	16	86	7,4
Szeptember	December	29	18	23	16	17	103	8,8
Október	Január	33	18	15	22	13	101	8,7
November	Február	23	19	27	21	24	114	9,8
December	Március	25	21	17	15	25	103	8,8
Összesen:		292	205	239	227	220	1163	100,0

Halálzási adatok évtizedenként ³⁷

Évtized	R. kat.	Ref.	Ev.	Izr.	G. kat.	Összesen
1830-1839	960	712	134	121	339	2266
1840-1849	1183	785	164	96	306	2534
1850-1859	816	587	95	150	335	1983
1860-1869	1023	786	90	211	423	2533
1870-1879	1292	623	99	256	431	2701
1880-1889	945	529	80	nincs	489	2043 ^x
1890-1899						1532 ^x

^x Az izraeliták anyakönyve elveszett, adataik hiányoznak

A természetes népmozgalom adatai és arányszámai ³⁸

Évtized	Szül.	Hal.	Term. szap.	Közép-népesség	Szül.	Hal.	Term. szap. fogyás (-)
	száma				ezer lakosra		
1830-1839	1587	2266	-679	3700	42,9	61,2	-18,3
1840-1849	1567	2534	-967	3600	43,5	70,4	-26,9
1850-1859	1980	1983	- 3	3900	50,8	50,9	- 0,1
1860-1869	2134	2533	-399	4456	47,9	56,8	- 8,9
1870-1879	1994	2701	-707	4745	42,0	56,9	-14,9
1880-1889	2611	2043	568	4647	56,2	44,0	12,2

Népmozgalmi adatok - XX. század ³⁹

Évtized	Születések	Halálozások	Természetes szaporodás - fogyás
	száma		
1900-1909	1746	1265	481
1910-1919	1243	1029	214
1920-1929	1543	890	653
1930-1939	1223	793	430
1940-1949	1027	793	234
1950-1959	940	804	136
1960-1969	623	922	-299
1970-1979	662	1126	-464
1980-1989	623	1381	-758

Év	Szül.	Hal.	Term. szap.	Év	Szül.	Hal.	Term. szap.
	száma				száma		
1970	60	103	-43	1980	54	137	-83
1971	67	110	-43	1981	59	142	-83
1972	66	101	-35	1982	45	136	-91
1973	57	104	-47	1983	66	153	-87
1974	75	120	-45	1984	69	117	-48
1975	81	129	-48	1985	66	156	-90
1976	64	110	-46	1986	68	150	-82
1977	67	106	-39	1987	64	121	-57
1978	77	135	-58	1988	71	130	-59
1979	48	108	-60	1989	61	139	-78
Össz:	662	1126	-464	Össz:	623	1381	-758

Jegyzetek

- 1 *Módy György*: A debreceni és tokaji uradalom (régiónkutatási kísérlet). In Debreceni Múzeum Évkönyve 1989-90. 165-178. p.
- 2 *N. Kiss István*: A mezővárosi termelőképesség fluktuációja és extraneus birtoklás Hegyalján a XV. század második felében. In Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyosság kialakulásának korszakában. Tanulmányok Zemplén megye XVI-XVII. századi agrártörténetéből. Szerk. *Makkai László*. Bp. 1966. 19-283. p.
- 3 Urbáriumok 16-17. század. Szerk. *Maksay Ferenc*. Bp. 1959. 739-771. p. - 39. sz. 1688. április 12. A tokaji Rákóczi uradalom urbárium.
- 4 *Orosz István*: A hegyaljai városok társadalma a XVII. században, különös tekintettel a szőlőbirtok hatására. In Agrártörténeti tanulmányok. Szerk. *Szabó István*. Bp. 1960. 4-67. p. *Orosz István*: Településrend és a kertek típusai Tokaj Hegyalja mezővárosai-ban a XVII-XVIII. században. Ethnographia, 1984. 4. sz. 520-540. p. *Orosz István*: Földesúri borelővételi jog Tokaj Hegyalján a XVI-XVII. században. In Acta Universitatis Debreceniensis Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica, Tom. IV. 1965. 3-18. p.
- 5 *Boros László*: Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787-1990). In Tokaj és Hegyalja 5. Szerk. *Bencsik János - Szakál Jenőné*. Miskolc, 1991. 7-27- o.
- 6 *N. Kiss István* I.m. 190-203. p.
- 7 Urbáriumok 16-17. század. I.m. 739-771. p.
- 8 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL). Filmarchívum: 4308. sz. - „Oppidum Tisza Tokaj dominium Regio Fiscale Tokaj spectano classio 2ta 1774. január 20.”
- 9 MOL Filmarchívum: A 1478. sz. - Első bejegyzés 1714. február 19.
- 10 MOL Filmarchívum: A 1029. sz.
- 11 MOL Filmarchívum: A 4677. sz.
- 12 *Dávid Zoltán*: Az 1715-1720. évi összeírás. In A történeti statisztika forrásai. Szerk. *Kovacsics József*. Bp. 1957. 145-199. p.
- 13 *Fényes Elek*: Magyar Országának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 3. köt. Pesten, 1837. 455. p.
- 14 MOL Filmarchívum: A 3556. sz.
- 15 *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-1721. Bp. 1896. 183. p. és 188. p.
- 16 *Danyi Dezső - Dávid Zoltán*: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Bp. 1960. 282-283. p.
- 17 *Dávid Zoltán*: Az 1738/39. évi pestis pusztítása Bihar megyében. In Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969-1970. Szerk. *Módy György*. Debrecen, 1971. 181-200. p. *Dávid Zoltán*: Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. In Orvostörténeti Közlemények. Szerk. *Antall József*. Bp. 1973. 75-130. p. *Kováts Zoltán*: A népesedési viszonyok. In Debrecen története 2. köt. Szerk. *Rácz István*. Debrecen, 1981. 34-38. és 42-44. p.
- 18 MOL Filmarchívum: A 1478. sz.
- 19 MOL Filmarchívum: A 1029. sz.
- 20 MOL Filmarchívum: A 1478. sz.
- 21 MOL Filmarchívum: A 1029. sz.
- 22 *Fényes Elek*: I.m. 455. p.
- 23 *Gautier, Etienne - Henry, Louis*: La population de Crulai, paroisse Normande. Paris, 1958. 232., 269. p. *Kováts Zoltán*: Népesedési viszonyok. In Szeged története 2. 1686-1849. Szerk. *Farkas József*, Szeged, 1985. 147. p. *Kováts Zoltán*: A népesedési

- viszonyok. In Debrecen története 2. 1693-1849. Debrecen, 1981. 33. p. *Ganiage, Jean*: Trois villages de Ile de France. Paris, 1963. 148. p. *Valmary, Pierre*: Familles paysonnes au XVIIIe siècle en Bas-Quercy. Paris, 1965. 192. p. *Csócsán Jenő*: Három Pest megyei falu népesedése a XVIII. század második felében. Történeti Statisztikai Közlemények 1959. 99. p. *Kápolnai Iván*: Adalékok a XIX. század népmozgalmához. (Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Szentistván, Tard 1820-1869). Történeti Statisztikai Évkönyv 1961/62. 100. p.
- 24 MOL Filmarchívum: A 1478., A 1029. és A 1478. A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. VI. köt. Bp. 1979. 62-63. p., *Danyi Dezső - Dávid Zoltán*: I.m. 282-283. p., *Fényes Elek*: I.m. 455. p., *Danyi Dezső*: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Bp. 1993. 157. p.
- 25 *Mitchell, Brian R.*: European Historical Statistics 1750-1975. Cambridge, 1980. 124-128., 131-134. p.
- 26 *Thirring Lajos*: Magyarország népessége 1869-1949 között. In Magyarország történeti demográfiaja. szerk. *Kovacsics József*. Bp. 1963. 228. p.
- 27 1990. évi népszámlálás. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. 7. köt. Bp. 1992. 298-299. p.
- 28 *Thirring Lajos*: I.m. 228. p. Demográfiai Évkönyv 1990. Bp. 1992. 37. p.
- 29 1990. évi népszámlálás. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. 7. köt. Bp. 1992. 7. p.
- 30 *Thirring Lajos*: I.m. 234. p. Demográfiai Évkönyv 1990. Bp. 1992. 30. p.
- 31 MOL Filmarchívum: A 1478. sz.
- 32 MOL Filmarchívum: A 1029. sz.
- 33 MOL Filmarchívum: A 4677. sz.
- 34 MOL Filmarchívum: A 1029. sz.
- 35 MOL Filmarchívum: A 1478. sz. és A 1029. sz.
- 36 MOL Filmarchívum: A 4677. sz.
- 37 MOL Filmarchívum: A 1478. sz., A 1478., A 1479., A 3556. sz. A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. VI. köt. Bp. 1979.
- 38 A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. VI. köt. Bp. 1979. 62-63., 118-119. p.
- 39 1900-as adatok: A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900. VI. köt. Bp. 1979. 62-63., 118-119. p. 1901-1968-as adatok: A népmozgalom főbb adatai községenként 1901-1968. Bp. 1969., 1969-től 1989-ig az adatok: Borsod-Abaúj-Zemplén megye Statisztikai Évkönyve 1969. Miskolc, 1970. 406. p. - 1970. 370., - 1971. 398., - 1972. 388., - 1973. 392., - 1974. 398., - 1975. 374., - 1976. 370., - 1977. 394., 1978. 438., - 1979. 430., - 1980. 450., - 1981. 208., - 1982. 246., - 1983. 256., - 1984. 236., - 1985. 266., - 1986. 266., - 1987. 264., - 1988. 254., 1989. 236. p.

A szerkesztők, a technikai szerkesztő és a kiadó megjegyzései:

- A kiadó itt is köszönetet mond minden közreműködőnek pontos, lelkiismeretes munkájukért, a kötethez nyújtott különböző jellegű segítségükért.
- Külön hangsúlyozza, hogy a technikai segítők (szerkesztő, nyomda) nélkül ilyen mutatós kötet nem születhetett volna meg.
- Megköszöni azoknak a cégeknek, vállalatoknak a támogatását, akik reklámot helyeztek el a szóbanforgó műben.
- Itt kérünk elnézést a Kedve Olvasóktól, az első kötetben előforduló technikai hiba miatt, aminek következtében a hosszú ú és a hosszú ő nem a magyar nyelvnek megfelelően jelent meg.

SZEMÉLYI ADATTÁR

A városi képviselőtestület tagjai:

- * **Májér János** (Tokaj, 1955. február 2.) Az általános iskolát a tokaji II. Rákóczi Ferenc iskolában végezte el, majd a nyíregyházi Vásárhelyi Pál Építőipari és Vízügyi Szakközépiskolában tanult. 1973-ban érettségizett. Ezt követően a Budapesti Műszaki Egyetem Vizsgadálkodási Főiskolai karán szerzett szakaszmérnöki diplomát. Első munkahelye volt az Észak-magyarországi Vízügyi Igazgatóság, II. sz. szakaszmérnöksége (Tokaj), ahol előbb munkavezetőként, építésvezetőként, majd a szakaszmérnökség vezetőhelyetteseként dolgozott. E gazdasági beosztásból került 1987 tavaszán a városi tanács elnöki posztjára. Ezt megelőzően a HNF. városi titkáráként dolgozott. 1990-ben polgármesterré választották. Az elmúlt háromnegyed évtized Tokaj fejlődésének fontos szakasza, hiszen felépült a középiskolai kollégium, jelentős fejlesztések történtek a közművesítés (gáz, szennyvíz) területén, korszerű úthálózat kiépítése és a városépítés fontos jellemzője az adott időszaknak. (díszutak, világháborús emlékmű, Széchenyi-szobor, Litván szoborpark). Megemlíthetjük a testvérvárosi kapcsolatok szorgalmazását is. 1993-ban a "Magyar Köztársaságért Arany Érdemkereszt" kitüntetésben részesült. 1990-94 között polgármester.
- * **Almássy Károly Dr.** (Tokaj, 1913. augusztus 5.) - Miklós, Karikó Julianna. Régi görög katolikus tokaji család, közöttük szőlőtermelők, révészek, halászok. Elemi iskoláit (6 osztály), a 4 polgári iskolai osztályt szülővárosában végezte. Innen kerül a Nyíregyházi Állami Tanítóképző Intézetbe (gk. jelleggel kántortanítóképzés folyt itt), s kántor-tanítói oklevelet szerzett 1934-ben. Egy évi állástalanság után megválasztották a balsai görög katolikus elemi iskolába (1935-től). Majd Szinyérváraljára nevezték ki iskola-igazgatónak. Közben többször szolgált a harctéren, majd 1944. júniusában súlyosan sebesült. Viszontagságos körülmények között Pesten érte a front, onnan hazatérve 1945. szeptember 1-től kinevezték a tokaji állami elemi iskola igazgatójának. 1947 és 1951 között mezőgazdasági mérnöki-oklevelet szerzett (Gödöllő), ezt követően a KLTE biológia-földrajz szakára iratkozott, középiskolai tanári oklevelet nyert 1954-ben. S ezt követően a tokaji Petőfi Sándor gimnázium tanára lett, s vezette a szőlész-borász szakirányú képzést. 1962. őszétől a nyíregyházi Tanítóképző Főiskola biológiai tanszékére tanszékvezetőnek nevezték ki, honnan 1967-ben a DATE-ra helyezték, s kutatómérnöként vett részt a termelésfejlesztési intézetben. Szőlész-borász kutató, mezőgazdasági szaktanácsadó, az egyetem ez irányú oktatója lett. 1961-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. 1972-ben doktori fokozatot szerzett. Tudományos munkái: a bor-tematika mellett az ipari alma feldolgozása, fűzhasznosítása, találmánya a zeller-likőr. 1990-ben Tokaj díszpolgára kitüntető címet adományozta számára a város, majd még az év őszén az önkormányzat tagja lett. 1992-től a bor-lovagrend tulajdonosa. Felesége, néhai Legeza Irén, 3 gyermekük van.

- * **Bencsik János Dr.** (Tiszacsege, 1933. március 21) Elemi (6. osztály) tanulmányait szülőfalujában végezte, majd a falusi tehetségmentő akció keretében ösztöndíjasként a Debreceni Kegyeztanítórendi Főgimnáziumba, az oktatás át-szervezése révén (1950) a hajdúböszörményi Bocskai István gimnáziumba került. 1953-ban érettségizett. A Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-történelem és később néprajz szakán szerzett diplomát (1957). Előbb általános iskolában (Egyek, Tiszacsege, Újtikos), 1960-1964 között mezőgazdasági technikumban tanított, illetve járási népművelési felügyelői munkakörbe nevezték ki (Polgár). 1964-től 1976-ig a Hajdúsági, 1976-tól 1984-ig az Erkel Ferenc, 1984-től a Tokaji Múzeum igazgatója. 1968-ban a KLTE-n doktorált. Néprajzi, helytörténeti, művelődéstörténeti szakcikkei, tanulmányai múzeumi évkönyvekben, közleményekben, folyóiratokban, újságokban jelentek meg. 1959-től az MSZMP, 1989-től a Szocialista Párt tagja, 1989-ben néhány hónapig a párt vb. titkára. 1990-ben beválasztották a városi képviselőtestületbe. 1985 óta a Városvédő és Városszépítő Egyesület titkára, ugyanettől a Kazinczy Ferenc Társaság alelnöke. Szervezi és irányítja a Tokaj-hegylajai tudományos konferenciákat (1987-től). Felesége Szigethi Anna. Első házasságából 3, második házasságából egy gyermeke született.

- * **Boros László Dr.** 1937-ben Tokajban született. Általános- és Középiszkolai tanulmányait szülővárosában végezte. 1962-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen történelem-földrajzszakos középiszkolai tanári oklevelet szerzett. Az egyetem elvégzése után visszatért Tokajba a „Tokaji Ferenc” Gimnáziumba, ahol 1975-ig tanított. 1970-ben kinevezték B.A.Z. megye középiszkolai földrajz szakfelügyelőjévé, amely megbízást 1975-ig töltötte be. 1975-ben a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékére hívták meg, ahol előbb adjunktus, 1984-től docens és tanszékvezető-helyettes. 1976-tól a Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi osztályának titkára. 1985-től a Magyar Földrajzi Társaság Országos Választmányának tagja. 1991-ben beválasztották a Nemzetközi Földrajzi Unió Magyar Nemzeti Bizottságába, és a Debreceni Akadémiai Bizottság Geomorfológiai Albizottságába. 1978-ban elkészítette „A tokaji Nagy-hegy lösztakarójának pusztulása” című doktori értekezését. Több mint 80 tudományos ismeretterjesztő és szakmódszertani dolgozata jelent meg, melynek közel harmada Tokaj és környékéről íródott. Kutatási területe: 1. löszmorfológia; 2. agrár földrajz; 3. szakmódszertan. 1973-ban „Oktatásügy Kiváló Dolgozója”, 1983-ban „Kiváló Munkáért”, 1986-ban „A Szocialista Földrajzért”, 1987-ben a "Bessenyei György Tanárképző Főiskola Erdemes Dolgozója”, kitüntetésben részesült. 1974-től tanácsstag, 1980-tól önkormányzati tag Tokajban. 1955-1970 között Debrecen eredményes, Tokaj legsikeresebb rövidtávúfutó atlétája. A gimnáziumi öregdiák mozgalom egyik szervezője. Nős. Felesége Mester Judit.

- * **Cseh Zoltán** 1965-től városunk polgára, aki a szomszéd községben - Rakamazon - született 1943-ban. Apja kőműves mester és földműves volt 1955-ig, amikor iparosi tevékenységét kénytelen volt szüneteltetni kulákká nyilvánítás elkerülése miatt. Anyja háztartásbeli volt. A Nyíregyházi Tanárképző Főiskolára érettségi után - 1961-ben - sikeres felvételi ellenére, „helyhiány miatt” nem kerülhetett be. A Borsod megyei Állami Építőipari Vállalatnál Miskolcon segéd munkásként kezdett dolgozni, majd teljesítmény

elszámoló lett. 1966-tól az Észak-magyarországi Kőbánya Vállalatnál, a jelenleg COLAS-ÉSZAKKŐ Bányászati Kft., francia-magyar társaság mint jogutódnál különféle gazdasági beosztásokban dolgozik. (normatechnológus, munkaügyi, szervezési, közgazdasági osztályvezető, 1977-től üzemigazgató, 1982-től vállalati igazgató, 1991-től ügyvezető igazgató.) Időközben a Pénzügyi és Számviteli Főiskolát elvégezte (1974) egy éves menedzser tanfolyamon vett részt 1976/77-ben. A kor szellemének megfelelően végigjárta a politikai jellegű iskolákat is. Az MSZMP-nek 1989-ig volt tagja, azt követően és jelenleg párton kívüli. Városunk életében 1985-től vesz részt aktívan, amikor tanácsstaggá választották a lakókörzetében. 1990-től pedig mint képviselő, a Pénzügyi Bizottság vezetője és alpolgármester segíti a testület és a hivatal munkáját.

- * **Dévald István** - 1942. augusztus 11-én született Sárospatakon. Középiskoláit a sáros-pataki gimnáziumban végezte. Az egri Tanárképző Főiskolán 1964-ben szerzett biológia-földrajz-ének-zeneszakos tanári oklevelet. 1968-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen biológia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1964-től a Tokaji Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola tanára. Az eltelt idő alatt vezetett énekkart, meghonosította az ifjúsági Filharmoniai Hangversenyeket városunkban és részt vett a biológia tagozatos osztályok indításában, melynek támogatására létrehozta a gimnáziumban a Környezet- és Természetvédelmi Oktatóközpontot. 1975-től mint az iskola igazgatóhelyettese, 1985-től igazgatóként irányítja a 16 osztályos fejlődött középiskola munkáját. Igyekezett részt vállalni városunk közéletéből, a Városi Önkormányzat képviselője, két bizottságának tagja és a Tokaj - Oestrich-Winkel Baráti Társaság elnöke.
- * **Ilosvai László Dr.** Nyíregyháza, 1956. Édesapja jogász, jogügyi főelőadó, államügyész, bíró volt. Iskoláit szülővárosában végezte. Középiskolai éveit biológia tagozaton a nyíregyházi Krúdy Gyula Gimnáziumban töltötte. A Debreceni Orvostudományi Egyetemen szerzett orvosi diplomát 1982-ben, majd a nyíregyházi Jósa András megyei Kórház III-as Belgyógyászati, cardiológiai profilú osztályán dolgozott, itt szerzett belgyógyászati szakorvosi képesítést 1987-ben. Tokajban kezdetben a belgyógyászati szakrendelő, majd 1991-től mint Egészségügyi Központ vezető a város és vonzáskörzete járóbeteg szakellátása biztosítása érdekében a Diagnoszticus Centrum (laboratórium, röntgen, ultrahang) és szakkonziliumi hálózat létrehozását menedzseli. Ultrahang diagnosztikából országos nyilvántartásba való felvétellel járó Jártassági Vizsgát tett. Angol nyelvből középfokú nyelvvizsgálóval rendelkezik. Önkormányzati képviselőtestületi tag. Felesége gyógytornász, három kislányuk van.
- * **Jászai István Dr.** (Vencsellő, 1958) Szülőfalujában járt általános iskolába és itt is érettségizett 1973-ban, az azóta megszűnt vencsellői gimnáziumban. Budapesten a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Fogorvosi karán szerzett fogorvosi diplomát. Sátoraljaújhelyen, majd 1985-től Tokajban dolgozik fogszakorvosként. Felesége, Dr. Seres Ilona jogász, jelenleg Tokajban egyéni ügyvédként dolgozik. Két gyermekük van, 8 éves fia általános iskolás, és 6 éves lánya aki óvodába jár. 1994-ben megválasztották a városi önkormányzatba.

- * **Kristóf András** gyógyszerértárvezető, önkormányzati képviselő. 1936. január 13-án született Mezőzomboron, középparaszti családból. Az általános iskola elvégzése után Sátoraljaújhelyre került, ahol 1954-ben érettségizett a Kossuth Lajos gimnáziumban. Még ebben az évben felvételt nyert a Budapesti Orvostudományi Egyetem Gyógyszerészeti Karára, ahol 1959-ben államvizsgázott és Szerencsen kezdett dolgozni. A tokaji gyógyszerértár vezetői állását pályázat útján nyerte el 1963-ban, s azóta is itt él és dolgozik. "Mint a labdarúgást nagyon szerető fiatalember, még itt is aktívan futballoztam 8 évet, utána pedig szakvezetőként dolgoztam a labdarúgó szakosztályban. Jelentős sikere volt munkámnak, hogy 1973-ban a csapat bejutott a megyei első osztályba. Gyógyszerértári munkám és egyéni elfoglaltságom gyarapodása egy időre szüneteltette velem a társadalmi munkát, de csak azért, hogy 1984-ben annál nagyobb lendülettel kezdjünk hozzá egy modern sípálya megépítéséhez, természetesen társadalmi munkában. Ehhez sikerült megnyerni a város akkori tanácselnökének erkölcsi és anyagi támogatását, és 1988-ban felavattuk a Kopasz-hegyen a 600 méter hosszú pályát, amit azóta is társadalmi munkában üzemeltetünk." A város biztonságának javítása érdekében, mint önkormányzati képviselő szorgalmazta a polgárőrség megszervezését, melynek tagja is lett. Gyógyszerészi munkája elismeréseként 1980-ban miniszteri kitüntetést kapott „Kiváló Munkáért”, míg a sportban végzett társadalmi munkája elismeréseként 1988-ban „Kiváló Társadalmi Munkáért” miniszteri kitüntetésben részesült

- * **Nyesty András** 1926. augusztus 7-én született Tokajban régi tokaji családban, harmadik gyermekként. Két nővére van. Szülei, nagyszülei földművelésből-gazdálkodásból éltek. "Apám kereskedőnek tanult, egy vegyes boltot tartott fenn egészen a háború végéig. Mellette kb. 20 kh. földön gazdálkodott. Tőle tanultam a föld- és az állatok szeretetét. Különösen a lovakat szerettem és szeretem ma is. Gazdálkodó szerettem volna lenni, ami a háborúig sikerült is. 1944-ben, mint levettét elvittek Szlovákiába, a háború végén Budapesten fogásba estem. Fialat koromra és legyengült állapotomra való tekintettel 1945 nyarán hazaengedtek. Ezután apámmal a semmiből próbáltuk újra megteremteni a gazdálkodás feltételeit, mivel a földünk megmaradt. Újra gazdálkodtunk. A TSZ-esítéskor nem akartam belépni a TSZ-be, ezért hivatásos gépkocsivezetői vizsgát tettem és 1986-ban gépkocsivezetőként mentem nyugdíjba. 1955-ben kötöttem házasságot Tokajban. Feleségem Kovács Elza. Két fiúnk született, András és György. Munkám mellett sem szakadtam el a földtől és az állatok szeretetétől. Nyugdíjazásom óta lótartással, csikóneveléssel foglalkozom. A Független Kisgazda Párt tagjaként lettem 1990-ben önkormányzati képviselő városunkban. Ameddig az egészségem engedi, a kárpótlás útján visszaszerzett földemet szeretném művelni családommal."

- * **Patai József** (Tokaj, 1952. január 26.) Régi tokaji földműves család egyetlen gyermeke. Általános iskolai tanulmányait befejezve, a Tokaji Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola szőlész-borász tagozatán folytatta továbbtanulását. A sátoraljaújhelyi mezőgazdasági szakközépiskolában ugyanezen szakból szerzett technikus oklevelet. Munkáját (1970-ben a Tokaj-Hegyaljai Gazdasági Borkombinát tokaji pincészeténél kezdte, ahol közel két évtizedet dolgozott. A későbbiekben a „Magyar Róna” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet

(Tiszaladány) tokaji szőlészeti és erdészeti ágazatvezetője lett. A privatizáció megindulása révén szervezték meg a Tokaji Bortermelők Pinceszövetkezetét, itt az igazgatóság elnökévé választotta meg a szövetkezet tagsága. Az 1990-es önkormányzati választásokon a tokaji lakosok bizalmából tagja lett a városi képviselőtestületnek. Felesége Csáki Erzsébet, három gyermekük van.

- * **Szabolcs István Dr.** (Rakamaz, 1952) körzeti orvos, a képviselőtestület tagja (1994). Anyja matematika-fizika szakos tanár, apja jogász-pedagógus végzettséggel dolgozott szülőfalujában. Általános iskoláit helyben végezte, majd középiskolába Tokajba került, ahol 1971-ben érettségizett. Ezt követően a Debreceni Orvostudományi Egyetemre vették fel, ahol általános orvosi diplomát szerzett. Körzeti orvosként közel 5 évet dolgozott Mezőnyáradon (1977-1982), innen pályázott Tokajba. Évtizedig ellátta a város főorvosi teendőit is. Az 1994-es választásokon bekerült a képviselőtestületbe. "Semilyen pártnak nem vagyok és nem is voltam tagja", - írja magáról.
- * **Szegedi Tibor** (Sátoraljaújhely, 1956) Apja vasúti tiszt, anyja könyvelő a tokaji takarékszövetkezetben. Születése óta él Tokajban. Itt végezte általános iskolai tanulmányait. 1974-ben érettségizett Miskolcon a Bláty Ottó Erősáramú Szakközépiskolában. Mérnöki diplomáját a Nehézipari Műszaki Egyetem VAF karán, tanári diplomáját az egri tanárképző főiskolán szerezte. 1974-ben ment először dolgozni az ÉVIZIG tokaji egységéhez. Jelenlegi munkahelyén 1992-től dolgozik. Matematikát és fizikát tanít a csobaji általános iskolában. Mellékfoglalkozásként villanyszerelői kisipart és villamos magántervezői tevékenységet is folytat. Gyermekkorától vonzódik a sporthoz. Baráti társaságban jelenleg is rendszeresen futballozik. Az 1994. december 11-én megtartott választás eredménye alapján tagja lett Tokaj város Önkormányzat Képviselőtestületének.
- * **Szmik András Dr.** (Tokaj, 1938. XI. 13) Elemi iskoláit szülővárosában, középiskoláit is a tokaji Petőfi Sándor Gimnáziumban végezte. Itt érettségizett 1957-ben. E dátum jelzi, hogy az utolsó éves gimnazista találkozott először a progresszivitással, s vett részt az 1956-os tokaji eseményekben. Itt viselt dolgai következtében évekig nem vették fel egyetemre. Egyébként is apja vendéglős lévén, más okon is elzárt pálya volt előtte az orvostudomány. Négy évig tehát a Hajdú-Bihari mentőállomás dolgozója, közben elvégezte a szakápolói tanfolyamot. 1967-ben szerzett általános orvosi diplomát a DOTE-n. 8 évig körzeti orvosként (Timár, Abaújszántó, Szerencs) dolgozott, majd 1974. decemberétől az Egészségügyi Gyermekotthon igazgató főorvosa Tokajban. 1989-től a Kisgazdapárt (Torgyántól független) elnöke. Előtte is vállalt közéleti szerepet, hiszen a HNF elnöke, a Városszépítő Egyesület egyik alapító tagja (1985), illetve a Tanács VB. tagja volt. 1990-től a városi képviselőtestület tagja.
- * **Vadas Lászlóné szül. Sípós Gabriella** 1945. szeptember 15-én született Tokajban. Édesapám néhai Sípós Mihály főkönyvelő, édesanyám Gombás Ilona. Testvérem nincs. Középiskolába Debrecenben a Közgazdasági Technikum Kereskedelmi Tagozatára jártam, ott érettségiztem 1964-ben. 1979-ben munka mellett mérlegképes könyvelői oklevelet szereztem. Férjem Vadas László cukrászmester, akivel 1966-ban kötöttünk házasságot. Két gyermekünk született, akik jelenleg a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatói. Érettségi

után a Tokaj és vidéke ÁFÉSZ-nél dolgoztam 4 évig mint könyvelő, majd 1968-1986-ig a Rakamaz és vidéke ÁFÉSZ-nél előbb leltárszámoltató, később belső ellenőr és az ellenőrzési osztály vezetője. Jelenleg családi vállalkozásban cukrászüzemet és egy fagylatozót üzemeltetünk. A középiskolában és a kollégiumban diáktanácstag, felnőttként szülői munkaközösségi tag, munkahelyemen szakszervezeti bizalmi voltam. 1990-ben az SZDSZ helyi szervezetének felkérésére indultam az önkormányzati választáson független jelöltként, s 4 éve képviselőtestületi tag.

- * **Vitányi Béla** (Makkoshotyka, 1954.), főiskolai adjunktus. Szülőfalujában végezte el az általános iskola 8 osztályát. Ezt követően a sárospataki II. Rákóczi Ferenc Gimnázium matematika-fizika speciális tantervű osztályában végzett, 1973-ban. Továbbtanulási kérelmét a nyíregyházi Bessenyei Gy. Tanárképző Főiskola földrajz-testnevelés szakára adta be, itt is végzett 1978-ban. Tokajban kezdte el tanári pályáját, s egy évtizedet tanított iskolájában. 1983-ban a JATE (Szeged) földrajzszakán középiskolai tanári képesítést nyert. 1988-tól a nyíregyházi tanárképző főiskolán tanít. Nős, két gyermekük van, felesége általános iskolai tanár. 1994. decemberében az önkormányzati választások eredményeként a városi képviselőtestület tagja lett.

Közéleti személyiségek:

- * **Árvai András** Rudabánya, 1951. június 2. A Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet és speciális Szakiskola igazgatója. Pedagógus szülők gyermeke. 1969-ben a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumban érettségizett. Huszonhárom évesen a gödöllői Agrártudományi Egyetemen szerzett mezőgazdasági gépészmérnöki diplomát. Az egyetem elvégzése után 5 évig mezőgazdasági termelészövetkezetben (Perkupa) dolgozott műhelyvezetőként, később mint ágazatvezető. Közben megnősült és Perkupára költöztek. Felesége a körzeti orvos mellett ápolónői beosztásban dolgozott. Zsolt fiuk 1977-ben született. 1979-től a pedagógus pályát választotta. Abaújszántóra költöztek, ahol a szakközépiskolában géptan tantárgyat tanított. 1980-ban a gépjárművezetés oktatásához szükséges oktatói képesítést szerzett. 1982-ben megszületett Katalin nevű kislányuk. Még ebben az évben sikeresen befejezte a tanárképzőt és mérnök-tanári diplomát kapott. 1983-tól szaktanácsadóként tevékenykedett. 1985-től lakik Szerencsen.
- * **Boros Lászlóné Dr., szül. Mester Judit** 1944. május 2-án a Hajdú-Bihar megyei Kabán született. Az általános iskolát szülőhelyén, a gimnáziumot Püspökladányban végezte. 1962-ben felvételt nyert a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem biológia-földrajz szakára, ahol 1967-ben szerzett diplomát. Egy évig a berettyóújfalui Arany János Gimnázium kollégiumában volt nevelőtanár. 1968-ban házasságkötése után Tokajba került. Előbb az általános iskolában tanított, majd a Kereskedelmi Szakmunkásképzőben nevelő tanároskodott. 1971-től a tokaji Tokaji Ferenc Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola tanára. Az 1991-1992-es tanévben Borsod-Abaúj-Zemplén megye középiskolai földrajz szaktanácsadója. Munkájáért 1983-ban miniszteri dicséretben részesült. Már az egyetemen is a terepmunka és a természeti földrajz érdekelte. E témakörből jelent meg néhány dolgozata. A Széchenyi István Középiskolai Kollégium igazgatója.
- * **Damjanovics József** (Bököny 1947.) Görög katolikus lelkész. A Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett 1966-ban. Teológiai tanulmányait a Nyíregyházi Hittudományi Főiskolán és a Budapesti Hittudományi Akadémián végezte. Szegedi Joákim krizseváci (Jugoszlávia) püspök szentelte pappá 1972-ben. Nyíregyházán segédlelkész, hitoktató és a püspöki templom kántora (1972-75), Nyírturán lelkész (1975-83), Szentszéki jegyző 1976-tól. Tokaji parochus 1983-tól. Az Egyházmegyei Papi Szenátus titkára (1990-93). Több tanulmányt írt az egyházköztség történetéről, s újságcikkei jelentek meg a helyi lapban. (Felesége Mihályi Mária, 3 gyermekük van)
- * **Gyulai László** (Sátoraljaújhely, 1928.) Tokaj római katolikus plébánosa, c. kanonok.
- * **Nagy Endréné szül. Golcsa Éva** (Derecske, 1942.) A Kereskedelmi Szakközépiskola és Szakmunkásképző Iskola igazgatója.

- * **Péter András** Hajdúböszörmény, 1960. Református lelkész. Iskoláit az érettségiig szülővárosában végezte. Pedagógus-lekész családból származik. Lelkészi diplomát a debreceni Református Kollégiumban szerzett 1984-ben. Ekkor már egy éve segédlelkészként pásztorolta a tokaji reformátusokat. Diplomája megszerzése után rögtön megválasztotta a gyülekezet parókiális lelkészének. Több éves "árvasági" korszaka zárult le ezzel a gyülekezet történetének. Ugyanis ezt megelőzően évekig nem volt betöltve a református lelkészi állás Tokajban. Feleségével, Szűcs Katalinnal együtt - aki szintén lelkész -, három településen (Tokaj, Bodrogkeresztúr, Tiszaladány) teljesítenek lelkészi szolgálatot. Idekerülésükkel "benépesült" a parókia: három gyermekük van, és a templom is: a templom-járó hívek száma is megszaporodott. Több éves munkával sikerült az előregedett épületeket is felújítani.

- * **Riczu Józsefné (Vencel Margit)**, (Balsa, 1949. I. 3.), Iparos mester első gyermeke, elemi iskoláit 1963-ban fejezte be szülőfalujában, majd a vencsellői gimnáziumba iratkozott, ahol 1967-ben érettségizett. A Nyíregyházi Tanítóképző Intézetben szerzett tanítói oklevelet (1970). Az első tanévet szülőfalujában (Balsa) töltötte el. Ezt rakamazi általános iskolai tanévek követték (1980), majd Tokajba került, s itt az 1980/81-es tanévben kezdte munkáját. 1983-tól igazgatóhelyettes, 1990-től igazgató. Pedagógiai elméleti tevékenységet folytatva, különösen a gyermeklélektan; gyermeki szorongás, képességfejlesztés érdekli. 1985-ben "Kiváló munkáért" kitüntetést kapta. Igazgatóságához fűződik a művészeti alapiskola létesítése. (Férje R. József, 2 gyermeke van.)

Előfizetők:

- * **Aradi (Andráskó) Szilárd György** (szül.: Tokaj, 1920) Mezőkövesden érettségizett. Nyugdíjas tervgazdász. A CAOLA vállalatnál, illetve jogelődjénél dolgozott 40 évig, 1948-tól tervgazdászként, az utolsó években mint műszaki-gazdasági tanácsadó. Tartalékos hadapród őrmester. Számos vállalati, miniszteri, állami kitüntetés tulajdonosa. Édesapjuk Andráskó János Tokajban görög katolikus kántortanító volt. Az első világháborúban szerzett betegségek következtében 1926-ban meghalt. Édesanyjuk 1928-ban a tokaji római katolikus templom részére adományozta a Szent Teréz oltárt és szobrot.
- * **Aradi (Andráskó) Tibor** (szül.: Tokaj, 1917) a mezőkövesdi gimnáziumban érettségizett. 1944 óta budapesti lakos. Nyugdíjas banktisztviselő. Az Országos Földhitelintézetnél dolgozott. Tartalékos zászlós, 75 %-os hadirokkant, 38 hónapig volt orosz fogságban.
- * **Blaskó Mihály** 1941-ben született Szarvason. Szülővárosában érettségizett. Budapesten szerzett elméleti közgazdász (politológusi) majd tanári diplomát. 1964 óta a tokaji kereskedelmi iskola tanára. 1985-től a TIT irodalmi szakosztályának tagja. A Tokaji Esteken magyar és szlovák nyelveken írt verseivel szerepel, kiállításokat szervez és nyit meg, többször kiállítja saját kortárs képzőművészeti gyűjteményét is, (1983, 1993). Első versei a rendszerváltozás utáni években jelennek meg a Tokaji Kilátóban és a Gondjainkra bízva c. nyíregyházi antológiában. 1988. szeptember 5-én megalakítja a Magyar Demokrata Fórumot tokaji szervezetét. 1993. június 7. a tokaji Magyar Út Kör, 1993. szeptember 11. a Magyar Igazság és Élet Pártja helyi csoportjának megalapítója és első elnöke. 1992 óta a kárpótlás révén 10 holdas családi birtokán gazdálkodik. A tokaji evangélikus szórványgyülekezet presbitere. Leánya Katalin, a debreceni KLTE magyar tanszékének munkatársa.
- * **Boros Ferenc**. Tokajban született 1937. szeptember 27-én. Apja néhai Boros László (1893-1958) géplakatos mester, anyja Lucskai Mária (1898-1975) háztartásbeli volt. Az általános iskolát szülőhelyén, a gimnáziumot Szerencsen végezte. Ezt követően gépipari technikumi oklevelet szerzett 1966-ban Miskolcon. 1962-től 1975. április 1-ig a bodrogkeresztúri téglagyárban üzemvezetőként dolgozott. Annak megszűnése után a Tokaji és Vidéke ÁFÉSZ állományaiban mint TMK és szállításvezető tevékenykedett 1992-es nyugdíjba vonulásáig. A téglagyárban töltött ideje alatt munkája elismeréseként „Kiváló Dolgozó” kitüntetésben részesült. Nős, felesége Nyikes Magdolna.
- * **Cs(ős). Szabó István** (Gyoma 1938. november 29.) múzeumvezető, (Gabonamúzeum Békéscsaba), öntözéses- és meliorációs üzemmérnök, etnográfus. Békés megyében Gyoma nagyközségben született, édesapja állatorvos, aki helybeli törzsökös református parasztgazda családból, édesanyja Braun Magdolna mezőberényi „sváb” evangélikus parasztgazda családból származott. Általános iskolát - I-IV. oszt. a gyomai református elemi népiskolában, V-VI. oszt. a köröstarcsai áll. ált. iskolában, VII-VIII. oszt. a gyomai áll. ált. fiúiskolában - végezte. Vácott 1957-ben érettségizett a Mezőgazdasági Technikum

állattenyésztési tagozatán, illetve itt kapott „állattenyésztési technikus oklevelet”. 1958-ban a balassagyarmati Mezőgazdasági Szakiskolán kapott „képesített törzskönyvező” végbizonyítványt. 1958. augusztus 1-én állt szolgálatba mint szarvasmarha-tenyésztési körzeti felügyelő gyakornok. 1958. november 8. -1960. november 8. között katonai szolgálatot teljesített Ercsiben a nehézpontoson hídász-zászlóaljnál, tizedesként szerelt le, rajparancsnoki beosztásban. Munkahelye a Békés megyei Törzskönyvezési Felügyelőségen dolgozott tovább (melynek neve többször változott) 1985. augusztus 15-ig. 1985. augusztus 16-tól a Békés megyei Gabonaforgalmi és Malomipari Vállalat fenntartásában és szervezetében működő Gabonamúzeum vezetője. Felesége Pataki Ilona gyógyszerári asszisztens, gyermekei: Judit, Eszter 1963, Miklós 1968, Csilla 1975, Zsuzsánna Sára 1985.

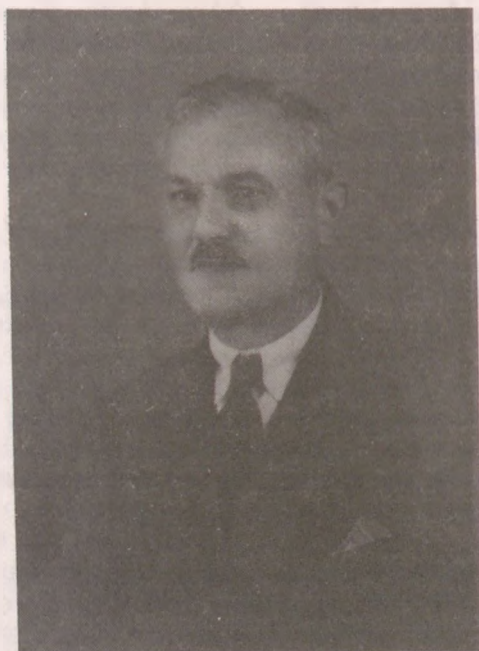
- * **Frisnyák Sándor Dr.** (Szikszó, 1934) a földrajztudomány kandidátusa, 1968-tól a Bessenyei György Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanára, 1972-től 1987-ig főigazgató-helyettese, a Zempléni-hegység kutatója, a Tokaj-hegyaljai konferenciák rendszeres előadója. Társadalom- és történelmi földrajzzal foglalkozik. 180 tudományos publikációja jelent meg, mintegy 30 monográfia, egyetemi- főiskolai tankönyv társszerzője és szerkesztője. Önálló könyvei: Történelmi földrajz (Nyíregyháza, 1985) és Magyarország történelmi földrajza (Bp. 1990). Tokaj-hegyaljáról sok tanulmányt írt, szerkesztette a Zempléni-hegység c. könyvet (Bp. 1978, 1983) és „Rátka - Egy német falu Tokaj-Hegyalján” (1992) c. kismonográfiát. Tagja az Akadémia Földrajztudományi Bizottságának, a TMB Földrajz-meteorológiai Szakbizottságának, a Magyar Földrajzi Társaság választmányának, a Földrajzi Közlemények szerkesztő bizottságának stb. Szakmai ismeretei gazdagítása céljából tanulmányúton volt Európa legtöbb országában, Szibériában, Mongóliában, Koreában, Közép-Ázsia sivatagi és hegyvidéki tájain, Észak-Afrikában, USA-ban, Kanadában stb. Tájunkhoz kötődését jelzi az is, hogy Szegiben kis nyaralóháza van és időnként ott végzi tudományos munkáját.
- * **Gööz Lajos Dr.** főiskolai tanár. Régi családi kötődéssel mindig a felvidékhez tartozónak érezte magát. (Nagyanyja Csihay Zsuzsanna, komlóscai születésű volt, édesapja Kassán született) Nagy hatással volt életére a sárospataki gimnáziumban eltöltött idő, már első gimnazista korában lemászott a megyeri tengerszemhez, mert izgatta a „kráter” (ez 1938-ban volt). Mindig hangoztatja; a zempléni táj kialakulása még az európai geológiai szakirodalomban is mint a NEOGÉN időszak legszebb és legmozgalmasabb európai időszaka, vulkanizmusa különleges helyet foglal el. A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemet elvégezve mindig a földrajzhoz kötődve a geofizikai kutató vállalatnál, majd a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán soha nem szakadt el a hazai föld kutatásától. Örömmel vesz részt és megtisztelő számára, hogy a hegyaljai tanácskozásokon lehetőséget nyújtottak neki előadással, vagy egyéb részvételi lehetőséggel. Nagy álma most is, hogy a tájat segítse, az egyik terület a geotermikus lehetőségek kihasználása, a másik pedig a világviszonylatban is rendkívül értékes ásványi kincsek - főként a zeolit - leggazdagabb hasznosítása.

- * **Hetei Péter** főkönyvelő (1925. Csobaj) Nyíregyházán kereskedelmiben érettségizett. Közgazdaságtud. Egyetem közg. szakát három év sikeres vizsgái után 1950-től politikai okok miatt nem folytathatta. Közben a P.M.-ben állam-számviteltani államvizsgát tett, később levelező úton számviteli főiskolai végzettséget szerzett. A csobaji közjegyzőségen adóhiv. vez., Taktabájon jegyző, majd tanácsstikrárrá választják, ahonnan mint osztályidegen a Szerencsi Cukorgyári Gazdaságba került. 1960-tól Csobajon a Taktaközi Mg. Tsz. főkönyvelője. Jelentős gazdaságszerkezeti változás kezdeményezője, amivel a tagok állandó foglalkoztatását biztosították. A tsz. tagok gyermekei részére ösztöndíj rendszert alakított ki. Községi VB. tagként kezdeményezője volt Csobaj és Taktabáj részére korszerű ált. iskola és óvoda komplexum megépítésének. 1944. októberében a térségből nyugatra irányított 120 leventét visszavezette, amiért illegalitásba kényszerült. 1945. tavaszán Fogy. Szövetkezetet szervez. Részt vesz a földreform végrehajtásában a Földigénylő Bizottság jegyzőjeként. 1956-ban Csobajon Munkástanács elnökké választják, amiért később rendőri felügyelet alá került. 1945., 1956., 1989. években a Független Kisgazda Pártot szervezi azt remélve, hogy a mezőgazdaságban dán és holland mintájú szöv. gazdálkodás megvalósítható. 1978-tól él Tokajban. A térség lokálpatriótája. Tagja a Városfejlesztési és Szépítési Bizottságnak. 1957-től a csobaji róm. kat. Egyháztanács világi elnöke. Forradalmi tevékenységéért 1956-os emlék-éremmel tüntették ki.

Közállító hajók (slepek) a Bodrog torkolatánál. (TM. 88.280)

Gyoroki (Gyurkó) Tamás (1874-1957) asztalos mester, az ipartestület elnöke 1930-1933 között. (TM. 88.52)

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- A -

Aba Amadé /Aba nembeli Omodé nádor/ 5,
Aba Dávid /Aba nembeli Dávid/ 5,
Abaffi Miklós 38, 39, 40, 41,
Alaghi János 21,
Alaghi Menyhért 41,
Alch /Ács/ Ferenc 30,
Almási András 136, 138,
Alvinczi Péter 91,
Ambrózy Ágoston 170,
Anonymus 5, 6,
Antal üveges 27,
Antalóczi József 152,
Apáczai Tamás 64,
Apafi Mihály 65,
Árpád vezér 5,
Ártándi Balázs 9, 11,
Ártándi Pál 9,
Asztalgyártó Dániel 31,
Athinai Simon 11,
Áts Tivadar 174,
Axamit Péter 8,

- B -

Babocsay Izsák 103,
Bajomi János 109,
Bajusz Gáspár 109, 110,
Bakó György 107,
Balassa Ferenc 34,
Baldigara, Ottavio 26, 28,
Bálintffy Ferenc 56,
Balku Pál 63, 64,
Balogh István 93, 133, 139, 140, 142, 143,
Balogh Sándor 170,
Bán János 177,
Bánffy Dénes 35,
Bárány János 24,
Bárczy Gusztáv 151,
Barna Mihály 152,
Basta György 34,
Báthori Gábor 39,
Báthori Zsófia 55, 62, 65,
Báthory András 12, 13, 23, 25, 26,
Báthory István 9, 10, 11, 12, 27, 31, 51,
Batizi András 120,
Battányi György 93,
Battyány I. Ádám 44,
Bebek Ferenc 9, 11, 13,
Begáni Benedek 8,
Bél Mátyás 68, 69,
Belák Sándor 172,
Belgiojoso, Giacomo Giovanni 34,

Bendl Ignác 131, 136,
Benedek kőműves 32,
Benedek Pál 152,
Bercsényi Miklós 67,
Bernáth József 156, 168,
Bethlen Gábor 38, 40, 41, 42, 43, 48, 96,
Bethlen István 41,
Bethon, Johannes Baptista 32, 33,
Bidovszky György 159,
Binét Jenő 159, 169,
Binét Miklós 154, 170,
Birinyi Endre 173,
Blonszki János 132,
Bobik Andor 161, 170,
Bocskai István 34, 35, 48, 51, 63, 64,
Bodnár Sándor 155,
Bodor Benedek 90,
Bohlmann Fülöp 166,
Bolgár Ignác 152, 155,
Bonifác, IX. pápa 6,
Borbély Jakab 98,
Borbély János 109,
Bornemissza Ferenc 45, 46, 92, 96,
Bornemissza Imre 32, 33,
Brandenburgi György 15,
Brandenburgi Katalin 40, 41, 42, 45, 97,
Brankovics György 6,
Briegel Ignácné 139,
Bújtör Jenő 175,
Buresik Gyula 177,
Bús Gáspár 118,
Bus István 109,
Buza Béla 133,

- C -

Castaldo, Gianbattista 19,
Cattaneo, Johannes Paulus 33,
Cionka László 118,
Cobb Farkas 65,
Creplin Béla 158,
Crispinus Szepesi Kristóf 36,
Czeglédi István 132, 137,
Czellér István 171,
Czibak Imre 13,
Cziffer Jenő 162, 173,
Czigányi Béla 132, 152,
Czobor Erzsébet 40,
Czoknyai Benedek 66,
Czudar Péter 6,

- Cs -

Csáky István 41, 89,
Csanádi György 8,
Csarkó János 99,
Császár Pálné 139,
Csathó Erzsébet 110,
Cseh János 8,
Csenálosi györgy 92,
Cseresyés Fülöp 95, 96,
Csernátoni János 52, 54,
Csicséri Jobbes Ferenc 47,
Csiszár András 91, 97,
Csizmadia János 92,
Csizmadia Mátyás 40,
Csontos György 107,
Csudo György 107,

- D -

Dajka István 63,
Dankó Lukács 105,
Deák /Literátus/ György 104,
Deák /Literátus/ Imre 104,
Debreceni Szabó Péter 97,
Debreceni Tamás 38, 40, 45, 47, 48, 49, 50, 52,
Debreczeny Ferenc 90,
Debreczeny István 90,
Debrői István 6,
Dentu, Jean Le 44,
Dessewffy Aurél gróf 154, 169,
Dessewffy János 35,
Diák Gergely 90,
Dienes Gyula 131, 135, 140, 151, 154,
Dobó Domokos 19, 20,
Dobó Ferenc 19, 20, 21, 34,
Dobó István 19, 20, 21, 34,
Dobó Zsófia 20, 21,
Dóczi András 36,
Dolák András 156,
Dombrády János 107,
Dörfflein János 131, 132, 133, 136, 137, 142,
143,
Dukari István 132, 136, 140,

- E -

Édlisz Ernő 139,
Éles János 171,
Éles Sámuel 132, 133, 134, 135, 138, 140, 143,
Engel Farkas 166,
Engl Emil 152,
Englander Sándor 167,
Enyedi Lajos 131, 137, 140,
Enyedi Lajos 164,
Eösze László 90,
Ernő főherceg 31,

Eromyes Pál 118,
Eszterházy Miklós nádor 41, 47,

- F -

Falussy Józsefné 177,
Fehér Ferenc 135,
Fehér János 140,
Fejér Andor 149,
Fejes László 158,
Fekete István 93,
Fekete Péter 40,
Felkel György 38,
Fels Lénárt 16, 17, 18,
Fényes Elek 190,
Ferdinád, I. magyar király 9, 10, 12, 13, 15, 16,
18, 19, 21, 22, 120,
Ferdinánd, II. magyar király 40, 41, 42,
Ferdinánd, III. magyar király 46, 52, 54,
Ferenc deák 19,
Ferenc Károly szász herceg 45,
Fodor Mihály 90,
Forgách Ádám 45,
Forgách Ferenc 25, 27,
Forgách Miklós 42,
Forgách Zsigmond 36, 39,
Forgács Lajos 133, 138, 139, 140, 141, 143,
Forgács Lajosné 136, 140, 143,
Fornmiller Kristóf 104,
Földi Béla 170, 171,
Frangepán Katalin 12,
Frankel Pinkász 152, 166, 172,
Fráter György 17, 18, 19,
Frenkel Dezső 154, 155, 166, 163, 169,
Frenkel Zoltán 159,
Friedmann Adolf 154,
Friedmann Sára 136, 138, 139, 140,
Frits Gyula 151, 152, 153, 162,
Füzéressy Ödön 151, 152,

- G -

G. Nagy András 152,
Galbavi József 154,
Gáll Miklós 173,
Garai I. János 118,
Garai János 6,
Garai Miklós nádor 6,
Gébl Györgyné 171,
Géhl István 154,
Gerencsy István 98,
Gergely János 133,
Gersei Pethő János 22,
Geszti László 6,
Geszti Mihály 6,
Giskra János 7,

Goldmann István 154,
Goldmann Mór 152, 155,
Goldstein Kálmán 155, 163,
Görgei Gábor 156, 171,
Görög Demeter 107,
Görög István 107,
Greskovics /Gecsényi/ Lajos 164,
Gritti kormányzó 11,
Grósz Fülöp 158,
Grósz Izrael 163,
Grósz Vilmos 155, 158, 162, 163, 173,
Gyarmati-Balassa Balázs 7,
Gyarmati-Balassa László 7,
Gyenes Kálmán 154,
Gyöngyösi Lajos 131, 135, 136, 137, 139, 140,
144, 151, 155,
Gyöngyösi Lajosné 171,
György, V. angol király 171,
Gyurkó Pál 177,
Gyúrkó Tamás 172,

- H -

Hacker Emil 164,
Halász Endre 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141,
143,
Halász Endréné 139,
Halász Vilmos 165,
Hardeck Ferdinánd 34,
Harsányi Lajos 154,
Hastvogel Ferenc 151, 171,
Hédervári Lőrinc 7,
Hedvig hercegnő 6,
Hegedűs Lóránd 156,
Hegyaljai Gábor 167,
Heinrich Béla 144, 165,
Helfy Dezső 163,
Heln Sámuel 166, 170,
Herberstein, Ruprecht von 10, 12,
Hirtl Kálmán 171,
Hoffmann György 40,
Hollai István 143,
Holló Andor, dr. 171, 174,
Holst, Jacob 56, 57,
Homonnai Ferenc 10,
Homonnai György 45, 48, 49, 55,
Homonnay Drugeth János gróf 45, 46, 47, 48,
49, 89, 92, 94, 96,
Honétzy Géza, dr. 132, 135, 137, 140, 151, 152,
154, 169, 170,
Horovitz József 167,
Horthy István 154,
Horthy Miklós 162,
Hortobágyi Jenő 174,
Horvát Ferenc 16,

Horváth András 13, 15,
Horváth György 109,
Horváth Gyula 162,
Horváth János 152, 170, 172,
Horváth János 39,
Horváth Lajos 151,
Huetter Antal 31,
Hunyadi János 6, 7,
Hunyadi László 7,
Illésházy István 35,

- I -

Imre Ernőné 171,
István mester 5,
Istvánffy Miklós 25, 27, 34,
Izabella, Szapolyai János felesége 18, 21,
Izdenczy Márton 66,
Izsépy Zoltán, dr. 131, 137, 151, 155,

- J -

Jakab ács 32,
Jakusith Anna 48,
János Zsigmond, Szapolyai János fia 18, 21, 23,
24, 27,
Jenei Márton 166,
Jeroskovits József 131, 137,
Jungreisiz Nándor 172,

- K -

Kabai Márton 67, 109, 110,
Kaczianer János 10,
Kállay László 7,
Kállay Szabó Mátyás 107,
Kállay Vitéz János 9,
Kálnási Mátyás 27,
Kántor Mártonné 107,
Kapronczay György 96,
Karácson Demeter 107,
Karádi György 138,
Karika Gábor 156,
Karniss István 132, 138, 159, 172,
Károly, V. német-római császár 17,
Kaszárda János 154,
Kazinczy Péter 63,
Kékedi János 14,
Kemény Jánosné /Lónyai Anna/ 89,
Kéry János 107,
Keselyák Béla 136,
Ketel 5,
Kichl, Hans 33,
Kicsinkó Antal 155,
Kicsinkó Antalné 139,
Kielmann András 33,
Kis Péter 92, 93,

Kiss Ferenc 107,
Klein Adolf 132, 135,
Klein Jenő 170,
Klein Lipót 166, 169, 170, 172, 173,
Klobusiczki András 52, 53, 54, 55,
Kodori Kovács Pál 9, 10,
Kohányi Albert 172,
Koháry Péter 36,
Kohn Bertalan 166,
Kohn Hermann 166, 170,
Kohn Lajos 170,
Kohn Sándor 170,
Kohn Szerén 166,
Kolláth Elek 173,
Kolláth Mihály 131, 133, 134, 135, 138, 140,
143,
Kollonich Bertalan 29, 30,
Kolozs Jenő 155,
Kolozs Mihály 155,
Korcsmáros József 139,
Kornhut, Gebhard 32,
Kossuth István 151,
Koszorós Mihály 96,
Kovács Gergely 47,
Kovács János 39,
Kovács Kálmán 174,
Kovács Lajos 172,
Kölcsey Gábor 118,
Körösi Gergely 93,
Kőrössy Sámuel 168, 170,
Kőszegi Gergely 38, 97,
Krausz Arnold 170,
Krausz Artúr 159,
Krausz Ernő 171, 174,
Krausz Ferenc 162,
Krauszman Henrik 166,
Kreplin Károly 139,
Kristóf ispán 118,
Krötzer László, dr. 152, 154, 155,
Krötzer Lászlóné 139, 171,
Kublik János 173,
Kudász Kálmán 152,
Kuhár Lajos 177,
Kulcsár József 131, 133, 135, 136, 137, 138,
140, 142, 143,
Kun Pál 109,
Kurucz Dezsőné 154, 169, 170,
Kürthy Pál 151, 170,

- L -

L. Nagy Bertalan 168, 177,
L. Nagy Péter 152, 171,
Laib Lajosné 171,
Lajos, XIV. franci király 67,

Lakatos József 152, 173,
Lakatos Mihály 165, 174,
Landi, Giovanni 42,
Laszki Jeromos 11, 17, 18,
László, IV. /Kun/ magyar király 5, 6,
László, V. magyar király 7,
Lasztóczy Boldizsár 8, 9,
Lázár Miklós 149, 164, 165,
Lazarevics István 6,
Lazarovits Adolf 142, 152, 163,
Lazarovits Gyula 166,
Lazarovits József 166,
Lefkánits Mihály 168,
Lefkovits Henrik 161, 172,
Lefler György 174, 177,
Lefler János 135, 139, 143, 151,
Lelkes László 38,
Lengyel István 171,
Lengyel Mihály 172,
Leskó Bertalan 133,
Leskó Tibor 132,
Lezsa György 93,
Liebermann Sámuel 159, 161,
Lipót, I. magyar király, német-római császár 55,
Lipták Pál 158,
Literáti Nagy György 156,
Literáti Nagy Péter 156,
Lónyai Anna 96,
Loránd Ernő, dr. 170,
Lorántffy Mihály 35,
Lorántffy Zsuzsanna 38, 47, 48, 51, 52, 54, 55,
Löwy Henrik 152, 154, 155, 163, 166,
Luchese, Filiberto 44, 51,
Lukács deák 33,
Luther Márton 120,

- M -

Magnus, Petrus 6,
Mágochy Gáspár 22,
Magura József 168,
Magyar Balázs 7,
Mailott Nándor 153, 164,
Mairhausen kapitány 24,
Major Gergely 97,
Mandzák János 139,
Mandzák Lajos 133, 138, 142, 143,
Mária királyné 16,
Mária Terézia 184,
Mátyás mester 14,
Mátyás, Habsburg főherceg 34, 36,
Mátyás, I. /Hunyadi Mátyás/ magyar király 7,
Mátyás, II. magyar király 36, 40,
Melith Péter 43,
Mészáros Tamás 94,

Mezey Lőrinc 90,
Miglécz József 152,
Mihály ispán 5,
Mihályfalvy György 107,
Mikó János 104,
Mikó Lukács 92,
Mikola Károly 137,
Miksa, I. Ferdinánd fia, magyar király 19, 21,
22, 27, 28, 30, 31, 51,
Miller Dániel 97,
Mosoin tánorok 143,
Mosolygó József 119, 155, 162, 172,
Motcour, Franciscus Guyot de 38, 40, 41, 42,
Motte, Johannes de la 37, 38,
Motte, Petrus de la 37, 38,
Mózes 119, 121,
Müller Dávid 107,

- N -

Nádasdi János 98,
Nádasdy Tamás 11, 14, 20,
Nagy Ferenc 165, 168, 170,
Nagy János 173,
Nagy János 9,
Nagy Mihályné 107,
Naményi Antal 7,
Nehéz Pál 92,
Nemes Andor 139,
Nemes Sándor, dr. 133, 139,
Némethi Ferenc 21, 22, 24,
Neuberger József 165,
Neumann Albert 132, 138, 152, 153,
Neumann Albertné 169, 170,
Neumann Lipót 153,
Nyáry István 45, 89, 96, 97,
Nyesti András 177,
Nyesti Lajos 156, 168, 177,
Nyesti Mihály 156,

- O -

Olasz István 30, 31,
Olasz Jakab 57, 58,
Olasz János 30, 31,
Olchváry Dezső 143,
Olomuczer, Franz 52,
Ond 5,
Orosz Ferenc 164,
Orosz Pál 67,
Osgyáni Bakos István 42,
Osgyáni Bakos Pál 7,
Ott János 164,
Ősze László 90,

- P -

P..., Michael de 7,
Pacelli bíboros 171,
Paczoth János 26,
Pál mester 30,
Pál Mihály 92,
Palánky Mihály 57,
Pálffy Pál 43, 44, 45, 50, 51,
Pallavicini Sforza 19,
Pálóczi Horváth II. György 63,
Palocsay Zsigmondné 89,
Pap István 54,
Papp János 98,
Papp Jánosné, özv. 104,
Parlagi György 7,
Parlagi Pál 7,
Patay János 90,
Patay Sámuel 68,
Péchy Ádám 65,
Pekáry györgy 137,
Pelsőci Bebek Imre 7,
Perényi Ferenc 12,
Perényi Gábor 19, 20, 22, 23, 25,
Perényi János 7,
Perényi Péter 11, 14, 15, 17,
Petain marsall 143,
Péter mester 18,
Petrovay György 65,
Petrus István 164, 177,
Pfiszter Kálmán 174,
Planck János 28, 29, 31,
Platthy Zsigmond 139,
Pocsaji Antal 7,
Podmár János 57, 58, 60,
Pogány József 139,
Pokornyi Lajos 177,
Poppendorf, Franciscus 26, 28, 30,
Poroszlay Ferenc 96,
Pótári István 177,

- R -

Rádi István 164,
Radvánszki Ferenc 170, 173,
Radvánszki János 171,
Radvánszky Albertné 154,
Radvánszky Béláné /Tisza Paula/ báró 130,
Rajkai Zsigmond 110,
Rajner Miklós 155,
Rajner Sándor 155,
Rákóczi Ferenc I. 55., 62, 63, 64, 65, 66,
Rákóczi Ferenc II. 5, 67, 70., 89., 99,
Rákóczi György I. 38, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 51, 55, 89,
Rákóczi György II. 54, 55,

Rákóczi Zsigmond 51, 53, 54,
Raminger Jakab 25, 26, 27,
Reich Simon 138,
Reichmann Márton 138, 144,
Reismann Márton 152, 159,
Reökh István 158,
Resti, Jacobus 43,
Révai István 9,
Révay István 42, 45, 52,
Ritt Mihály 58,
Rónai Gyula 161,
Rosnai Szabó Sámuel 107,
Roussel, Claudius von 32, 34,
Rozgonyi Sebestyén 8,
Rómer Miklósné 170,
Rudolf, I. magyar király 32, 34, 36, 51,
Rueber, Johann /Rüber János/ 28, 31, 34,
Ruszkai Kornis János 18,
Rüber György 34,
Rüber Károly 32,

- S -

Sali Tibót Gáspár 45,
Salvagno, Andreas 30,
Sándor Fülöp 155,
Sári József 140, 156, 158, 168,
Schiffer Ferenc 155,
Schiffer Henrik 155, 170,
Schiffer Leopold 155,
Schönig, Georg Wilhelm 65,
Schultz altábormagy 66,
Schwendi Lázár 23, 25, 26, 28,
Seiler Manó 166,
Seiler Mór 152, 163, 173,
Selindy Boldizsár 34,
Sepsy András 91,
Serédi Benedek 15, 19, 20, 21, 89,
Serédi Gábor 89,
Serédi Gáspár 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19,
20, 89, 120,
Serédi Gáspár ifj., Serédi Benedek öccse 19, 21,
22,
Serédi György 12, 15, 19, 20, 21,
Serédi János 19, 20, 21, 22, 27,
Serédi Miklós 12,
Sipos Ferenc 138,
Soós György 173,
Souche, Luis de gróf, tábornok 55,
Spankau, Paris 64, 65,
Sparwein Jakap 29,
Spervogel jegyző 13,
Ssicha, Lucas Georg 58, 59, 62,
Stahrenberg, Rüdiger 62, 63, 64, 65,
Stella, Cristoforo 28, 31, 33,

Stern Lajos 166,
Strasoldó Károly 60, 61, 62,
Strasszer Akkiba 172,
Stumpf Mátyás 170,

- Sz -

Szabó Bálint 97,
Szabó István 109,
Szabó János 40, 107, 132,
Szabó Tamásné 93,
Szakolyi Miklós 7,
Szalaházi Tamás 10,
Szalárdi János 41, 55, 56,
Szalontay György 67, 110,
Szapolyai Imre 8,
Szapolyai István 8,
Szapolyai János 8, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 20, 41,
89,
Szapolyai László 8,
Szapolyai Miklós 8,
Szarthury Richárd 138,
Szarvas Kálmán 171,
Szász Géza 166, 170, 170, 171,
Szász Gyula 138, 142, 154,
Szász Gyuláné 170, 171,
Szász Józsefné 171,
Szata Péter 94,
Szatmáry Ferenc 139, 142,
Szebessy János 90,
Széchen Vilmos 155,
Szegedy Gergely 90,
Szegő Mór 139,
Székely Károly 151, 154, 159,
Szemere Pál 48,
Szenczi Mihály 90,
Szenczy György 65, 66, 90,
Szentpéteri Imre 51, 52, 54,
Szentpéteri István 56,
Szennyessi Mihály 19,
Szepesi Pál 65,
Szepessi Márton 68,
Szepessy József 139,
Szepesi András 90,
Szepesi Laczkó Máté 35,
Szerémi György 9,
Szikszai Mátyás 94, 96,
Szikszay Imre 28,
Szilágyi Erzsébet 7,
Szilágyi Mihály 7,
Szirmay Gabriella 174,
Szirmay István 89,
Szirmay László 154,
Szirmay Ottó gróf 135, 138, 154, 169, 171,
Szkárosi Sámuel 110,

Szuzhai Mátyás 65,
Szulejmán, II. szultán 18, 27,
Szunyogh István 66,
Szűcs András 107,
Szűcs Demeter 89, 118,
Szűcs János 107,
Szűcs Máté 107,

- T -

Takács János 131, 132,
Talaft János 7, 8,
Tamás István 175,
Tapasztó István 54,
Tasnády Ferenc 170, 173, 174,
Taub Ábrahám 166,
Telekessi Imre 22,
Teleki Mihály 65, 66,
Teleki Mihály gróf 154, 169,
Thöke György 65,
Thököly Imre 66, 67, 109,
Thurzó Elek 13, 14,
Thurzó György 18, 36, 37, 38, 39, 40, 89,
Thurzó Imre 40,
Thurzó Miklós 18,
Tisza István 130,
Tisza Kálmán gróf 154,
Tisza Kálmánné gróf /Dégenfeld Ilona/ 154,
Tittesz György 154,
Tittesz György 170, 171,
Tittesz Rezső 159,
Tittesz Rudolf 139, 154,
Tittesz Rudolfné 139, 170, 171,
Tokaji Ferenc 67, 109, 110,
Toldi Miklós 97,
Torvaji János 6,
Torvaji Ugron 6,
Tóth András 96, 98,
Tóth Jakab 93,
Tóth János 98, 177,
Tóváry Tamás 171,
Törös János 48, 50, 51,
Treuhaft Salamon 152, 158, 166,
Treuhaft Sándor 142,
Turgyán János 131,
Turzol 5,

- U -

Új György 107,
Újváry Balázs 90,
Ungváry Gyula 162,
Uray László 162,
Uthen, Anthoni 51,

- V -

V. Szabó János 136, 138,
Vajda Dezső 155,
Vajda Márton 164,
Vajthó Jenő 154, 170,
Vajthó Tivadar 134, 138,
Valerian Zsigmond 131, 133,
Váradai Stépan Ferenc 48,
Várdai Mihály 7,
Várfalvy Dániel 91,
Varga Lajos, dr. 132, 140,
Varga Lajosné 132,
Várhegyi Károly 177,
Varnjú István 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 143,
Varnjú Istvánné 134, 136, 139, 140, 143,
Varsányi Dániel 93,
Vaudemont, Karl herceg 67,
Vay Ábrahám 89,
Vecsey Oláh Károly 154, 163, 170,
Vecsey Oláh Miklós 152, 170, 171,
Veres Mátyás 107,
Veres Viktor 170,
Veress Viktor 151, 154, 164, 165, 171,
Vértes Gábor, dr. 134, 140,

- W -

Wallis Olivér báró 56, 57,
Wassermann Gyula 167,
Weinfeld Arnold 133,
Weisz Ferenc, dr. 132,
Weisz Herman 142,
Weisz Lipótné 154,
Weisz Mór 171,
Werner György 15,
Wese János 17,
Wesselényi Ferenc nádor 53, 55, 56,
Wieland Andor 143,
Windisch-Graetz Lajos herceg 155, 171,
Windisch-Graetz Vince herceg 174,
Wirben, Stephanus Comes et Freidental 66,
Wohl Jolán 166, 170,
Wohl Sámuel 139,
Wrangel, Bernhardt Robert von báró 67,

- Z -

Zabó János 98,
Záborszky József 152,
Zagyvai Miklós 36,
Zay Ferenc 22, 23,
Zelenák István 177,
Zichy István 64,
Zöldhelyi Sámuel 137,
Zrínyi Ilona 66, 109,

- Zs -

Zsigmond /Luxemburgi/ magyar király 6,

TELEPÜLÉS- ÉS FÖLDRAJZIHELY NÉVMUTATÓ

- A -

Abaújszántó 167,
Alföld 158,
Aranyos 154,
Aranyos-árok 141,
Ároktő 176,
Auschwitz 175,
Ausztria 143,

- B -

Bakonyliget 158, 162,
Baksa 153,
Balsa 140,
Bártfa 9, 10, 27, 120,
Bartus 154,
Bashalom 140,
Batka 154,
Bazin 19,
Bécs 30, 31, 38, 42, 64, 131,
Bécsújhely 67,
Békató 154,
Bekes 120,
Bern 171,
Bihar 5,
Binét-bánya 166,
Birkenau 175,
Bitang 156,
Bodrog 5, 8, 15, 26, 27, 28, 29, 30, 30, 31, 33,
35, 42, 44, 46, 47, 50, 56, 60, 61, 67, 69, 119,
142, 149, 158, 159,
Bodrogkeresztúr /Keresztúr/ 32, 52, 105, 120,
130, 141, 149, 159, 162, 169, 176, 177,
Bodrogkisfalud 130,
Bodrogköz 27, 64, 67, 142, 156, 168, 177,
Bodrogolasi 130,
Boglyos 154,
Boldogkő 6, 8, 9, 16, 65,
Botkő 8,
Buda 10, 11, 18, 20, 120,
Budamér 19,
Budapest 165, 177,
Büdszentmihály 167,

- Cs -

Csobaj 142, 176,
Csorgó-völgy 154, 158,
Csurgó-köz 141, 142,

- D -

Debrecen 9, 11, 14, 25, 105, 165, 166, 195,
Dél-Alföld 171,

Dél-Zemplén 100,
Diósgyőr 120,
Dobó 154,
Donát 154,
Duna 19,
Dunántúl 184,

- E -

Ecsed 52, 55,
Eger 9, 12, 17, 19, 22, 26, 28,
Eperjes 9, 10, 11, 14, 16, 18, 23, 34, 50, 105,
120,
Erdély 19, 22, 23, 27, 34, 39, 40, 41, 42, 44, 47,
49, 50, 52, 54, 68,
Erdőbénye 130, 137, 138,
Erdőhorvati 130,
Észak-Erdély 171,
Észak-Magyarország 208,
Esztergom 9, 27, 117, 120,
Európa 203,

- F -

Fegyveres 156,
Felső-Magyarország 7, 9, 10, 12, 14, 19, 31, 36,
57, 65,
Felső-Tisza 175,
Felsőmező 156, 162,
Felvidék 11, 13, 14, 18, 34,
Felvidék 171,
Finánc-domb 6, 140, 176,
Franciaország 164, 200, 201,
Füged 22,
Füzér 6,
Füzesér 176,

- G -

Galícia 131, 153,
Garai 154,
Gatya 154,
Gáva 162,
Golop 120,
Görbető 176,
Gyula 22,
Gyulafehérvár 51,

- H -

Hadad 65,
Hajdúnánás 105, 167,
Háromhuta 130,
Határköz 176,
Hatvan 120,

Hegyalja 21, 34, 100, 110, 120, 121, 149, 152,
153, 155, 162, 163, 168, 169,

Hernád 30, 34, 141,

Hétszőlő 153, 154,

Hidegoldal 154,

Hímesudvar 5, 6, 120,

Hitvány 154,

Hollandia 171,

Holt-Tisza 176,

Hubertus-bánya 158, 166,

Huszt 11,

- I -

Ively 156, 176,

Izdenzi 154,

- K -

Kálló 31, 33, 42,

Karcsa 6,

Kárpátalja 171,

Kassa 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 23,

27, 30, 32, 34, 35, 40, 41, 41, 44, 47, 62, 65, 66,

98, 105, 120, 171, 176,

Kemenesalja 208,

Keskenyág 154,

Kis Garai 153,

Kis-Bodrog 49, 56, 58, 59, 60, 61, 62,

Kis-Mézesmál 154,

Kisfalud 120,

Kistokaj 142, 160, 177,

Kisszeben 120,

Kolozsvár 117,

Komárom 46,

Komlóska 130,

Komoró 176,

Kónya 154,

Kopasz-hegy 29, 44, 56,

Körév 5, 6,

Körű 6,

Kövesd 12, 14, 15, 19, 20, 21, 27,

Középlegelő 156,

Krakkó 153,

- L -

Ladmóc 32, 52,

Latorca 30,

Lebuj-kanyar 177,

Legyelország 9, 21, 67, 104,

Legyesbénye 120,

Lencsés 154,

Lencsés-alja 154,

Lengyelország 153, 158,

Lippa 11,

London 171,

Lőcse 17, 120,

- M -

Mád 99, 120, 140, 141, 149, 152, 169,

Magyarország 9, 11, 16, 40, 89, 190, 203, 205,
206,

Makovica 19,

Malomfeli 154,

Máramaros 48, 50, 65,

Máriás 154,

Mátészalka 167,

Melegoldal 97, 154,

Ménasoldal 153, 159,

Mezőzombor /Zombor/ 120, 141,

Miskolc 140, 166, 176,

Mogyorós-dűlő 154, 158,

Mohács 8,

Munkács 6, 11, 14, 16, 30, 31, 33, 50, 66, 171,

- N -

Nagy-Mézesmál 153,

Nagyfűz 155,

Nagyida 15, 19, 20,

Nagykálló 105, 167,

Nagykörű 6,

Nagyszőlő 153, 154,

Nagyszőlő-alja 154,

Nagyvárad /Várad/ 18, 22, 31, 39, 41, 51, 55,

Németország 171, 176,

Nógrád 120,

- Ny -

Nyesti 153, 158,

Nyíregyháza 131, 140, 155, 166, 167,

Nyírtelek 142,

Nyitra 16,

- O -

Olaszliszka /Liszka/ 66, 130, 138, 149, 152,

Olaszország 164,

Ond 120,

Ónod 44, 54, 66,

Ormánság 208,

Óvár-dűlő 6, 152, 154,

Ózd 165,

Ördögárok 164,

- P -

Pácín 6, 41,

Pálkocsi 154,

Palota 154,

Patkó-bánya 158, 166,

Pécsi 154,

Pest 155,
Pozsony 19, 43,
Prűgy 141, 176,

- R -

Rakamaz 14, 15, 34, 41, 139, 140, 142, 176,
Rákóczi 154,
Rátka 120,
Regéc 6, 8, 9, 11, 12, 18, 19, 20, 21, 41,
Rew /Rév/ 6,
Rozgony 17,
Rózsahegy 16,

- S -

Sajó 141,
Sára 130,
Sárköz 208,
Sáros 8, 17, 65,
Sárospatak /Patak/ 5, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17,
19, 27, 34, 38, 45, 54, 63, 64, 100, 105, 130,
152,
Sátoraljaújhely /Újhely/ 6, 10, 11, 14, 119, 137,
152, 162, 167, 175,
Siklós 120,
Somogy 6,
Söréd 12,
Strassbourg 171,

- Sz -

Szabolcs 55, 100, 133, 149,
Szada 120,
Szádvár 48,
Szamosújvár 21,
Szarka 153,
Szatmár 33, 42, 55, 60, 62, 66, 67,
Szeged 142, 171,
Szegi 120, 130, 137,
Szegilong 130,
Székesfehérvár 9, 19, 27, 120,
Szendrő 30, 33, 53,
Szentgyörgy 19,
Szentmárton 25,
Szepes 65,
Szepsi 105,
Szerelmi 154,
Szerencs 9, 22, 23, 25, 27, 34, 54, 63, 64, 65,
66, 67, 105, 120, 131, 140, 141, 157, 176, 177,
Szigetvár 27,
Szikszó 10, 19,
Szilézia 34,
Szina 9,
Szolnok 19, 27, 142,
Szöglegelő 156,
Szőlőiskola 156,

- T -

Takaj-Hegyalja 129,
Taktakenéz 141,
Taktaköz 142, 176,
Tállya 6, 8, 9, 10, 11, 12, 17, 120, 149, 152,
169,
Talytó 153, 154, 169,
Tarcál 5, 6, 9, 29, 32, 40, 41, 48, 52, 103, 105,
120, 130, 132, 133, 137, 138, 141, 149, 159,
169,
Tarmac-bánya 158, 166,
Tarnow 9,
Tata 120,
Tavaszföldek 156,
Terebes 65,
Thurzó-dűlő 158,
Timár 142,
Tisza 5, 6, 7, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 22, 27, 29,
30, 30, 33, 36, 41, 42, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 56,
58, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 109, 119, 140, 154,
166, 176, 177, 198,
Tiszadada 6,
Tiszaeszlár 93, 105, 140, 142,
Tiszaladány 105, 132, 142,
Tiszalök 176,
Tiszántúl 9, 10, 22, 29, 34, 55, 141, 142,
Tiszatardos 176,
Tokaj-Hegyalja 96,
Tokaji-hegy 153, 163, 164, 176,
Tolcsva 130, 149, 152,
Túrzó 154,
Turzol hegye 5,

- U -

Újcsanáros 140,
Újrét 156,
Újtörés 156,
Ungvár 5,
Úrirét 156,

- V -

Vámosújfalú 130,
Varannó 30,
Vencsellő 143,
Verebes 154,
Visegrád 120,

- Z -

Zemplén 27, 29, 43, 48, 65, 68, 118, 133, 138,
151, 159,
Zemplén-hegység 6, 29,
Zugoly-hát 156, 168,
Zsadány 130,

TARTALOM

Déthsy Mihály: Tokaj várának története	5
Tokaj vára a középkorban.....	5
Harcok Tokaj várának birtokáért	9
Tokaj vára a Serédiak kezén	12
Némethi Ferenc megszerzi, majd elveszti Tokajt	21
Tokaj vára Habsburg fennhatóság alatt	26
Tokajt Thurzó György nádor kapja zálogbirtokul.....	36
Tokaj Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin zálogbirtoka	40
Homonnai János országbíró Tokaj zálogbirtokosa.....	45
Tokaj vára a Rákócziak birtokában	48
Császári őrség Tokaj várában.....	55
Tokaj és Hegyalja nyugtalan évtizedei	63
Tokaj várának utolsó ostroma és lerombolása.....	67
Jegyzetek.....	71
Orosz István: Társadalmi tagozódás és társadalmi változások Tokajban a 16-17. században	89
Jegyzetek.....	111
Bencsik János: A város pecséttrajza, a város címere	117
Jegyzetek.....	123
Zelenák István: Tokaj az első világháború és a forradalmak korában	129
Tokaj az első világháború időszakában	129
Az őszirózsás forradalom napjai Tokajban.....	131
A Tanácsköztársaság helyi eseményei.....	135
Honvédő harcok a román intervenciós csapatok ellen	140
A román katonai igazgatás Tokajban.....	140
A megszálló román hadsereg csapatainak kiűzése és a vörös katonai igazgatás időszaka	141
A polgári restauráció eseményei Tokajban.....	143
Jegyzetek.....	145
Zelenák István: Tokaj gazdasági-társadalmi viszonyai a Horthy-korszakban	149
Társadalmi és közigazgatási viszonyok az 1920-as években	149
A szőlőtermelés és borkereskedelem helyzetének változásai az első világháború után	152
Tokaj szántóföldi gazdálkodása és állattenyésztése	155
Tokaj ipara, kereskedelmi- és hitellete az 1920-as években.....	158
A község fejlődése az 1920-as években	160
A nagy gazdasági világválság hatásai.....	162
Tokaj gazdasági és társadalmi helyzete az 1930-as években	165
A szőlőtermelés és borkereskedelem alakulása az 1930-as években	169
Társadalmi és közigazgatási viszonyok az 1930-as években	171
Tokaj helyzetének alakulása a második világháború éveiben	173
Tokaj felszabadítása és megszállása	175
Jegyzetek.....	178
Kovács Zoltán: A népesedés története a XVI. századtól 1990-ig	183
1. A XVI-XVIII. század	183
A zsidóság	190

2. A XIX. század	198
A fogamzások idényhullámzásának kérdése	199
Az össznépeség alakulása	202
A természetes szaporodás vagy fogyás	205
3. A XX. század	206
Függelék	210
Jegyzetek	218
Személyi adattár	221
A városi képviselő testület tagjai	221
Közéleti személyiségek	227
Előfizetők	229
Személynévmutató	233
Település- és földrajzi hely névmutató	241

CONTENTS I.

Foreword (János Májer)	5
László Boros: Geographical Background	9
The geology and the physical features of Tokaj and the surrounding area ..	10
The physical features of the Mountain	11
The loess layer of the Mountain	11
The flat land next to the Bodrog and Tisza rivers	12
The climate of Tokaj and the surrounding area	13
Hydrographic conditions of the area of Tokaj.....	14
The lands as the basis of the economy.....	15
The economy and the population.....	16
János Bencsik: Man at the Convergence of the Tisza and Bodrog Rivers BEFORE the Conquest by the Magyars (Hungarians)	21
László Révész: Tokaj during the Magyar (Hungarian) Conquest and during the Founding of the Hungarian State	35
György Módy: The History of Tokaj from 1200 to 1526	53
Klára Papp: The History of the Rulers and Possessors of Tokaj from the Mohács Disaster to the Fall of Rákóczi's War of Independence	67
István Orosz: Economic Activity of the Nobility and the Peasantry of Tokaj	87
Gábor Németh: The Politics and the Autonomy of a Market-town; Tokaj from 1526 to 1711	111
László Veres: The Town's Industry and Commerce in the 16th and 17th Centuries	125
János Barta: State Possession and Market-town Politics	139
János Bencsik: City Life between 1711 and 1848	159
a., State Possession and Administration of Tokaj	159
b., Social Structure of the Town	164
1. Members of the privileged class, the nobility	167
2. Society of the ignoble.....	174
3. Skilled workers, artisans and trading	178
4. Groups of foreigners.....	183
The Greeks.....	183
The Jews	186
The Gypsies	190
The Slavs, Ruszins, Mecenzéfs and Poles.....	191
Éva Gyulai: The Profile of the Town of Tokaj in the 18th Century	201
József Falussy: Tokaj's role in 1848-1849	255
Péter Takács: Civic Growth of a State Possessed Market-town	271
Living conditions readjusted.....	275
Tokaj's agriculture	277
Craftsmen and merchants in Tokaj	283
The growth of property and wealth in the Age of Dualism	289
Cultural growth of Tokaj	292
Revenue and expenditures of the town.....	294
Miklós Pap: The Wine of Tokaj and Europe	303
The wine of Tokaj conquers Europe.....	306
In search of the golden grape vine throughout five continents.....	314

The wine of Tokaj beyond Europe	316
Marketing contacts today and some problems of grape and wine production	317
Publisher's Remarks	333

CONTENTS II.

Mihály Détsky: History of the Fortress of Tokaj	5
The fortress of Tokaj in the Middle Ages.....	5
Battles for the possession of the fortress of Tokaj.....	9
Tokaj in the hands of the Serédis.....	12
Ferenc Némethi acquires Tokaj, then he loses it	21
The fortress of Tokaj under the Habsburg Rule	26
Palatine György Thurzó receives Tokaj as collateral	36
Gábor Bethlen and Katalin of Brandenburg receive Tokaj as collateral	40
Chief Justice János Homonnai receives Tokaj as collateral	45
The Rákóczi as owners of the fortress of Tokaj.....	48
The Imperial Guard in the fortress of Tokaj	55
The unruly decades in Tokaj and in the Tokaj-Hegyalja region	63
The last siege and the final destruction of the fortress of Tokaj.....	67
István Orosz: Social Division and Social Changes in the 16th and 17th Century Tokaj	89
János Bencsik: The Drawn Design of the City's Seal and Coat Arms.....	117
István Zelenák: Tokaj during World War I and during the Revolutions	129
Tokaj during World War I	129
The days of the "őszirózsás" (bourgeois) revolt in Tokaj	131
Local effects of the Tanácsköztársaság (Hungarian Soviet Republic)	135
Defensive military clashes with intervening Roumanian troops	140
Roumanian military administration of Tokaj.....	140
The military expulsion of the occupying Roumanian troops and the period of Red Army administration	141
Events of the bourgeois restoration in Tokaj.....	143
István Zelenák: Socio-economic Conditions during the Horthy Period ...	149
Social conditions and public services in the 1920's.....	149
Changes in the production and the marketing of wine after world War I ...	152
Agriculture and live-stock farming in Tokaj	155
Agriculture, commerce, and credit in Tokaj during the 1920's	158
The development of the town during the 1920's.....	160
The effects of the Great Depression	162
Socio-economic conditions in Tokaj during the 1930's.....	165
Production and the marketing of wine in the 1930's.....	169
Social conditions and public services during the 1930's	171
Tokaj during the days of World War II	173
Liberation and the occupation of Tokaj.....	175
Zoltán Kovács: Demographic History from the 16th Century to 1990	183
1. From the 16th to the 18th centuries	183
The Jewish community.....	190
2. The 19th century.....	198
The question of population growth and decline	199
The formation and the make-up of the total population.....	202
Natural growth or decline.....	205
3. The 20th century	206
Personal Data	221
Members of the Council of Tokaj.....	221

Public figures.....	227
Contributors.....	229

TABLE DES MATIERES I.

Préface (Májer János)	5
Boros László: Fondements géographiques de la production sociale	9
Géographique naturelle de Tokaj et de sa région.....	10
Configuration de la montagne.....	11
La couche de lœss montagneuse.....	11
Plaines en bordure de la Tisza et du Bodrog.....	12
Climat de Tokaj et de sa région.....	13
Hydrographie de la région.....	14
Le sol comme base économique.....	15
Economic et population.....	16
Bencsik János: La population vivant au confluent du Bodrog et de la Tisza avant la conquête du territoire par les Hongrois	21
Révész László: Tokaj au moment de la conquête du territoire et de la fondation de l'Etat	35
Módy György: Histoire de Tokaj entre 1200 et 1526	53
Papp Klára: Les propriétaires terriens de Tokaj et l'histoire de la propriété, de la défaite de Mohács à l'échec de la guerre de l'Indépendance menée par Rákóczi	67
Orosz István: L'exploitation seigneuriale et paysanne à Tokaj aux 16ème et 17ème siècles	87
Németh Gábor: La politique de bourgade et l'autonomie de Tokaj entre 1526 et 1711	111
Veres László: Industrie et commerce citadins aux 16ème et 17ème siècles	125
Barta János: Propriété domaniale et politique de bourgade	139
Bencsik János: La société citadine entre 1711 et 1848	159
a., La bourgade domaniale.....	159
b., La société de la ville.....	164
1. Les membres de la classe privilégiée, les nobles.....	167
2. La société des non-nobles.....	174
3. Les petits industriels, les artisans et les foraines.....	178
4. Les groupes sociaux d'origine étrangère.....	183
Les Grecs.....	183
Les Juifs.....	186
Les Tsiganes.....	190
Les Slovaques, les Ruthéniens et les Polonais.....	191
Gyulai Éva: Paysage urbain de Tokaj au 18ème siècle	201
Falussy József: Le rôle de Tokaj en 1848 et 1849	255
Takács Péter: Urbanisation de la bourgade domaniale	271
Aménagement des conditions d'existence.....	275
L'agriculture de Tokaj.....	277
Les industriels et les commerçants dans la société de Tokaj.....	283
Création de valeurs à Tokaj à l'époque du dualisme.....	289
Enrichissement culturel de Tokaj.....	292
Gestion de l'agglomération, de Tokaj.....	294
Pap Miklós: Le vin de Tokaj et l'Europe	303
Conquête de l'Europe par le vin de Tokaj.....	306

Sur la trace du sarment d'or à travers cinq continents	314
Le vin de Tokaj en dehors de l'Europe	316
Relations actuelles et problèmes viticoles et vinicoles	317
Epilogue.....	333

TABLE DES MATIERES II.

Détszy Mihály: L'histoire de la ville de Tokaj	5
Le château de Tokaj au Moyen-Age.....	5
Combats pour la possession du château de Tokaj	9
Le château de Tokaj aux mains des Seredi.....	12
Conquête et perte de Tokaj par Némethi Ferenc	21
Le château de Tokaj sous le domination Habsbourg.....	26
Le palatin Thurzó György reçoit Tokaj en gage.....	36
Tokaj, gage de Bethlen Gábor et de Catherine de Brandebourg	40
Le grand sénéchal, Homonnai János, créancier gagiste de Tokaj	45
Le château de Tokaj devient la propriété des Rákóczi	48
Garde impériale au château de Tokaj	55
Garde décennies agitées de Tokaj et de Hegyalja.....	63
Dernier siège du château de Tokaj suivi de sa destruction.....	67
Orosz István: Répartition sociale et changements sociaux survenus	
à Tokaj aux 16ème et 17ème siècles	89
Bencsik János: Sceau et blason de la ville	117
Zelenák István: Tokaj à l'époque de la première Guerre Mondiale	
et des révolutions	129
Tokaj durant la première Guerre Mondiale	129
Les journées de la Révolution des Reines-Marguerites à Tokaj	131
Evénements locaux de la Révolution de la République des Conseils	135
Combats des patriotes hongrois contre les forces roumaines	
d'intervention.....	140
Administration de Tokaj par des soldats roumains.....	140
Expulsion des troupes d'occupation roumaines et période	
d'administration sous la tutelle des soldats rouges.....	141
Evénements de la restauration bourgeoise à Tokaj.....	143
Zelenák István: Situation économique et sociale de Tokaj	
à l'époque de Horthy	149
Rapport sociaux et administratifs dans les années vingt	149
Changements survenus dans la production viticole et le	
commerce du vin après la première Guerre Mondiale.....	152
Exploitation des terres labourables de Tokaj et élevage.....	155
Industrie, vie commerciale et financière de Tokaj.....	158
Développement de l'agglomération dans les années vingt	160
Influence de la grande crise économique mondiale sur Tokaj.....	162
Situation économique et sociale de Tokaj dans les années trente	165
Développement de la production viticole et du commerce	
du vin dans les années trente	169
Rapports sociaux et administratifs les années trente	171
Situation de Tokaj durant la deuxième Guerre Mondiale.....	173
Libération et siège de Tokaj	175
Kovács Zoltán: Histoire de la démographie du 16ème siècle à nos jours .	183
1. Les 16ème, 17ème et 18ème siècles	183
Les Juifs.....	190
2. Le 19ème siècle	198
Question de la variation saisonnière des naissances	199

Constitution d'une population de souche hongroise	202
Augmentation ou diminution naturelles de la population	205
3. Le 20ème siècle	206
Documentation sur les personnes	221
Membres du Conseil Municipal	221
Personnalité de la vie publique	227
Abonnés	229

INHALTSVERZEICHNIS I.

Vorwort (Májer János)	5
Boros László: Geographische Grundlagen der gesellschaftlichen Produktion	9
Physische Geographie von Tokaj und seiner Umgebung	10
Oberflächenformen des Berges.....	11
Die Lössdecke des Berges	11
Ebene Gebiete an der Theiss und an dem Bodrog.....	12
Klima von Tokaj und seiner Umgebung.....	13
Hydrographie der Umgebung der Stadt	14
Der fruchtbare Boden als Grundlage der Wirtschaft	15
Wirtschaft und Bevölkerung.....	16
Bencsik János: Der Mensch vor der ungarischen Landnahme auf dem Gebiet des Zusammenflusses von Theiss und Bodrog	21
Révész László: Tokaj zur Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung	35
Módy György: Die Geschichte von Tokaj zwischen 1200-1526	53
Papp Klára: Die Besetzer von Tokaj und die Geschichte der Besitzer in der Zeit der Niederlage bei Mohács bis zum Zusammenbruch des Rákóczi-Freiheitskampfes	67
Orosz István: Die Domänen- und Bauernwirtschaft in Tokaj im 16-17. Jahrhundert	87
Németh Gábor: Marktflecken-Politik und Autonomie in Tokaj, 1526-1711	111
Veres László: Industrie und Handel in der Stadt im 16-17. Jahrhundert	125
Barta János: Kammerbesitz und Marktflecken-Politik	139
Bencsik János: Städtische Gesellschaft zwischen 1711-1848	159
a., Der Kammermarktflecken.....	159
b., Die Gesellschaft der Stadt	164
1. Mitglieder der privilegierten Klasse, die Adeligen	167
2. Die Gesellschaft der Nicht-Adeligen	174
3. Gewerbetreibende, Handwerker, Märkte	178
4. Gesellschaftsgruppen fremder Herkunft	183
Die Griechen.....	183
Die Juden.....	186
Die Zigeuner.....	190
Die Slaven, Ruthenen, Mecensefen, Polen.....	191
Gyulai Éva: Stadtbild von Tokaj im XVIII. Jahrhundert	201
Falussy József: Die Rolle von Tokaj im Jahre 1848-49	255
Takács Péter: Der sich verbürgerlichende Kammermarktflecken	271
Die Umstellung der Existenzbedingungen	275
Die Landwirtschaft von Tokaj	277
Handwerker und Händler in der Gesellschaft von Tokaj	283
Die Wertproduktion in Tokaj zur Zeit des Dualismus.....	289
Tokajs kulturelles Wachstum	292
Haushalt der Gemeinde Tokaj	294
Pap Miklós: Der Tokajer Wein und Europa	303
Der Tokajer erobert Europa	306

Auf der Spur der goldenen Weinrebe durch fünf Kontinente folgend	314
Der Tokajer ausserhalb Europas	316
Heutige Kontakte, Trauben- und Weinprobleme	317
Anhang	333

INHALTSVERZEICHNIS II.

Détsy Mihály: Die Geschichte der Burg von Tokaj	5
Die Burg von Tokaj im Mittelalter	5
Kämpfe um den Besitz der Tokajer Burg	9
Tokaj in den Händen der Familie Serédi	12
Némethi Ferenc verschafft und verliert Tokaj.....	21
Die Tokajer Burg unter der Oberheit der Habsburger	26
Palatin Thurzó György bekommt Tokaj	36
Tokaj als Pfandbesitz von Bethlen Gábor und Brandenburgi Katalin.....	40
Landesrichter Homonnai János, Tokajs Pfandbesitzer.....	45
Die Burg von Tokaj im Besitz der Familie Rákóczi.....	48
Kaiserliche Besetzung in der Tokajer Burg.....	55
Unruhige Jahrzehnte von Tokaj und Hegyalja	53
Die letzte Bestürmung und Zerstörung der Tokajer Burg	67
Orosz István: Gesellschaftliche Gliederung und gesellschaftliche Veränderungen im 16- 17. Jahrhundert in Tokaj	89
Bencsik János: Das Stempelbild und Wappen der Stadt.....	117
Zelenák István: Tokaj zur Zeit des ersten Weltkrieges und der Revolutionen	129
Tokaj zur Zeit des ersten Weltkrieges	129
Die Tage der bürgerlich-demokratischen Revolution (Herbstrose-Revolution) in Tokaj.....	131
Lokale Ereignisse der Räterepublik.....	135
Verteidigungskämpfe gegen die rumänischen Interventionstruppen.....	140
Die rumänische Militärverwaltung in Tokaj.....	140
Die Vertreibung der Truppen der rumänischen Besatzungsarmee und die Periode der "roten" Militärverwaltung	141
Die Ereignisse der bürgerlichen Restauration in Tokaj	143
Zelenák István: Tokajs wirtschaftliche und gesellschaftliche Lage in der Horthy-Ära	149
Gesellschafts - und Verwaltungsverhältnisse in den 20-er Jahren	149
Veränderungen der Lage des Weinbaus und Weinhandels nach dem ersten Weltkrieg.....	152
Feldwirtschaft und Viehzucht in Tokaj	155
Tokajs Industrie, Handels -und Religionsleben in den 20-er Jahren	158
Die Entwicklung der Gemeinde in den 20-er Jahren.....	160
Die Wirkungen der grossen Weltwirtschaftskrise	162
Wirtschafts - und Gesellschaftsverhältnisse in den 30-er Jahren in Tokaj..	165
Weinbau und Weinhandel in den 30-er Jahren.....	169
Gesellschafts - und Verwaltungsverhältnisse in den 30-er Jahren	171
Zeitverhältnisse in Tokaj in den Jahren des zweiten Weltkrieges.....	173
Tokajs Befreiung und Besetzung.....	175
Kovács Zoltán: Die Geschichte der Zunahme der Bevölkerung vom XVI. Jahrhundert bis 1990.....	183
1. Das XVI-XVIII. Jahrhundert.....	183
Das Judentum	190
2. Das XIX. Jahrhundert.....	198
Die Problematik der Saisonalität der Empfängnisse	199

Die Gestaltung der Gesamtbevölkerung	1202
Die natürliche Zu- und Abnahme der Bevölkerung	205
3. Das XX. Jahrhundert	206
Personalien	221
Mitglieder des Stadtrates	221
Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens	227
Abonnenten	229

VINUM REGUM

1650

REX VINORUM

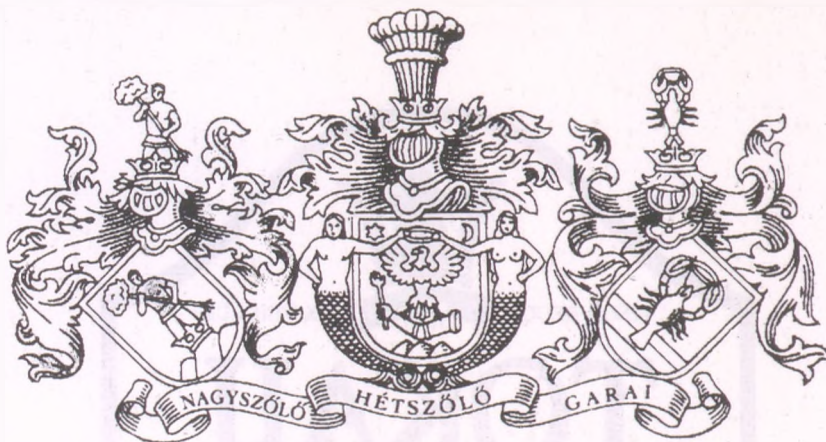
TOKAJI

Tokaj Kereskedőház Rt.

H -3980 Sátoraljaújhely, Mártírok u. 17., Pf. 229

Tel.: (36 47) 322-133 • Fax: (36 47) 321-603 • Telex: 62 255

TOKAJ HÉTSZŐLŐ

A Kopasz-hegy déli lankáin elterülő híres bortermő szőlőskertek: a Hétszőlő és a Nagy(régebbi nevén Izsák)-szőlő ma a francia érdekeltségű Tokaj-Hétszőlő Rt. tulajdona.

Ezek a területek a 15. sz. végétől (Szapolyaiak) a magyar királyok (Habsburgok), az erdélyi fejedelmek (Bocskai, Bethlen, a Rákócziak) és leg-hatalmasabb földesuraink (Thurzó Gy., Homonnay J.) majd 1715-től újra a kincstár birtokában voltak. A 18. sz.-tól 1945-ig a tarcali kamarauradalom részeként művelték.

A Hétszőlő elnevezés már a 15. sz.-ban előfordult egyes részeinek adás-vételi szerződéseiben. Egységes birtokként 1619-ben hozták létre.

A Hétszőlő Rt. központja a tokaji váruradalom egykori gazdasági épületében van, ahol sok száz éven át érlelték az uradalmi és dézsma-borokat. Ma Rákóczi-pinceként ismert. Itt volt az 1907-ben alakult Tokaji Bortermelő Rt. pincészete, mely 1931-ig működött, majd új tulajdonosai (Krausz Ernő és Holló Andor) a Hg. Windischgraetz Lajos pincészete, Tokaj, Rákóczi-pince címkével látták el palackjaikat (1944-ig). A pince 1951-ben állam tulajdonba került. A privatizáció során szerezte meg jelenlegi birtokosa.

Hétszőlő Rt. Tokaj

Telefon: (47) 352-009

Fax: (47) 352-141

A TOKAJ ÉS VIDÉKE TAKARÉKSZÖVETKEZET

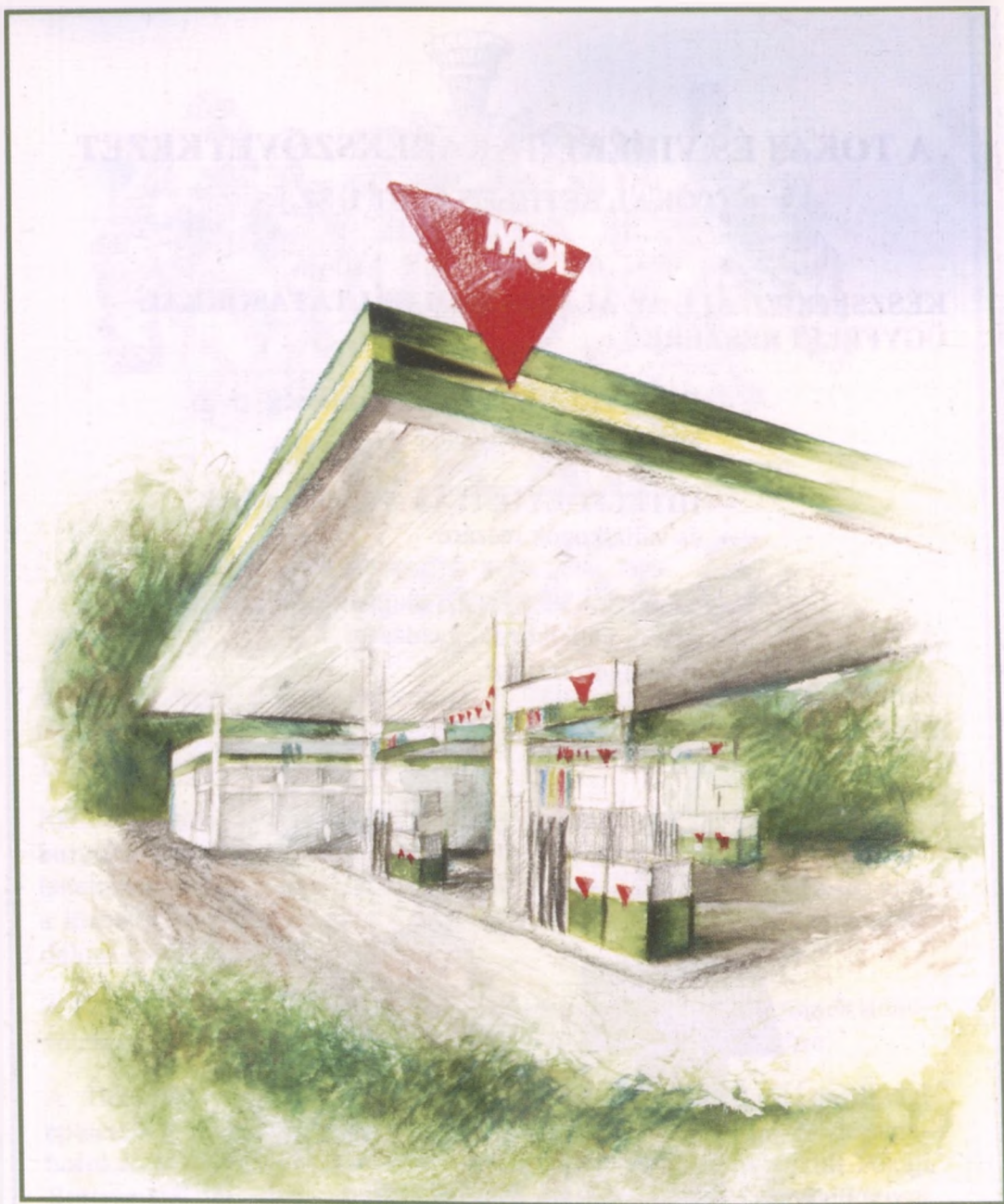
(TOKAJ, BETHLEN G. ÚT 1. SZ.)

**KÉSZSÉGGEL ÁLL AZ ALÁBBI SZOLGÁLTATÁSOKKAL
ÜGYFELEI RÉSZÉRE:**

- **BETÉTELHELYEZÉSI** lehetőség
kedvező kamatfeltételekkel
- **HITELFOLYÓSÍTÁS** magánszemélyek
és vállalkozók részére
- **SZÁMLAVEZETÉS** magánszemélyek,
egyéni vállalkozók, gazdasági
társaságok részére

Tokaj és Vidéke

A VALÓSÁGBAN MÉG ZÖLDEBB

KÖRNYEZETBARÁT MOL 2000 TÖLTŐÁLLOMÁS

MOL MAGYAR OLAJ- és GÁZIPARI Rt.

COLAS-ÉSZAKKŐ Bányászati Kft. AJÁNLATAI

Autóutak, autópályák, egyéb utak, vasútvonalak alap-
és zúzottkövel való ellátásához
ANDEZIT ZÚZOTTKÖVET

Folyók- és csatornamedrek burkolásához, partfal védelméhez
ANDEZIT TERMÉSKÖVET

ÉPÍTKEZŐK!

Fehér és színes faragott, fűrészelt
ÉPÍTŐ-, DÍSZÍTŐKŐ

termékeinkből készíthetnek pincefalat, lábazatot, kerítést, külső
és belső falburkolatokat, járdák, parkok, terek burkolatait.

FŰRÉSZELT FALAZÓBLOKKOT

ajánlunk lakóházak, hétvégi házak, nyaralók, pincék építéséhez
39 x 22 x 19 cm-es méretben az egertihaméri üzemünkből.
Gyors, olcsó, perlitvakolat alkalmazásával hőszigetelt falazatot biztosít.

Mezőgazdasági kis- és nagytermelők, kertészkedők részére ajánlunk
**KÖRNYEZETBARÁT, TERMÉSZETES
RIOLITTUFÁT**

Felhasználható:

Melegágyi palánta, hajtattott és kiskerti növények, szántóföldi növény,
zöldségtermesztésénél, szőlő- és gyümölcsültetvények, parkosított
területek, erdőültetvények alá, a talaj felszíni rétegébe bemunkálva.

Érdeklődésüket az alábbi címen, telefonon vagy telefaxon várjuk:

COLAS-ÉSZAKKŐ Bányászati Kft. 3915 Tarcfal, Malom út 10.
Pf.: 26

Tel.: 47/352-644, Ker. O.: 47/352-536, Fax: 47/352-338

Egy új lehetőség!
a TOKAJ DISZKONTÁRUHÁZ
várja minden kedves Vásárlóját!
Tokaj, Kossuth tér 3. sz. alatt. (Tel.: 47/352-330)

Jöjjön el hozzánk és győződjön meg személyesen

SZÉLES ÁRUVÁLASZTÉKUNKRÓL

és KEDVEZŐ ÁRAINKRÓL.

Várjuk Önt a tej- és tejtermékek, pékáruk, különféle zöldségfélék,
húskészítmények, édességek, konzervek, üdítők, élvezeti cikkek, fagyasztott áruk,
háztartási és vegyi áruk, testápolási és kozmetikai cikkek,
valamint más termékek széles kínálatával.

A fogyasztók diszkontáron,
a viszonteladók nagykereskedelmi áron vásárolhatnak nálunk.

Minden héten más-más akcióval és újabb termékekkel
várjuk kedves Vásárlóinkat!

Keresse fel diszkontáruházunkat, velünk mindig jól jár!

Az ön partnere a

BERUHÁZÓK, ÉPÍTETŐK!

A Kelet-Speech Építőipari Kft.
a régió egyik legnagyobb építőipari vállalkozása
készséggel áll megbízói rendelkezésére.

Vállalkozunk az építőipar teljes vertikumában
új létesítmények kivitelezésére, régi épületek
felújítására, a Tisztelt Megrendelő igénye szerint.

Az építési-kivitelezési munkák szakszerű végzését,
magas szintű minőségi követelmények mellett tapasztalt
szakembereink biztosítják.

Címünk: 4402 Nyíregyháza, Tünde u. 10/a. Pf. 56
Tel.: (42) 461-105

ÉPÍTSÉN VELÜNK, ÉPÍTHET RÁNK!

500-
6698

MISKOLCI ÚTÉPÍTŐ

21 - 23 - 25

74

189

A Miskolci Útépitő Kft. a Miskolci Közúti Építővállalat
átalakulása során jött létre
a Magyar Bau Holding Rt. tagjaként
1992. évben, mely 1993. évben kibővült
a Metró Közmű- és Mélyépítő Kft.-vel.

A cég neve: **MISKOLCI ÚTÉPÍTŐ KFT.**

Címe: 3527 Miskolc, Besenyői u. 26. sz.

Levélcím: 3501 Pf. 143

Telefon: 46/340-108, 340-208

Telefax: 46/344-679

Székhelye: Miskolc, Besenyői u. 26.

Bejegyzés helye: Miskolc

A cég jogi státusa: korlátolt felelősségű társaság

